

ЖЕРАЛЬД ГОРДОН

МУДҲИШ КҲН

РОМАН

Русчадан Эркин НОСИРОВ таржимаси

**ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ—1975**

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ

Мэри	3
Гайри дебоча	105

ИККИНЧИ ҚИСМ

Энтони	111
Эпилог	259

И

Г 71

Гордон Ж.

Мудҳиш кун. Роман. Русчадан Э. Носиров таржима-
масн. Т., «Ёш гвардия», 1975.
272б.

Гордон Д. Да сгинет день. Роман.

И(Афр.)

На узбекском языке

ДЖЕРАЛЬД ГОРДОН

ДА СГИНЕТ ДЕНЬ

РОМАН

Перевод с издания «Художественная литература»—1966

Издательство «Ёш гвардия»—1975

Редактор Э. Миробидов

Рисом М. Рейх

Расмлар редактори Т. Мухамедов

Техн. редактор Л. Жихарская

Корректор У. Содиков

Тершига берилди 3/ХII-1974 й. Босишга рухсат этилди 14/III-1975 й. Формати 84X108¹/₂. Босма листи 8,5. Шартли босма листи 14,28. Нашр листи 14,64. Тиражи 45000. Қоғоз 3.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30, Шартнома 113—70. Заказ 800. Баҳоси 86 т.

ЎзССР Министрлар Советининг нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитатининг Тошкент полиграфия комбинати, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1975 й.

© Ёш гвардия, 1975, ўзбекчага таржима.

Г 70304—№ 278
М (356) 06—75 70—75

БИРИНЧИ ҶИСМ

МЭРИ

I

— Марҳамат, баас¹, бир стакан херес қуйсангиз.

Отто Гундт ҳозиргина кириб келган қора танли кишига баланд пештахта ортидан синчиклаб тикилди,

— Шляпангни ол-чи, — деди у кескин.

— Хўп бўлади, баас.

Чақирилмаган меҳмон бош кийимини йиманибгина олди.

— Бошингни бамисоли қалампир уруғидай вижир-вижир жингала қоплаб олган-ку, — деди Гундт нота-ниш кишининг сочига ишора қилиб. — Сен кафрсан!² Ҳеч нима бермайман! Йўқол бу ердан!

Харидор шоша-пчша бошини сийпалаб қўйди.

— Йўқ, баас, афв этасиз, мен кафр эмас, ранглиман³. Бир стакан херес беринг, йўқ деманг, баас!

У хўжайинга илтижоли боқиб, пештахтага олти пенслик танга қўйди.

Гундт майхонага кўз югуртирди.

— Жон, бу ёққа кел-чи! — деб чақирди у. Шундан кейин маҳаллий халқ вакили бўлган баланд бўйли киши артаётган стаканини столга қўйиб, хўжайин ёнига келди. Гундт бош ирғаб унга пештахтанинг нариги томонида турган кишини кўрсатди.

— Бу кафрми ёки ранглими?

Жон бисотидаги биттаю битта кўзини харидорнинг ҳаяжонли юзига қадаб, бир неча секунд тикилди.

— Кафр, баас.

Баҳайбат гавдали, бадқовоқ, шоп мўйлов ва кўри-ниши даҳшатли бўлган хўжайиннинг сира юмшайдиган сиёқи йўқ эди.

¹ Баас — хўжайин.

² Кафр — африкалик, қора.

³ Отаси европалик, онаси африкалик бўлган кишилар «рангли»лар деб аталганлар.

— Сендақаларга хизмат қилмаймиз. Бу ердан йўқол! Тезроқ! — Гундт нотаниш кишига қўли билан эшикни кўрсатди.

Нотаниш киши жойидан қимир этмай, Гундтга чимирилиб қаради. Гундт эгилиб, шишалар орасида ётган зилдай қайиш қамчисини олди-да, баланд кўтариб, пештахтага урди; шунда худди милтиқ отилгандай бўлди. Нотаниш одамнинг ўтакаси ёрилиб, оғзини очиб, қўли билан юзини беркитганича орқага тисарилди.

— Йўқол! — ўшқирди Гундт. — Пулингни ол-у, даф бўл!

Қамчи яна визиллади. Нотаниш киши ундан кўзини узмай пештахта томон бир қадам ташлади-да, тангасини олиб, эшик томон чекинди. У кетар олдида Жонга еб қўйгудек қараб қўйди.

Гундт қамчисини пештахта остига ташлади.

— Дайдиллиги шундоқ ҳам кўриниб турибди, — Гундт тўнғиллаб қўйди-да, майхонанинг ноевропаликлар қисмида тўдалашиб қолган харидорларга хизмат қилишга киришди.

Гундт стаканларга шу ерда тайёрланадиган арзон вино қуяркан, терлаб қизиб кетган харидорларнинг баданларидан чиқаётган ҳидга чап бериш учун бурнини жийриб четга қарарди.

«Баас Гундтнинг» жирканиши ранглиларнинг иззатнафсига тегмасди. Улар пештахта олдида стаканларга қуйилаётган майга ютоқиб қарашарди. «Бургут» мусофирхонаси ҳузуридаги бу ресторанчада винога сув қўшиб сотилмас, энг кераги ҳам шу эди ўзи.

Ранглилар бор пулларидан айрилиб кетганларидан сўнг Гундт оёғини аранг судраб босганича майхона ортидаги идорасига кетди.

— Бу иблисларнинг ҳиди одамни ўлдиради-да! — деди у найнов ва қоқсуяк хотинига.

— Ҳадеб битта гапни қайтаравермасанг-чи! — хотини Гундтни койиб берди. — Пуллари қалбаки бўлмаса, яна нима дейсан?

— Ҳа, дарвоқе, — Гундт ўзини креслога ташлади, — лекни ўзларини кўрмасам дейман!

Гундтнинг Жанубий Африкага келиб ўрнашиб қолганига кўп йил бўлганди. Шунга қарамай, ҳозир ҳам, яъни 1921 йилда ҳам унинг гапириши ва талаффузидан немис эканлиги билиниб турарди.

— Бўлмаса Жоржга нимага жавоб бериб юбординг? — деди хотини ўдағайлаб.

Гундт хотинининг катта ва ўликнинг кўзларидай чуқур ботиб кетган кўзларига қаради.

— Ҳарқалай, — деди хотини тинч турақолмай, — унга нимага кечгача жавоб бердинг? — У гапираётганда бўйни тобора узун торгаётгандай туюларди.

— Шангиллайверма, бўлди қил! Хотинининг бугун-эрта кўзи ёрийдиган. Сен, қари, қисир мол бунинг фаҳмига етармидинг! — Гундт ўзини тутиб туролмади.

Миссис Гундтнинг лаблари титраб кетди.

— Хўп майли, — деди у. — Қони айниган бола кўргандан кўра туғмай ўтган маъқул.

Гундт хушёр тортиб, креслода ўнгланиб олди.

— Ҳе тирноққа зор қари манжалақи! — деди у яна завқ билан. — Мэри рангли, хўш нима қипти? Жиндай қаҳва сутни бузмайди. Мэрининг айбситадиган жойи йўқ. Маълумоти ҳам етарли; ўзиям жуда бамаъни хотин. Мен биладиган кўпгина оқ танли аёллардан унинг ўлса ўлиги ортиқ. Ҳа, шундай.

— Эри Англиядаги қариндош-уруғларининг оқсуяклиги билан мақтангани-мақтанган. Мейферлик лорд Макни нақ амакиваччам дейди-я. Шунақа экан, нима қилади қони нотоза хотинга уйланиб? Ватанимни шунчалар беобрў қилиб юрган одамларга сира ҳам тоб-тоқатим йўқ, — Миссис Гундтнинг овози даргазаб чиқарди.

Гундт мазах қилгандай бақувват ва сарғиш тишларини кўрсатиб иршайди.

— Мэри росмана оқ танли бўлмаса ҳам, ҳарқалай бамаъни, олижаноб аёл, — деди у. — Ичкилик гўрга тикаёзган одамни сақлаб қолди-я. Эри ўшандан кейин одам қаторига кирди-қўйди. Сен йўғингда унинг қанақа овқатлар пиширганини кўрганингда борми. У пазандаликда сени бир чўқишда қочиради...

— Мени ўша тасқарага тенг қилма, илтимос...

— Ундай бўлсанг жон дердинг-а.

— Э-ҳа, ҳали шундайми! Ундан кўра ўзингдан бир хабар олсанг бўларди! Ишним жуда қойил қиялсан-да. Қўполлигиндан ҳаммани ҳуркитасан, холос. Агар мана шу Жорж бўлмаганида борми, ҳозиргидай пул сузмай, дўконингни аллақачон ёпган бўлардинг. Сен даромадли майхонани бемалол эплайдиган бўлиб туғилмагансан.

— Начора, буниси тўғри. Ҳа, мен жентльменман. Мен Зюлораман, Жорж бажаради. Унинг иши ҳар қанақа қурама одамларга хизмат қилиш. Хотини Мэрига келсак, — Гундт ўқимоқчи бўлгандай чўнтагидан «Стормхок уикди»ни чиқарди, — рангли Мэри сендақаларнинг ўнтасига арзийди.

Гундт хотини кетганидан кейин газетани бир чеккага қўйди. Шунда Мэри эсига тушди, тўқ зайтун ранг бада ни, бахмалдай тим қора туйғун кўзлари, қоп-қора ва ялт-юлт қиладиган силлиқ сочлари кўз олдига келди. О, фалак! Гундт ўзининг қари қарғасини Мэрига айирбош қилишга доим тайёр. Ҳа, исталган тунда тайёр бунга. Мэри соҳибжамол аёл. Гундт Мэрини бурни доим қизаринқираб шишиб юрадиган қилтириқ Жорж билан бир тўшақда ётишини тасаввур қилди. Шўрликнинг умри беҳуда ўтяпти-да!

Металл буюмнинг кескин овози эшитилди: чамаси кимдир майхонанинг европаликлар қисмидаги кўнғироқ тугмасини босганди. Гундт ўрнидан кўзгалиб, лапанглаганича залга қараб кетди.

Харидорлар икки киши эди. Гундт уларга парвосизгина қараб қўйди.

— Э, сизмидингиз! — деди харидорлардан бири. — Жорж қаерда ўзи?

— Бугун хотинининг кўзи ёрийдиган чоғи, — жавоб берди Гундт. — Нима дейдилар, хизмат?

— Бир кружка пиво.

— Сизга-чи?

— Менга ҳам.

Улар пивони катта-катта ҳўплаб, хўжайинини назар-писанд қилмай гурунглашишарди.

Тўсатдан улардан бири кружкасини кўтарди.

— Қадаҳ кўтаришни таклиф қиламан, — у шундай дея Гундтга қаради. — Жоржнинг ўғли отасига тортишини истайман. Гапимга тушуняпсизми?

— Мен ҳам шуни истайман, — деб қўйди шериги. — Жорж бунақа бахтсизликка муносиб эмас.

Улар кружжаларини бўшатишди. Гундт эса улардан кўз узмай турарди. Унинг ниқоб янглиғ тинч юзи чарчоқ калласида ғужғон ўйнаётган фикрларини яшириб турарди. Ҳа, дерди у ичида, бу мамлакатда рангли аёлга уйланган эркак хонадонига кулфатни ола келади. Бу қора тус битта-яримтага ўз тамғасини босдими, тамом, ҳам.

Маси барбод бўлди деяверинг. Ҳа, ҳарқалай, ўзимнинг кампирим дурустроқ.

Миссис Гундт кўп йиллардан бери ҳеч ким бош суқмайдиган мўъжазгина ҳужрага секингина кириб олди-да, эшикни ичидан қулфлаб, буфетдаги шишани олди. Ундан қадаҳга лимиллатиб қуйгач, ёруққа тутиб илжайди:

— Айбга буюрмайсан-а, азизим? — У қадаҳга меҳр билан тикилганича гўлдиради. Сўнг жигар ранг ичкиликни бир кўтаришда гум қилди-қўйди. Шунда унинг чармдай қурқшаган юзига бир лаҳза қизиллик югурди.

II

Африка қуёши жазирамасида куйиб ётган бепоён қум барханлари, шўрхок тупроқлар ва водийлар оша тепаликлар устига қурилган мўъжазгина шаҳарча сари чанг-тўзон булути ёпирилиб келарди. Шаҳарча ҳам «Сторм-хок» — «бўронлар гўшаси» деган номни бекорга олмаганди-да. Жорж Греҳем тўрт хонали мўъжазгина уйининг айвонида қўлини пешанасига тутганича кўзини офтобдан пана қилиб тураркан, олие уфқда, қалампир дарахтларнинг учида шақли ва катталиги жиҳатидан нокка ўхшаган кичкинагинā доғни кўриб қолди.

— Мэри! — бақирди Жорж уйга югуриб кираркан. — Жанубдан довул келяпти. Қоплар қаерда?

— Ошхонада, — ичкаридан шундай овоз эшитилди.

Жорж шоша-пиша бир неча қопни сувли ваннага ташлади. Сўнгра ташқарига чиқиб, дераза қопқоқларини ёпиб келди. Уфқдаги булут анчагина катталашиб, шамол зўрайди. Жорж ичкарига қайтиб кириб, эшик ва деразаларнинг тирқишларини намланган қоплар билан беркитишга тушди.

Шамолдан тунука том тарақлаб, деразаларнинг ромн қирсилларди. Тош ётқизилмаган кўчаларда гирдоб ўйнар, вельддан¹ шамол суриб келган қизғиш-қўнғир қум бўердаги сарғиш чанг билан аралаш-қуралаш бўлиб кетганидан гирдобнинг рангини ҳам билиб бўлмасди.

Олдинига ғувиллаб турган шамол қаттиқ ҳуштак чалишга ўтганда Жорж ниҳоят кушеткага ўтириб, пешана терини артди. Хона қоронғилашиб қолганидан чироқни ёқишга тўғри келди. Мэрининг ётоғидан овоз эшитилар,

¹ Вельд — Жанубий Африка чўли.

биноқ шамол сўзларни илғаб олгани қўймасди. Жорж ўрнидан қўзғалиб, хотини томон юрди. Мэри бу пайтда деразани қия очиб, тарақлаётган дераза қопқоғининг бир тавақасини маҳкамроқ ёпиб қўйишга бор кучи билан уринар, хонага эса чанг-тўзон ёпирилиб кирарди.

— Ойнани ёп!— деб бақирди Жорж.— Мен чиқиб қопқоқни маҳкамлаб келаман.

У орқа эшикка ташланиб, тутқичини буради, бироқ шамол кучли бўлганидан дарров очила қолмади. Жорж эшикни елкаси билан итарганиди, мўъжазгина даҳлиз чанг-тўзонга тўлди. Шу топда Жоржни бирдан йўтал тутиб қолганидан эшикни ёпишга мажбур бўлди.

— Вақт ўтди,— деб бақирди Жорж хотинига,— энди чиқолмайман.

— Хавотир олма. Дераза қопқоқларини тинч қўяйлик, худо хоҳласа, ойнамиз синмас.

— Яхшиси болани тинч қўй!

— Уни яхшилаб ўраб қўйиш керак. Хона чанг-тўзонга тўлган.

— Майли ўзинг ҳам жойингда ўтира олмаяпсан чоғи,— деди Жорж аччиқланиб.

Жорж кушеткага чўзилиб, шамол дераза қопқоғи билан томни тарақлаётганига қулоқ солиб ётди. Чанг-тўзон шипдан бамисоли ёмғирдай ёғилиб, хонадаги барча буюмларни кўма бошлаганди. Ташқарида бўлса шамол қутуриб, гоҳ қулоқни битиргудай чинқирар, гоҳ бўғиқ увиллаб, кейин яна ҳуштак чалишга тушарди. Кўчадан дамба-дам хунук ўкирик келганида Жоржга мўъжазгина уйлари пойдеворидан кўчиб кетадигандай тўюларди. Жоржга энди нима бўлса ҳам барибир. Бунақа лаънати шамол турганда одам бирёр нарса қилолмай қолади! Яхшиямки бир-икки соатдан кейин бўрон ҳар маҳалгидай тўхтади. Тўғри, бўрон бир марта бир неча кунгача сурункасига қутургани ёдида. Ушанда шамол қурқшатиб юборган ёғоч иморатлар роса қисирлаган, битта учқун чиқса ёнғин бошланиши ҳеч гап эмасди. Айтгандай ушанда рўпарадаги, йўлнинг нариги бетидаги уй таг-туғи билан ёниб қетганди.

Деразалар ёпиб қўйилганидан уй жуда ҳам дим бўлиб кетди, кийимлар тердан сиқиб олгудай ҳолга етди. Жорж кушеткада бўрон шовқинида ҳам дераза қопқоқлари тарақлаб очилиб-ёпилаётганини илғаб ётарди. У роппа-роса ҳар икки секундда тарақлар, бу билан гўё кимдир Жорж

нинг ожизлиги, қум ва чанг-тўзонни даф қила олмаётганидан кулиб, жиғига тегиб, энди ташқарига чиқиб, дераза қопқоғини ёпа олмайсан, деб эслатгандай бўларди. Шу ваддан бўрон ҳар қанча зўрайса ҳам у дераза қопқоғи тинимсиз тарақлаб ёпилаётганини илғаб турарди.

Шамол Жоржга нақ Африканинг, ҳали текшириб ўрганилмаган жойлари одамларни чорлаб турган Африканинг чангли, иссиқ, бўғувчи нафасидай туюлди. Баъзи одамлар бу офатни писанд қилмай унга қарши боришарди. Баъзилар эса вазият қурбонларига айланиб, унинг чангалида ҳалок бўлишарди. Жорж ўзининг қайси гуруҳга мансублигини билса ҳам кўпдан буён ҳамма нарсага бепарқ қарайдиган бўлиб қолганди.

Бўрон қутиргандан қутираверди: у чинқирар, увиллар, инграрди. Шамолнинг шовқин-суронига энди дераза қопқоғининг жонга тегувчи «тақ-тақи»гина эмас, балки чақалоқ йиғиси ҳам қўшилган, шу ваддан Жорж, ташқарига чиқолмадим, мана энди унинг овозидан болам ҳам уйғониб кетди, деб ўзини ўзи койирди.

У ногаҳон ёшликдаги кунларини, понисида¹ даламадала, ўрмонма-ўрмон маза қилиб юрганларини эслаб кетди. Ўтмишдаги нарсалар тобора камдан-кам кўз олдига келса ҳам ҳозир ёшгина қизчанинг кулгисини аён эшитаётгандай бўларди.

Ошхонадан адёлга ўралган боласини кўтариб Мэри чиқиб келди. У ўғлини қўлида тебратиб, уйнинг у ёғидан-бу ёғига юра бошлаганди, бола кўп ўтмай тинчиб қолди. Мэрининг чеҳрасидан эса нозик табассум аримас, бу шамол менга бас келолмайди, деган хотиржам ишонч аломати эди. Бу табассум гўё Жоржнинг хатоларини кечириб юборганди.

Дераза қопқоғининг «тақ-тақи»ни у янада аёнроқ эшита бошлади. Бу овоз шамол дераза қопқоғининг бяр тавақасини жойидан узиб, қумга улоқтирганидан сўнг ҳам алламаҳалгача эшитилиб тургандай бўлди...

Эр-хотин бугун кечроқ нонушта қилишарди.

— Менга шундан оғиз очмагин деб сендан минг марта сўрадим-а! — деди Жорж хотинига юзланиб. Унинг хира кўзларида аввалги кўм-кўкликдан асар ҳам қолмаганди. — Қаллангга ўрнашиб қолган бу гапларингдан икковимизнинг ҳам бўларимиз бўлди. Мабодо битта

¹ Пони — африкаликларнинг пакана оти.

одамнинг териси бошқа одамниқидан сал тўқроқ бўлса нима қипти? Гапларингда маъни йўқ. Одамни жуда ҳам хит қилиб юборяпсан ўзи. Худо ҳаққи, ўзингни қўлга ол!

Мэри қопқоқлари беркитиб қўйилган деразага тикалар, кўзларида эса ёш ялтирарди.

Жорж унинг қўлини силади.

— Сен чиройлисан. Бунақа хотин билан ҳар ким ҳам керила олади.

Мэри индамай ётоққа кириб кетди. Жорж унинг кетидан қараб қоларкан, даҳани негадир титраб қўйди. У чойини охиригача ичиб, стол ёнидан турди-да, ташқарига чиқди. Шамолнинг зўридан ошиқ-мошиғидан чиқиб кетган дераза эшиги ярмигача қумга кўмилиб ётганидан, ўлдирилган махлуққа жуда-жуда ўхшаб кетарди. Жорж уни авайлаб ердан узди-да, синган ошиқ-мошиғини кўздан кечириб, деворга тираб қўйди. Сўнгра дераза қопқоғининг омон қолган иккинчи тавақасини ҳам ошиқ-мошиғидан сугуриб олди. Дераза ойналари эса роса чанг бўлиб кетганди.

Жорж ичкарига киргандан кейин чироқни ўчириб, Мэрининг ёнига кирди. У ер тинч эди. Мэри оппоқ ўрин устида эгилганича чақалоғининг қизғиш юзидан кўзини узмай ўтирарди.

Жорж, Мэрини кўнглини кўтариш керак, деган хаёлга бориб, унинг елкасини силаб-сийпади.

— Кекса Тейлор кеча майхонада битта қизиқ гапни айтиб берди, — гап бошлади Жорж. — Бир қишлоқда тўй бўлаётган экан. Суллоҳ меҳмонлар ҳам бир гала бўлишибди. Ҳамма келин тезроқ чиқиб ичкилик ичиб, ўйин тушса бўладиган фурсат етишини сабрсизлик билан кутиб турганида, йигитлардан биттаси йўлини қилиб келин турган хонага кирибди-да, унга тегишибди. Бунда нима бўлиб, нима қолганини айтиб ўтирмаса ҳам бўлади. Йигитларнинг таъблари тоза хира бўлибди. Шундан кейин шофёр сўзлабди. «Номус тикланмагунча, — дебди у, — ҳеч кимга бир томчи ҳам ичкилик берилмайди». Тўйдагилар шийшаларга маъюс тикилишармиш, қўлларидан эса ҳеч нима келмасмиш. Орадан бир оз ўтгач, ҳалиги шофёр яна ичкаридан терисига сиғмай югургилаб чиқибди-да: «Ҳаммаси жойида, хонимлар ва жентльменлар, номусга путур етмади. Йигит кечирим сўради», дебди.

Жорж гапирётганида Мэри унга маъюс боқиб, ўғлим ана шу одамдан бўлган-а, деб ўйларди. Эрининг гапла-

рини у деярли эшитмас, сўлгин юзидаги ҳар бир ажинга диққат билан тикиларкан, қандайдир тасалли топарди. Мэрининг ишққа тўла нигоҳи эрининг барча заифликларини тушуниб турганидан, унинг ўтмишдаги саёқ ва беҳуда ўтган кунларини унутмаганидан далолат берарди.

Жорж на бўйда ва на ҳуснда бор эди. Унинг малла сочи ва ингичка, ҳамма ёғини майда томир босиб кетган бурни Мэрининг гўзаллик бобидаги тасаввурига сира-сира яқин келмасди. Шундай бўлса ҳам Мэри Жорждаги талай худбин эркакларга хос бўлган жозиба туйфайли унинг Гундт ресторанида ном чиқарганлигини тушунарди.

Жорж бор ташвишларини бирданига унутиб, хушчақчақ кулди.

— Йигит кечирим сўраганмиш-а,— деди у яна.— Ха-ха-ха!

«Нимаики бўлгандаям мен миссис Грэхемман, — деб ўйлади Мэри, — дурустгина оиладан бўлган оқ танли одамнинг хотиниман-ку», — У шундан кейин Жоржнинг юзини меҳр ила силади.

Хона ҳаддан ташқари дим-бўлса ҳам Мэри буни сезмасди. Бу ёшгина жувоннинг кўнгли нақадар тинч эди. Шунинг учун ҳам қизғиш тонг шуъласи деразанинг чанг босган ойнасидан ўтиб, эр-хотиннинг иссиқдан тер қалққан юзларига тушган пайтда келажакдаги ҳаётлари Мэрига у қадар даҳшатли туюлмасди.

Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлаганларича анча туриб қолишди. Субҳидам сокинлигини камин устида турган арзон будильникнинг қаттиқ чиқиллаши бузиб турарди, холос.

Улар шундан кейин ошхонага қайтиб киришди.

— Жорж, бўғирсоғингни еб қўймабсан-ку. Ўзиям роса совиб қолгандир.

— Лаънати шамол иштаҳамни ғиппа бўғиб қўйдида, — деди Жорж. Кейин эса жилмайиб қўшимча қилди: — Шундоқ қум босиб қолибдики, ҳар қанча ёғ билан ҳам эпга келтириб, еб бўлмайди.

Мэри мебелларнинг чангини артаётганида Жорж орқа эшик йўлагини тозалади. Шундан кейин ошхонага кириб, ғижирлайдиган эски креслога ўзини ташлади. Қўлига журнал олса ҳам бирор сатр ўқиёлмади. У бўшлиққа кўз тикканича қимир этмай ўтирарди. Бугун одадагидай якшанба сайрига чиқишга негадир оёғи тортмас-

ди. Шундай бўлса ҳам, ахири ўрнидан қўзғалиб, итини чақирди. Спадс деган фокстерьер кучуги вовиллаганича чопиб кирди. Жорж шляпасини олди-да, чиқиб кетаётиб, Мэрини ўпди.

Чанг-тўзон ниҳоят босилиб, шамол ҳам тинди. Жорж Депплстритга бурилиб, якшанба туфайли ёпилган «Бургут» ресторанчаси ёнидан анча енгил нафас олиб ўтди.

Жорж шаҳарнинг савдо қисмидан ўтгандан кейин рангли аҳоли истиқомат қиладиган Клоппис кварталига олиб чиқувчи тор кўчадан кета бошлади.

Илгари у бу томонга кам ўтарди, бугун эса нимагадир шу кварталга оёғи тортиб қолганди. У кўчада ўйнаб юрган болаларга қаради. Бу болаларнинг томирларида бир неча асрлар муқаддам Малайядан олиб келинган қулларнинг, бир вақтлар Кап тупроғини босиб олган ва Африканинг туб аҳолиси бўлган готтентотларнинг, оқ танли одамларнинг (уларни ўзлари келган қитъанинг номи билан «европаликлар» деб аташарди), қора танлилар — Африка бантуларининг аралаш-қуралаш бўлиб кетган қонлари оқарди. Бу болаларнинг терилари ранги хилма-хил бўлиб, зайтун рангидан тортиб, тим қўнғир тусдагиси ҳам бор эди. Қапдаги рангиликлар ана шулардан тарқаган, Мэри ҳам ана шулар жумласидан эди.

Кўчада бир талай болалар ўйнашаётганидан гижир-гижир қилиб келаётган арава аранг ўтиб борарди. Болаларнинг баъзилари байрамдагидек яسانيб ўйнаб юришар, кўпчилиги эса жулдурвоқи ва яланг оёқ эди.

Спадс «вов-вов» қилиб болалар орасида ирғишлаб юрарди. Жорж кучугини чақириб, қадамини тезлатди. Асосан қат-қат тунукалар ва тошдан ясалиб, устидан суваб қўйилган кулбаларнинг қашшоқлиги ва хароблиги унинг кўз ўнгида биринчи марта тўлалигича намоён бўлганди.

Шундай бўлса ҳам бунақа кулба бу ерда катта гап эди. Кварталнинг ичкарироғида кўп болали оилалар занглаган тунука парчалари, бензин банкалари, қонқанорга ишлатиладиган мато ва яшик тахталаридан қилинган бир хонали каталакларда тиқилиб ётишарди. Эрталабки бўрон бундай омонат кулбаларнинг баъзиларини қулатиб кетганидан эндиликда уларда турадиганлар бошпаналарини қайтадан тиклаб олиш ҳаракатига тушгандилар.

Спаде кичкинагина капага уриб кетди. Жорж капага яқинлашиб, кучугини чақира бошлади. У эшик ўрнидаги туйнукдан мўраларкан, бир аёлга кўзи тушди. Аёл латта-путталарга ўралиб, эски ва йиртиқ адёлда ётар, тўлғоқ азобини босиш мақсадида шишадан қулт-қулт қилиб вино ютарди. Олдида эса бошқа бир хотин уймалашарди. Жорж дарҳол нари кетди. Тўлғоқ тутаётган хотин билан дояси кетидан роса ҳам қарғаб қолишди.

Кулба ва капалар тобора сийраклаша борди, Жорж ниҳоят қўнғир тусли қовжираган даштга кўндаланг бўлганидан кейин енгил нафас олди. Теварак-атроф бўмбўш ва зерикарли бўлса ҳам, нарида қолган хароблик ва исқиртлик қаршисида бу ер ҳатто гўзал кўринарди. Жазирама офтобда ҳам қурқшаган тиканли буталар остида чирилдоқларнинг овози тинимсиз янгарди.

Стормхокдаги ранглиларнинг ҳаммаси ҳам Клоппида туришмас, буни Жорж биларди. Улардан беш-олтита ўзига тўқлари шаҳарнинг ободроқ районларида яшашарди. Клоппида бўлса фақат камбағаллар истиқомат қилишар, улар меҳнатларига арзимас ҳақ олганларидан муҳтожликдан бошлари чиқмай келишарди.

Бу одамларнинг баъзилари динга берилиб, шундан юпаниб юришарди. Бошқалари шанба оқшомлари бир стакан арзон винони эрмак қилиб, шу билан ўзларини овутиб ўтиришарди. Шунинг учун ҳам ўзига тўқроқ одамларнинг ҳар бир нарса лаънати ўтмишларини эслатиб турувчи жойда яшамасликка уринишларига сира ҳам ажабланмаса бўларди.

Оидаси билан шаҳарнинг европа кварталига кўчиб келган рангли кишини қўни-қўшнилар ҳамма вақт хунук қаршиларди. Жорж Мэри билан Плейн-стритга кўчиб келганидан кейин орадан бир ой ўтгач, узоқ вақтдан бери шу кўчада яшаб келаётган икки оила бошқа жойга кўчиб кетганлигини эслади. Бироқ бошқа қўни-қўшнилари орадан кўп ўтмай тўрсайиб юришларини бас қилишди — бу ҳол жуда ғалати туюларди. Кўплар Жоржни яхши биллишарди. Эркаклар унга яхши муомала қилишар, табиятан киришимлик эканлиги эса аёлларга ёқиб тушарди. Шунда ҳам хотин-халажлардан бирортаси Мэрининг остонасини босмади. Мабодо битта-яримта аёл уйларига бош суққанида ҳам Жорж хотинидан кам таажжубланмаган бўларди.

«У ҳозир нима қилаётганикин?— деб ўйлади Жорж.— Тикиб-чатиб ё бирор нарса ўқиб ўтиргандир. Эҳтимол уйни йиғиштираётгандир ё бўлмаса болага қараётгандир?»

Жорж бирдан виждон азобида қолди, Мэрига жуда ҳам бераҳмлик қилди-я! Мэри ҳозиргина ўзи кўрган одамлардан дурустроқ шароитда яшаса ҳам, аммо рангли эканлиги бошқача азоб берарди, Мэри ўз фикрларини пинҳон тутишга мажбур бўлмаётими? У кўнглини бўшатишга зор бўлган дақиқаларда ёнига кирса бўлмасмиди? Бўрон тингандан кейин, нонушта маҳалида Мэри билан гаплашгани Жоржнинг эсига тушди... Жорж бунда бераҳмлик қилди, ноҳақ иш тутди!

Жорж жазирама қовжиратиб юборган ва дашт ора-лаб ўтган қумлоқ йўлда тўхтаб, ўйчан ҳолда даҳанини ишқаб қолди. Спадс чопқиллаб келиб, оёғининг тагида ўралашиб, бир нарсага шайлангандай вовилларди.

Жорж тезда орқага қайтди. У уйига тезроқ етишни қанчалик истамасин, Клоппис орқали қайтишни хоҳлаганидан Вентернинг фермаси ёнидан ўтадиган айланма йўлни танлашга мажбур бўлди. У уйига яқинлашганида Мэри эшик олдида, стулда ниманидир тўқиб ўтирарди. Жорж хотинига айёрона қараб қўйди.

— Хўш, қизалоқ, аҳволлар қалай?

Мэри эрига жилмайиб қўйди.

— Жорж, эрталаб таъбингни хира қилганим учун мени кечир.

Жорж малла сочли гарданини қашлаб қўйди.

— Буни энди мутлақо хаёлингга келтирма. Одам ўзини ерга урмаслиги керак. Сенинг бошқалардан сира кам жойинг йўқ, Мэри.

Жорж ичкаридан эски соққа билан бир неча пўкак олиб чиқиб, ерга қатор қилиб терди.

— Менга, — деди Жорж гапида давом этиб, — ўзингни... ҳалиги... ўша... деб ерга ураётганинг сира ҳам ёқмайди...

— Рангли деб, — Мэри мадад қилиб юборди.

— Жин урсин-э!

Жорж пўкакларни шиддат билан урганди, ҳаммаси кўкка учди. Зарб яхши бўлганди-да. Жорж шундан кейин ўгирилиб, хотинига қаради.

— Ранглиман, ранглиман, ранглиман! — Мэри ҳаяжонини босолмай такрор-такрор айтди. Шунда унинг шаҳ

ло кўзлари чақнаб кетди. — Барибир бундан қочиб қутула олмаймиз.

— Начора, ҳаммасини яна бир бошдан бошлаймизми? Мэри, боламиз оқ танли-ку, ахир? Болам оқ танли бўлсин, деб роса тоат-ибодат қилдинг-ку. У оқ танли бўлди, шундай эмасми?

— Ҳа, у оқ танли.

— Наҳотки, бундан бахтиёр бўлмасанг?

— Жуда-жуда бахтиёрман.

— Бўлмаса гап нимада?

Мэри эрига диққат билан тикилиб, кейин ер сузди. Жорж гарчи унинг эри бўлса ҳам олий ирққа мансуб эди-да. Шармандалик тамғаси унда йўқ, шунинг учун ҳам Жорж Мэрининг кўнглидан ўтаётган нарсаларни сира ҳам тушуна олмайди.

— Мен ирқий сарқитларни шунчаки эсладим, холос. Булар боламга зиён етказиши мумкин, — Мэри ўзини осойишта тутишга ҳаракат қилиб тушунтирарди. — Мен-ку рангли бўлиш қанақалигини биламан-а. Томирингда рангли одамнинг қони борлигига гумон бўлса бас, сени муртад ҳисоблашаверади. Жорж, менинг ҳозирги аҳволим нақадар даҳшатли эканлигини тушунармикинсан, билмадим. Мен энди оқ танлиларга ҳам, ранглиларга ҳам мансуб эмасман. Ҳатто қизлигимдаги ўртоқларим уч-тўрттагина рангли дугонам билан ҳам учрашмай қўйганман. Миссис Карелс ва ҳоказоларга бу иш хуш келмаслигини биламан, бироқ менинг бошқа иложим йўқ, тўғрими?

Жорж ўлганининг кунидан бош ирғади.

— Мен улар билан борди-келдини йиғиштиришга мажбур бўлдим. — Мэри гапида давом этди, — ошналарингнинг хотинлари эса мени барибир одам ўрнида кўришмади. Бунга кўникишга тўғри келадиганга ўхшайди. Миссис Хайнеман, миссис Мак-Грегор ва бошқа ошналарингнинг хотинлари мени роса ғийбат қилишларини ҳам биламан. Қисқаси на у ёқлиман, на бу ёқли. Шунинг учун ҳам Эртонининг бошига бунақа савдолар тушишини истамайман. Мен унинг чинакам европалик бўлишини хоҳлайман. У европача мактабга кириши керак. Шунинг фамилии егин, Жорж.

— Ё табва, жуда ошириб юборяпсан-да, — Жорж нозизи оҳангда гўлдираб қўйди.

— Шундай қилиш керак, Жорж. Менга ўғлимнинг

қисматч тинчлик бермаяпти. Бунда икқовимизнинг гагчимиз бир жойдан чиқмайди, — деди Мэри эрига нафратомуз қараб қўйиб.

Жорж елкасини бетоқат учириб қўйса ҳам чурқ этмади. Етоқдан боланинг йиғиси эшитилди. Мэри шундан кейин ирғиб туриб, ичкарига отилди. У эшикда бир лаҳза тўхтаб, эрига жилмайиб қўйди.

Жорж унинг кетидан қараб қоларкан, бош чайқаб қўйди. У хотинига мулојимроқ бўлишни истаса ҳам негандир бу қўлидан келмасди.

— Кейин, — у ўзига-ўзи шундай деди-да, энгашганича пўкакларни бошқатдан тера бошлади.

III

Оёқларига тунука банкаларни бойлаб олишган тўрт болакай чангга беланган қовжироқ ўт-ўланларни босиб-янчиб у ёқдан бу ёққа югуришиб, ҳамма ёқни бошларига кўтаришарди. Улар дамба-дам лунжларини шишириб, туфлаб қўйишар, қўлларини қаттиқ-қаттиқ силкишарди. Болакайлар ким ўзарга ва иложи борича кўпроқ тарақа-туруқ қилишга интилишиб, қалампир дарахтлари ва тиканакли бутазорлар оралаб чаппор уришарди.

Мэри айвонда туриб болаларга суқланиб тикиларди. Унинг ўғли қўшни болалар билан ўйнарди-да. Ўғли шулар билан бирга ўсди, унди. Банк директорининг ўғли Вилли Хайнеман, отаси нонвойхона бошқарувчиси бўлган Томми Стаффорд ва ҳаттоки кичкинтой Жой Мак-Грегор ҳам буларнинг тўдасида эди. Жой Мак-Грегорнинг онаси Мэрига кўчада тўқнаш келиб қолса, виқорга зўр берарди. Болаларнинг ҳаммалари бирга ўйнашарди. Мэрининг ўғли ҳақиқий кичкина европалик. Ўртоқлари ўйиннинг у ери қандоқ, бу ери қандоқ, деб ундан тез-тез сўраб туришар, буни кўрганда она қалби янада тўлқинланарди.

Мэри бир неча дақиқа шу кўйи туриб қолди, наинки болаларнинг ўйинини бузишни кўзи қиймасди. Кейин эса овозини шовқин-сурондан ҳам баландроқ чиқаришга уришиб, ўғлини чақирди:

— Энтони, Энтони!

Бола бўйнидан бойлагандай далани кесиб, онасига яқин келди.

— Менга қарашворгин, Энтони. Манави тугунчани дангга олиб бор, у меҳмонхонада.

Боланинг чеҳраси зумда ёришиб кетди.

— Мен-а? Бир ўзим дадамнинг олдига борсам бўладими, ойижоним?

— Бўлмаса-чи, Энтони. Сен катта бола бўлиб қолдинг-ку, энди ўзингни ўзинг эплашинг керак.

Энтони юраги қоқ ёрилаёзганидан чапак чаларкан, кўм-кўк кўзлари шўх чақнарди.

— Жудаям аломатсан-да, болагинам!— Мэри ўглини ўпиб, унга жигар ранг қоғозга ўроғлиқ тугун тутқазди.— Эҳтиёт бўлгин! Бундаги дадангнинг свитери. Эрталаб эсидан чиқиб қолибди. Йўлда ҳеч қаёққа кирмагин. Энтони, кўзингга қараб юргин. Бир ҳафтадан кейин бешга кирасан, янаги йили, тагин уч-тўрт ойдан кейин мактабга борасан-а.

— Ҳа, ойижон.

Энтони ўртоқлари билан хайрлашмади ҳам. Мэри унинг кетидан қараб турди-да, сўнг енгил тин олиб, яна рўзгор ишларига унаб кетди.

Энтони дадасини идорадан топди. Дадаси у ерда мистер Гундт билан гаплашиб турганди. Бола тугунни узатди. Шу пайтда залдаги қўнғироқ жириглаб, Жорж чиқиб кетди.

Гундт Энтонини тиззасига ўтқазди-да, кейин юқорига отиб ўйната бошлади. Кейин эса чўнтагидан танга чиқариб, уни эркалаб қўйди:

— Манави сенга совға, болакай. Энди уйингга борақол.

Энтони чопқиллаганича кетди. Гундт эшик ёнида ундан кўзини олмай турарди. Шунда унинг дағал юзи ўйчан кўринарди.

Шунинг орасида миссис Гундт томорқадан дуккаклар тўла саватча кўтариб келиб қолди. У эрига разм солиб тураркан, кўзлари ёмон қисилиб кетди.

— Болакай зўр! — деб қўйди Гундт. — Ота-онасига қувонч билан овунчоқ-да. Мэри уни яхши тарбия қиляпти. Нақ европалик боланинг ўзгинаси дейсан уни. Мен, катта бўлгани сари териси қораярмикин, деб ўйловдим, бироқ ҳеч нима бўлмади. Болани ҳатто немис деса ҳам биров ишонаверади.

— Тасодиф, — деб қўйди Гундтнинг хотини ғазабга тўлиб. — У қора махлуқ бўлиб туғилиши ҳам бемалол мумкин эди.

— Ушанда хурсанд бўлардинг-а, шундайми?— Гундт хотинига жирканиб қаради.

— Менга унинг қанақалиги — пушти рангми, зангорими ё бинафша рангми, барибир... Нима ишим бор? Посёлкада югургилаб юрган ҳар бир боланинг териси қанақалиги билан қизиқмайман...

Гундт ҳавони искаб кўрди.

— Яна ичибсан-а?— сўради у дўқ уриб.

— Йўқ.

— Алдама.— Гундт овозини баландлатди.— Менинг молимни тинч қўй, эшитяпсанми? Фойданинг ҳаммаси сенинг қорнингга кетяпти. Менга бундан нима фойда? Сендан эса мутлақо наф йўқ. Хунуксан, туғмайсан, сен билан бирга ётиб барака топа олмайман. Ичишга келганда эса жуда ўрнига қўясан.

— Э, мени тинч қўйсанг-чи,— чийиллади хотини. У Мэрининг ўглини кўрди дегунча жиғибийрон бўлаверарди. Нега деганда чақалоққа кўкрак тутишдек эҳтиросли орзуси ҳанузгача ушалмай келарди-да. У эрига бир ўкрайиб қўйди-да, саватини олиб, ошхонага югурди.

Гундт эса ўзининг майхонасига кетди.

— Энтони қаерда? — деб сўради Жорж эшикда кўришиб.

— Уйга кетди. Яхши ўглингиз бор-да, Жорж.

— Раҳмат, — Жорж очилиб кетди. — Айтгандай, деди у, — сиз ҳали ҳеч нима қилганингиз йўқми? Вақт кутиб турмаслигини ўзингиз биласиз-ку. Йил бошида Энтони мактабга бориши керак. Ё айнаб қолдингизми?

— Бу сизни жуда ҳам ваҳимага соляпти шекилли? — Гундт мулойимгина жилмайди.

Жорж эса бош ирғаб, ер сузиб қолди.

— Бўлди, бўлди,— деди хўжайин хурсандлигидан қўлларини ишқалаб.— Менимча ажойиб янгиликлар бор. Келаси ҳафтада ҳаммаси равшан бўлади. Энтони Сторм-ҳокдаги ўрта мактабда ўқийди.

Жорж унинг қўлини миңнатдорона қисди.

— Менимча бунга ҳеч қанақа тўғаноқ чиқмаса керак. Мэри бечоранинг еган-ичгани ҳам ичига тушмаяпти. Биз Энтонини черков тасарруфидаги рангли болалар мактабига беришни ҳатто хаёлимизга ҳам келтираётганимиз йўқ.

— Ҳай-ҳай! — Гундт бўғилиб кетди.— Энтонини ранглилар мактабига-я! Асло, асло!

Эшик тақиллаганда Мэри тикиш-чапиш қилиб ўтирарди. У эшикни очаркан, рўпарасида мистер Гундтни кўриб ҳайрон бўлди. Шунда хаёлига аввало, Жоржга бир нима бўлганмикин, деган нарса келди. Мистер Гундт бўлса сарғайган тишларини иршайтирганича турарди. Ҳеч паст тушмайдиган бу одам ўхшовсиз бўлса ҳам сир бой бермай теварак-атрофига разм солди, кейин лип этиб ичкарига кириб, эшикни ёпиб қўйди.

— Эртангиз хайрли бўлсин, Мэри. — Гундт шундай дея ўтирганди, тагидаги стул гижирлаб кетди.

Гундт хонанинг одмигина жиҳозларига кўз югуртирди. Кейин эса:

— Уйларингиз шинамгина экан, — деб қўйди.

Мэри унга нимага келганикин, деб боши қотганича қараб турарди.

— Уғлингиз қаерда? — деб сўради Гундт.

— Болалар билан ўйнапти.

— Болалар билан дейсизми? Яқин орада келадими?

— Чамаси бир соатдан кейин.

— Боламисан-бола-да! Мен сиз билан уғлингиз ҳақида гаплашгани келдим.

— Қулоғим сизда, мистер Гундт.

Мистер Гундт ҳали ҳам иршайганича Мэридан кўз узмай турарди. Мэрининг қоп-қора ипакдай қайрилма қошларини айтмайсизми! Мистер Гундт салгина эгилса борми, бу қошларни силай оларди. У Мэрининг кўкрагига завқини яшира олмай тикиларди.

Мэрининг қорамтир чеҳраси қизаринқиради.

— Сиз Энтонининг Стормхокдаги мактабда ўқишини истайсиз, шундайми?

— О, худди шундай, мистер Гундт.

Мэри мистер Гундтнинг мактаб кенгашининг раиси эканлигини ва бу кенгашнинг кўпчилик аъзолари у билан озми-кўпми молиявий муомала қилиб туришларини ҳам биларди.

Мэрининг юраги гупиллаб, Гундтга илтижовли боқди.

— Бўлмаса шундай, бу иш бўлмайди. Уғлингиз рангли. Ранглиларни эса бу мактабга олишмайди.

Гундт қўлини тиззасига қўйганича бамисоли маъбуддай қимир этмай ўтирарди. Унинг оғзи очилиб ёпилганда ҳар бир сўз отилиб чиққандай бўларди. Унинг ҳар бири қамчи овозидай эшитилаётган сўзларидан уй зир-зир қилаётгандай туюларди.

— О, мистер Гундт, наҳотки шундай бўлса... Наҳотки, сизнинг қўлингиз калталик қилса? — Мэри жим қолди, аммо лаблари унсиз қимирларди.

Гундтнинг вужудини кучли истак забт этганидан у эҳтиросга дош беролмай қалт-қалт қиларди. Қалта қирқилган сочлари деярли қоплаб турган энсиз пешанасидаги бароқ қошлари ҳам пастибаланд эди.

— Мен сиз шўрликка жуда ҳам ачинаман, Мэри, — Гундт ҳирқироқ овозда гапирди. — Бунинг оғирлигини тушунаман. — У ўрнидан турди. — Энтони раиғлилар мактабига боради. — Гундт эшик томон юрди. — Боланинг бадани оппоқ бўлгандан кейин жуда ҳам алам қилади-да. Қаерга борсаям уни бемалол оқ танли деяверишади.

— О, мистер Гундт, кетманг! — Мэри Гундтнинг олдига югургилаб бориб, енгидан ушлади. — Наҳотки ёрдам бериш қўлингиздан келмаса? О, сиздан илтимос қиламан, илтимос! — У йиғлаб юборди.

Гундт бирдан энгашиб, Мэрини ердан узди.

— Менинг қўлим ҳамма ёққа етади, — у бошқачароқ, бўғиқроқ овозда шундай дея лабини Мэрининг лабларига босди. Гундтнинг тикандай сариқ мўйлови Мэрининг юзига ботарди. У бақираман деб беҳуда уринар, Гундт эса бу дамда унинг лабларидан қаттиқ сўрарди.

Гундт Мэрини ётоққа олиб кирди. Унинг юзи қизариб, кўзларига қон тўлиб кетганди. Мэри унинг бақувват қўлларида бамисоли гўдакдай ожиз эди. У дод солмоқчи бўлди

— Уғлингиз, ўғлингизни унутманг, — деди Гундт бошиқ товушда.

У Мэрини каравотга улоқтириб, устидаги кийимларини юлқилай бошлади...

IV

Энтони отасининг қўлидан тортқилаганича олдинга чопарди. Унинг қўнғир сочи пешанасига тушиб турарди.

Энтонининг елкасида онаси куни кеча олиб берган яп-янги чарм папка кўринарди. Бироқ ичида ҳеч нима йўқ эди.

— Дада, мени ҳар куни мактабга обориб қўйманглар, — деди Энтони илтимос қилиб.

— Нимага энди?

— Бошқа болалар ўзлари боришади,
— Сен ҳам бундай қарасам кап-каттагина бола бўлиб қолибсан-ку? Майли, ўғлим.

— Уқитувчи мени калтак билан урмайдими?

— Мабодо тўполон қилсанг уради.

Ота-бола мактабга етиб келишди.

Жорж Энтони ўқиши керак бўлган тайёрлов синфида бор хунарини ишга солишга ҳаракат қилди. У ҳақиқий инглиз эканлигини муаллимага билдириб қўйишни истарди.

Жорж муаллима билан қисқа суҳбат пайтида йўл-йўлакай бўлса ҳам Лондондаги «мактабда ўқиган ажойиб пайтлари»ни, Оксфордда «фанларни сув қилганлари»ни айтиб қолишга улгурди. Буларнинг бари муаллима мисс Нидхемда ўзига яраша таассурот қолдирди.

Жорж ўғлини муаллимага ташлаб, уйига қайтиб келаётганида муаллима Энтонининг мактабда ўқишига қандай қараркин, деб ўйлаб борарди. У Мэрига дахлдор ҳамма гаплардан хабардор, албатта, наинки Стормхок кичкинагина шаҳарча-да. Хўш, безовта бўлишнинг нима кераги бор? Гундт ҳамма ишни тўғрилади-ку, ахир.

Гундт чиндан ҳам ҳаммасини текислади. Мактаб директори мистер Томас Энтонининг жавобгарлигини ўз устига олишни истамай, бу ишни ҳал этишни мактаб кенгашининг раиси бўлган мистер Гундтга ошириб, бу масалани келаси мажлисда кўришни илтимос қилди.

— Пашшадан фил ясашнинг нима ҳожати бор, мистер Томас? — деди унга Гундт. — Болани олишга ўзингиз розимисиз?

— Сизга айтсам, боланинг кўринишда европаликлардан сира-сира фарқи йўқ, отаси ҳам ҳар жиҳатдан жойида, бироқ онаси...

— Онаси яхши ва тарбия кўрган хоним...

— Шундайку-я, лекин у шубҳасиз рангли. Мабодо биз унинг ўғлини олсак, унда бошқа ранглиларнинг болаларини ҳам қабул қилишга мажбур бўламиз. Бунақа қилсак мактабимизнинг обрўси тушиб кетади. Бу ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин.

— Қанча ўқувчингиз бор? — сўради Гундт.

— Улардан бирортасини ҳам қўлдан чиқаришга ҳаққимиз йўқ, — жавоб қилди директор. — Мабодо учтасидан айрилиб қолсак борми, унда битта муаллимнинг жавобини беришимизга тўғри келади. Бир нечта рангли бо-

лани олсак борми, унда ота-оналар болаларини мактабга юбормай қўйишади. Аҳволимиз оғир.

— Қанча маош оласиз? Уқувчилар сони камайса маошингиз ҳам камаяди, шундайми?

— Сизни ишонтира олмайман-у, мистер Гундт, бироқ асосий нарса бу эмас, — деб қўйди мистер Томас совуқдан-совуқ қилиб. — Мактабимнинг салоҳияти ҳаммасидан ҳам муҳим.

— Биз шафқатли бўлишимиз керак, жаноби директор. Исо пайғамбар: «Болаларни менинг ҳузуримга юборавринг, уларга тўғаноқ бўлманглар» — демаганми? — Гундт бу гап таъсир қилгунча жим турди. — Бундан ташқари, боланинг отаси бақувват оиладан чиққан инглиз.

Мажлиснинг охири бахайр бўлишидан Гундтнинг кўнгли тўқ эди.

Гунд кенгашнинг гапи ўтадиган ва қўллаб-қувватлашларига ишонса бўладиган аъзолари билан олдиндан гаплашиб қўйганди. Бунинг устига мактаб кенгашида кўриладиган масалалар жуда кўп бўлганидан Энтони масаласини энг охирига қўйганди. Нега деганда одамлар бу пайтда роса чарчаб, тезроқ уйга кетақолсак, деб туришган бўларди-да.

Ниҳоят Энтони масаласига навбат етганида мистер Томас қисқача ахборот берди-да, Энтонини мактабга олиш-олмасликни кенгашга ҳавола қилди.

Мактаб кенгашининг аъзоларидан баъзи бирлари «олиш керак» деган маънода мужмалроқ луқмалар ташлашди. Гундт маъқуллагандай бош иргаб қўйди.

— Ҳа, ҳа, — деди у. — Менимча бу ишни пайсалга солиб ўтиришнинг кераги йўқ. Биз гапингизга қўшилиамиз, жаноби директор. Бола мактабда ўқийверсин.

Мактаб кенгашида миссис Феррейра деган аёл ҳам бўлиб, у шаҳарда гапим ўтади, деб юрарди. У спиртли ичимликларни қуритиш учун кураш олиб борар, шунинг учун ҳам Гундтнинг ашаддий душмани эди.

— Бир минут, жаноби раис, — деди у жаҳд билан. — Фикримни билдиришимиз учун менга имкон берилмади. Агар биз битта рангли болани мактабга оладиган бўлсак, бошқаларини ҳам олишга тўғри келади. Қани, айтинглар-чи, унда орамизда нима фарқ қолади? Мен тартибга қатъий риоя қилишимиз — мактабга ранглилар

қони аралашган болаларни яқин йўлатмаслигимиз керак, деб ҳисоблайман.

Гундт унга еб қўйгудай қараб қўйди. Унинг жаҳли чиқиб, тишини тишига қўйиб туришга мажбур бўлса, чап қовоғи учаверарди. Ҳозир ҳам қовоғи уча бошлаганди. Бироқ миссис Феррейра буни бошқача тушунди. Гундтнинг кўз қисиши унга «рахм қилинг» деб туюлганидан баттар ҳаддидан ошиб авжига чиқди.

— Отаси майхонангизда ишлаётганидан болани мактабга олиш керак, деган хулоса чиқмайди, мистер Гундт.

Гундт миссис Феррейранинг қонунга тўғри келмайдиган бирор ишқал топиб, полицияга хабар қилиш учун шанба кунлари кечқурунлари меҳмонхона атрофида ўралашиб юришини биларди. Энди эса бу манфур, баландпарвоз ва сурбет хотиннинг танобини тортиб қўядиган пайт келганди.

Гундт ўрнидан турди-да, нақ миссис Феррейранинг тумшугига теккудай қилиб, столга мушт урди.

— Бу ерда раис менман, — деб ўшқирди у. — Сиз мажлисни ҳақорат қиляпсиз. Овозингизни ўчиринг!

Мистер Гундтнинг авзойи ёмон эди. Миссис Феррейранинг ўтақаси ёрилганидан ранги қув ўчиб кетди. Кенгаш эса Энтонини Стормхок мактабига олишга қарор қилди.

— Бу ёққа кел, Энтони, сенинг жойинг манави ерда, — деди мисс Нидхем уни девор ёнидаги партага бошлаб келаркан.

Энтони партага ўтириб, теварак-атрофига кўз югуртирди. Аनावи доска билан расм соладиган сурп, бўрда ёзилган сўзлар, девордаги катта ва ярқироқ суратлар, қатор қилиб қўйилган парталар; олдинда ўтирган боланинг чўнтагидан кичикроқ ёғоч рогатка чиқиб турибди; дераза олдида иккита катта харита осилғиқ; ўнг тарафида ўтирган ўғил боланинг юзида исқирт доғ кўринади; орқа томонида иккита қиз бола личир-личир қилишади, дераза токчасида гуллар кўринади: чап ёқдаги қўшнис бурнини ковляпти; бурчакда, ойнаванд шкафнинг орқасида сариқ бурама ҳасса турибди.

Паст бўйли, пенсне таққан ва гирдифумдан келган сочлари занглаган темирга ўхшаш, юзини сепкил босиб

кетган мисс Нидхем Жорж чиқиб кетиши биланоқ ўзгарди-қолди.

— Китобларингни олинглар,— деб буйруқ берди у.

Энтони бўйинини чўзиб, олдинда ўтирган боланинг ишларидан азмойиш олди-да, китобининг керакли жойини яхшилаб очиб қўйди.

Субҳидам секинлик билан ўтарди. Ниҳоят қўнғироқ чалинди. Энтони шундан кейин нима қиларини билмай, тортиниб-ийманиб болалар тўдасида биринчи танаффусга чиқди.

V

Мэри бир кун кечқурун ойна олдида ўзига оро бериб ўтирарди. Жорж эса қўйлагини кияётиб Мэрига деди:

— Гундтнинг менга, бугун кечқурун майхонада ўрнимда бўлгин, деб илтимос қилгани қизиқ бўлди-ю. Бунинг эвазига жума кун бўш бўласан, деб ваъда берди. Қандайдир зарур иши бормиш. Кейинги пайтларда унинг негадир зарур ишлари кўпайиб қолди-да...

Мэри унга ўгирилмай, ойнадаги аксига бир қараб олди. У кремни юзига шошйилмай ва бемалол сурарди.

— Шу кунларда у бирмунча яхши бўлиб қолган,— деди Жорж гапида давом этиб. — Хотинига ҳам унча ўшқирмайди. Ҳечора майхўр хотин бўлса доим майхонага лип этиб кириб, ярим шишани илиб кетиш пайида.

— Нимага ҳадеб Гундтлардан гапираверасан-а, Жорж? — сўради Мэри. Биз бу ерда бамисоли гўрда ётгандаймиз: дўстларимиз ҳам йўқ, нуқул Гундтлар ундай, Гундтлар бундай деб гапирганимиз-гапирган.

— Нима бўлгандаям ўшалар кунимизга ярапти-да, кампир.

Жорж чўткани сувлаб, сочини таради.

— Жорж, азизим, сочинг бугун қўнғир бўлиб кетибди.

— Сабзига ўхшаган қип-қизил-ку, Мэри. Хайриятки, унинг таъмини бир кўриш ҳеч кимнинг хаёлига келмайди.

У кетар олдидан ўпгани Мэрига яқинлашди. Мэри орқага ўгирилмай, Жоржни ўзига тортувди ойнада икковлари ҳам кўринишди.

Жорж қорачадан келган соҳибжамол хотинининг ёнида баттар ориқ ва малла кўринди — у эркакка эмас, турган-битгани майнага ўхшаб кетди. У хижил бўлганидан кулиб, тескари қаради.

— Нима дейсан, Жорж, — деди Мэри ўйчан ҳолда, — Англияга бориш бизга насиб қилармикин?

Жорж қаддини ростлади, шунда Мэри қўлини олишга мажбур бўлди.

— Умид йўқ. Мутлақо умид йўқ. Менинг азиз қариндошларим сира ҳам яқин йўлатишмайди. Улар менга шу ердан қимирламаслигим учунгина ойига ўн беш фунт тўлаб туришларини биласан-ку.

— Болаларинг-чи? Наҳотки уларни ҳам яқинлатишмаса? Англияда ирқий хурофот деган нарсалар йўқ-ку.

— Ирқий хурофотлар ҳамма ерда бор.

— Ранглиларга нисбатан эса фақат шу ерда бор.

— Ана энди, яна эски гапни қўзғаяпсан!

— Болаларимдан бирортаси черков тасарруфидаги рангли болалар мактабига боришини ҳатто ўйласам ҳам даҳшатга тушаман.

— Нимани гапиряпсан? Энтони оқ танли болалар мактабида-ку, ахир!

Мэрининг кўзлари худди иситма тутаётгандай ялтирар, кўзи эрининг кўзига тушмаслиги учун нуқул бошқа томонга қарарди.

— Мистер Гундтга қанчалар бурчли эканимизни ўзинг бир ўйлаб кўргин-а, Жорж. Энтонини деб бутун бошли қиргинда енгиб чиқди.

— Гундтлардан гапирмасликни ўзинг илтимос қилувдинг-ку.

— Биз ундан жуда миннатдор бўлишимиз керак. Биз унга дўстдай муомала қилишимиз лозим, чунки... чунки... менинг яна бўйимда бўлган!

Жорж жим қолди. У ҳозир нимаики деса ҳам хотини оби дийда қилишини биларди.

— Мендан кўнглинг тўлмаяптими? — деб юборди Мэри.

Жорж адашяпсан, дегандай секингина бош чайқаб, Мэрини бағрига босганди, у йиғлаб юборди.

Мэри эрининг қадам товушлари олислаб бораётганини эшитиб турарди. Оёқ товушлари тингандан кейин бўшлиққа бефарқ тикилганича яна анча ўтириб қолди. У бугун хунук янгиликни Жоржга айтишни хаёлига ҳам

келтирмаганидан энди ниҳоятда куйиб-пишарди. Виждон азобидан қутулгунича сабр қилиб турса бўларди. Наинки Мэри Гундтнинг Жорждан, бугун нима учун майхонада ўрнимда тур, деб илтимос қилганини биларди-да.

Мэри ўзига-ўзи ҳадеб Энтони ва қорнимдаги боламни деб шу ишни қилдим, деб уқтиргани-уқтирганди. Бўйида бўлиб қолганлигини сезган дақиқасидан бошлабоқ болам Энтонига ўхшаб оқ бўлиб турилмаса-я, деб доимо ваҳимада юрарди. У ана шундай авҳолда қолганлигидан ҳар нимага ҳам тайёр эди. Гундт ҳам ана шундан фойдаланиб қолди. Унинг қўли узунлиги, бунинг устига Мэрига бўлган эҳтироси кундан-кунга жўшиб бораётганлиги келгусида Мэрига ишончли қалқон бўла оларди. Мэри нимага ҳам ўзини койисин? Она бўлганлиги учунми? Жаҳонда она меҳридан ҳам кучлироқ нарса бормикин ўзи?

Мэри кўз ёшларини артиб, яна ойнага қаради. Кейин ялт-юлт қилаётган бахмал сочини шошилмай ва ўхшатиб тарай бошлади. Шунда кимнингдир бутун вужуди интизор бўлаётганини ногаҳон сезаркан, уялиб кетди.

У чироқни ўчирди; энди тунги чироқнинг заифгина милтиллаши зулматни ёритар ва хонани янада шинам кўрсатарди.

Мэри Гундтнинг орқа эшик томондан келаётган оёқ товушларини эшитаркан, қимир этмади. У тўхтамай сочини тараркан, кўзлари ёнар, лабларида эса шодон табасум ўйнади.

Гундт билдирмай келиб, Мэрининг орқасида турди. Энди кўзгуда Мэри билан ёнма-ён мажмағил Жоржнинг акси эмас, чинакам эркак кишининг гавдаси кўриларди.

Гундт Мэрининг сочини шошилмай баҳайбат кафтига ўраб, ўзига тортди. У Мэрининг жуда ҳам бошқача, фақат ўзига хос ҳолда ўпди. Мэри ҳам илгари ҳеч бунақа ўптирмаганидан эҳтирос ила Гундтга қапишарди.

— Оқ баданли хотиндан жуда ҳам фарқ қиламанми?— деб сўради Мэри орадан пича ўтгандан кейин. Сарин кеча бўлганидан улар адёлсиз ётишарди.

— Нима? Ишқдами?

— Ҳа. Оқ баданли хотинлар ҳам ўзларини мендақа тутушадими?

— Оббо тентак қиз-э! Оқ баданли хотинларнинг ҳам ҳаммаси бир хилда эмас. Бу мижозга боғлиқ. Мабодо

томирларидаги қонлари кўпириб оқса, сенга ўхшаб, эркаласанг жонингни киритишади. Ўзи шундай бўлиши керак.

— Демак, гап томирда африкаликлар қони борлигида эмас экан-да?

— Шундай фариштам. Бироқ, бу ҳам яхши, — деди Гундт ҳирс билан, — жуда яхши.

Мэри биринчи марта ирқидан ор қилмаётганди.

— Сенинг қоматинг эса... — гапида давом этди Гундт. — Менимча, бундан зўри бўлмайди. — У Мэрининг думбасини салгина шўпатилаб қўйди. — Раби бечоранинг бу ерида ҳеч бало йўқ. У билан ётдинг нима-ю, скелет билан ётдинг нима — икковиям барибир.

Нариги хонадан Энтони бақириб қолди:

— Ойи, сув ичаман!

Мэри қотиб қолди.

— О худойим, мени кечиргин, — у шивирлаб, устига халат ташлади-да, оёқ учида юриб ўглининг хонасига кирди.

Мэри қайтиб кирганида Гундт бемалол хуррак отарди. У Гундтнинг тепасида тўраркан, негадир жуда ҳам жирканиб кетди.

Мэри энди Гундтнинг калта қирқилган сочи, думалоқ калласи, даҳанидаги катта сўғали ва баҳайбат гавдасига ана шу кўйда қарарди. Ўзи ҳам ўзининг кўзига хунук кўринарди, Мэри Гундтни ўзига яқинлаштирганидан бу кўйга тушмаётганди. У Энтонини деб Гундтга яқинлашган, шунинг учун ҳам ўзини айбсита олмасди. Мэри Гундт билан учрашгани сари унга меҳри товланиб бораётганидан нафратланарди. Ўзига нималар бўлаётганига ақли бовар қилмасди-да. Ёлғиз ўзи қолган пайтларида яна шу одам билан бирга ётишим керак-а, деб ваҳимага тушар, келишига яқин қолганда эса юраги чапак чалаётганини фаҳмлаб қоларди. Учрашганлари сари Мэрининг эҳтироси жўшиб, ўзига бўйсунмай борарди. Гундт кетди дегунча эса пушаймонда қолиб, ўзидан ўзи нафратланиб юрарди.

Мэрининг ҳаёти бўшлиқдаги метеорнинг парвозига ўхшар, у ўз ҳолича яшар, биров уни бошқариб турмас, ўзи ҳам ҳеч кимни бошқармасди. Унинг йўли гўё ер билан осмон ўртасидаги бўшлиқдан ўтганди, ҳисоби. Мэрининг Гундтга талпиниши сабабини ҳам ана шундан излаш керак эди. Гундт Мэрини қийнаш билан бир қа-

торда унинг зерикарли, бир хилда ўтаётган кунларининг жиришини бузганди. Мэридаги табиий-завқ ва интилишларни қўзғатиб қўйиб, уни аста-секин виждон азобидан қийналмайдиган ҳолга солаётганди. Мэри Жоржни жону дилидан севар, бироқ унинг эркалатишлари Мэрининг маҳдуд ва арзимас ҳаёти сингарч оташ ва эҳтирослардан маҳрум эди, Бераҳм ва бесўнақай Гундт эса Мэрини ҳам даҳшатга солар, ҳам хурматини қозониб, ўзига бутунлай мафтун қилиб қўйганди. Мэри галерадаги¹ қул сингари Гундтга аввалига ўлганининг кунидан бўйсунган бўлса, эндиликда қўл-оёғига урилган занжирлар ҳам кўзига чиройли кўринарди.

Буларнинг барига Мэрининг ақли етмасди. Эзилган ва адашган бу хотин ўз ҳис-туйғулари қанақалигини, кимни севажagini билиб олишга ҳам қодир эмасди. У ҳозир ўзи бутунлай қарам бўлиб қолган одамнинг тепасида қўлларини чангақ қилганича, умидсиз ҳолда турарди. Бундай ҳаёт кечириш унга оғирлик қиларди. У давом эттиришга арзирмикин? Мушкул аҳволда қолганидан фойдаланиб, ҳирсини қондириб юрган бу ярамаснинг суюкли Жоржнинг покиза уйини ҳаромлаб кетишига наҳотки йўл қўйса? Мэри бу иш рўй бергунга қадар ўз Жоржидан бўлак эркакка қиё боқмаганди-ку?

— Отто!— деди Мэри кескин энгашиб Гундтни уйғотаркан.— Кўзингни оч! Тур! Тезроқ кетақол. Майхона ҳам тез орада бекилади.

Гундт кетгач, хонани сукунат босди. Мэри шундан кейин пушмон қилишга тушди. У Жорж армиядан қайтиб, дастлаб Стормхокка олмос конларида бахтини синаб кўришга келганида унга турмушга чиққани ва эр-хотинликнинг илк йилларини эслади. Жоржни шериклари дарё бўйидан меҳмонхонага олиб келишган кун Мэрининг яхши эсида эди. Ушанда Жоржнинг аҳволи жуда ҳам оғир, Жануби-Ғарбий Африкадаги барчага маълум олмос жазаваси пайтида орттирган ичкетар касал заҳматидан ҳали ҳам қутулмаганди. Жорж сурункасига ичганидан касали зўрайган, жигарида йиринг тўплана бошлаганди. Шу вайдан Жоржни операция қилишга тўғри келди. Мэри Жоржни қайта оёққа бостириш учун жуда кўп ойлар унинг ёнидан жилмади.

¹ Галера— кўп эшаккли катта кема бўлиб, унда қуллар ва ҳукм қилинганлар эшакчилик қилардилар.

Жорж ундан шунақанги миннатдор эдики, асти қўяверасиз! Мэри бўлса буни ўз бурчи деб билар, нега деганда у меҳмонхонада тўғри келган ишларни қилиб юрарди-да. Ушандан кейин Гундт Жоржга майхонасида ишлашни таклиф қилганди...

Мэри Стормхокка кўчиб келмасидан илгари Порт-Элизабетдан сал наридаги кичкинагина диний мактабда дарс берарди. У педагогика коллежидаги машғулотларни ҳам, унга киргунича мактабда ўқиганлари, ўшанда кўпинча қоқ ерда ўтиришганларини ҳам эслади. Мактабда скамейкалар етишмаганидан китобни тиззаларига қўйиб хат ёзишарди.

Болалиги кечган мўъжазгина, теварагини гуллар қуршаган уйи ҳам ёдига тушди. Боғдаги тувакларда қирққулоқлар ўсарди. Мэри шу лаҳзада лейка кўтариб юрган онасини аён кўргандай бўлди. Якшанба кунлари онаси, ўзи ва иккита укаси ясан-тусан қилишиб, рангиларнинг кичкинагина черковига боришарди-да, ҳазратнинг якшанбалик ваъзини сел бўлиб тинглашарди...

Мэри ўтган куйларини ўйлаб, ўзини яна соддагина қизчадай сезиб ўтиришни йстаса ҳам тумбочкада турган эски будильникнинг «чиқ-чиқ»и уни бамисоли уйқусидан уйғотиб, хаёллари оламидан кўтаргандай бўлди. У яна ўзининг хонасини, ўғлини кўрди, қорнидаги боласини, Жорж олдида юзи қоралигини ўйлади. У чироқнинг хира ёруғида энди ўтмишини ҳам, истиқболини ҳам кўрмас, кўз ўнгида ҳозирги даҳшатли ҳаётигина турарди, холос. Тун сукунатини юрагининг будильникка монанд гурс-гурс уриши бузиб турарди.

VI

Гундт орадақ бир неча кун ўтгандан кейин «Бургут» меҳмонхонасида кечки тановул қилиб ўтирарди. Одатда эр-хотин мижозлардан кейин овқатланишарди. Раби овқат маҳалида ҳам доимо хизматкорларини ёмонлар, оқсоч ундай қилди, ошпаз бундай қилди деб минғиллагани-минғиллаганди. Гундт эса жавоб бериш ўрнига, гўё ёнида хотини йўқдай, ликопдан кўзини узмай, овқатини чайнаб ютишдан бўшамасди.

Бугун эса йкковлари жимгина тамадди қилишарди. Раби эри вилкада картошкали сосискани қизил карамга қўшиб олаётганини кўриб бирдан гап очди!

— Кеча кечқурун уйдан кетганингни билмай қолибман-а.

Гундт оғзида овқати билан хотинига ўгирилди. Кейин яна бамайлихотир чайнашга тушди.

— Хўш, нима бўпти?— деб сўради у.

— Шундай ўзим. Бугун эрталаб миссис Мак-Грегорларникида чой пайтида кимдир сени Жоржнинг кўчасида кўрганлигини айтибди.

— Эсимда йўқ,— Гундт гапни кесди.— Иш билан кўн жойларда бўламан...

— Симон бўёқчининг олдига кетаётганимда ўша ердан ўтувдим, тўғри.

Гундт овқатини чайнаркан, ичида, кўзингни оч, Отто, кўзингни оч, дерди. Бу чақимчи қанжиқ бирор нарсанинг ҳидини сезганга ўхшайди. Мэрининг уйиса кирганини ё чиқиб келганини балки кўрмагандир ҳам. Хўш, унда Рабига ҳаводан олиб етказадими? Иш бунақа кетадиган бўлса Мэри билан алоқани узишга тўғри келади. Унинг оғир оёқлиги жуда қўл келади бунга.

— Сен Жоржнинг кўчасини тилга олдинг-а,— деди Гундт.— Ҳа, айтгандай, унинг хотини... Оти нимайди? Уни кўрмаганимгаям анча бўлиб қолди...

— Рангли хотинми? Унинг оти Мэри. Оти эсингдан чиқиб қолдими ҳали? Уни мен билан солиштиришни жуда хуш кўрадинг-ку.

— Э, ҳа, Мэри, албатта. Ҳай, ўша яна оғир оёқмиш. Менга буни Жорж айтди.

— Шундай дегин! Яна иккиқат экан-да!— миссис Гундтнинг чармдай башараси табассумдан буришиб кетди.— Ўзиям ҳозир игнанинг учида ўтирган бўлса керак. Росаям эзилаётгандир! Мана шу гапим эсингдан чиқмасин: боласи бу сафар қора туғилади.

— Сен хоҳлаётганинг учун шундай бўладими? Нега бунчалик ичи қорасан-а?

— Нима, мен роҳатда ўтиб келяпманми? Бунинг нималигини билмас эканманми? Энди у ҳам бир азоби-ни тортсин!

Миссис Гундт хунук ҳингиллаб ўрнидан туриб, ётоққа кириб кетди. Унга ҳозиргина эри айтган янгиликдан жон кириб, тили ҳам чиқиб қолганди.

Гундт хотинининг кетидан нафратланганича қараб қолаверди.

Мэрининг иккинчи боласи ҳам ўғил бўлиб, июлнинг салқин, аммо ҳавоси тиниқ кунларидан бирида туғилди. Чақалоқнинг териси сарғимтир, бироқ акасининг бада-нига ўхшаб оппоққина эмасди. Хуллас, терисининг ран-ги сарғишроқ эканлиги аён эди.

Мэри бунинг нималигини биларди. Кунлар ўтгани сайин чақалоқнинг бадани ҳам қорая борарди. Боланинг рангли чиққанлигига энди шубҳа қолмаган, Жанубий Африкада эса бу борада ҳеч ким адашмасди.

Чақалоқ анча босиқ чиқди. Гоҳо Мэрининг боласига меҳри товланиб кетар, гоҳо эса унга жуда жони ачишар, ўзича бебахт онанинг бахтсиз фарзанди, деб қўярди.

Мэри Энтонининг оппоққина кўҳлик юзидан кўзини узиб, чақалоқнинг кўнғир баданига қараркан, унинг бир кунмас-бир кун оқ танли акасига даҳшатли тўғаноқ бўлажagini тушуниб турарди. Бувақа пайтларда у ле-ди Макбетга ўхшаб, боласини ўлдиргиси ҳам келарди. Мэри кўпинча чақалоғига тикилиб ўтириб, аста-секин кўзига ёмон кўрина бошлаганидан йиғлашга тушар, чақалоқ эса онасига қарар, кун сайин тетиклашиб бо-рарди.

Мэрининг бошига қора кунлар келди. Етилгани са-бабидан ўзига ўхшаган беҳисоб уруғлардан ажралиб чиққан бир уруғ она қорнида пуштга айланди. Ана шу пуштда рангли генлар бўлиб, Жанубий Африкадаги кишига қон кетиш дарди қанчалик даҳшатли бўлса бу ҳам туғилажак чақалоқ учун шу қадар хатарли эди. Ана шу уруғ қанчадан-қанча сирли довоилар ошиб, Мэри ўғли Энтони учун бунёд қилган жаннатни дабда-ла қилаётганди.

Мэри ҳадеб ич-этини еяётганидан чўп бўлиб кетди. Сути ҳам қочганидан чақалоқ инжиқ бўлиб, чакаги очилиб қолди. Таниш-билишлардан бирортаси на оқ танлилар ва на ранглилар остонасидан ҳатлаб ичкари-га киришарди. Фақат Жоржнинг ўзигина ҳар куни иш-дан кейин ўзини жуда эҳтиёткор тутиб кириб келарди. У хотинининг тинимсиз ҳасратларидан ҳам, кейинги кунларда чурқ этмай қўйганидан ҳам жуда безиллаб қолганди. Кўзига Мэрининг бадани кундан-кунга қо-райиброқ бораётгандай кўринар, унинг упага зўр бераётганини ҳам сеза бошлаганди.

Жорж бир куни хотинига шундай деди:

— Худо ҳаққи, Мэри, нимага бунчалик ваҳима қи-

лаётганингни ҳеч тушунолмаяман. Боланинг бадани унчалик қора эмас-ку.

— Нима? О, Жорж!— Мэрининг эридан қаттиқ ўпкаланаетгани сезилиб турарди.

— Мен, бола унчалик қора эмас-ку, дедим. Европаликлар ҳам кўпинча қорамтир бўлишади. Офтобда қорайишади ва ҳар бало бўлишади...— Жорж гапини охирига етказмади.

У болани каравотчасидан беўхшовроқ олиб, меҳр билан ўпди.

Жорж кейинги кунлар ва ҳафталарда хотинини юпатаман деб неки ҳунари бўлса барини ишга солди, ҳийлалар қилди, ялиниб-ёлвориб ҳам кўрди. У вақт ўтиши билан хотини тасалли топиб кетишига қаттиқ ишонарди. Одам аста-секин кўникади-да. Жорж шунинг учун ҳам атайлаб, эртами-кечми барибир кўнглини юмшатмай қўймайди, деб кичкина Стивдан айланиб-ўргилиб, ялаб-юлқарди. Бироқ кунлар ўтиб борар, Жоржнинг барча ҳаракатлари эса зое кетарди.

— Жорж,— деб қолди Мэри бир куни кечқурун,— менинг пешанам шўрга ўхшайди. Бошингга фақат бало орттиряпман...

— Бунақа бемаза гапларни гапирма, хўпми. Сени қандай кўришимни, мени деб нималар қилганингни ўзинг яхши биласан. Ахир, фақат сен туфайли...

— Ҳа, Жорж, буларнинг ҳаммасини биламан. Энди бўлса... Нима рўй берганини билмаяпсан шекилли, Энтони оқ танли бола... укаси эса рангли одам сифатида тарбияланади. Бунинг нималигини наҳотки тушунмасанг? Бу оқ танли боламнинг бошига битган бало бўлади. О худойим!— Мэри эридан кўзини узмасди.

Жорж Мэрининг кўнглини кўтариш мушкуллигини тушунгандан кейин, яна уриниб кўрсам бирор наф чиқармикин, деб бош қотира бошлади.

У бир куни тамадди қилиб, жиндай мизғиб олгани келганида хотинининг қовоқ-тумшуги жуда ҳам тушиб кетганди. Бу ҳам Жоржнинг жигига тега бошлади. У уйда ўзича ниманидир гинғиллаб юраркан, парвойи палак бўлишга ҳаракат қиларди.

— Мэри, жонгинам, бас қил!— деб юборди тоқати тоқ бўлган Жорж тўсатдан.— Бу дардга ўхшаб қолди, худо ҳаққи.

Мэри ғиқ этмади. Жорж эса бошини чайқаганича чиқиб кетди.

Жорж майхонага келгандан кейин пештахтанинг орқа томонига ўтиб ўтирди. Ҳамма ёқ тинчиб қолган, майхонада ҳам ҳеч ким кўринмасди. Жорж стулда ўзини орқага ташлаб, мувозанатини сақлаш учун бошини бир томонга қийшайтирганича чайқалиб ўтирарди.

Жорж қўлини шимининг чўнтагидан олмай, аламидан трубка тортиб, қандай аҳволда қолганини ўйларди. Дунёда ундан бахти қаро одам йўқ. Боласи рангли чиқди — бунга энди шак-шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Хотини куйиб адо бўляпти. Майхонадаги дўстлари эса яна ўғил кўрганини пайқамагандай юришибди. Энтони туғилганида табриклар ёғилиб кетувди, бунисида бирортаси ҳам чурқ этмади. Уғли қанақа бўлиб туғилганини ҳамма билди. Бунақанги кичкина шаҳарчада миш-мишлар ўрмондаги ёнғиндан ҳам тез тарқалади.

Трубкадаги тамаки тугади. Жорж стулда чайқалишни бас қилиб, трубкасини цемент деворга урганди, кули тош полга тушди. У шундан кейин трубкасига яна тамаки жойлади. Кейинги кунларда жуда кўп чекапти-да. Нима ҳам қила оларди дейсиз? Ичай деса қўрқади. Врач спиртда қандай хатар пинҳон эканлигини айтиб қўйганидан буён оғзига бир томчи ҳам олмаганди. Жоржнинг оч зангори кўзлари жавонда қалашиб турган шишалар — винолар, коньяклар, вискилардан узилмай қолди. Шунда юзи бирдан ловиллаб кетганини сизди. Кейин яна шишаларга қараркан, ўзини бу аҳволдан қутулиб яйрайдигандай сеза бошлади.

Жорж ўрнидан юраги бетламайроқ туриб, қадаҳга аста-секин қўл чўзди. У бир шиша вискини олганида томоғи зумда қақраб, қўллари қалтираб кетди...

У шишани газетага ўраб, белига қистирди-да, пиджагининг тугмасини солди.

— Жон, — деди у қора хизматчига, — майхонага қараб тур. Хўжайин келганида менинг мазам қочиб, уйга кетганимни айтиб қўй.

У остонага қоқилиб кетганида ўзича тўнғиллаб қўйди:

— Умримиз қисқа, гўрда эса ким билсин қанча ётарканмиз. Хўжайин зиқна, хотини эса доим нолигани-нолиган. Эртадан-кечгача тиним нималигини билмайсан, манави жониворнинг ҳиди димоғингга киради-ю, оғзинг-

га бир томчисини ҳам ололмайсан. Ҳар бир кафр сенга қараганда нақ пошшонинг ўзи!

Жорж вельдга чиқиб, Африка акациясининг соясида тўхтади. Бу ерда ўзича овозини чиқариб гапирарди:

— Бу Мэрига оғир зарба бўлади. Қийин-қийин — женжам Стивга қийин!

Жорж анча вақтдан бери ичмай қўйганидан вискининг таъмидан гангиб қолаёзди. У энди бамисоли қон ҳидини сезган ақулага ўхшарди. Шишадаги вискини бир томчи ҳам қолдирмай ютиб, гандираклаганича уйига жўнади.

Мэри эри эшикни тарақлатиб очиб кириб, хонанинг ўртасида тўхтаганида унга қўрқа-писа қаради.

Жоржнинг, гўё у мушкул масала устида бош қотираётгандай, башараси тунд ва ташвишли эди. Шу лаҳзада унинг оёқлари бирдан чалишиб, ўзини тўхтата олмай чалқанчасига йиқиларкан, боши ерга қаттиқ тегди.

Эртаси куни у ишга чиқа олмади.

Мэри бундан ваҳимада қолган, жон-пони чиқиб кетганди. Жорж ўзига келганида уялганидан хотинининг кўзига қараёлмасди. Мэри эрига индамади, бироқ бундан буён ўзини қўлга олиб, ҳасрат-надоматни йиғиштириб, ечилиб-сочилиб юришга аҳд қилди. Ичкилик Жоржни енгиб, у дунёга жўнатиши мумкин. Ё бўлмаса, ичкиликни ичмаса ҳам, ирқий хурофотнинг касрига дош бера олмай, рангли хотин билан турганлигидан беҳад азилаверади.

VII

Бир куни эрталаб Энтони Янни ван Вик ва Томми Стаффорд билан ўйнаётганида Жой Мак-Грегор келиб қолди. Стив ўшанда уч ойлик бўлаёзганди. Жой Мак-Грегор болаларга қўшилмай, бир чеккада туриб тамоша қилаверди.

— Нега бизга қўшилмаяпсан?— деб сўради Энтони ундан.

Жой бошини чайқаб қўйди.

— Ойим, Энтони билан ўйнамагин, деди. Сенинг уканг рангли экан.

Энтони ўртоқларига қаради-да, хомуш ҳолда бармоғини тишлаб қолди. Кейин яна Жойга қараб, сўради:

— Нима?

— Ойим, ўйнамагин, деди. Уканг рангли экан.

Ўз ойиси ҳам бир вақтлар рангли болалар билан ўйнамагин деб тайинлагани бирдан Энтонининг эсига тушиб қолди. У Жойнинг сўзларида алам қиладиган нимадир борлигини ғира-шира сезган ҳолда мадад истаб ўртоқларига қаради. Бироқ улар ҳам ўзига ўхшаб ташвишли кўринишарди.

Энтони бирдан энгашиб, бир чангал лой-қум олиб, Жойнинг башарасига қараб отди. Янни билан Томми ҳам зумдан унинг ёнига қўшилишди. Ҳамма ёғи лой бўлган Жой тошбўронга учраб, додлаганича қочиб қолди.

Энтони ўйин билан овора бўлиб кетганидан буни эсидан чиқариб юборди. Бироқ уйга келиб ойисига кўзи тушди дегунча дарров эслади. Мэри дастурхон ёзаётганди.

— Ойи,— деди Энтони,— Стив ранглими?

Мэрининг қўлидаги ликопча столга тушиб, синишига сал қолди. Унинг юзи буришиб, ўғлига индамай тикилабди. У шунда ҳам ўзини босиб, сир бермай ликопчани олди-да, жавоб қилди:

— Йўқ, Энтони, йўқ. Буни нимага сўраяпсан?

— Бугун эрталаб Жой Мак-Грегор шундай деди.

— Жой шунақа дедими?— Мэрининг кўзлари ғазабдан чақнаб кетди.— Қандай тили борди?— Мэри ўзини босишга уринарди.— Яна нималар деди?

Энтони ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб берди-да, хомуш ҳолда, ойим нима деркин, деб сабрсизлик билан кута бошлади. Бироқ ойиси миқ этмади. У фақат:

— Жой ёмон бола, гапига парво қилма,— деб қўйди, холос.

Мэри шундан кейин ўғлини бағрига босиб, меҳр билан ўпди.

Нонушта пайтида Мэрининг кўзлари йиғлайверганидан қизариб кетганди. У гарчи бу зарбни кутган бўлса ҳам ғафлатда қолганди-да.

Башарти бу зарб ўзига қаратилганида ҳам тишини-тишига қўйган бўларди. Бироқ бу зарб ўғлининг бошига тушди. Боланинг мусаффо қалбига энди гулгула ўрмалаган, бунақа нарсанинг охири эса бахайр бўлмасди.

«О, менинг жондан ортиқ, бечора болагинам!»— деди Мэри йиғлаб ўзига ўзи.

Уша куни кечқурун Стивни чўмилтиришганида Энтони бола бўлиб биринчи марта укасининг бадани ўзиникига қараганда қорароқлигини сизди. У оппоққина йўргакка ўралаётган қорачагина чақалоққа қараб турди-да, кейин ўзининг қўл-оёқларига разм солди. Кейин эса ойисидан сўради:

— Жой Стивни рангли девди. Стив унчаям қора эмас-ку, тўғрими оий?

VIII

Аптекачи мистер Шорт хотини билан Англиядан биринчи жаҳон урушининг охирида кетиб, Стормхокда туриб қолганди. Миссис Шорт бу ерга келганларидан кейин хайрия бозорлари ва концертлари, бриджа бўйича мусобақалар ҳамда камбағалларга белул овқатлар бериш сингари нарсаларни уюштиришга бош қўшиб, ижтимоий фаолияти билан тез орада обрў қозонди. Шортлар оиласи шаҳардаги энг мўътабар оилалардан бўлганидан уларнинг яккаю ягона ўғли билан ўйнаган ҳар бир боланинг онаси буни ўзи учун шараф деб биларди.

Боб Шорт эса Энтонини ҳаммадан ҳам яхши кўрарди. Икковлари тўптош ўйнашар, варрак уңиришар, бамбукдан туппак қилишар, ипак қурти боқишар, сигарета қутиси билан, марка йиғишар, вельдда тутган ҳашаротларидан коллекция ясашарди.

Мистер Шортнинг ўзи эса Жоржни фақатгина ҳамфикр ватандоши сифатидагина эмас, балки унчалик баркамол бўлмаса-да, ҳар қалай ўқимишли одам деб билганидан ҳурмат қиларди. Ҳар куни кечқурун аптекасини ёпганидан кейин «Бургут»га жон-жон деб бош суқиб ўтарди. Жоржнинг рангли аёлга уйланганидан ҳам воқиф эди. Кейинчалик эса унинг иккинчи ўғли қора танли бўлиб туғилгани қулоғига чалинди. Шундай бўлса ҳам на мистер Шортнинг ўзи, на унинг хотини Боб билан Энтонининг тобора мустаҳкамланиб бораётган дўстлигига раҳна солишди. Миссис Шорт Энтони Грэхемни маънили бола деб биларди. Боб эса Энтонидан берироқ бўлганидан мактабда муаллимлик қилган миссис Шорт, Энтони ўғлимга яхши таъсир қилади, деб юрарди. Эрхотин болаларнинг уйлари олдидаги катта боғда иноқ ҳолда ўйнаб юришганини кўрганларида териларига сиймай кетишарди.

Шаҳарчадаги бўлак одамлар эса бунга бошқача қарашарди. Грэхемлар оиласида сарғиш-қўнғир баданли боланинг туғилганлиги кўп хонадонлардаги анча-мунча ғийбатларга сабаб бўлди.

Мэри турмушга чиққанидан кейин борди-келди қилмай қўйган Карелслар оиласига ўхшаган озгинагина ранглилар оилалари ҳам Грэхемларга ҳурпайиб юришарди.

— Баттар бўлсин,— деб қўйди миссис Карелс.— Узини оқ танлиман, деб ҳаёл қилиб, кеккайиб кетувди.— Миссис Карелснинг бу сўзлари бошқаларнинг ҳам кўнглидаги гаплар эди.

«Бургут» меҳмонхонасида эса миссис Гундтга етар одам йўқ эди. У энди эрининг таъналарини писанд ҳам қилмасди.

— Уғил туғиб бермайсан, деб неча марта юзимга солгандинг. Нега ўшанда рангли хотин олмовдинг? Олганинга ҳозир анча-мунча қўнғир танли итваччалар балчиқда питиллаб ётган бўлишарди.

Гундт миқ этмади. Унинг Мэри — «испан гўзали» билан алоқаси ҳаётидаги энг сурурли воқеа бўлганди. Энди эса манави қилтириқ Раби, ўзи ҳам билмаган ҳолда, Гундтнинг ўз барменининг қора танли болалар туғиб берган хотини билан жинойи алоқада бўлганлигини бўйнига қўйиб қўйди. Мабода Раби бор ҳақиқатдан огоҳ бўлса борми!

Гундт майхонага бориб, қўлида шиша билан стакан кўтариб келди.

— Охирги марта қачон ичувдинг?— деб сўради у хотинидан.

Раби нима дейишини ҳам билмай, Гундт стаканни тўлатиб қўйганига ишонқирамай қараб турарди.

— Мана, шнапсингни ич, қойил қилдинг,— Гундт истеҳзо билан шундай деганди, бундан миссис Гундтнинг жаҳли чиқди.

Гундт стаканни столга қўйиб, хонадан чиқиб кетди.

Эртасига эрталаб бозорга борган уй бекалари Мэрини тоза чайнашди.

— Грэхем «хоним» бу сафар ҳам ўзини европалик қилиб кўрсатармикин?— деди миссис Феррейра миссис Мак-Грегорга.

— Қўлида рангли чақалоқни кўтариб тургандан кейин буёғи энди қийин бўлади. Боланинг баданиям қаҳва

рангида бўлса керак — икки ҳисса қаҳва-ю, бир ҳисса сут,— миссис Мак-Грегор ошқора нафрат билан шундай деб қўйди. Унинг юраги жуда ҳам пўкиллаб турарди. Мабодо у Мэри Грэхемга ҳурпаймай қўйса борми, ўзининг ҳам сири очилиб, қони нотозалиги билиниб қоларди.

— Сиз чақалоқнинг бадани қаҳва ранг бўлиши керак дейсиз. Уни шу чоққача кўрмадингизми?— деб сўради миссис Феррейра.

— Кўрганим йўқ, албатта. Мен у хотин билан кирди-чиқди қилмайман-ку,— миссис Мак-Грегор жуда баланддан келди.— Ўзингизнинг кўзингиз тушганми?

Бундан сал олдин миссис Феррейра арзон-гаровга бир қути қуритилган папайя олиб, миссис Мак-Грегорга ярмини олинг деганди. Миссис Мак-Грегор эса, менга икки қути керак, болаларимни мевадан сира ҳам сиқмайман, деб сўзини қайтарганди.

Миссис Феррейрага ўч оладиган қулай фурсат келганди.

— Болани кўрдингизми дейсизми?— жавоб қилди у.— Йўқ, кўрганим йўқ, қаёқдан ҳам кўрай? Сизга ўхшаб улар билан девор-дармиён эмасман-ку.

Орадан уч-тўрт кун ўтгандан кейин миссис Мак-Грегор, уйининг кўчага қараган деразаларидан бирида «Ижарага қўйилади» деган ёзув пайдо бўлиб қолди. Ойнинг охирида эса кўча эшик олдида юк машинаси тўхтади. Мебель ташқарига ташилаётганида Энтони Янни, Томми ва Вилли билан уй олдида турарди.

Жой Мак-Грегор уларга яқин келди.

— Бу ердан кўчиб кетяпмиз,— деди у.

— Нимага?

Жой Томми, Вилли ва Яннини бир чеккага чақириб олди. Болалар Энтони томонга қарашар, Жой бўлса, уларнинг қулоғига нималарнидир пичирларди.

Энтони гап нимадалигига тушуна олмасди. Оғайниларининг бир сирлари бўлиб, унга айтишни исташмаётганга ўхшарди-да.

Жой шундан кейин Энтонига ўгирилиб қараб, ҳингиллаб қўйди.

Улар Энтони тўғрисида нималарни гапиришаётганикин? Энтони ўртоқларига яқин борди. Шунда Жойнинг бирдан дами ичига тушиб кетиб, масхараомуз иршайиб тураверди.

Энтони ўртоқларига илтижоли боқса ҳам улар миқ этишмади.

Мабодо Жой гап очиб, бирор нарса деганида борми, ўша заҳоти кунини кўрарди. Бироқ болалар Энтонига жимгина қараб туришарди.

Энтони қўйилиб келаётган кўз ёшларини кўрсатмаслик учун тескари қараб олди.

Меҳмонхонада истиқомат қилаётган бир неча оилалар бошпанага зор бўлишларига қарамай Мак-Грегорларнинг уйи уч ойгача ҳувиллаб ётди. Бироқ Мэри шанба куни эрта билан айвонда Стивга пайпоқ тўқиб ўтирганида рангли қурувчи инженер Зюйдман хотини билан уйни кўраётганини пайқаб қолди.

Зюйдманлар — яхши, баобрў кишилар эдилар. Улар кўчиб келишса анча дуруст бўлар, тинчгина туришар, негаки буларнинг кўпгина европаликлардан ўлса ўлиги ортиқ эди.

Мэри бир ўзи сўппайиб қолганлигини ўйларди. Уйига ҳеч ким қадам босмасди. У Зюйдманларнинг уйига кириб, ақалли бир марта бўлса ҳам бундоқ одамларга ўхшаб бирпас чақчақлашгиси келарди. Ахир у сотувчилар ва дастёрлардан бўлак деярли ҳеч ким билан гаплашмасдида.

Худди шу пайтда унинг кўзи Зюйдманнинг ташқари эшикка миниб олиб, қийқириб ўйнаётган ўрлига тушиб қолса бўладими. Бола яланг оёқ бўлса ҳам озода, башараси қоралигидан оппоқ тишлари ялтираб кўринарди. Энтонига мана шу бола ўртоқ бўларканми? Йўқ, мутлақо! Зюйдманлар Мэри томонга қарашганди, у дарҳол ўзини панага олди.

Уйни шундан кейин Томпсонлар келиб кўришди. Мэри ўшанда умидвор бўлиб қараб турди. Мистер Томпсон ҳақида у анча-мунча нарсаларни эшитганди. Томпсон темир йўлда стрелкачи бўлиб ишлар, ўзиям ётиб ичар, кайфида оғзидан боди кириб-шоди чиқарди. Хотинини сўккани учун судья унга ҳатто бир марта жарима ҳам солганди. Орадан кўп ўтмай еттита қайсар, доим ифлос юрадиган болалари билан кўчиб келганликларини кўрганида Мэрининг кўнгли жойига тушгандай бўлди, ахир нима бўлганда ҳам, Томпсонлар ҳар қалай оқ танли эдиларда.

Кунлар ўтиб боргани сари Боб Шорт билан Энтонининг дўстлиги ҳам тобора мустаҳкамланарди. Мактабда бу икки болани ҳамма яхши кўрганидан уларни умрбод ўртоқ дейишарди. Спортда улар бир-бирларига барабар келишарди. Энтони ўқишда доимо олдинда юрар. Боб ҳам бу болада ундан қолишмасди.

Бу икки боланинг иноқлиги Стормхокдаги оналарнинг гашини келтирарди.

— Миссис Шорт жинни-пинни бўлиб қолганга ўхшайди,— деди миссис Мак-Грегор кечки чой пайтида меҳмонларига.— Ўғлини рангли болага қўшиб қўйибди-я.

— Унга буни гапирганман,— миссис ван Вик ғурур билан қўшиб қўйди.

Ҳамма унга ишонқирамай қаради. Миссис Шортнинг ўзига етар аёллиги ҳаммага аён бўлганидан унга бирор нарсани, айниқса, шахсан ўзига тегадиган гапни-айтиш учун юрак керак эди.

— Ҳа, мен у билан гаплашганман.

— Хуш, у нима деди?— меҳмонларнинг юраклари чапак чалиб олдинроққа эгилишди.— Сизга қўполлик қилмадими, ишқилиб?

— У: «Мен сизга айтсам, миссис ван Вик, Энтони Грэхем Стормхокдаги кўпгина болалардан оппоқроқ!— деди-да, шартта бурилиб кетаверди.

Меҳмонларнинг бирлари олиб, бирлари қўйишди. Фақат биттагина меҳмон аёл чурқ этмай ўтирарди, холос. Элен Мак-Грегор ўғлини ичида Энтони Грэхемга солиштириб кўрганида бир хил бўлиб кетганди. Унинг ўгли Жой Энтонига қараганда қорароқ эди.

Мэрига келганда у ишлар шу зайлда кетаётганидан мамнун эди. У тўнғичи Шортларнинг ўгли билан дўстлашганидан суюнар, шунинг учун ҳам иложи борича Энтонига тўғаноқ бўлмасликка, келажакка қора кўлка туширмасликка уринарди. Устига устак Мэрининг бундан бўлак иложи ҳам йўқ эди. Миссис Шорт жавлон ураётган ижтимоий доирага ҳар қанча қилса ҳам бош суқа олмасди.

Мэри Энтонига мўлжал қилган ҳаёт эшигидан ўзи ту-

гул мурғак Стивни ҳам иложи борича узоқроқ тутиши лозим эди. У ўзини ўзи, гап кенжа ўғлимни берироқ кўраётганимда эмас, деб ишонтиришга уринарди. Чиндан ҳам кунлар ўтиши билан Мэри Стивни ҳам худди гўнғичидай кўрадиган бўлиб қолди. Ахир иккови ҳам унинг жисмидан бунёдга келмаганми? Бунинг устига Стив улғайгани сари бадани сарғиш тортиб бораётганга ўхшарди. Зора бориб-бориб одамлар уни қорачадан келган ва офтобда кўп юрган европалик деб қолишса!

Шундай бўлса ҳам Мэрининг бор умиди Энтонидан эди. Унинг йўлидаги барча говларни кўтариб ташлаш керак. Мабода одамлар Стивни рангли деб очикдан-очик гапириша бошлашса борми, Энтонини ундан буткул ажратишга тўғри келади.

Мэри бундан буён туғмасликка қатъий аҳд қилди. Нанки кейингиси Стивдан ҳам қорароқ чиқиб қолиши мумкин эди-да.

Ўз боламни ранглиларнинг қандайдир геттосига гиқиб, уни туғишган акасидан айирсам қанақа она бўлдим энди, деб ўйларди Мэри. У буларнинг ҳаммасига танасининг туси туфайли инсонни ҳуқуқидан маҳрум қиладиган мавжуд тартибот айбли, деб ўзини ўзи юпатишга ҳаракат қиларди. У, ўз болаларини ўлдирадиган оналар ҳам бор-ку, ахир, дерди. Буни китобдан ўқиганди. Хўш, ҳозир ўзи билан улар орасида қанчалик фарқ бор?

Мэри кейинги пайтларда бадани анча қорайиб, мазаси кета бошлаганини пайқади. У ваҳимада қолганлигидан юзига қанча упа сурса ҳам қовоқларининг таги, оғиз чеккалари, хуллас, дам у ери, дам бу ери сарғайиб қолаверарди.

Жорж ўзини гўё ҳеч нимани билмаётганга солиб юрарди. Мэри ҳаммасидан ҳам эри кўнглини кўтариб юрганидан хурсанд эди. Бир куни, у гоҳи-гоҳида роляль чалгим келади, деганида Жорж ким ошди савдосидан пианино олиб берди. У анча уринган ва мазаси кетган саз бўлса ҳам Мэрига қимматбаҳо армуғон эди.

Мэри пианинонинг ёнига ўтириб, қопқоғини кўтарди-да, куя еган мовутни олиб қўйди. У бир неча дақиқа клавишларни оҳиста бир-бир босиб ўтирди. Шунда бирдан кимдир этагидан тортаётганини пайқаб қолди. Стив табуретка ёнида ойисининг этагига ёпишганича клавиш-

лардан кўзини узмай турарди. Мэри илгариги сафар пианино чалганида ҳам у худди шунақа бирдан пайдо бўлиб, ойисининг клавишлар узра йўргалаётган бармоқларига қараб қотиб қолганди.

— Яна чал, ойижон. Стивга яна чалиб бер.

Бош бармоғи оғзида бўлган болакай қорамтир кўзларини онасидан сира ҳам узмасди. Мэри чалишдан тўхтамас, Стив бундан хурсанд бўлар, боласининг гоҳо-гоҳо бунақа қувнаб кетишини она илгарилари ҳам пайқаб юрарди.

Ака-уканинг бир-бирига ўхшамаслигини қаранг-а! Гап бу ерда таналарининг ранги бошқа-бошқалигида эмас, табиатлари ҳам турлича эди. Энтони бамисоли очиқ ҳаводаги ўйинлар ва оғайнилари даврасида бўлишга яратилгандай эди. Стив эса аксинча бошқа болалар борлигини деярли пайқамас, уйда ёлғиз ўзи ўйинчоқларини ўйнаб ўтиришни, патефон эшитишни ёнги ойисининг пианино чалиб беришини хуш кўрарди.

Кенжа ўғлининг қобилияти қандайлигига баҳо беришга ҳали бор, нега деганда у эндигина тўрт яшар бўлганди. Шундай бўлса ҳам Мэри ўғлига таълим беришдай мушкул муаммони ўйлаганида юраги алаmidан сиқилиб кетарди. Бу сафар ҳаммаси енгил кўчавермайдди. Гап фақат тананинг тусида эмас. Мэри ўтган шунча йиллар мобайнида ўзининг Гундт билан алоқада бўлганини ўйлаб ич-этини еб келди. У энди ўлса ҳам яна шунақа ишга жазм этмасди.

Мэри пианино чалишдан тўхтади. Стив пианинога яқин келиб, бош бармоғи билан клавишни босди. Пианинодан оҳиста садо чиқди. Шунда болакай онасига қараб қийқирди. Кечки пайт бўлганидан боласи Мэрининг кўзига қилтириқ ва ориқ кўриниб кетди. Энтони ҳеч қачон бунақа бўлмаганди. Шунда Мэри ногаҳон кенжа ўғлим заиф бўлиб ўсяпти, сира ҳам акасига тортмаяпти, деб ўйлади.

Мэри ўрнидан туриб ўғлини табуреткага ўтказди. Кейин ўғлининг қўлидан ушлаб пианинони чалдира бошлади. Стив бўлса суюнганидан гиёв-гиёв қиларди. Мэри боласининг созга кўз узмай тикилаётганини кўриб, хаёлига: ўғлим бир кунмас-бур кун зўр созанда бўлиб кетса-я, деган фикр келди.

«Буни хаёл қилишдан бирор наф чиқармиди?— деб ўйлади у.— Аввало иккала болага бундай қараганда,

дастлаб танларининг ранги бошқалиги кўзга ташланади. Стив ранглилар қаторига тиркалгандан кейин унинг бошқа сифатлари кимнинг ҳам хаёлига келарди, дейсиз».

Башариятни шафқатсизликда айблашнинг фойдаси йўқ. Бидъатлар одамларнинг онгига чуқур сингиб кетганидан ноилож тураверамиз. Шунинг учун ҳам Мэрининг бутун умиди Энтонидан эди.

Мэри Стивни ҳовлига олиб чиқди. Шу пайтда орқа эшикдан Энтони югуриб кириб, уларнинг ёнидан ўтиб кетди. Унинг кетидан ҳарсиллаганича Боб чопқиллаб келарди.

— Хелло, Боб! Хелло, Энтони!

— Салом, миссис Грэхем,— Боб мулойимгина жавоб қилди.

Энтони бўлса онасига кўз қирини ташлаб қўя қолганди.

— Тўхта-чи, нега бунчалик шошиласан?— деб сўради Мэри ўғлидан.— Бола ҳам онасига салом бермайдими?

Энтони тўхтади-да, бошини ердан узмай онасига яқин келди.

— Кечир, ойижон. Таёғимни олгани югуришиб келувдик. Крикет ўйнамоқчимиз.

Энтонининг сўзларидан пушаймондалиги билиниб турса ҳам, Мэри ўзини ғалати тутаётганлигини сезарди. Бу нимаси бўлди? Энтонининг Боб олдида ўзини бошқача тутишини илгарилари ҳам фаҳмлаганди. У укаси борлигини гўё сезмасди ҳам. Мана ҳозир ҳам сира жойида тинч турмай, ўртоғига хижил бўлиб қарарди.

Боб билан Энтони қўлларида таёқ билан кўчага чопқиллаб чиқишганида Мэри кенжасини қўлига олиб ўпдида, ичкарига кирди.

Энтони кечки овқатдан кейин отаси холи қолишини пойлади. Бола онасини яхши кўрса ҳам у билан ўзининг ишларидан гаплашишдан қочар, кейинги пайтларда эса Мэри билан одамлар кўзига кўринмасликка баҳона қидирадиган бўлиб қолганди. Ёнида отаси бўлганда вақтинча бўлса ҳам омонат аҳволдалигини унутарди. Онаси билан бирга бўлганда эса оғайниларининг ўзига бошқача қараб, нарида шивир-шивир қилишлари сира ҳам хаёлидан кетмасди.

— Дадажон, мактабга биринчи борганимда нечага кирувдим?— деб сўради у.

— Бешга тўлувдинг.

— А-а.— У дадасига яқин келиб креслонинг чекка-сига ўтирди. Дадаси эса қўлида ўчиб қолган трубкаси билан креслода дам олиб ўтирарди.— Стив бўлса тўртга кирди, тўғрими?

Жорж ўғлига ажабланиб қаради.

— Ҳа. Нимага хавотир қиялпсан, ўғлим?

— У ҳам мактабга борадими?

— Бўлмаса-чи, ҳамма болалар мактабга боришади.

— Қайси мактабга, дада?

— Бемаъни саволлар берма. Стормхокда фақат битта мактаб борлигини биласан-ку!

Энтони емакхонадан ҳовлига чиқди. Отаси, бемаъни савол берма, деди. Берган саволининг ҳеч қанақа бемаъни жойи йўқ-ку. Стормхокдаги мактаб ҳечам битта эмас-да. Яна битта диний мактаб ҳам бор, у рангли болаларга мўлжалланган. Наҳотки дадаси буни билмас-са?!

Х

Шу воқеадан сўнг орадан кўп ўтмай Жоржга отаси вафот этганлиги хусусида Англиядан хабар келди. Чолнинг кенжа ўғлига тоқати бўлмаса-да, кексайган сари анча тафтидан тушган, бироқ то кўзи юмилгунча унинг шўхлигини кечирмай кетганди. Мана шунинг оқибатида Жоржга отасининг улкан меросидан теккан улуш нақд икки юз эллик фунт пул билан то умрининг охиригача ҳар ойда йигирма фунт миқдориди тўлаб туриладиган пенсиядан иборат эди.

Жорж хатни овозини чиқариб ўқиркан, жуда ҳам алам қилинганини яшира олмади.

— Қари чўчқа! Меросдан маҳрум қилиб, арзимаган майда-чуйда қолдирибди-я! Тўғри. қуп-қуруқ қолгандан кўра шунисига ҳам шукур.— Жорж шундай деб худди хотиржам одамдай кулимсирашга уринди.

Мэри бўлса ичига ютиб кетишга уринмади ҳам. У ўтириб, йиғлашга тушди. Мабода мистер Грэхем Жорж-нияма бошқа ўғиллари қаторида кўрганида борми, Энтони ҳам Англияга бориб, бой одам бўлиб кетармиди. У ерда Энтонининг келиб чиқишини ким суриштириб ўтирарди дейсиз. Мэрининг кўзларидан оқаётган алам ёшлари упу суртилган юзида из қолдириб борарди. Ҳаттоки шу ерда, шу мамлакатда ўзинг бадавлат бўлсанг-у, бада-

нинг унчалик қора бўлмаса ҳеч ким сени оёқ ости қилишга журъат эголмайди.

Мэри ўн йиллик турмуши бадалида тежаб-тергаб бир неча юз фунт йиққанди. Мана шу пулга Жоржга отасидан қолган мерос қўшилса, шаҳарнинг бошқа тарафидан хусусий уй сотиб олса бўларди.

Кейинги пайтларда Мэри кўпроқ шуни орзу қиладиган бўлиб қолганди. Нега деганда Зюйдманлар ахийри Плейн-стритдаги уйни ижрага олиб, қўшни бўлишган, улардан кейин эса ранглилардан бўлган Хейкомлар ҳам кўчиб келишганди.

Стормхокнинг кун чиқар томонидаги кўлдан бери черков тасарруфида бўлган жойга замонавий услубда қурилган бир неча уй тушганди. Уша жой жуда зўр бўлиб, Шортларнинг уйдан сал нарида эди.

Бир шанба кун Энтони эрта билан отасининг ишхонасига кирди. Қиш бўлса ҳам булутсиз осмонда қуёш чарақлар, совуқ эса суяк-суяклардан ўтиб кетарди.

Жоржнинг машқи зўр эди. У шахсий уй сотиб олиш масаласида унча-мунча маълумотларни аниқлаш тарадудиди эди. Совуқдан юзига қон тепганидан ранги одатдагидан ҳам қизилроқ кўринарди. Узун ва қирра бурнидаги майда томирлар шишганидан бинафша ранг бўлиб қолганди.

— Энтони,— деди у ўғлига,— мен шаҳарга кетяман? Бирга борасанми?

Бу пайт Энтони меҳмонхонанинг орқа тарафидаги кечаси яхлаб қолган ҳовуз бўйида чўккалаганича тош отиб, муз тешиш билан овора эди. У ўрнидан ирғиб турди-да, сал иссиқ ўтсин дегандай кўлларини ишқаб жон деб отасига эргашди. Энтони шанба кун ҳамма барвақт туришини биларди. Бугун мактаб ёпиқ бўлганидан кўпгина оғайнилари уни отаси билан кетаётганини кўриб қолишса ажаб эмас.

Қиш эртасининг ёқимли аёзи тетиклантириб турганидан Жорж жадал илгарилаб борарди.

Энтони эса танишларим чиқиб қолса сўрашаман деган умидда теварак-атрофига олазарак бўларди.

— Эртангиз ҳайрли бўлсин, мистер Митчелл.

Жорж уй-жой савдоси билан шуғулланадиган агентнинг идорасига кирди. Агент бошида сочи қолмаган, ингичка бўйин ва кекирдаги бўртиб чиққан жиккаккина қария эди.

— Сизга ҳам. мистер Грэхем,— чол пўнғиллагандай жавоб қилди.

Энтони отасининг ёнида турганича девордаги суратлар ва жавонлардаги қалин китобларни томоша қиларди.

Жорж стулга ўтирди. Бирпас об-ҳаводан гаплашганларидан кейин мақсадга кўча қолди. Билишимча, деди у, мана шу кварталдаги уйлар тўққиз юз фунт туради. Бунинг кўп қисмини нақд тўлаб, қолган қисмига вексель берсам дейман. Ё бошқа бирор шартга келишилса бўлармикин? Уй олганда нархнинг неча проценти нақд тўланади?

Митчелл ҳаммасини батафсил тушунтирса ҳамки, ўлганининг кунидан гапираётгани аён сезилиб турарди. Жорж гап сўрагани сари агентнинг пастки лаби осилгандан осилиб, азбаройи ўрққанидан митти кўзлари тобора кичраярди. Гапирганида кекирдаги сўзни зўрлаб итариб чиқараётгандай бориб-келарди.

— Тобингиз йўқроқми, мистер Митчелл?— деди Жорж агентга.— Бирор нарса қилдими?

— Йўқ, йўқ. Ҳеч нима. Ҳаво совуғ-а, тўғрими?— агент ёлғондақа қунишиб, совқотгандай тишларини такиллади.

Энтони эса ўртада бўлаётган гапларни эшитиб турарди. Унга бу режа, яъни хусусий уйда Бобларга қўшни туриш жуда ҳам хуш келарди.

— Хўп, мен турай,— Жорж ниҳоят шундай дея шляпасини олди.— Ут ёниб турган иссиққина жойни ташлаб кетиш увол бўлса ҳам ишга бормасам бўлмайди. Берган маълумотларингиздан миннатдорман.— Жорж ўглини етаклаб, эшикка томон юрди.— Мен хотиним билан гаплашиб кўрай, кейин икковимиз яна учрашамиз.

— Ҳа, ҳа.— Митчелл шундай дея олди, холос. У тик турганича Жорждан кўз узмасди.— О худойим, худойим,— у ўзича минғирлаб қўйди-да, кейин бирдан Жоржнинг кетидан югура кетди.— Мистер Грэхем, қайтинг, илтимос. Бир нафасга, қадрли сэр.

Жорж орқага қайтиб, агентга ажабланиб қаради.

— Ҳм!— Митчелл томоқ қирди, кекирдаги ҳам бир бориб келди.— Сиз пул қўйгани уй сотиб олмақчимисиз?

— Йўқ унда ўзим турмоқчиман.

— Ойлангиз биланми?

— Бўлмаса-чи!

Митчелл бошини сарак-сарак қилди.

— Табийй, табийй, тушунарли. Ҳа, ҳа, худди шундай.

— Сизни бирор нарса хижил қияптими, мистер Митчелл?— деб сўради Жорж.— Бу борада бирор ёрдамим тегмасмикин?

— О йўқ, ҳеч нима, ҳеч нима.

Жиккаккина агент шундан кейин юрак ютиб гап бошлади.

— Мистер Грэхем, сиз бунга мабодо пул қўймоқчи бўлсангиз ҳаммаси жойида деяверинг,— чол шоша-пиша гапирарди.— Бироқ уйда ўзингиз турмоқчи бўлсангиз, очигини айтсам, маслаҳат бермайман. Бу жуда нозик масала, гапиришга тилим ҳам бормаиди. Гапимга ишонинг, бу уйларда туришга бирорта ҳам ранглининг ҳаққи йўқ. Ҳамма гап шунда.

— Ҳали мен рангли бўлдимми?— Жорж бақриб юборди.

— Йўқ,— агент ҳам жаҳл билан қичқирди,— бироқ сизнинг хотинингиз, яъни мен айтмоқчиманки...— Митчелл ўзини босиб олди.— Менга ишонинг, мистер Грэхем, бу хусусда гапириш сиз каби менга ҳам оғир. Бироқ, сизга айтсам, бу жойнинг эгаси ерга эгалик шартномасига битта писанда киритган. Мабода бир нафас сабр қилсангиз ўша қоғозни кўрсатаман.— У ёзув столини титкилай-титкилай битта ҳужжат олди.— Мана, яхшиси ўзингиз ўқиб қўяқолинг.

Жорж қоғозни ундан юлқилаб олди-да, агентнинг қалтираётган қоқсуяк бармоқларини кузата бошлади.

— «Бу участкага,— Жорж овозини чиқариб ўқиди,— ерлик, осиелик ёки Кап вилоятида рангли аталадиган бирортасининг кўчиб келишга ҳаққи йўқ»,— Жорж қоғоздан кўзини олиб, одамни ерга урувчи ушбу савдода гўё Митчелл айбдордек, унга дарғазаб боқди.

Митчелл қалтираб кетди.

— Бундан чиқди, рангли одам кўчиб бора олмас экан-да?— Жорж муштарини қаттиқ қисди. Энтони отасининг бармоқлари қисилиб-ёзилганида бўғинлари оқаришини ҳайрат билан кузатиб турарди, у отасининг бунақа жаҳли чиққанини шу чоққача кўрмаганди.

Митчелл билинар-билинемас бош ирғади.

— Мабодо у кўчиб келса-чи?

— Уни кўчириб юборишлари мумкин,— деб қўйди

Митчелл. Кейин вазиятни юмшатиш маъносида қўшимча қилди.— Тўғри, битта истисно ҳам бор. У ҳам бўлса оқсочга тааллуқли. Унинг туришига рухсат берилади...

Жорж гўё қўли булғаниб қолишдан қўрққандай хужжатни столга улоқтирди.

— Оқсочни қўйсангиз-чи! Таъқиқлару ирқий бидъатлардан мамлакатимизнинг мияси бутунлай айниб қолибди!

— Сизга айтсам, мана шу шартлар қоғозга туширилаётганда ҳеч ким сизнинг хотинингизга ўхшаганларни ҳисобга олмаган, албатта.— Митчеллнинг кекирдаги бир неча марта бориб келди.— Бунда чинакам ранглиларнинг шу районда турмасликлари назарда тутилган.

Митчелл ҳарс-ҳарс қиларди. Ҳаво совуқлигига қарамай пешанаси терлар, у эса шоша-пиша артиб турарди.

Жорж агентга ошкора нафрат билан қаради.

— Боринг-э! Нималарни валақлаяпсиз? Чинакам ранглилармиш-а?

Қайтиб келишаётганларида Энтони бундан пича олдин нима воқеа рўй берганлигини тушуниб олишга уринарди. Наҳотки, ота-онаси шу гапдан кейин уй сотиб олишмаса!

Жорж маъюс ҳолда тўғрига боққанича ҳеч нимани пайқамай жадал қадам ташлар, Энтони эса унга аранг етиб юрарди. Йўлда учраган бир неча танишлари салом беришса ҳам сезмади. Энтонига отасининг бошига қандайдир ёмон ва хунук кулфат тушаётгандай туюларди. Унинг бирдан йиғлагиси келиб кетди, лекин ўзини босиб, отасидан бўшашиброқ сўради:

— Дада, ҳалиги амаки ранглилар у ерда туришолмайди, деди. Нимага бундай деди?

Жорж жавоб қилмади.

— Чинакам ранглилар нима дегани-я, дада?

Асаблари қақшаб, ўзи билан ўзи бўлиб келаётганидан Жорж шартта ўгирилиб ўғлига шапалоқ тортиб юборди.

— Мана шу овозингни ўчираб дейман.

Жорж уришга урди-ю, шу замоноқ пушаймон бўлди, бироқ вақт ўтганди. Ота-бола яна йўлга равона бўлишди. Ўғил секин-секин ҳиқ-ҳиқ қилиб борар, ота эса виждонан қийналарди.

Жорж майхонада кундузи ишда бўлолмаганидан ўша

куни кечаси соат ўн биргача ушланиб қолди. У тушган пулни санаш ва келаси ҳафтага смета тузишда Гундтга қарашди. Ҳамма иш битгандан кейин эса уйига шошилди. У сутдай ойдин кечада кимсасиз ва тошдай қотган даштдан ўтиб борарди. У хотини уй-жой савдоси билан шуғулланадиган агентнинг олдига бориб, иш битириб келган-келмаганлигини биларди. Мэри эрини кечгача кутган, бунда бирор ишқал чиқишини хаёлига ҳам келтирмаганди.

Мэри эрини шодон табассум ила қарши олди. Шу дамда у эрининг Мистер Митчеллга учрашганини гапириб беришини ва янги уй сотиб олгани борасидаги хушxabарни эшитишни жуда-жуда истарди.

Мэри шу дамда қалби қувончга лиммо-лим бўлгандан жуда ҳам очилиб кетганди. Шу боисдан ҳам у Жоржнинг кўзига бундан ўн йил муқаддам илк марта бағрига босган шўхгина қиздай кўриниб кетди.

— Ҳозирча ҳеч нимани айтмай тур,— деди Мэри шоша-пиша.— Бечора, Жорж, очингдан ўлай дегандирсан? Сенга нима овқат қилиб қўйганимни биласанми? Тухумли бифштекс.

— Жуда соз, онаси,— Жорж ҳам хотинига шодон илжайишга уринди.— Чинакам бифштекс дегин!— у шундай деб иштаҳа билан тамшаниб қўйди.

Мэри эса бирор хунукроқ воқеа рўй берганини дилдан сезиб турарди.

— Тинчликми ўзи, жоним?— деб сўради Мэри эридан.— Майхонада бирор нарса бўлдимиди? Жуда толиққан кўринасан.

— Йўқ, йўқ. Майхонада ҳамма ишлар жойида.

Мэри эрига яқин келиб, пиджагининг ёқасидан ушлади-да, кўзларига синовчан қаради.

— Бирор нарса бўлган,— деди Мэри ўзини хотиржам тутиб.— Айт менга.

Жорж шундан кейин хотинига ҳеч нимани яширмай, барини гапириб берди. Янги районда ранглиларнинг туриши мумкин эмаслиги, фақатгина оқсочларга йўл борлигини айтди. Ўзлари — Грэхемлар у ердан жой ололмайдиган ва у ерда туролмайдиганлар қаторига киришларини, шунинг учун ҳам тузиб юрган режаларини бемаъни, амалга ошмайдиган кўпгина ниятлари қатори бемалол хаёлдан чиқариб ташлайверишлари мумкинлигини айтди.

— Сенга ўша райондан жой сотишмасаканми?— деб юборди Мэри жуда ҳам ҳайрон қолганидан.

— Ҳа.

— Нега энди, сен рангли эмассан-ку,— Мэри қарши-ларида турган ирқий тўсиқдан бирорта тирқиш ахтаришга уринарди.— Энтонининг ўртоқлари ҳам бари оқ танлилар-ку!

— Биламан, жонгинам!— Жорж тишини тишига қўйиб жавоб қилди, чунки Мэрига унинг ўзи билан Стив тўғаноқ бўлиб туришганини айтолмасди-да. Мэрининг ўзи ҳам буни биледи.

— Наҳотки бирорта чораси бўлмаса? Бирорта чора бўлиши керак-ку...— Мэри аянчли товушда гапиришини қўймасди.

Бу ниҳоят Жоржнинг жонига тегди.

— Худо ҳаққи, жим бўл,— деди у хотинига аччиқла-ниб.— Худди бошпанасиз кўчада қолган одамга ўхшай-сан-а. Яхшиси ётиб, жиндек мизғиб ол.

Эри Мэрининг, умидларим қандай қилсам чиппака чиқмасикин, деб қанчалар азоб чекаётгани, ўзини оқлаб олиш борасида ўлиб-тирилаётгани роса тобини олаётганини бир умр билмай ўтади.

Жорж анчадан бери астагина хуррак тортар, Мэри эса аввалгидай кўзига уйқу келмай ётарди. Унинг аъзойи бадани зирқираб оғрирди. Руҳий кечинмалар тоза мазасини кеткизиб қўйганди. Наздида фақат мияси эмас, балки бутун бадани азоб исканжасида қолганди.

XI

Спаде деган қари итдан кейин уйда пайдо бўлган Ровер Энтони саватни велосипедининг олдига тасма билан маҳкамлаб қўяётганини кўриб, қаттиқ вовиллади, кейин суюнганидан думини ликиллата бошлади. Энтонининг бу иши дарёга боражагини аён кўрсатиб турарди-да, Стив ҳам акаси отланаётганини кўрса-да, бу сафар ҳам ташлаб кетилишини билганидан бир чеккада жимгина турарди. Акаси уни ҳеч қачон бирга олиб юрмасди.

Энтони велосипедида Бобнинг уйига борди. Кейин

икковлари саёҳатга жўнашди. Саватдан эса хонаки итнинг кичкинагина қоп-қора тумшуғи кўриниб турарди.

Кейинги бир неча ой мобайнида ифлос, тиниб қолган ва жазирама қуёшда қуриёзган дарё узра беҳисоб пашша ва чивинларнинг бир хилдаги «ғинг-ғинг»и авжга минганди. Лекин яқинда олисдаги тоғларга ёмғир ёққан, ўтган ҳафтада девор бўйи келадиган ёгин сувлари дарёга тушиб, йўлда учраган бута ва дарахтларни илдиз-пилдизи билан суғуриб, қорамол, от ва қўйларни ҳам оқизиб кетганди.

Боб билан Энтони жимжима темир ва матодан қилинган капалар босиб кетган тепаликка етишди. Бу олмос изловчиларнинг мўъжазгина лагери эди. Пастда эса дарё гарчи анча олисда бўлса ҳам унинг суви кўтарилганлиги шундоққина кўриниб турарди. Болалар бутазорлардан тезда ўтишди-да, велосипедларидан тушишиб, унча катта бўлмаган оғир ғор томон кетишди. Улар тунукадан ясалган иккита қўлбола қайиқни устига шохшабба ва япроқлар ташлаб ғорга яшириб қўйишганди. Дўстлар сув ғорга етмаганлигини кўриб, териларига сиймай кетишди. Бундан чиқди, сув аста-секин камаё бошлаган экан-да.

Энтони билан Боб қайиқларини соҳилга судраб кетишди. Кучук эса уларга овози борича вовиллаб эргашди.

— Анавиларни чиқаришга уриниб кўрайлик-чи, — деди Энтони сув ўтган жойдаги лойқада ботиб қолган иккита қўзини кўрсатиб. Шўрликлар бу ерда кечаси билан қолиб кетишганга ўхшайди.

Жониворлар лойга роса ботишган, қоринлари тегиб қолганди ҳисоби. Улар болаларни кўриб қўрққанидан беҳуда питир-питир қилиб, чиқиб кетишга уринар, бироқ бундан баттарроқ ботарди, холос.

Ботқоққа бирдан кириш хатарли, нега деганда бемалол ботиб кетиш мумкин эди-да. Болалар шундан кейин шохшаббалардан тўшама қилишди. Улар қўзиларни чиқариб олишга қанчалик уринишмасин бугун ҳаракатлари беҳуда кетарди. Жониворлар болаларнинг мақсадларини тушунмай, ўзларини у ёқ-бу ёққа ташлар, бу эса эшик баттар мушкуллаштиради. Болалар ахийри пилч-пилч лойдан қўзиларнинг кичикроғини чиқариб олишувди, у ўша заҳоти ҳамма ёғи лойлигига қарамай жон ҳолатда ўзини бутазорга урди.

Дўстлар шундан кейин иккинчи асирни чиқариб олишга уннаб кетишди. Энтони қўзининг устига миниб, оёғини иккита йўғон шохга тираб, бўйнидан тортди. Боб эса тиззасигача лойга ботиб, овозининг борича бақириб-чақириб кетидан итарди. Ровер эса ён тарафдаги қаттиқроқ жойда ирғишлаб, вовиллаганича болаларга кўмаклашарди.

— Нима қиялпсизлар, аҳмоқлар? — кимдир қичқирди.

Энтони бошини кўтарди. Икки йигитча ботқоқ жойнинг лабида туришарди. Улардан бири болаларнинг синфдоши ван дер Мерв эди.

— Қўзларинг кўрмаяптими? Қўзини тортиб олмоқчимиз, — жавоб қилди Боб. — Қарашворларинг.

— Нима, биз жинни бўлибмизми? Қўзини деб вақт сарфлайдиган бекорчи бор эканми?

Энтони билан Боб ишларини қилаверишди. Улар ютаман дейдиган лойда қўзини чиқарамиз деб уринишаркан, иш тобора қийинлашарди. Нега деганда қўзи каттароқ бўлиб, лой жуда ҳам пилч-пилч эди.

Бирдан Энтони билан Бобга лой келиб тега бошлади. Ван дер Мерв билан унинг ошнаси лой отиб, хузур қилишарди.

Боб билан Энтони қўзини ташлаб, рақиблари туришган қуруқ жойга чиқишди.

Ван дер Мервнинг ошнаси кўп ўйлаб ўтирмай, муштлашишга тушди. У олдинги тишидан айрилганидан кейингина қон туфлаганча ошнасининг кетидан қочнишга тушди. Ван дер Мерв анча нарига бориб олганидан кейин орқасига ўгирилиб, қичқирди:

— Нокас! Менинг дадам, сени рангли лаънати нокас деди! — У шундан кейин юқорида, дарё бўйида ўсган дарахтлар орасида кўздан йўқолди.

Муштлашувда ҳарс-ҳарс қилиб қолган Боб Энтонидан сўради:

— Рангли нокас, нима дегани?

— Билмадим, — Энтони шунчаки жавоб берди.

Боб ван дер Мервнинг ҳақоратига ҳеч қанақа аҳамият бермади. У бош қотириб ўтирмай, қўзининг ёнига қайтайлик, деди. Улар шундай қилишди ҳам. Бироқ Энтонининг хаёли энди бутунлай бошқа нарсаларда эди.

Болалар яна бир оз вақт қўзи билан овора бўлишди-да, кейин ҳолдан тойиб, қўйнинг эгаси эртами-кечми

қидириб келиб қолар ва ўзи чиқариб олар, деган хаёлга боришиб, бу ишни тўхтатишга жазм қилишди.

Болалар қайиқларига ўтириб, эшкакка ёпишганларида кун ботиб бораётганидан дарахтлар ва тепаликларнинг соялари анча-мунча жойга тушиб турарди.

Боб нимадир деди, Энтони бўлса қанча йўл босган бўлишмасин, миқ этиб оғиз очмади.

Умри бино бўлиб бугун биринчи марта башарасига қараб шартта, сен — Энтони Грэхем, ранглисан, дейишди. Мистер ван дер Мерв эса «Бургут»нинг доимий хўрандаларидан бири эди-ку...

Уйга яқинлашганларида Боб ҳамма ёқлари ҳўл ва лойга беланганлигини билди.

— Таъзиримни ейдиган бўлдим,— деб қўйди Боб маъюс.

Энтони бўлса тезда бошқа кийим кийиб, кечи овқатга озода ва ораста бўлиб чиқди. У овқатланишаётган пайтда кундузи бўлган нарсаларни, ўйларкан дам укасига, дам онасига ўйчан қараб-қараб қўярди.

Мэри овқатланиб бўлишгандан кейин болалар хонасига кирди. Энтонининг ифлос кийимига кўзи тушиб, нима гап бўлганини сўради. Энтони ойнисига ҳаммасини бирма-бир айтиб берди, фақат Мерв сўкканлигини бекитиб кетди. У буни ҳам айтган бўларди, бироқ ёнида укаси борлиги уни тўхтатиб қолди.

Болалар ота-оналари билан бирпас айвонда ўтиришди. Кейин Стивга ухлагин дейишди, Энтони бўлса дарсини тайёрлагани ичкарига кириб кетди. Дарсларини тайёрлаб бўлганидан кейин у яна оёқ учида юриб айвонга чиқди. Мэри қоронғида ёлғиз ўзи тебратма стулда ўтирар, Жорж эса айланиб келгани кетганди. Энтони онасига яқин келиб, стулга ўтирди-да, ҳали ван дер Мерв қочиб кетаётганида ҳақорат қилганини секингина айтиб берди.

Мэри ўғлидан «рангли нокас» деган сўзни эшитганида аъзойи бадани қалтираб кетди, кейин эса жойига беҳол чўкиб, қўлларини гарданига қўйди. У энди олис-олисларга, далаларга, томлар узра нигоҳ ташларди. Энтони шу дамда онасига жуда ҳам ачиниб кетди, ўзининг ҳам хўрлиги келди. Энди унинг бутун вужудида ван дер Мерв ва унга ўхшаганларга ғазаб ҳамда нафрат қайнарди. Бола бунинг маълум даражада ҳақлигини билиб турса ҳам; онасидан бизлар сира ҳам ранглилар

эмасмиз, деган сўзларни эшитишни жуда-жуда умид қиларди. Чунки рангли одам қай кўйга тушишини салгина бўлса-да, ўз бошидан кечирганди-да.

Мэри ўглини азобдан қутқаришни истаганидан ҳозирда жуда ҳам эзиларди. У ана шу фожиа қаршисида ўзининг буткул ожизлигини, ўглини юпатиб, руҳини кўтариш ҳам қўлидан келмаслигини сезарди.

Мэри қаршисидаги бўшлиққа тикилганича анча ўтириб қолди. Йўл чеккасидаги баланд ва баҳайбат қалампир дарахтларининг тепасида тўлин ой кўринди. Энтонига бу ерда анчадан буён ўтиришгандек туюларди. Мэри гўё оқланмаслигидан умидини узган айбланувчидай нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтларди-ю, бироқ айтолмасди. Ахир Энтони ўз таъқибчисини қоралайман деб онасини ҳам қоралаб қўйганди-да.

Мэри ниҳоят ўзига келиб, гапга тушди. Унинг шу чоққача хўрланиб, не-не кулфатларга дучор бўлганлиги сўзларидан сезилиб турарди. Мэри ўзини юпата олмаса ҳам, ўғлига тасалли беришга уринарди.

— Болагинам, ўшанақа болаларга сира ҳам парво қилма,— Мэри ўглининг қўлини сиқиб, эланиброқ, гапирди.— Ҳаммамизни худо яратган. Оқ ва сариқ, қоратанли ва рангли одамларни — ҳаммани худо яратган. Худо: «Мен оқ танли одамларни яратмоқчи бўлиб турибман» — деган гапни ҳеч қачон айтганамас. Ҳа. Бу гапни Вилли ван дер Мерв айтибди. Худо бунақа сўзларни сира ҳам айтмасди. Шунинг учун ҳам агар битта-яримта шунга ўхшаш гапни айтадиган бўлса, билгинки, у худонинг эмас, балки аҳмоқ одамнинг гапи бўлади. Шунини унутмагин, болажоним.

Мэри боласига ширин жилмайиб қўйди. Унинг ана шу жилмайишида ҳар қандай бало-қазолардан асрайдиган она меҳри мужассам эди. Энтони онасининг сўзларини эшитиб, бир оз тинчиганидан кейин ётгани кириб кетди.

Жорж ҳали ҳам қайтмаганди. Боягидан сал хирароқ тортган ой тепароқ, кўтарилиб, кичикроқ кўрини бошлаганди. Мэрининг асаблари энди дош беролмай қолганди, у алаmidан хўнг-хўнг йиғларди.

Орадан хиёл ўтгач, Мэри Жоржнинг қадам товушларини эшитаркан, шоша-пиша хонасига кирди-да, кўз ёшларини яхшилаб артди. У эрини очилиб-сочилиб қарши олишга ҳаракат қиларди.

Энтони беш ёшида мактабга борганди. Стив тез орада бешга тўлса ҳам отаси билан онаси унинг ўқиши нима бўлишини билишмасди. Боши айланиб, номаъқул иш қилиб қўйган қиз кундан-кунга катталашаётган қорнига ана шундай даҳшатда қараб-қараб қўяди: оилар бирин-кетин ўтаверса ҳам у бирор нарса қилишга жазм қилолмай юраверади.

Тўнғич ўғилнинг обрўси ишни баттар чигаллаштиради, Мэри билан Жорж унинг йўлига бирор ғов тўшишини сира ҳам исташмасди.

Мактабда ўн икки ёшгача бўлган болалар ўртасида сузиш бўйича ўтказилган мусобақада ўн яшар Энтони биринчи совринни олди. У бошқа талай спорт мусобақаларида ҳам кўпгина ғалабаларни қўлга киритганди.

Мэри ўғли ажойиб муваффақиятларга эришаётганини жуда яхши биларди. Энтонини ҳамма ақлли, ҳаракатчан ва чаққон бола дерди. Боланинг ёқимтойлиги ва танасининг оппоқлигидан кўп одамлар Мэрининг рангли эканини хаёлларига ҳам келтирмасдилар.

«Мабодо Жорж Стивни Стормхокдаги мактабга жойлашни эплайлса, бу тўғри иш бўлармикин?— деб ўиларди Мэри.— Энтонининг мактабдаги обрўсига путур етказиб, тенгқурлари орасидаги мавқидан маҳрум этишга бизнинг қандай ҳаққимиз бор? Мактаб раҳбарлари Стивни қабул қилишга рози бўлдилар ҳам дейлик, бироқ, бошқа ота-оналар дод-вой кўтаришади-ку. Улар шундай қилишса борми, унда Энтонининг ҳам мактабдан кетишига тўғри келади. Буни худо кўрсатмасин-а!»

Иккинчи тарафдан Мэри кенжасини рангли болаларга мўлжалланган черков мактабига юборишни хаёлига ҳам келтирмасди.

— Бунинг сира иложи йўқ,— деди Мэри бир куни кечқурун Жорж икковлари айвонда ўтиришганида.— Бу мактабларнинг қанақалигини биламан. Синфлар тўлиб-тошган, болалар ерда ўтиришади, муаллимлар етишмайди, ишлари ошиб-тошиб ётганидан болаларни тизукроқ ҳам ўқитишмайди. Бўлмаса мен ишимни ташлардим? Бола бечораларнинг ҳаммаси камбағал, ирkit. Стив у ерда ўзига бирорта ҳам дурустроқ ўртоқ тополмайди. Йўқ, йўқ, унақа мактабга боришнинг сира ҳам иложи йўқ!

— Тўғри,— Жорж хотинининг гапини маъқуллаб уҳ тортиб қўйди.

— Ундан кейин Стивнинг ўлгунича рангли деб оёқ ости қилинишини истамайман.

Жорж хотинининг гапини овозини чиқариб маъқулласа ҳам, ичида: «Гўё буни ҳамма билмайдигандай!»— деб қўйди.

— Бундан ташқари,— Мэри гапида давом этди,— шундай қилсак борми, балаларни бир-бирларидан умр-бод жудо қилган бўламиз. Бундан буён ишимиз мушкуллашиши аниқ. Укаси ранглилар мактабда ўқиса Энтонининг мактабда аҳволи қанақа бўлишини бир ўйлаб кўргин. Стивни ранглилар қаторига тиркашса борми, бу Энтонига бир умр тавқи лаънат бўлади. Унда бизни нима дейишади? Биз ўғлимизнинг клоппислик болалар билан мактабга боришига қандай йўл қўя оламиз!»

— Гапинг тўғри.

— Нима қиламиз энди?— деди эрининг калта-култа жавоблари ва масалани муҳокама қилишга очиқ чап бераётганлигидан аччиқланган Мэри.

— Гундт билан гаплашиб кўришим керак,— деди Жорж.— У ўтган сафар бизга катта яхшилик қилганди. Айтгандай, у ҳали ҳам мактаб кенгашининг раиси-ку.

Жорж Гундтнинг номини тилга олганида Мэри беихтиёр титраб кетди.

— Гундтнинг бу сафар ҳам бизга яхшилик қилишига ишонмайман,— Мэри бир нафас жим қолди, кейин эса бирдан қўшимча қилди:— Стивни бошқа шаҳардаги европача мактабга, масалан, бирорта хусусий пансионга юбора қолсак бўлмайдими?

— Йўқ, у ҳали жуда ёш. Бунинг устига,— Жорж хотинини ҳеч бир аямай гапида давом этди,— болани оқ танли дейишга терисининг анча-мунча қоралиги йўл бермайди. Бу бидъатлар жуда жонга тегиб кетди-да ўзи!

Мэри болалар хонаси эшиги томон бош ирғади. Айвон сув қуйгандек тинчиди-қолди, бурга тутаётган Ровер тишининг такиллаши эшитиларди, холос. Жорж кучукни сийпалаб, хотинига ўғирилди.

— Сенга айтсам, Мэри,— деди Жорж юмшоққина қилиб,— Энтонини бу мактабда яхши кўришади. Стив мактабда пайдо бўлганида акасининг обрўси душман-

ларнинг овозини ўчирса ажаб эмас. Балки мактабда Стивнинг ҳам обрўси акасиникидан кам бўлмас.

Мэри бош чайқади.

— Йўқ, Стив бутунлай бошқача. У Энтонидай хушчақчақ эмас. Менимча у бамаъни бола, бироқ табиатан киришимли эмас. Бунинг устига бадани қора.

— Хўп майли, яқин орада бирор қарорга келармиз.

— Жорж, доим шундай дейсан. Ҳеч нима билан ишинг йўқ.

Мэри шундан кейин чой қўйгани ичкарига кирди.

Жорж трубкасини тутганича айвонда ўтираверди. Ровер ёнига югургилаб келиб, оёғини узатиб, тумшуғини суйқади. Жорж аччиғи келиб, кучукни қувиб юборди.

«Нима қилсамикин?— деб ўйларди у.— Болалар ўйинчоқлардан ясаган уйни бир тепиб чилпарчин қилгандай, Энтонининг келажагини ҳам жувонмарг қилиб бўлмайди-ку. Бечора болагинам, Стив! У ҳам ўғлим-ку. Нега эри-хотин икковимиз доим Энтонининг фойдасини кўзлаймиз? Мен, Жорж Грэхем ҳам оилада кенжа эдим-ку. Бундай қилиш ярамайди, оилада болаларни бара-вар кўриш керак».

Уша оқшом келажак хусусида бош қотирган ёлғиз Жорж эмасди. Энтони кун бўйи ўйнаб чарчаганидан жойида ётса ҳам уйқуси келмасди. У ота-онасининг ҳар бир сўзини эшитиб ётарди.

Унинг бақрайган кўзлари қоронғиликка қадалганди.

XIII

Грэхем ниҳоят янги районга яқинроқ жойдан дурустроқ уй сотиб олди. Гарчи бу ерда европалик бўлмаганлар учун чекловлар амалда бўлмаса ҳам, қўни-қўшнилари ўзларига муносиб одамлар эдилар.

Энтони Боб Шортга яқинроқ келиб олганидан янги жойдаги ўртоқлари орасида ўзини бахтиёр сезарди.

Энтони энди, гарчи танаси оқ бўлса ҳам, ўзини чинакам европалик дея олмаслигини тушунарди. Буни у яхши ҳисобга олар, шунинг учун ҳам Боб билан ўртоқлиги ва теварақ-атрофда ҳурмати жойида бўлган Шортлар оиласи билан яхши муносабатда бўлишидан умиди катта эди.

Мэри ҳам Холланд-роуддаги янги уйларида хурсанд

эди. Бироқ, янги районга яқин келиб қолганлиги бор умидлари чиппака чиқажагини эслатиб турарди. У ҳар сафар, айниқса, Стив билан бирга янги районга боргудай бўлса, гўё қандайдир қонунни бузаётгандай ва ҳаддан ошаётгандай бўлаверарди.

У насл-насаб бобида тиллари узун бўлмаган ва барча таъқиқ ҳамда чекловларга мутлақо эътибор бермайдиган одамларга дуч келганда ҳам бир чўчиб тушарди. Миссис Мак-Грегорнинг янги районнинг қоқ марказига ўрнашиб олгани ҳар гал ёдига тушганида жон-пони чиқиб кетарди. Нега деганда миссис Мак-Грегорнинг томирида ҳам рангли одамнинг қони борлигини кўплар билишарди-да.

Грэхемлар Холланд-роудга кўчиб келганларидан сўнг бир неча ой ўтгач, якшанба кунларидан бирида Энтони билан Боб дарёда ўз қайиқларида бир-бирлари билан роса қувишиб чарчашди. Шундан кейин улар соҳил тик бўлган жойда дам олишди. Икки оғайни яп-яланғоч сувдан чамаси бир футгина баланд бўлган соҳилда оёқларини ўйнатиб ўтиришарди. Ёзнинг охири бўлганидан жалалар тўхтаган, дарёнинг суви ҳам аста-секин камайиб борарди. Гарчи дарёнинг тинчгина оқиб турган жойларида бирдан гирдоблар пайдо бўлиб қолса ҳам, бу ерда бемалол чўмилса бўлаверарди.

Энтони ерга қараб ётиб юзини майсалар орасига қўйганича дарёнинг нариги бетига тикила бошлади. У қўли билан муздек сувни сийпалаб-сийпалаб қўярди. Ҳавода қилт этган шабада йўқ, офтоб эса дарё юзини кўзни қамаштирувчи кўзгуга айлантириб қўйганди. Энтонининг тепасида Ўккита ниначи учиб юрарди. Улар юпқагина мовий қанотларини бир силкитишди-ю, кўздан ғойиб бўлишди. Энтонидан сал наридаги тошга бир қуш унсизгина қўниб, узун сарғиш думини ликиллата бошлади.

— Бир калла ташлаб келайчи,— деди Боб.— Жуда исиб кетяпман. Кетдикми?

— Йўқ, мен бирпас ёта тураман.— Энтонининг жойидан қимирлагиси келмасди. У хаёлларининг тинч оқимини, теран дарё, унинг тубидаги қўнғир қум ва лойқа, шохлари бир-бири билан чирмашиб боши узра черковдаги сингари гумбаз ҳосил қилган ва сўлиб бо-раётган мимозанинг осойишталигини бузгиси келмасди.

Энтони теварак-атрофида ҳоким бўлган сукунатдан

роҳатланиб анчагача шундай ётди. Кейин эса қулоғига бир овоз чалинаётгандай туюлди. Бу овоз аввалига олисдан келаётгандек бўлди. Бу қандайдир бўғиқ бир овоз эди. Кейин эса борган сари яқинроқдан эшитила бошлади. Бу дарёнинг овози эди.

«Бу ёққа кел,— деб шивирлади дарё. Энтони бир ёнига салгина ўтирилди, тагидаги майсалар ҳам тана-сига монанд ҳолда эзилди.— Мен билан бирга айланма бўлиб оқадиган сокин жойларимга юр, дўстларингдан, уйингдан, рангли укангдан ва даҳшатли мактабингдан нари кет Энтони, улар орқангдан пичирлашиб, сендан кулишади...»

Дарёнинг чуқур жойи тинч оқарди. Бироқ унинг соҳилга яқин жойларида гоҳ у ер, гоҳ бу ерда оқимни кўрсатувчи кўпик дарчалари кўриниб қоларди.

— Энтони, бу ёққа кел!

Энтони юзини ерга босиб ётарди. Бу сафар эшитилган овоз унга таниш одамнинг овозидай туюлди.

— Энтони, Энтони, тезроқ!— Овоз янада қаттиқроқ, эшитила бошлади. Энтони ёнбошлаб кўзларини ишқалади. Наҳотки эрталабки иссиқ элиб, ухлаб қолган бўлса? У қулоқ солганди— овоз яна эшитилди. Йўқ, бу туши эмас. Бу— одамнинг овози.

— Энтони, ёрдам бер, ўлди-им!— Охирги сўз чўзиқ ва аянчли эшитилди.

Энтони соҳилдан қўйи томонга, овоз келган томонга югурди. У соҳили тик бўлган жойда Бобни кўрди. Дўстининг кўзларидан ўтакаси ёрилгани ва тезроқ, қутқар, деб илтижо қилаётгани кўриниб турарди.

— Сув ўтига ўралишиб қолдим,— деб бақирди шўрлик.

Энтони ана шу дақиқани то ўлгунча унутмайди. У гўё соҳилда туриб ўзини ўзи кузатаётганга ўхшарди. Мана, у кўзлари аланглаб тепага ва пастга қараб, лойқа оқимга калла ташлагани бопта жой қидиряпти. У ёқ-бу ёққа югургилаганида оёқларининг тагидаги қум ғичирларди. Тиканакли бутанинг шохи яланғоч биқинининг икки жойини узун қилиб тилиб кетди. Уша жойлар қизариб, шишиб кетса ҳам оғриқни сезмади. У энди ўзини сувга отаман деб турганда Боб бирдан жон ҳолатда бош чайқаб қолди.

— Ташлама!— у нафаси тиқилиб бақирди.— Менга ўхшаб ўралишиб қоласан!

Энтони орқасига тисарилиб, соҳил нишаброқ жойга югуриб келиб, ўзини сувга отди. У Бобга тезроқ етиб олай деб бор кучи билан сузарди. У Бобга яқинлашганида оғайниси шўнғиб-чиқиб турарди.

Энтони чўкмасликка уриниб, Бобнинг қўлини елкасига олди-да, оёғини ишлатиб, оғайнисининг оёқларини сув ўтлари исканжасидан қутқариб олишга уриниб кўрди.

Бироқ бундан иш чиқмади. Энтони шўндан кейин шўнғиди. Шунда дарёнинг тубидаги толалари бир-бирига ўралишиб кетган бир туп сув ўтини бўтанада аранг илғади, унинг асосий қисми Бобнинг оёғидан икки фут пастда бўлса ҳам айрим узун толалари оёқларини чирмаб олганди.

Энтони бири-бирига ўралишиб маҳкам бўлиб қолган ва қўлидан сирғилиб чиқиб кетадиган сув ўти билан роса олишарди. Бироқ ҳеч иш чиқаролмагандан кейин нафас олгани тепага чиқди. Энтони шунда Бобга қаради. Оғайнисининг ҳўл сочлари пешанасига ёпишган кўзларида эса қўлга тушган жониворнинг кўзларидаги сингари даҳшат акс этарди. Бундан Энтонининг юраги чиқиб, яна шўнғиди. У сув ўтини жони борица тортар, бироқ борган сари ҳолдан тояр, сув босими эса уни баттар мадордан кетказарди. У сув ўтининг битта бандини аранг узди, кейин эса нафаси тикилиб, яна тепага чиқди.

У то Бобни қутқариб олгунича чуқурроқ нафас олиб бир неча марта шўнғиди. Бу орада ўзи қопқонга тушишига сал қолди. Сув ўтлари унга худди саккиз-оёқнинг пайпаслагичларидай ёпишар, гўё жонлидай туюларди.

Хайриятки охириги сув ўти теварак-атрофни биқирлатиб, тепага ўзи қалқиб чиқди.

Болалар чалқанча ётиб сузганларича оқим билан қумлик саёз жойгача боришди. Энтони қийналиб кетган дўстини судраб борарди.

У бор-йўғи йигирма ярд наридаги дарёга кўпроқ туртиб кирган жойга етиб боришларига ишонмасди. Назарида ўпкаси билан юраги ёрилиб кетаётгандай бўлса ҳам, тинмай соҳил томон сузарди.

Ниҳоят улар ўлар ҳолатда қумли соҳилга ўрмалаб чиқишди.

Фермернинг хотини Энтонининг Бобни қутқарганини кўриб турганди, шу туфайли кўп ўтмай бундан ҳамма воқиф бўлди. Бу воқеа мактабда ҳам тилдан тушмади, шаҳардаги ғийбатга суяги йўқ хотинлар эса бирлари олиб, бирлари қўйишди.

Стормхокдаги ҳафталик газета: «Шу ерлик йигитнинг қаҳрамонона иши» деган йирик сарлавҳа билан чиқди.

«Бургут»да Жорж Грэхемни шундай жасур ўғилнинг отаси бўлганлиги билан табриклашди. Майхонага келиб турувчилар Энтонининг иши баҳонасида кўп нарсаларни эслашди. Улардан ҳар қайсиси бир стакан винони ёки бир кружка пивони эрмак қилиб ўтириб, сувга чўккан одам қутқариб қолинган бирор воқеани эслашар ва бунда ўзларини озми-кўпми қатнашган қилиб кўрсатишарди. Шунинг учун ҳам майхонадагиларнинг ҳар бири ё сувга сал бўлмаса чўкиб кетаёзган, ё бўлмаса довюраклик қилиб, битта — яримтани қутқариб қолган бўлиб чиқарди.

Миссис Шорт Мэрининг уйига кириб келди. Мен ўзим ниҳоятда бурчли бўлган боланинг онаси билан танишишни жуда-жуда истардим, деди у. Мисси Шорт суҳбат асносида ўзини бека билан баравар тутишга зўр бериб уринса ҳам, Мэри меҳмон сал довдираброқ қолганини пайқади.

Тўғри, миссис Шорт жуда сермулозимат бўлиб, ўрталаридаги тўсиқни кўтариб ташлашга бор кучи билан ҳаракат қиларди. Мэри эса шаҳардаги энг баобрў хоним зиёрат қилгани келганидан ич-ичидан хурсанд бўлса-да, ўзини негадир ўнғайсизроқ сезарди. У чой қуяркан, азбаройи ҳаяжонланганидан қўли титрарди.

Шортлар оиласи Стормхокка кўчиб келганидан бери кўп йил ўтган бўлса ҳам миссис Шорт билан Мэри бир-бирлари билан таниш эмасдилар. Миссис Шорт ниҳоят Грэхемлар уйига қадам босмоғи учун Энтонининг қаҳрамонона иши асқотиб қолди.

— Яқин кунларда бизникига бир пиёла чойга марҳамат қиласиз, миссис Грэхем,— деди миссис Шорт тураётганида.— Мен яна келаман, ўшанда келишиб оламиз.

— Сиздан жуда миннатдорман,— Мэри шундай жавоб қилса ҳам Шортларнинг оstonасидан ҳатлаб ўтмайман, деб кўнглидан ўтказиб қўйди.

Стормхокдаги гийбатнинг уяси бўлган хотинлар дарёдаги воқеа баҳонасида роса хумордан чиқишди.

— Буни росаям шов-шув қилишди-е!— деди миссис Мак-Грегор бриж ўйнаётганларида.

— Углингизнинг рангли одамнинг ўгли билан дўстлиги ҳақида газеталар бутун шаҳарга жар солса нима деган бўлардингиз?— деб сўради миссис Феррейра.— Менимча, миссис Шорт бундан жуда уялса керак.

— Менимча ундай эмас,— деди миссис Хайнеман,— одамлар нима дейишса дейишаверсин, фақат болам омон қолса бўлгани, уни кафр қутқарса ҳам майли.

— Уялинглар-э!— деб қўйди миссис ван Зил.— Болани тинч қўйинглар. Барака топсин, қандини урсин.

— Қизиқ, уларнинг иккинчи, анави қора боласи нима бўларкин,— миссис ван дер Мерв гап қистирди.— Унинг мактабга борадиган пайти етди. Агар Стормхокдаги мактабга олишадиган бўлса, буни тинч қўймаман. Болаларим рангли одамнинг боласи билан бир синфда ўқишини истамайман. У черков мактабида ўқиши керак.

— Ҳа, сиз ҳақсиз,— майда гап хотинлардан бири шундай деб қўйди.

— Нима, ота-онаси уни чиндан ҳам Стормхокдаги мактабга беришмоқчимиз?— ишонқирамай сўради миссис Мак-Грегор.

— Ҳа,— миссис Мартин виқор билан бош ирғади.— Миссис Гундт менга Грэхем яқинда бу ҳақда эри билан гаплашганини айтди. Мистер Гундт ҳали ҳам мактаб кенгашининг раиси-да. Миссис Гундтнинг айтишича, биз бунга йўл қўймаслигимиз керак. Нега деганда, унинг эри Грэхемнинг хўжайини-да.

— Биз ўлсак ҳам бунга йўл қўймаслигимиз керак. шунақаям сурбетлик бўладими!

— Ҳа, ўтакетган сурбетлик!

— Сиз ҳали кенгашда аъзомисиз, миссис Феррейра,— деб сўради бека.— Бунга йўл қўймасиз-а, шундайми?

Ҳамма меҳмонлар миссис Феррейрага қизиқиш ва ҳурмат ила боқишди. У эса ёнидагиларга бир-бир тикиларди. Ичида, гоҳо мактаб кенгашининг аъзоси эканлигинг билан мағрурлансанг ҳам бўлади, деб қўйди. Мана масалан, ҳозир нақ шунақа фурсат келди.

— Менга ишонаверинглар, хонимлар,— деди у шерикларини тинчитиб.

Жорж кенжа ўглининг ўқишидан гап очганида Гундтнинг энсаси қотди. Гундт ўтган сафар, яъни Энтонининг ўқиши ҳақида гап кетганида жуда бунчаликка бормаганди.

— Боланинг бадани анча-мунча қора,— деди Гундт,— европаликка сира ҳам ўхшамайди. Мактабга жойлашга уриниб кўриш мумкин, бироқ директор билан кенгаш оёқ тираб олса нима бўлади? Йўқ, мени қўйинг, дўстим, директор билан ўзингиз гаплашинг.

Жорж шундан кейин ўрнидан турди. Хайриятки, булар гаплашган пайтда Гундтнинг хотини яқинроқда эмасди. Жорж энди кампирни кўришга кўзи йўқлигидан ташқари унинг тилидан ҳам чўчирди.

Кампир ўша кунлари ичкиликка тобора ружу қўярди. Майхонага сездирмай кириб олса борми, битта шишани оларди-ю, ўзини ҳеч нимани кўрмагандек, гўё ичишни ҳам хаёлига келтирмаётгандек кўрсатиб, лип этиб хонасига уриб қоларди.

Миссис Гундтнинг қилиқлари тобора жонга тегиб борарди. У майхонада Жоржнинг ҳар қадамини пойлайдиган бўлиб қолди. Жорж ногаҳон орқасига қараб қолса, кампирнинг жон асари сезилмайдиган кўзлари бир бурчакдан ўзига тикилиб турганини кўрарди. Кампир сурункасига ичганидан кейин майхонага рўйроқ кириб келар, мабодо ўшанда Гундт бўлмаса Жоржга маънодор қарай-қарай, шишаларни санашга тушарди.

Жорж энди Стормхокдаги мактаб директори мистер Томас билан ҳам гаплашиши керак эди. Бунинг учун у ўзини анча тайёрлади ва ниҳоят бир шанбада эрта билан йўлга тушди. Жорж олдиниға ўғлини бирга олиб бормоқчи бўлди, кейин бу фикрдан қайтиб, ёлғиз ўзи жўнади.

Ўттизинчи йилларнинг бошларида деярли бутун оламга ёйилган кризис Жанубий Африкани ҳам омон қўймаганди. Бунда айниқса олмос савдосига катта путур етди. Деярли дарёдан олмос ювиб олинадиган ҳамма жойда иш тўхтаб қолганидан Стормхок сингари майда шаҳарларнинг аҳолиси жуда камайиб кетганди.

Нега деганда, аҳолининг тирикчилиги асосан ана шу конларга боғлиқ, эди-да. Стормхокдаги мактабда таълим оладиган болаларнинг сони кейинги йилларда юзтага тушиб қолганларига ҳам сабаб шу эди.

Маориф ишлари департаментида мактаб директори-га муаллимларингизни камайтирамиз деб таҳдид қилишарди. Мабодо шундай қилинса борми, мактабда қолганларнинг ишлари кўпайиб, директорнинг ойлигидан барака учиши ҳам турган гап эди. Аҳвол азбаройи мушкуллашганидан шўрлик мисс Нидхем битта хонада иккита тайёрлов ва битта биринчи синфни ўқитишга мажбур эди.

Мистер Томаснинг бутун фикри-зикри мактаб ўқувчиларини кўпайтиришда эди. У Грэхемларнинг иккинчи фарзанди хусусидаги ҳамма гапларни билар, шунинг учун ҳам ҳар куни Жоржнинг қадам ранжида қилишини кутарди. Мабодо мистер Томас кенжа Грэхемни мактабга олишдан бош тортса, унда болани черков мактабига топширишади. У чоғда боланинг акасини ҳам мактабдан четлатишга тўғри келади, нега деганда уни ҳам ранглига чиқариб қўйишади-да. Мистер Томас шу тариқа бир йўла икки ўқувчидан айрилади.

Энтони эса эндиликда европалик бола қаторида бўлганидан укасига ҳам, у қанчалик қора бўлишидан қатъи назар, европалик бола сингари муомала қилишга тўғри келади. Стормхок мактабида шажаралари чинакам текширувга дош берадиган «европалик» болалар унчалик кўп эмас. Мана, масалан, Мак-Грегорларнинг ўғли...

Мистер Томас, шундай, Стив Грэхемни ҳам Стормхок мактабига олиш керак, деган қарорга келиб қўйганди.

Жорж ана шу боисдан сохта виқор билан директорнинг кабинетига кириб, келишдан мақсадини айтганида Мистер Томаснинг кайфи хушқоллигини пайқади. Кекса жентльмен Энтонини роса мақтади, мактабимиздаги зўр ўқувчи ва яхши ўртоқ, деди.

Жорж уйга димоғи чоғ ҳолда қайтиб, очилиб-сочилиб тамадди қилишга тушди. Хотини унинг ликопига карам ва картошка соларкан, Жорж хотинига оғзи қулоғига етгудай бўлиб тикилиб турарди.

— Жуда хурсанд кўринасан, Жорж,— деди Мэри.— Наҳотки омадимиз келган бўлса?

Жорж пичоқ билан вилкани тантаналар суратда столга қўйди.

— Ҳа, жонгинам, омадимиз келди. Стив Стормхок мактабига қабул қилинди.

Энтони укаси мактабга қабул қилинганини билганидан кейин янги семестр бошланишини ўйлаб юраги увишди. У энди ўн бирга тўлган, қўйи синфлардаги болалар орасида энг бўласи ҳисобланарди. Энтони ўзини ҳамма яхши кўришини билса ҳам доимо қандайдир хавфни сезиб турар, шунинг учун ҳам Боб Шорт билан дўстлигига маҳкам ёпишиб олганди.

Энтони укаси обориб қўй деб қолмасин учун ҳар эҳтимолга қарши мактабга пиёда қатнай бошлади. Велосипедини фақат айланиб келишгагина минарди.

Энтонининг хавфсирашига асос йўқ эмасди. Стив киришимликкина бола чиқмаганди. У мактабга борган дастлабки кунларда танаффус пайтлари спорт майдончаси атрофида айланиб юраркан, қўлини оғзидан олмас, бошқа болаларга уялинқираб қарарди. Унга ҳеч ким яқин келмади. Мисс Нидхемнинг синфида унга Боб Шортга ўхшаган ўртоқ топилмади. Аксинча ҳамма болалар қора танли боладан ўзларини олиб қошишарди.

Бир куни эрталаб мактабда ўн минутлик танаффусга қўнғироқ чалинди. Уғил болалар билан қизлар майдончага чоқиллаб чиқишди-да, тўда-тўда бўлишиб, ўйнай бошлашди. Стив якка ўзи ҳеч кимга кераги бўлмай нари кетаверди. У майдончанинг каттароқ ўқувчилар тўдалашиб туришган нариги бурчига борди.

Энтони укаси келаётганини олисдан пайқаб, ўртоқларига сездирмай қараб қўйди. Улар чақчақлашишар, бақириб-чақирившар, ўмбалоқ ошишар, ўйнашарди. Энтони секингина улардан нари кетди.

— Бу ёққа келиш мумкинмаслигини биласан-ку, Стив,— деди у укасига икковлари ниҳоят холи қолганларида.

— Нимага энди, Энтони?— деб сўради Стив бошини бир томонга қийшайтириб. Унинг тийрак ва қора кўзлари жуда маъюс боқарди.

— Чунки бу ерда катта болалар ўйнашяпти-да. Сен бўлсанг ҳали тайёрлов синфидасан, бу ерга келиб туришинг эса менинг оғайниларимга ёқмайди. Сен бориб кичкина болалар билан ўйнашинг керак.

— Улар мен билан ўйнашни хоҳлашмайди-да.

Энтонининг нафаси ичига тушиб кетди, аъзойи бада-ни бўшашди-қолди. У яқинроқда битта-яримта йўқми-кин, деб шоша-пиша ён-верига аланглади. Ака-укадан юз қадамча нарида Энтонининг оғайнилари чақчақла-шишарди. Энтони уларга қулоқ солди. Улар тагин Энто-нини масҳара қилишаётган бўлишса-я? Эҳтимол, улар «рангли нокас» деб бақришаётгандир?

Ака-ука дарахтлар соясига ўтишди. Энди уларни ҳеч ким кўра олмасди. Энтони бу ерда анча ўзига кел-ди.

— Улар сен билан нега ўйнашмайди?— Энтони ука-си нима дейишини олдиндан билганидан юмшоққина қилиб сўради.

— Билмайман.

— Бўлмаса улар билан ўзинг ўйна. Боргин-да, кў-шилиб ўйнайвер.

— Қўрқаман.

— Бўлмаган гапни гапирма. Нимадан кўрқасан? Болалар билан ўйнасанг жуда яхши бўлади. Ма, Стив, манавини ол-да, синфингдаги битта яримта бола билан ўйна,— Энтони чўнтагидан тош солинган халтачани ол-ди.— Танаффус бўлганда ҳозирга ўхшаб менинг ол-димга келмагин.

Қўнғироқ чалиниб ака-ука ўз синфлари томон ке-тишди.

Эртаси куни Стив уйда Энтонига бундай деди:

— Бугун болалар билан тўптош ўйнашга уриниб кўрдим.

— Ростми?— Энтони шоша-пиша сўради.— Хўш, ке-йин нима бўлди?

— Улар мени мазах қилишиб, рангли дейишди, бит-таси эса чизғич билан уриб: «Хой, сен готтентот, йў-қол!» деб бақирди.— Стив қўллари билан юзини бер-китиб ҳиқиллади,— тошларингни олақол, Энтони!

Стив энги билан кўзини яшириб йиғлаётганида Эн-тони секингина уйдан чиқиб кетди. Оғайниларимдан битта-яримтаси олдимдан чиқиб қолмасин, деб паст-қам йўлдан юриб, шаҳарчадан даштга чиқиб олди.

Йўлда кетаётганида бир куни онаси айтган сўзлар ёдига тушди: «Болагинам, мабодо сенга битта-яримта шунга ўхшаган бирор нарса деса, билгинки бу худонинг гапи эмас, балки бемаъни одамнинг гапи...»

— Ойижон, улар Стивга бунақа гапларни доим айтишади,— Энтони ҳайқириб юборди,— бу гаплари менга ҳам тегади-да.

Энтони кун ботгандан сўнг уйига қайтди.

— Нимага ҳамма жойда хафа қилишади, нега укам рангли?— дерди Энтони ўзига-ўзи алам билан.— Укамнинг касрига энди мен ҳам ранглиман.

Кунлар ўтгани сари аҳвол тобора мушкуллашарди. Мактабдаги болалар тез орада Стив Грэхемнинг жиғига тегиш қизиқ эканини билиб қолишди. Стив қўрққанидан болаларнинг олдидан қочиб кетар ё бўлмаса йиғларди. Болалар учун бир бечорани қақшатишдан ҳам зўрроқ ўйин йўқ эди-да.

Стив жуда қийин аҳволда қолди. Агар танаффусга кўнғироқ бошқа болаларга шўхлик қилишга сигнал бўлса, унга ўн минут дўзах азоби деган гап эди.

Бунга энди чидаб бўлмасди. Болалар ота-оналарига Грэхемларнинг ўғлини қийнаб маза қилишаётганини айтиб беришганда, улар дарҳол директор ҳузурига йўл олишди.

— Афсуски, ўғлим рангли бола билан бир синфда ўқишига бошқа чидаёлмайман!

— Рангли бола европаликлар мактабида ўқиётганига нима дейсиз!

— Наҳотки буни бир ёқлик қила олмасангиз, мистер Томас?

Энтони ҳам четда қолмади. Укаси тўрға илинганидан кейин ўзи ҳам унда ўралишиб қолди. Бунда Энтонининг Боб Шортни қутқариб орттирган обрўси ҳам асқотмади.

— Мен бунга тоқат қила олмайман. Бир ҳафта ичида Грэхем ака-пакаси билан мактабдан йўқолсин, бўлмаса мен учта боламни олиб, бошқа бирорта шаҳардаги хусусий пансионга жўнатаман.

— Менинг ўғлим Энтони Грэхем билан бир синфда ўқирмиш-а! Унинг онаси рангли—демак, унинг ўзи ҳам рангли! Шунинг учун биз, ота-оналар узил-кесил қилиб: Грэхемларга бу мактабда жой йўқ, деймиз.

Бу масалада ўқитувчиларнинг фикри ҳам ҳар хил эди. Энтонининг мактабдан кетиши мистер Томаснинг

Ўзига ёқмас, нима қилсамикин, деб роса боши қотарди. Тазйиқ ниҳоятда катта, шаҳарча эса анча мўъжаз-роқ бўлиб чиқди.

XV

Стив мактабга бормай қўйганига бир ой бўлганида Энтонига дарсдан кейин директор кабинетига кириши кераклигини айтишди.

Энтони спорт майдончасида турганидаёқ қулоғига узук-юлуқ гаплар чалинганди. Энди бўлса дарс туга-шини кутаркан, ҳар хил ваҳималарга тушиб қийналарди. Энтонини, эндиликда мактаб бошлиқлари фақат Стивни ҳайдаш билан чекланишармикин ё менинг ҳам мактабдан кетишимга тўғри келармикин, деган савол қийнарди.

Эрталаб ҳаво дим бўлди. Энтони муаллимага деярли парво қилмай ўз хаёлларига ботиб ўтираркан, ногаҳон жануб шамолининг увиллашини эшитиб қолди. Майдончада чанг тўзони ўйнади.

Ҳамма ёқни қоронғилик босганидан чироқни ёқишди. Бўрон қаттиқ гувиллаётганидан муаллиманинг овози аранг эшитиларди. Муаллима болаларга шамол тингунча жим ўтиришни буюрди. Энтони бўлса, эс-ҳушини ҳеч бир ерга тўплай олмасди. Китобдаги ҳарфлар кўзига чаплашиб кетаётгандек кўринар, ҳамма нарса ташқаридаги тўзондай туюларди...

Мактабдаги дарслар тугай деб қолди. Бўрон ҳам тинчиди. Энтони шундан кейин шошилмай директор кабинетига йўл олди. Эшик олдида тўхтади. Унинг кайфияти жуда бузуқ, бу оламда сира ҳам яшагиси келмасди. У ахийри юрак ютиб эшикни тақиллатиб, ичкарига кирди.

Бола бир неча лаҳза кекса директорнинг ичкарига ботинқираган ва қизарган кўзларига қаттиқ тикилиб қолди. Директор ёзув столи ёнидан туриб, яқин келди, катта ва сертомир қўлини Энтонининг қўнғир сочли бошига қўйди. Мистер Томас шундан кейин Энтонига отаси номига ёзилган хатни топшираркан:

— Хайр, ўғлим, сенга худо ёр бўлсин, — деди.

Ўртага жуда оғир ва узоқ сукунат чўкди. Уни фақат Энтонининг шоша-пиша ташлаган қадам товушларигина бузиб турарди. У кетаётганида ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

Бола уйга келгач, айвонда онасининг магазиндан қайтишини кута бошлади. У осмонни яна қора булутлар қоплаётганини ҳам сезмасди — теварак-атрофига бепарво қараб ўтирарди. Чақмоқ тиккага ўрмалаётган кўргошин тусли булутларни ёритди. Уфқда ажиб ва титроқ ёғду ялт этди-ю, момақалдироқ гумбурлади.

Энтони эса ҳеч нимани сезмасди.

Жала уй олдидаги йўлни ювди-қўйди. Унинг иккала томонидаги ариқларда лойқа сув ҳайқириб оқарди. Дўл тунука томни тинимсиз тараклатар ва боғда оппоқ тепачалар ҳосил қиларди.

Бўрон тингандан кейин қизил-қўнғир тусли ердан хушбўй ис тараларди. Энтони ҳали ҳам айвонда ёмғирнинг томчилари тарновни даранглатаётгани ва кучли шамол қалампир дарахтларининг учларини тебратаётганига қулоқ солганича айвонда ўтирарди.

Ниҳоят қадам товушлари эшитилиб, ташқари эшик қарсиллаб ёпилди.

— Хелло, Энтони,— деди Мэри зинадан чиқиб келаркан. Овозидан кайфияти яхшига ўхшарди. Кўпдан кутилган ёмғир чанг-тўзонни ювиб кетиб, қовжираган дала ва полизларнинг чанқоғини қондирса стормхокликларнинг димоғи шунақа чоғ бўларди.

— Жалада қолмадингми ишқилиб?

— Йўқ, ойи,— Энтони маъюс ҳолда шундай дея онасига хатни тутқизиб, тесқари қаради.

Мэри ҳайратда қолди. У ўғлига «нима гап» дегандай қаради-да, конвертни очиб, тобора қуюқлашаётган қоронғиликда хатга тезда кўз югуртириб чиқди. Кейин томоғини маҳкам ушлаганича ўзининг хонасига шошилди, унинг эшигини ҳам ёпиб олди.

Кечки овқат маҳалда ака-укадан садо чиқмади. Энтонининг бир оғиз сўз айтишга тили келмас ва ҳатто хафалигимни укам билмасин деб чўчиганидан унга қарашга ҳам ботина олмасди. Унинг ҳозир укасини кўрарга кўзи йўқ эди! «Нима гап бўлганини Стив билармикин, тушунармикин?»— деб ўйларди Энтони ичида. Унинг нималарни ўйлаётганини билиш ҳам қийин эди, нега деганда Стив кўпинча дастурхон устида ҳозиргидай миқ этмай ўтираверарди.

Энтони овқатини апил-тапил еб бўлиб, Стивдан олдинроқ турди-да, ўзининг хонасига қараб юрди. Ота-си йшдан қайтиб келганида Энтони ҳали ухламаганди.

У ўрнида ўтириб олиб, ота-онасининг гапига қулоқ со-лар, уларнинг нималар дейишаётганини тушунишга уринарди. Бироқ ёмакхонанинг эшиги зич ёпиб қўйил-ганди.

Назарида анча вақт ўтгандай туюларди. Эшик ни-ҳоят очилди. Ота-онаси ётоқлари томон ўтишди.

Энтони яна пича сабр қилди. Кейин электр фонар-часини олиб, хонасидан секингина чиқди-да, яланг оёқ, даҳлиздан ёмакхона томон юрди.

Бу ерда у фонарчасини ёқиб, ёзув столининг торт-масини очди. Хат қоғозлар ичида кўринмади. Энтони шундан кейин хонани кўздан кечирди. Хат ҳеч қаерда йўқ эди. Энтони бироқ нимани тарақлатиб юбормай деб жуда ҳам кўрқарди. У энди хонасига қайтаман деб турганида қоғоз ташланадиган сават эсига тушиб қол-ди. Саватга қараганди, йиртиб ташланган хат ўшандан чиқди. Энтони шоша-пиша хатнинг бўлақларини йиғиб олди.

У яна ўрнига қайтди-да, бошини адёлга буркаб, фо-варини ёқди. У каравоти хонанинг нариги бурчида тур-ган Стивни уйғотиб юбормасликка ҳаракат қиларди.

Энтони хат бўлақларини бир-бир жойига қўйди. Ундаги сўзларни ўқиркан, ғижиниб кетгандай бўлди:

«Қадрли мистер Грэхем!

Гарчи бағоят ачинсам-да, чамаси маълум сабаблар-га кўра ўғилларингиз — Энтони билан Стив мактабда бундан буён қола олмасликларини сизга маълум қи-лишга мажбурман.

Энтони мактабимизда ўқиган йиллар мобайнида ўзининг ажойиб, тиришқоқ ўқувчи эканлигини кўрсат-ди ва яхши хулқ-атвори билан ажралиб турди. Шу боисдан ҳам Сизга ана шу мактубни ёзишдек ёқимсиз бурч мени жуда ҳам эзяпти. Стив гарчи озгина муддат таълим олган бўлса ҳам бирмунча муваффақиятларга эришганди.

Мабодо Сиз биз мажбуран қўллаган чоралар бора-сида батафсил изоҳ олмақчи бўлсангиз исталган куни эрта билан соат 11.10 билан 11.40 оралиғида кириб ўтишингиз мумкин.

Сизга садоқатли Ж. Ф. Томас,

директор».

Энтони хатни бир неча марта ўқиб чиқди. Кейин фонарчасини ўчирди-да, адёлга ўралиб ўтирди. Ой кечикиб чиқди. Унинг нури деразага тушганида Энтони ташқаридан саратонларнинг¹ чириллашини эшита бошлади. Улар ёмғир тиниши биланоқ чириллашга тушишди. Энтони анчагача хонадаги зулматга тикилиб ўтирди. Наҳотки, у ҳозиргина парча-пурчаларини тўплаб ўқиган хат туш бўлмаса?

У хатни қўлида гижимлади. Йўқ, бу туш ҳам эмас, хаёл ҳам. У чўчиб юрган нарса рўй берди. Стив туфайли ўзини ҳам ранглилар қаторига тиркашди, шу сабабдан икковларини ҳам мактабдан қувишди. Вилли ван дер Мерв ва унинг дўстлари энди масхара қилиб, жиғига тегишади. Ҳаммаси Стив туфайли, Энтони шу дамда укасини ҳам, укасини мактабга юборишгани учун ота-онасини ҳам жуда ёмон кўриб кетди.

У энди қаерда ўқийди?

Энтони азбаройи хўрлиги келганидан йиғлаб юборди.

Онаси уни худони севишга ва ундан қўрқишга ўргатганди. Худо нимага бунақа ишларга йўл қўйяпти? Худо онасига битта оқ танли бола берган экан, нега иккинчисини ҳам шунақа қилиб яратмади? У нима учун оқ танлиларга қора танлиларни ёмон кўрсатиб қўйган?

Ота-онаси Стивни мактабга беришмаганида Энтони бемалол ўқиб юрган бўларди...

Энтонини ниҳоят уйқу элитди, юзида кўз ёши ҳосил қилган ажийлар ҳам кетиб, ўзи мулойим ва хотиржам тортди. Уйқудаги бу чиройли болани кўрган ҳар қандай она уни ўғлим дейиш билан бахтиёр бўла оларди.

Мэри эса бу маҳалда Жорж билан гаплашиб ётаркан, юм-юм йиғларди. У эри хур-хур қилиб уйқуга кетгандан кейингина овунди. Жорж ухлади, аммо Мэри эса то эрталабгача мижжа қоқмади.

Жорж эрталабга яқин кўзини очди. Мэри яна эри билан гаплаша бошлади. Энди у кўз ёши қилмас, гаплари ҳам дадил-дадил эди.

— Мен ҳаммасини ўйладим, — деди у, — охирида Стивни Порт-Элизабетга, менинг ота-онамнинг ёнига

¹ Ҳашаротнинг бир тури.

юборганимиз маъқул, деган фикрга келдим. Ота-онам уни рангли болаларнинг энг яхши мактабига жойлаб қўйишади.

Эр-хотин бир дам жим қолишди. Мэри бу режага эри қандай қараётганини афтидан уқиб олишга ҳаракат қиларди. Жорж эса эсноғини аранг босди.

— Энтони нима бўлади?— деб сўради Жорж сир бой бермай.

— Уиннертонда зўр мактаб бор. Менимча у мактаб жуда билимли кишилар ва бунинг устига спортсменлар тайёрлайди.

— Икки болани жўнатиш учун анча-мунча пул керак, Мэри.

— Биз кичикроқ жойга, икки кишилик коттежга кўчиб ўтамиз. Бир кунимиз ўтар, бунга имоним комил.

— Энтонини, кенжангни соғинмайсанми?

— Жорж, буни қилиш керак. Иккала бола учун шундай қилиш керак. Энтони ранглилар мактабида, Стив европаликлар мактабида ҳеч қачон бахтиёр бўла олмайди. Елғиз биз шунақа эмасмиз-ку, кўпгина ота-оналар болаларини ўқитгани бошқа шаҳарларга юборишади-ку.

Унинг овози мулоим чиқар, эрига эса илтижо билан тикиларди. Жорж хотинига жидмаяркан, худди шу аснода чиқаётган қуёшнинг заррин нурлари хонани ёритиб юборди.

XVI

Жорж эртасига эрталаб ишга жўнади. Мэри эса тўнгич ўғлини ёнига чақирди. Энтони қовоғи солиқ ҳолда, оёғини аранг судраб босиб онасининг ётоғига кириб келди. У яна йиғлаганидан кўзлари қип-қизариб кетганди.

Мэри хушчақчақ ҳолда Энтонига эр-хотин икковлари тузган режани гапира бошлади. Энтони аввалига ер сузиб турди, кейин эса гапнинг нимадалигига тушуниб, онасига қувонч ва ҳайрат ила боқди. Мэри буни пайқаб титраб кетди. У Энтони укасидан йироқлашса хурсанд бўлажagini хаёлига ҳам келтирмаганди.

— Ойижон!— Энтони онасининг бўйнидан маҳкам қучоқлаб, пинжигга тикилди.

— Уиннертон қаерда ўзи?— деб сўради у орадан хиёл ўтгандан кейин.

— Бу ердан беш юз миль нарида.

— Демак у ердагилар Стивни ҳам... бошқасини ҳам билишмайди-а...— Энтони бирдан нафас олиб охирги гапини ичига ютиб юборди.

— Стив билан меними? Билишмайди, Энтони.

— Мени кечир, ойижон,— Энтони гуноҳқорона шундай деса ҳам овози ва кўзларидан терисига сиғмаётганлиги кўриниб турарди.— Чин сўзим, сени ташлаб кетгим йўқ, ойижон.— Энтони ўша дақиқанинг ўзидаёқ ниманидир хиргойи қилганича кўчага югуриб кетди.

Энтони бир ҳафтадан кейин онаси билан хайрлашди.

Жорж Энтонини янги мактабга жойлашда чиқиши мумкин бўлган ишқалнинг олдини олиш ва унга зиён келтирадиган миш-мишларга барҳам бериш мақсадида ўғлини бирга олиб кетди. Янги мактабнинг директори ўқувчисининг отаси насл-насаби тоза инглизлардан эканлигини кўриб қўйсин-да.

Мэри ҳам, Стив ҳам Энтонини кузатгани вокзалга чиқишмади. Майхонада ишлайдиган қора танли хизматкор Энтонининг чамадонларини қўлбола аравачада олиб чиқди. Стив акаси кетаётганини билгани ҳам йўқ. Ота-онаси тагин йиғи-сиғи қилиб юрмасин деб унга айтмай қўя қолишганди.

Стив кейинчалик Энтони қаерда деб эланиб сўрайверганидан кейин Мэри, «аканг бир-икки кунга бир ёққа кетган, тезда келиб қолади», деб қўя қолди. Стив яна икки-уч марта сўради-да, ишонганидан кейин тинчиб қўяқолди.

Орадан кўп ўтмай кенжа ўғилга ҳам навбат келди. Мэри уни Порт-Элизабетга, онасига олиб бориб берди. Бола бувисининг ёнида қолишлигини ҳали билмасди.

Мэри эрга теккандан бери ота-онасини бориб кўрмаганди. Шу боисдан ўғли билан келганини кўриб уйдагилар суюниб кетишди. Улар Энтонини сўраб қолишганида Мэри гапни калта қилиб қўяқолди.

Бир ҳафтадан кейин Мэри жўнаб кетди. Стив шу ҳафта ичида қўшни болалар билан оғайни бўлиб олганидан онаси жўнаб кетаётган дақиқада жуда ҳам

банд эди. У жұжаларнинг тухум ёриб чиқишини тамоша қилаётганди. Товуқ жұжаларига парвона бўлаётганини кўраверсин, деди Мэри ичида, кетганимни билгандан кейин кўп куйиб-ёниб ўтирмайди.

Мэри Стормхокдаги хувуллаб қолган уйига қайтиб келди. Кунлари бўш ва қуп-қуруқ ўтаётганидан тўнрич ўглини соғингани-соғинган эди.

Кунлар бирин-кетин ўтар, ўгиллари кетгандан кейин Мэрининг вужудини босган дард эса ҳеч кетмасди. У ўзини қаёққа қўйишини, нима қилишини билмас, бекор ўтаётган ҳар бир соати азобнинг ўзгинаси эди.

— Июль каникуллари тезроқ кела қолсайди-я!— дерди у ўзига ўзи дамба-дам.

Жоржнинг эса гаши келарди.

— Нега ҳадеб уйда ивирсиганинг-ивирсиган? Нимага ҳеч қаёққа бормайсан?— деб қолди у бир куни майхонани ёпиб, уйига келганидан кейин.

— Қаёққа борай?

— Таниш-билишларникига-да.

— Масалан, қайси бириникига?

— Ҳеч бўлмаса, миссис Шортникига. Мистер Шорт кечқурун менга айтди, хотини сени уч марта меҳмонга чақирибди, ҳар сафар негадир банд бўлибсан.

— Ҳа, бу тўғри. Ўтган ҳафтада у менга таклифнома юборувди. Ўзинг ўйлаб кўргин, уникига қандай бора оламан?

— Хўш, бунинг нима уяти бор?

— Мен боролмайман! Нимага боролмаслигимни ўзинг ҳам жуда яхши биласан.

Жорж елкасини қисиб, трубка чека бошлади.

— Ҳа, афсуски, бундан мен ҳам енгил тортмайман. Ишларим ҳам унча яхши эмас.

Мэри ваҳимага тушиб, эрига қаради.

— Ахир яшараётганим йўқ-да,— деб қўйди Жорж секингина.

Мэри кейинги пайтларда эрининг сочи тез оқарганлигини сизди. Соғлигининг мазаси йўқлиги ҳам аён кўриниб турарди. Мабодо куч-қувватдан кетиб ишлаёлмай қолса Энтонининг ҳоли нима кечади? Уқишига пулни ким тўлайди?

— Жорж, жонгинам, ўзингга қараб юрмасанг бўлмайди. Назаримда кейинги пайтларда пархез қилмаётганга ўхшайсан.

— Қуриб кетсин парҳези! Узимга керагини еб-ичи-шимни биласан-ку. Гап бунда эмас.

— Нимада бўлмаса? Бирор нарса бўлдими? Айтсанг-чи.— Мэрининг ўтакаси ёрилаёзди.

— Менимча «Бургут»нинг илгариги шухрати қолмаганга ўхшайди. Кўпгина хўрандаларимиз эндиликда «Олтин юлдуз»га боришяпти.

— Нимага?

— Билмайман, Гундт бугун бу ҳақда мен билан гаплашди. У Стивни Стормхокдаги мактабга бермаганларингда ҳеч нима бўлмасди,— деди. Энди бўлса рангли эканлигини шаҳарчадагиларнинг бари билади. Ҳаммасидан ҳам бу ҳақда гапириб юришганини айтмайсанми.

— Мени олганингга пушаймон қилаётган бўлсанг керак!— Мэри ўзини тутиб туролмади.

Жорж бетоқат бўлиб қўл силтади.

— Мен ундай деяётганим йўқ-ку, ахир.

Жорж уйланганидан бери ўтган йиллар ичида оғайнилари унинг рангли аёлга уйланганлигини гўё сезмагандек эдилар. Энди бўлса Грехемларнинг шахсий ҳаётлари шаҳарчадаги миш-мишларга мавзу бўлиб қолганидан ошна-оғайниларнинг ҳамдардликларига ҳам йўл бекилганди. Бундан ташқари ҳамма жойда буларники сингари қурама никоҳга қарши кураш қизиганидан бепарво турган одам мазах бўларди. Баъзи бировлар Бобнинг онасига ҳатто «миссис Шорт-Қафрбути»¹, деб лақаб қўйишганди. Мактаб бошлиқларининг иши бамисоли ҳамманинг кўзини очиб қўйгандек эди. Энтони билан Стив мактабдан ҳайдалгандан кейин «Бургут»га келиб турадиган майхўрлар, Жоржнинг рангли аёлга уйланишини мутлақо хуш кўрмагандик, деган хаёлга бориб қолгандилар.

Гундт бир кун кечқурун Жоржга яна ишларидан гап оқди. У кундузи тушган пулни санаётганида Жоржга бирдан хунук қараб қўйди.

— Ишлар чатоқ,— деди у.

— Ҳозир бутун округда турмушнинг мазаси йўқ,— деди Жорж хўжайинига ҳайрихоҳлик билан қараб.

¹ Кафрбути — негрлараст («кафрнинг биродари» деган маънони билдиради), африкаликларнинг ҳаётини яхшилаш тарафдори бўлган европаликларни таҳқирлашда қўлланадиган лақаб.

— Бўлмағур гап! Менга чўпчак айтма. Ҳамма мижозларим энди «Олтин юлдуз»га боришяпти.

— Ҳаммаси эмас, мистер Гундт. Бу ёққа ҳам баъзи бировлар кириб туришибди.

— Шундай, аммо тушум кундан-кунга камайиб боряпти. Яна қанақа далиллар керак? Майхона энди ўзини-ўзи кўтара олмайди.

Жорж Гундтдан кўзини узиб, бурчакда турган сейфга қаради. Сейфнинг хўжайини анча-мунча пул ишлаб олганди. Ферма сотиб олган, шерикчилик нарсалари-ю, давлатмандлик белгиси бўлган ҳужжатларгача бор эди. Мана шулар хусусида дурустроқ бош қотириб кўрилса, Гундт. Жорждан бошқа кимдан миннатдор бўлиши керак?

— Ҳа, менга ҳам осон бўлгани йўқ,— деб қўйди Жорж.

Гундт иккала қўлини қорнига қўйиб, ёрдамчисига бошдан-оёқ разм солди.

— Минг афсус, Жорж,— деди у.— Бу иш менга кўнгилисиз бўлса ҳам маошингиздан беш фунтни қирқишга тўғри келади.

Жорж тескари қараб, пештахтани артишга тушди.

— Хўш, бунга сиз нима дейсиз?— деб сўради Гундт. У шаҳардагилар нималар дейишса ҳам барибир бундан дурустроқ ёрдамчи топа олмаслигини биларди.

Жоржга эса ҳозирда азбаройи алам қилганидан Гундтга ишингни ол, дейишни жуда ҳам хоҳларди. Бироқ бошқа шаҳарга кўчишнинг ўзи бўлмаслиғи, маоши дурустроқ иш топиш мушуқлигини ўйлагандан бунга юраги дов бермай турарди.

— Майли, уч фунт қирқинг, шу билан вассалом,— таклиф қилди Жорж Гундтга.

Гундт қўлини энгагига тираб ўзича ҳисоб-китоб қиларди.

— Майли, Жорж,— деди у ниҳоят.— Шундай қила қоламиз.

Жорж хўжайини кетаётганда изидан чиқиб, уни ҳовлида тўхтатди.

— Дарвоқе, мистер Гундт,— деди у ўзини хотиржам тутиб,— эҳтимол, ўзингиз ҳам биларсиз, миссис Гундт кейинги пайтларда тез-тез вино оляптилар, олганда ҳам озмунча олмаяптилар.

— Мен қанча олишини биламан,— жавоб қилди Гундт.

— Буни биларқансиз, кейин мени айблаб юрмасангиз бўлгани,— Жорж шундан кейин майхонага қайтди.

Гундт хотинининг ёнига йўл олди.

— Менга қара, Раби,— деди у дабдурустан,— ичишни тўхтат, тушундингми?

— Нима деяпсан?— деди у чийиллаб.— Мен умуман ичмайман.

— Жорж менга бугун хасрат қилиб, буфетдан ҳаммаша шиша олиб кетишингни гапириб берди.

— У ёлгон гапиради. Мазам қочган пайтларда ўзимни ўнглаб олиш учун жиндай ичишим бўлмаса, шишага мутлақо яқин йўламайман. У бир амаллаб ишни расво қилаётганини ёпиб кетмоқчи. Ахир бунинг ҳаммасига ўзи айбдор-ку. Миждозларнинг майхонамизга келишига товлари йўқ, унга қаради дегунларича кўзларига ҳиринглаб турган қора танли итваччалари кўринаверади. Сенга маслаҳатим: ундан тезроқ қутул!

— Олдин сендан қутуламан.

♦ — Жуда соз,— деди миссис Гундт қичқириб,— мен билан ажраш, ажраш! Сенга тегиб, азобдан бошқа нарса кўрмадим...

Гундт эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Жорж ўша оқшом, уйга қайтиши биланоқ Гундт билан ораларида бўлган гапни Мэрига айтиб берди.

— Хўжайин маошимдан беш фунт қирқмоқчи бўлувди, икки фунтини амаллаб олиб қолдим,— деди у.— Мен бутунлай бўшатиб юборса керак деб кўрқувдим.

Мэри бир дам иккиланиб турди. Ҳозир тўппа-тўғри Гундтга бориб, бу гапингдан қайт, деб илтимос қилса бўлмасмикин? Бироқ шу тобнинг ўзида бу фикридан ўзи уялиб кетди. Бундан ташқари икковлари яқин бўлган замонлар аллақачон ўтиб кетган, Гундт уни унутиб юборган бўлса ҳам ажаб эмас. Ҳар қанақа рангли аёл сингари уни ҳам остонаданоқ қувиб юбориши мумкин. Мэри эса бунақа хўрликка чидаёлмасди.

— Янада кўпроқ тежаб-тергаймиз,— деди Мэри хотиржамлик билан. Болалар мактабда ўқишлари керак. Биз ўзимизга чоғроқ уй топамиз.

— Болалар хонасини ижарага қўйсак бўлмасмикин?— таклиф қилди Жорж.

— Узига дуруст бирорта ҳам европалик биз билан

битта бошпанада турмайди, ранглини ижарага қўйгандан кўра... Йўқ, битта йўл бор, у ҳам бўлса — кўчиш.

Шундан кейин улар кўчишди. Улар чоғроқ бир коттежни танлашди, бу кўчадаги европаликлар орасида учта ранглилар оиласи ҳеч тап тўртмай яшарди. Мэри эса ўзига душман олам билан олишавериб адоин тамом бўлганди. У энди муттасил Энтонини ўйлар, кўнглига таскин берадиган ягона нарса ҳам ана шу ўйлар эди.

Мэри ҳар ҳафта ўғлидан хат олганда терисига сиймай кетар, жавоби эса узундан-узоқ бўларди. Ўғлининг битта хатига иккита жавоб қайтарар, ёзганларини қайта-қайта ўқиб, узоқ ўтириб қолар, шундай пайтларда боласининг аҳволини кўз олдига келтиришга уринарди.

XVII

Уиннертондаги янгича шароит Энтонига хуш келди. Унга бошқа болалар билан бирга пансионда туриш ёқарди. Стормхокдаги мактабда унга қатнаб ўқишга ҳам рухсат беришмаган бўлса, бу ерда у европалик болалар билан бирга овқатланиб, бир уйда ётар, ҳамма уни европалик деб биларди.

Энтонининг аста-секин ўзига ишончи ортди. Авваллари Энтони почта қутисидан «Порт-Элизабет» деган тамға урилган хат олганида атрофига олазарақ бўлиб, худди бу даҳшатли сирини очиб қўядигандай дарров чўнтагига урарди. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин эса қўрқиб юрганларини эслаб кулиб қўярди.

У онасидан хат келишини сабрсизлик билан кутар, хатда доимо яхши маслаҳат ва кўмак бўларди-да. У хатларини ёзгани учун Мэрини ҳаттоки севар, онаси уни болаликдаги ширин дамлар билан боғлаб тургувчи ягона ип эди-да. Шундай бўлса ҳам Энтони уйига қайтиб, рангли одамлар тонфасидан бўлган онаси билан учрашадиган онлари келишини ўйлаганида ваҳимага тушарди.

Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай Уиннертонда Энтонининг ошна-оғайнилари кўпайиб кетди. У яхши спортсмен эди, шунинг учун ҳам регби бўйича мусобақалар бошланганда уни ўн тўрт ёшгача бўлган биринчи болалар командасига ярим ҳимоячи қилиб олишди.

Ойлар бирин-кетин ўтар, Энтони эса июнь каникулларини чидамсизлик билан кутарди. Вақт билан оралиқ ўз ишини қилган. Стормхок Энтонининг кўзига тобора кўркам кўринарди.

Мэри Энтони келишига қолган ойлар, ҳафталар, кунларни, кейин эса соатларни ҳам ҳисоблаб ўтирарди.

Мана, ниҳоят интизор бўлиб кутилган дақиқа ҳам етиб, Мэри хурсанд вокзалга йўл олди. Уйда эса дастурхонга конфет, пирожний, желе, мева салатлари ва бисквитлар уйиб ташланганди.

Мана, ёнидан паровоз ҳам пишиллаб ўтди, Мэри шунда ўғлини, тўнғичини кўрди! Ўтган қисқа вақт ичида ўсиб, кўркам бўлиб кетибди-я! Мэри ўғлини чақириб, дастурмолини силкитганича унинг вагонига югурди.

Энтонининг ёнида жуда кетворган ёшгина хоним турарди. Улар йўлда танишишганди. Шу сабабли Энтони онасини кўриши биланоқ орқасига тисарилиб тайсаллаб қолди.

→ Қаранг, кимдир сизга рўмолча силкяпти,— деди хоним.

Энтонининг вағони Мэрининг ёнидан ўтиб кетганидан у харсиллаганича перрондан югуриб борарди. У юзига роса упа қўйган бўлса ҳам қоралиги барибир билиниб турарди. Кўринишдан ҳам рангли аёл эканлиги аён сезиларди.

Бу... бу бизнинг хизматчимиз бўлса керак. Ойим кутиб олгани юборибди-да,— деди у тили жирканч ва бемаъни ёлғонга борганидан ўзидан ўзи жирканиб.

Поезд секинлаганида Мэри унга етиб олди.

— Энтони, Энтони, жонгинам!— қичқирди у.— Мениннг Энтони болам келди!

Ўғли уялганидан ерга кириб кетаёзди.

— Ўзингни бунчалик қийнайверма, ойи,— деб шивирлади Энтони онасининг бағридан аранг чиқаркан.— Кетганимга кўп бўлгани йўқ-ку.

Доимо ҳушёр бўлган Мэри бу сафар алданди. Ўғлининг совуқ муомаласини уялганга йўйди. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин эса хаёллари пучга чиққанига ишонди.

Энтони ота-онаси ҳозир ранглилар билан бир жойда туришганини билгандан кейин таъби жуда тирриқ бўл-

ди. Энди бирга ўйнайдиган ўртоғи йўқ, Боб каникулда ўйнагани оиласи билан қайгадир кетганди.

Мэри ўғли келган куннинг эртасига унга, у-бу олгани бирга борайлик, деди, Энтони эса бошим оғриб турибди, деб баҳона қилди. У энди онаси билан бирга кўчага чиқмаслик учун доимо бир баҳона топиб турарди.

Мэри шу боисдан ёлғиз ўзи бораверарди.

Орадан ярим йил ўтгандан кейин Энтони яна уйига келганида онаси билан муомаласи янада ёмонлашди. Энди у соатлаб хаёлга ботиб ўтирар, Мэри билан фақат ноилож қолгандагина гаплашарди. У укаси билан учрашуви муқаррарлигини ўйлаганида ҳам ваҳимага тушар, бироқ бир нарсадан тасалли топиб турар, бу ҳам бўлса Стивнинг Стормхокка ёлғиз келишга ҳали ёшлик қилиши эди.

Орадан икки йил ўтгандан кейин Стив узоқ йўл босиб, анча-мунча кунга чўзилган рождество каникулини ўтказгани уйга келди. Поездда у анча жойгача рангли муаллима билан бирга келганди.

Стив акасини кўриши биланоқ ер сузиб қолиб, гапирришга ботина олмади. Уялганидан нима қиларини билмай, оёқсига эргашиб бошқа хонага кирди.

— Энтони жуда оқ экан,— деди у ҳайрон бўлиб.— Бу эсимдан чиқиб кетган экан.

Кейин акасига элакишиб кетиб, уни ҳоли-жонига қўймади:

— Мактабингиздаги ҳамма болалар оқми?

— Ҳа,— деб қўя қолди Энтони китобдан бошини кўтармай.

— Менинг мактабимдагиларнинг ҳаммаси ўзимга ўхшаган рангли болалар.

Энтони бунга жавобан нимадир деб минғиллади.

Стив бўлса сўрашини қўймади:

— Мактабинглар яхшими?

Энтони укасига аччиқланиб қаради.

— Ҳа, жуда яхши. Энди китоб ўқишимга халақит берма, майлими?

Стив ерга ўтириб, хилма-хил қаламлари билан нима-нидир расмини сола бошлади.

— Менинг мактабим ёмон,— деб қолди у тўсатдан.—
Мен ҳам сенга ўхшаб оқ бўлишни истардим, Энтони.

Мэри болалари ўртасидаги тафовутни кундан-кунга аёнроқ сеза борарди. Энтони ўртоқларидан айрилиб қолганидан Стормҳокда ёлғиз ва гариб эди. Стив эса аксинча ёлғизлигидан мамнун эди. Бақувват ва соғ-саломат бўлган Энтони очиқ ҳавода ўйнашни яхши кўрар, Стив эса соатларча уйда ўтириб, Порт-Элизабетдаги бобоси совға қилган скрипкани эрмак қиларди.

Мэри айниқса якшанба кунлари отаси ёнида бўлганида ўғлининг димоғи жуда чоғ бўлишини пайқаб олганди. Якшанба кунлари ота-бола айлангани вельдга чиқиб кетишарди. Қизиқ, Энтони Уиннертондалигида отаси бирор маротаба ҳам хат ёзмабди-я!

Мэри ўғлининг ўзига гоҳо-гоҳо синовчан нигоҳ ташлаб қўйишларини ҳам пайқарди.

XVIII

Энтони энди мактабдан шоша-пиша, калта-култа хат ёзадиган бўлиб қолганди. Унинг ҳар бир хатида: «Бу ҳафтада ҳеч қанақа янгилик бўлмади», ёинки: «Бир минутдан кейин кўнғироқ бўлади, шунинг учун хатимни тугатаман», деган гап албатта бўларди. Мэри эса болалар ота-оналарига хат-пат ёзишлари учун уларга якшанба кунини, маълум вақт берилишини билар, ўғлидан эса доимо чоршанба кунлари ёзилган хат оларди.

Мэри, бойлик келтирадиган қимматбаҳо тошни излаб ҳар сафар ювилгандан кейин тагида оғир чўкинди бўлиб қолган яшма¹, чақмоқ тош ва гранитларни синчиклаб қараб чиқадиған олмос қидирувчи сингари, Энтонининг хатларидаги одатий сўз ва жумлалар орасидан самимий туйғуни билдирадиган жиндай шамани ахтарар, бирок ундан асар ҳам тополмасди.

Бироқ у ҳамиша ўғлини оқлайдиган бирон сабаб-баҳонани топарди. Уғил болалар бу ёшда ўз ҳис-туйғуларини сир сақлайдиган бўлади, дерди Жоржга. Аммо, қалбининг ич-ичидан бор гапни англаб етган, буни ҳаммадан пинҳон тутарди.

¹ Тошнинг бир тури.

Мэри ўгли, июнь каникулида уйга бора олмайман, деб хат ёзганида ҳам ҳайрон бўлмади. У хатларидан бирига қилган кўшимчасида байрамни бир дўсти билан Уилдернесс яқинида ўтказажagini қистириб кетганди.

«Йўқ демаслигинга ишонаман, ойи,— деб ёзганди Энтони.— Гап фақат мана шу каникул устида боряпти. Келаси сафар албатта бораман. Имкони келиб қолгандан кейин мамлакатни ҳам кўришим керак-да».

Ҳа, деди Мэри ичида, кўриши керак. Шундан кейин ўглига йўлга ва яна кутилмаган ҳаражатлар учун пул юборди.

Орадан ярим йил ўтгандан кейин Энтони хат ёзиб, рождество байрамида бора олмаслигини билдирди.

Мэри буни Жоржга айтди.

— Лаънати ўглинг бу сафар қай томонга отланаяпти?— деб сўради Жорж.

— Фермага. Уни қандайдир дю Туа деганлар чақиришибди. Хатида ёзишча у жой Уиннертондан сал нарида эмиш. Улар велосипедда боришармиш. Ма, ўзинг ўқиб кўяқол.

— Стив қачон келади?— деб сўради у конвертни оларкан.

— Уч ҳафтадан кейин.

Жорж хатга тезгина кўз югуртириб чиқди.

— Энтони киришимли бола, буни тан олиш керак ҳар ҳолда,— деб қўйди Жорж.— У тез ошна-оғайни ортиради. Одамлар ҳам унга ҳамма вақт яхши муомала қилишади.

— Тўғри, лекин у ҳам навбати билан оғайниларини бу ерга чақирар?

— Нима бўпти, у билан ким келсаям қучоқ очиб кутиб олаверамиз.

Мэри эрининг гапини эшитмай, бир томонга қараб тураркан, Жорж хотинининг сочидаги оқлари кўпайиб кетганини сезиб қолди. Озиб қолганидан юз суяклари бўртиб, ажинлари ҳам аён билиниб турарди.

«Ҳа,— деб қўйди ичида Жорж,— бошига шунча ташвиш тушган оналар кам топилади. Мен тентак бўлсам бемаъни дашномларим билан уни қийнаб ўтирибман-а. Дўстларини уйга чақириш Энтонининг хаёлига ўлса ҳам келмас»

— Энтони июнда ҳам келмаганди,— Мэри оҳиштагина гап бошлади,— демак, уни янаги йилгача кўрмаймиз. Уйда нақ бир ярим йил бўлмас экан-а!— Мэри паришон ҳолда деразага қаради.— Сенга айтсам, у уйга келмай қўйди — фақат кўриниш беради, холос.

— Қўйсангчи, Мэри, боланг одамларни кўрса кам бўлмайди.— Жорж бетоқат елка қисиб, хатни қайтиб берди.

Мэри индамади. У ўгли бутунлай бегона одам бўлиб қоладиган кунларни хаёлан кўз олдига келтирарди.

XIX

Энтони билан Пит фермага етганларида қуёш унча баланд бўлмаган тепалар ортига ёнбошлаганди.

Пит Энтонига мулкларининг чегарасини кўрсатди. Пастга, водийга қараб юрганларида велосипедлар ўз эпкини билан кетаверди, олдинда қатор қилиб экилган мевали дарахтлар кўзга чалинарди. Йўлнинг иккала томонига экилган жакарандлар гуллаган шамолда ажиб чайқаларди. Бу дарахтларнинг латиф гуллари ер билан битта бўлиб ётар, шамол ҳар сафар хуруж қилганида ерга оч бинафша ранг ёмғир ёққанидек бўларди.

Иккала ўртоқ полиз ёнидан шошилмай ўтишди. Кўм-кўк тарвузлар палаклари бағрида худди ўрinda етгандай думалаб ётарди. Дўстлар фермернинг уйи олдида тўхташди. Бу қия томи похол билан ёпилган, кенг ва салқин айвонли кўхна голландча кўрғон эди. Велосипед кўнғироғининг жингиллаганини эшитиб, эшикда соқол-мўйлови қалин, кўм-кўк кўзли, юзлари офтобда қорайган ўрта яшар бир киши кўринди. Пит велосипедидан дарров тушди.

— Хелло, дада. Бу сенга хатимда ёзган дўстим Энтони.

Мистер дю Туа Энтонининг қўлини самимий қисиб, иккала оғайнини меҳмонхонага олиб кирди. Энтони бу ерда Питнинг онаси ҳамда унинг укалари Тео ва Янни билан танишди.

Шундан кейин хонага бир қиз кириб келди.

Пит қизнинг ёнига бориб, қўлини ўпди. Бу учрашувдан унинг қанчалик хурсанд бўлгани кўриниб турарди.

Пит Энтонининг қўлидан тортди.

— Рухсат этсанг, сени синглим Рэн билан таништи-
раман.

Энтонининг кўзи қизнинг асал сингари заррин ва ўсиқ сочлари ва қўнғир кўзларига тушди. Улар бир неча сония бир-бирларига жим қараб туришди. Қизлар одатда бўйдор бўлишади, Рэн эса, аксинча бўйчан эмасди. У ана шу жиҳатдан, шунингдек, бошқа томонлардан ҳам ота-онасидан бўлакчароқ эди. Агар Пит очиқ кўнгил ва хушфеъл йигит бўлса, синглиси «ичимдагини топ» дейдиган совуққина қиз эди. Унинг кўзлари ўйноқи, сал каттароқ ва жиндай қийиқ кўринарди.

Рэн Энтонига бошдан-оёқ синчиклаб тикилди. Бундан Энтони ҳижил бўлиб, ўзини ўнғайсиз сеза бошлади. Қўл бериб кўришганларида Рэн салгина жилмайиб қўйди. Шунда Энтони қизни ота-онасига қиёс қилди. Қизнинг гапларида ота-онасидан фарқли ўлароқ африканерлар талаффузидан асар ҳам йўқ эди. У атайлаб шойилмай гапирар ва суҳбатдошига алоҳида эътибор билан қарарди.

Дўстларни овқатга таклиф қилишди.

Емакхонада ҳаммалари катта стол атрофига тизилишди. Деворлардаги ота-боболарнинг суратлари орасида битта расм бор бўлиб, унда найза ушлаган қора танлиларнинг бир тўда бурлар атрофида уймалашаётгани тасвирланганди. Энтони расмга диққат билан тикилди.

«Пит Ретифнинг Дингаан яқинида ўлдирилиши»,— Энтони суратнинг тагидаги ўчиб кетаёзган ёзувини аранг ўқиди.

Оппоқ дастурхон ёзилган столда қўлбола пишлоқ, нон, сарёғ, жем ва кўпикли сут тўла каттакон шиша кўза турарди.

Кеқса хизматчи — готтентот Класси дастурхонга қуймоқ билан юмшоққина котлет тортди. Шундан кейин ҳаммалари иштаҳа билан тамадди қилишга тушишди.

Бундан сўнг дастурхонга каттароқ чашкаларда қаҳва тортилди.

Мистер дю Туа каминдан Инжилни олиб, виқор ва қироат билан африкаансча қилиб ўқишга тушди. Ҳамма жойида жим ўтирганча, унга мароқ билан қулоқ тутарди. Ниҳоят оила бошлиғи китобни ёпиб, дуо ўқиди. Шундан кейин ёнидан трубкасини чиқарди.

Пит Энтони билан айвонда валақлашиб ўтирарди.

— Менинг яна укам ва сингилларим бор... — Пит эндигина оғиз очувди ҳамки, синглиси келиб қолди:

— Унга бутун шажарамизни гапириб беряпсанми? Сир-асроримизни очяпсанми? Мабодо Пит,— деди у, кейин Энтонига ўгирилди,— буларни сизга айтиб бермоқчи бўлса эрталабгача чўзилади. Юринглар, яхшиси айланиб келамиз.

Рэн гўё акаси билан Энтонининг бир-биридан фарқи йўқдай икковининг қўлидан ушлади.

Улар мевазор богдан айланиб ўтиб, ой кумуш ранг ёғду сочиб турган тўғонни ҳам орқада қолдиришди-да, даштга чиқишди. Бу ерда дамба-дам учраб турган гулхан шуълалари кулбаларни лип-лип ёритар, ёз кечаси бўлганидан қора танли кишиларнинг овозлари аён эшитилиб турарди.

Бу сайр Энтонига сеҳрлидай туюлди.

— Нечага кирдингиз, Рэн?

— Менинг асли исмим Регина.

— Кечирасиз.

— Айби йўқ, мени бемалол Рэн деяверинг. Сиз қизларни биринчи кўрганингизда доимо ёшини суриштирасизми?

Энтони жим қолди, Рэн эса унинг саросимага тушганини фаҳмлаб, кулиб юборди:

— Ўн бешга кирдим. Сиз-чи?

— Яқинда ўн олтига тўлдим. Қаерда ўқийсиз?

— Кейптаунда.

— У ерда муаллима холамиз бор, шунинг учун буни Кейптаунга жўнатганмиз,— деди Пит.— Оиламизда Рэндан бошқа ҳамманинг зеҳни паст.

— Яхшиси ўзингни гапиравер,— деди Рэн. Бунчалик дангаса бўлмаганингда яхши ўқирдинг.

Улар уйга қайтишди. Етадиган вақт ҳам бўлганди. Дўстларга битта хона ажратилганди.

— Бу сенинг суратинг бўлса керак?— деб сўради Энтони ечинаркан девордаги қаламда чизилган суратни кўрсатиб.

— Ҳа. Буни Рэн бултурги каникулда чизувди.

— Қойил! Мен унинг расм чизишини билмабман.

— О, синглимнинг қўлидан кўп иш келади. Ҳали кўрасан!

Пит шамни ўчирди. Энтони ёниб тугаётган шамнинг пидиги, унинг буралиб чиқаётган сарғиш тутуни, шифт-

нинг тарам-тарам тунукасини лип-лип ёритишини томоша қилиб ётди. Ниҳоят, буларнинг бари кўздан йўқолиб, Энтонининг димоғига ёниб бўлган шамнинг иси урилди.

Орадан кўп ўтмай Питнинг бир меъёрда нафас олаётгани эшитила бошлади. Энтони ҳам велосипедда юриб чарчаганди-ю, лекин анчагача ухлаёлмади. Кечаси шамол туриб, кекса эманни тебратганидан унинг шохлари тунука томни тимдаларди. Энтони салгина саросимада бўлса ҳам Питнинг оиладагиларнинг бирортасига сира ҳам ўхшамайдиган синглисини ўйлаб ётарди.

XX

Энтони кейинги кунлар мобайнида Питнинг ёнидан жилмай, Рэндан қочиб юрди. У аввалига қийналса ҳам аста-секин яхши чавандоз бўлиб қолганидан ҳар куни — кўпинча Пит билан, гоҳо эса ёлғиз ўзи даштга чиқиб кетар, бир неча миль олислаб, яна қайтиб келарди. Буларга гоҳо Рэн қўшилиб қолар, афтидан унга ҳам танҳо сайр қилиш ёқарди.

Энтони бир куни эрталаб отни анчагача чоптириб юрганидан кейин уни секинлатиб ўз холига қўйиб берди. У отнинг калласини бир мақомда силкитиб кетаётганини кузатиб бораркан чуқур ўйга толди. Ҳавода бир этган шабада эсмас, сукунатни туёқнинг тош ва қуруқ ерга тегишидан чиқаётган овозгина бузиб турарди. Олисдаги тоғларнинг чўққилари дам оч бинафша ранг, дам қўнғир тусга кириб турарди. Жарлар ва торгина дараларда тўқ бинафша ранг кўлкалар кўзга ташланар, пастроқдаги ён бағирлар офтобда ловиллар, уларнинг қоралари бамисоли сувда акс этаётгандай титрарди.

Энтони эркинликдан яйраганидан мусаффо субҳидам ҳавосидан тўйиб нафас олди, оғзини очиб, суюнганидан «шелло-о!» деб юборди. Тагидаги оти Блес ҳуркиб, йўртишга тушди. Яқинроқдаги тепаликнинг офтобда ярақлаб турган ясси чўққиси эса бунга акс садо берарди.

Блес ян. секинлаб, бир текисда кета бошлади.

Энтони яна ҳайқирди. Блес бу сафар ҳуркмади, бироқ тепаликдан икки марта акс садо келди. Иккинчи садо биринчисидан жуда фарқ қилар, гўё одам итга ўхшаб вовиллаётганга ўхшарди.

Энтони сал нарида имиллаб юрган иккита бабуинни¹ кўрди.

¹ Бабуинлар — маймунларнинг бир зоти.

Шундан кейин туёқ товушлари эшитилиб, орадак бир дақиқа ўтар-ўтмас бошқа тепалик орқасидан Рэн чиқиб келди. Унинг олтин ранг сочлари гўё узун патлардай шамолда ҳилпирарди.

— Хелло,— деди у Энтонига, отини тўхтатиб.— Кўрқмадингизми?

— Йўқ, албатта!— Энтони хафа бўлди.

Қиз маймунларга бақириб берувди, улар бутазорга уриб қолишди.

Энтони билан Рэн ёнма-ён кетишди. Рэн отини ён бағирликдан тепага ўрлаган тоғ сўқмоғига бурди. Улар отларини йўрттирганларича муюлишдан ўтишаётганида чуқурликда дам олаётган иккита кийик ҳуркиб қочди. Жониворлар буталар орасидан ўтиб, баландликка ўқдай учиб борарди.

Ён бағир анча баланд бўлганидан отлар бир-бир қадам ташлашарди. Олдинда ниҳоят сердарахт дара кўзга ташланди.

— Отларни шу ерга бойлаб қўйиб, у ёғига пиёда кетамиз,— деди Рэн.— Бу ёғи жуда ҳам тикка. Мен сизга Жаннат боғини кўрсатаманРостакам эмас, албатта, тентакман-да ўзим ҳам. Бу номни ўзим ўйлаб топганман.

Улар отдан тушишди. Энтони Рэннинг ортида борарди. Улар қалин майсаларни босиб боришаркан, йўллариди дарахтларнинг бир-бирларига чирмашиб кетган илдизлари учрар, хазон, нам ва кўм-кўк йўсин уюмларига ҳам оёқ қўйишларига тўғри келарди. Чирмовиқ ва йўсин қоплаган баланд дарахтлар қўёш бетини тўсиб қўйган, фақат у ер-бу ердагина узун найзасимон ёруғлик шоҳшабба ҳамда қалин барглардан тўқилган соябонни тешиб ўтарди.

Энтони билан Рэн қарағай игналари кўп тўкилган жойларда сирпана-сирпана дарахтлар қалин жойдан ўтиб, ниҳоят қирққулоқлар босиб ётган тор дарага чиқишди. Бу ерда қирққулоқларнинг ҳамма туридан — баҳайбат ва ваҳимали дарахтларидан тортиб, тўр янглиг майин бўлган адиантумигача бор эди.

Яқин атрофда сув жилдираётгани ҳам эшитилиб турарди. Рэн Энтонини дарахтзор оралатиб, кўриниши худди занг босганга ўхшаган тошларни оралаб оқаётган жилга бўйига олиб чиқди. Тошлардаги излар жилгада қиш кунлари сув кўп бўлишини кўрсатиб турарди.

Рэн билан Энтони чўккалаб, ютоққанча сув ичишди. Шундан кейин Рэн кўл бўйидаги қулаган дарахтда дам олайлик, деб қолди. Жилга ана шу кўлга қуйиларди.

— Бу жойи чуқурроқ,— деди Рэн,— ёзда, ҳаттоки ҳозир ҳам чўмилса бўлаверади.

Энтони бош ирғади.

— Бўлиши мумкин.

Енгил шабада дарахтларнинг учларини тебратиб ўтганидан жилга сатҳига бир қанча қўнғир тусдаги япроқлар тўкилди. Оқим бу япроқларни тошлар орасидан оқизиб кетди.

— Мен бу ерда тез-тез чўмилиб тураман,— деди Рэн,— қайтаётганимда эса исиб оламан. Юринг, ечинамиз.— У Энтонига қараб, кулимсиради.— Чўчиманг. Сиз ҳув анави тошнинг орқасига ўтинг, мен эса манави тошнинг орқасига ўтаман. Ечиниб бўлганимиздан кейин сувга тушинг, асло калла ташлай кўрманг, тагида тош кўп! Кейин менга овоз берсангиз мен ҳам сувга тушаман, аммо қарамай турасиз.

Хўпми?

Рэн самимий ва очиқ кўнгилик билан гапирганидан, қип-яланғоч бўлиб чўмилайлик, деган таклифининг ҳеч қанақа хавфсирайдиган томони йўқ эди. Шундай бўлса ҳам Энтони қоя панасида туриб кўйлагини ечаётганида қўллари титрарди.

— Мана, сув иккаламизни ҳам кийинтириб қўйди,— деди Рэн. Энди сув юзасида икковларининг бошлари кўриниб турарди, холос.

Энтони кулимсирамоқчи бўлди, бироқ қалтираётганидан буни эплаёлмади. У ҳижил бўлаётганимни пайқаб қолмасин деб ваҳима қилаётганидан қизга қарашга ботина олмас, шу боисдан кўлни қуршаб турган қиррали тошлар ва қояларга тикилгани-тикилганди.

Рэн бўлса Энтони борлигини деярли сезмаётгандай, бемалол сузиб юрарди. Бирор нарса деса ҳам дарахтлар, сув, япроқлар орасидан тушиб турган қуёш нури ҳақида гапирар, овози азбаройи хотиржам кўринганидан қиз шу дамда жуда бахтиёр туюларди. Энтони не хаёлларга борганидан ўзи уялиб кетди. Қизнинг қип-яланғоч бўлиб чўмилайлик, деган таклифи қирққулоқ ёки тўкилган ҳазон сингари табиий эди.

Энтони яна ёлғиз қолиб қоя ортида баданини ишқаларкан, ўзини қандайдир бебахт ва қизга номуносиб

сезди. У қизда ўзини чуқур ҳаяжонга солиб қўйган нимадир борлигини бирдан пайқаб қолди. Бунга унинг хусни сабабчи эмасди. Бўлмаса Уиннертонда бундан ҳам чиройли қизларни кўрганди. Бу ерда ҳамма гап унинг характерида, ўзига хослигида, истарасида эди. Бу айни пайтда Энтонининг ҳам мафтун қилар, ҳам хижолатга ботирарди.

— Сиз бу ерга қишда бир келишингиз керак,— деди Рэн отлари томон боришаётганида.— Келганингизда икковимиз бу дарадан баландга кўтариламиз. У ердаги шаршаралар музлаб қолиб, баҳайбат мрамор ҳайкалларга ўхшаб кетади.

— Жоним билан,— Энтони шоша-пиша жавоб қилди.

Улар қайтишда отларини йўрттириб кетишди. Рэн Энтонига тоғдаги ўзига таниш жойларни кўрсатиб борарди. У олисдаги тоғларнинг қуйи қисмидан булутлар ажратиб турган чўққилари осмонда муаллақ сузиб юрган эҳромларга ўхшайди, деди. У қишда, ҳамма ёқни қор босганида тоғ чўққиларига чиқадиган альпинистлар ҳақида, роса бақирганида овози бир милдан эшитиладиган қора танли йўл бошловчи ҳақида гапириб берди.

Кейин тўсатдан овозини шунчалик пастлатиб сўзладди, туёқ товушлари орасидан аранг эшитилди.

— Нимагалигини билмадим-у,— деб қўйди у,— бироқ сиз мен Жаннат боғимни кўрсатган биринчи одамсиз.

XXI

— Энтони, биз билан борасанми?— деб сўради Пит ўша куни кечқурун Энтонидан. Унинг бир қўлида милтиқ, бир қўлида фонарь бор эди.

— Қаёққа борасизлар?

— Қуён отгани.

— Майли, бораман,— Энтони шундай дея Рэнга қаради.

Рэн бўлса шартта бурилиб, тезда уйга кириб кетди. Энтони фермада доимо Рэн билан бирга бўлгиси келса ҳам бу сафар таклифни рад этиши ноқулай эди. Шу ваздан уч ака-ука билан ноилож овга борди ва ниҳоят ҳаммалари қайтиб келишганларида терисига сигмай кетди. У Рэнни топишга уриниб кўрди, бироқ қиз аллақачон ётиб қолганди, Энтони шундан кейин ҳафсаласи пир бўлиб ўзининг хонасига йўналди.

Нонушта пайтида Рэн деярли ҳеч ким билан гаплашмади. Энтони нонуштадан кейин уни боғдан топди. У китоб ўқиётган экан.

— Ёнингизда ўтирсам майлими?— деб сўради Энтони қиздан.

Қиз бошини кўтармай жавоб қилди:

— Майлингиз.

Энтони қиз билан ёнма-ён майсага чўкди.

— Хафамасмисиз?

Қиз бошини чайқатиб, китобини ўқийверди.

— Қизиқ китобми?

— Унчамас.

— Сизни мендан ҳам шу китоб қизиқтираётганга ўхшайди.

Рэн китобни ёпди.

— Ҳаётда қаёққа қарасанг шафқатсизликни кўрасан! Ҳеч бир гуноҳи йўқ жониворларни ўлдирадиганларни кўргани кўзим йўқ.

— Қуёнлар зараркунанда бўлишади-ку,— Энтони қизнинг гапидан норози бўлди.— Улар полизлардаги сабзавотни қуритади.

— Ҳаммангиз қонга ташнасиз,— Рэн гапида давом этди.— Бу нақадар жирканч. Мен сизни негадир бошқаларга ўхшамайди, деб ўйлардим. Энди эса, марҳамат қилиб, мени ҳоли қўйсангиз китоб ўқисам дейман.

— Халақит қилган бўлсам узр,— Энтони совуққина қилиб шундай деди-да, юшоқ майсани босиб-янчиб нари кетди.

Шанба оқшоми. Камин устидаги мўъжазгина соат ҳозиргина тўққизга занг урди. Мэри Жоржни эрталабдан бери кўрмаганди. Шанба кунлари у уйга тамадди қилгани келмас, чунки майхонада иш жуда кўп бўларди.

Мэри Жоржнинг фақат ўн бирдан кейингина ишдан қайтишини биларди. Шунинг учун ҳам кўча эшикнинг очилиб ёпилгани ва йўлақдан келаётган оёқ товушларини эшитиб жуда ҳайрон бўлди.

Эшик оҳиста тақиллади. Уйларига ҳеч ким келиб турмаганидан Мэрининг ўтакаси ёрилди.

— Қим у?

— Тс-с!— эшик ортидаги кимса шивирлади.— Бу мен — миссис Гундтман.

Мэри эшикни очди. Миссис Гундт бармоғини лабига босганича оёқ учида кириб келди.

— Креслонгиз қаерда?— деб сўради у шивирлаб, ундан гупиллаб сассиқ саримсоқ ҳиди келиб турарди.

Миссис Гундтнинг турқидан унинг анча-мунча ичганлиги аён билиниб турарди. Унинг кўзлари йилтирар, юзлари қизариб кетганди. Мэри шу чоққача миссис Гундтнинг кулганини кўрмаганди. Ҳозир эса у ҳеч лаблунжини йиғиштириб ололмасди.

— Демак, сиз шу ерда тураркансиз-да, Мэри,— деди миссис Гундт овозини мулойимроқ қилиб, Мэри кампирга хотиржам қараб турарди.— Шу ердан кетаётиб, киргим келди.

— Жуда яхши қилибсиз-да. Чойга қалайсиз?

— Бирпас туриб, ичарман. Ҳозирча сизда совуқроғидан топилмайдими?

— Сувдан бошқаси йўғроқ.

— Жуда соз. Доктор гарчи ошқозонининг мазаси йўқлигидан оз-моз спиртли ичимлик ичиб туришга маслаҳат берган бўлса ҳам сувни хуш кўраман.— Миссис Гундт томдан ўтган чакка деворда сариғ доғлар ва қора пўпанаклар ҳосил қилган жойларга қаради.— Ошқозонининг мазаси йўқ.

— Уйимизда ичкилик бўлмайди,— деди Мэри узр сўрагандай.

— Эрингиз гоҳо бир-икки шиша ола келса бўлади-ку.

— Буни ҳамёнимиз кўтармаса керак.

Миссис Гундт ҳиринглади, кейин Мэрига сузилиб қараб, яна ҳиринглади. Шунда унинг юзидан қизили қошиб, жуда хунук кўриниб кетди.

— Менга қаранг, ўргилай, Уиннертонда ўғлингизнинг аҳволи яхши бўлса кераг-а?

— Уиннертонда?

— Бўлмаса-чи, у ўша ерда-ку. Шундай эмасми?

— Сизга ким айтди?

— Эрингиз ўғлингизнинг хатларини кўзга кўринарли жойда қолдирмасин-да. Боланинг онаси салгина қорамтирлигини, укаси эса қоп-қоралигини мактаб директорига ёзиб юбориш битта-яримтанинг ҳаёлига келиб қолса борми, жуда ачинарли иш бўлади-да.

— Агар сиз бу ерга мени ҳақорат қилгани келган бўлсангиз,— деди Мэри ғазаб билан,— кетганингиз маъқул.

— Жаҳлингиз чиқмасин, ўргилай,— миссис Гундт юпатишга тушди,— сирингиз сирлигича қолади.— У бош ирғаб, кулимсиради.— Бироқ Энтонининг эсини жойига келтириб қўйишни унутманг. Одамларнинг гапига қараганда у сиздан ор қилармиш. Сиз болам деб не-не кунларни кўрсангиз-у, у бундай қилса уят ва шармандалик бўлмайди...

Миссис Гундт ўрнидан турди.

— Айтмоқчи, эрингиз мени гоҳо-гоҳо бир-икки қадах билан сийлаб турсин. Унга айтиб қўйинг, бунга кучингиз етади. Мистер Гундт— жуда ҳам калтабин одам. У ишга бошчилик қилолмайди, ҳа, қилолмайди.

Кампирнинг бирдан ҳиқичоғи тутиб қолди.

— О худойим, яна жиғилдоним қайнапти,— у шундай дея Мэрининг қорнига туртди.— Айтгандай, семириб кетибсиз-а. Яна ҳомиладормасмисиз, ишқилиб?

Мэри унга ҳеч нима демади, у ўзини боса оларди. Бунга уни аччиқ турмуш кўниктирган бўлса ҳам, кўриниши ичидагини яшира олмади.

— Ҳомилангиз бўлмаса керак,— кампир гапида давом этди.— Бундан фақат зарар кўрасиз, холос. Унда биз ҳам эрингизнинг жавобини бериб юборишга мажбур бўламиз.— Миссис Гундт яна тишининг оқини кўрсатди.— Мен шунчаки ҳазиллашдим. Энди кетақолай. Эрингизга айтиб қўйишни унутмайсиз-а?

Рэн силтаб ташлаганидан кейин Энтони ўзини жуда бебахт сизди, бутун вужуди титраб кетгандай бўлди. Энди йигитчани фақат Рэннинг овози, унинг боқишларигина овута оларди. Энтони пастдаги тўғонга тушиб, унинг чеккасидаги сариқ қум йўлкада шошилмай юра бошлади. Шу дамда хаёлига ҳар хил нарсалар келар, равон мисралар бирин-кетин туғиларди. Энтони уйга қайтганидан кейин хаёлига келган нарсаларни шошапиша қоғозга тушириб қўйди. Кейин ўқиб чиқувди, ўзига ёқмади, шундан сўнг у ер-бу ерини тузатиб, шеърни оққа кўчирди-да, унга «Сезгир қалбли қизга» деб сарлавҳа қўйди. Шеърни қизнинг ёзув столи устида қолдириб, хонадан тезда чиқиб кетди. У азбаройи ҳаяжонланганидан ўзини араңг тутарди.

Рэн кечки овқат маҳалида сир бой бермади. Бироқ

қаҳва ичиб ўтирганларидан нигоҳлари бир дақиқа тўқнашди. Шунда Энтони унинг кўзлари салгина кулиб турганини сезді.

Ибодатдан кейин улар боққа чиқишди.

Энтони Рэн бизга қўшилса керак деб ўйловди, шундай бўлди.

— Раҳмат, Энтони,— Рэннинг овози йигитга бамисоли шабададай ёқимли туюлди.— Менга шеърингиз ёқди.

— Мени кечирдингизми?— деб сўради у.

— Албатта.— Рэн Энтонининг қўлини олиб; дўстона қисиб қўйди.

Кейинги кунларда улар кўпинча отда бирга сайр қилишар, отлар дам олаётганда эса шеърят антологиясидан бир-бирларига шеърлар ўқиб беришарди.

Энтонига бу қиз билан бирга бўлиш, у билан гаплашиш, кулгусини эшитиш ёқарди. У Рэнга азборойи кўнгил қўйиб қолганидан ўзининг фожиаи сирини ҳам унутганди. Ҳозирда шоду хуррам яшаётганидан бу сирни эсига солиб турадиган нарсанинг ўзи йўқ эди. Бироқ бир куни тамадди пайтида аҳвол бошқача бўлиб қолди.

XXII

— Стром де Вэт,— деди Тео бир куни кечқурун дастурхон атрофида ўтирганларида,— бизга республика керак, деган. Инглизлар кафрларни айнитяпти. Уларга қанақа муомала қилишни фақат африканерларгина билишади. Бу гапни ўзингизга олмайсиз, албатта,— деб қўйди у Энтонига ўгирилиб,— бироқ мен чиндан ҳам Стормнинг гапини маъқуллайман. Сиз, инглизлар, кафрларни ҳам, ранглиларни ҳам бузясизлар. Улардан айримлари ўқигани университетларга ҳам боришяпти...

— Нега боришмас экан?— Рэн қизишиб эътироз билдирди.— Уларнинг калласи бор, қўлларидан иш ҳам келади. Мен битта қора танлини биламан, у яқинда имтиёзли диплом олди.— У акасига ёмон қараб қўйди.— Сен бўлсанг икки марта йиқилиб ўтирибсан.

Тео қизариб кетди. Мистер дю Туа саросимада қолиб, Энтонига қараб қўйди. У эса кўзини ликобдан узолмай ўтирарди.

— Бўлди, етар,— деди хонадон бекаси миссис дю Туа кулиб.— Овқатга қаранглар, болалар.

— Ўзингни жуда ақлли деб ўйлайсан-да-а?— Тео

синглисига аччиқланиб жавоб қилди.— Синфда биринчи ўринни олдим, энди ҳамма нарсани биламан деб хаёл қиляпсанми? Эҳтимол, дарсликлардаги ва шунга ўхшаган бўлмағур китоблардаги нарсаларга ақлинг етар. Бироқ мамлакатимизга раҳбарлик қилиш учун ишбилармон одамлар керак.— У кўкрагига урди.— Агар биз қора танлиларнинг жиловидан маҳкам ушламасак, улар елкамизга миниб олишади. Унда ҳаммаси тамом бўлди деявер.

— Стом миянгга бўлмағур нарсаларни роса қуйибди-да.

— Бу бўлмағур нарсалар эмас. Стом ўйлаб гапирадиган одам. Қора танлилар ва ранглилар овоз бериш, маълумот олиш ва шунга ўхшаган нарсаларга ҳуқуқли бўлишлари керак, деган гапларнинг ҳаммаси бўлмағур гап. Оғзингга келганини гапиравер, Регина, бироқ сенга ўхшаган телбалар мамлакатга хўжайин бўлиб қолсалар борми, бир куни эрталаб кўзингни очганингга ёнингга рангли эринг ётганини кўрасан!

Тео шу манзарани кўз ўнгига келтириб қаҳ-қаҳ урди. Мистер дю Туа ирғиб турди. Унинг ҳамиша мулойим боқадиган кўзларида энди ғазаб ўти ёнарди. У ғазаб билан столга мушт урганди, идиш-товоқлар шарақлаб кетди.

— Мен қизимга қўл тегизишга журъат қиладиган ҳар қандай ранглини жойида яксон қилман!— Мистер дю Туа ўғлига шартта ўгирилиб муштни унинг тумшуги тағнда силкитди.— Агар сен шундан яна бир марта оғиз очадиган бўлсанг, қамчи билан адабингни бераман. Тур йўқол!

Тео емакхонадан сирғилиб чиқиб кетди.

Энтони худди безгак тутаётгандай қалтирарди. Унинг ҳам Теонинг изидан чиқиб кетгиси келарди.

Мистер дю Туа кафтининг орқа томони билан мўловини силаб, ўзини гуп этиб креслога ташлади. Энтони дастурхон атрофидагиларга зумда кўз югуртириб чиқди.

Рэндан бўлак ҳамма ҳижил кўринарди. Энтони кўзи Рэннинг кўзига тушгандан кейин яна ўзига келди, вазият ҳам енгиллашгандай бўлди. Кечки тамадди охирлаб қолганда Энтони анча хотиржам тортганди. Энди ҳаммалари нафасларини чиқармай қаҳва ичишарди. Мистер дю Туа Инжилни олди-да, тўғри келган жойини очиб, гўнғиллаб ўқиди: «У ҳамма халқларни битта жисмдан яратиб, барини ерда яшайдиган қилди».

Энтони уй эгасига Инжилнинг келиб-келиб шу жойи тўғри келиб қолгани нақадар кулгили бўлганлигини сезиб, беихтиёр равишда яна Рэнга қаради. Бироқ Рэннинг афтидан кўнглидан нималар кечаётганини билиб бўлмасди. Мистер дю Туанинг ўзи эса чамаси қилиб қўйган хатосини пайқамасди. У азбаройи дарғазаб бўлганидан ҳалиги сўзларни ҳам жаҳл билан гўнғиллаб ўқиди. Кейин одатича дуо ўқишни ҳам унутиб, китобни бир чеккага ташлаб, хонадан чиқиб кетди.

Энтони кечки овқатдан кейин Рэнни ёлғиз кўролмади. Энтони бу кеча мижжа қоқмади, кўзига бошқа даҳшатлар кўринаверди. Бир кунмас-бир кун у севиб қолади-ку. Эҳтимол, ҳозироқ севиб қолгандир. Эҳтимол, Рэнга яқинлашганда вужудини ловиллатадиган номаълум ўт одамлар муҳаббат дейдиган нарсанинг ўзидир? Эркак билан аёл бир-бирини севиб қолса, албатта турмуш қуришади. Рэн мабодо бор гапларни билиб қолса борми, Энтонига ўлса ҳам тегмайди. Ота-онасининг эса ранглиларга муносабати ўз-ўзидан кўриниб турибди. Ҳозир Стивдан гапириб берса борми, Энтонига ҳам дю Туанинг қизига қўл тегизадиган ранглига қиладиган муомалани қилишади. Ҳа, улар Стивдан воқиф бўлишса борми...

Энтонининг хаёли Порт-Элизабетга учди. Энтони Стормхокдан чиқиб кетганида неча ёшда бўлса Стив ҳам ҳозир шу ёшдадир.

Энтони бир кунмас-бир кун уйланса, худди Стивга ўхшаган рангли фарзанд кўриши мумкин. Энтони шуни ўйлаганида титраб кетди.

Ниҳоят Энтонининг кўзи илинди. Тушида Рэнни маҳкам кучоқлаб ўпармиш. Тепаларида эса Рэннинг отаси қамчисини ўйнатиб турганмиш.

Рэннинг отаси хириллаб: «Қўйвор уни!— деб бақирармиш. Рэн эса Энтонининг пинжига баттар тиқилармиш. Энтони Рэн билан бирга экан, қамчи тушмаслигини билади. Бироқ шу пайтда визиллаб яғринига қамчи туша бошлади.

«Клопписингга жўна,— деб бақирармиш дю Туа,— сенинг жойинг ўша ерда!» Энтони Рэнни кўтариб олганича қочибди. Бундай қараса, йўл Стормхокка олиб кетаётганмиш. У ерга боришса борми, Стив билан онасини ёнида Рэнга жой бўлмайди. Бунини Энтони тушунади. У шундан кейин даҳшатга тушиб жойида қотиб қолибди.

Шунда қараса қўлидаги Рэн эмас, балки Спадс, кичкинагина кучуги Спадс эмиш! Спадснинг жуни нима учундир фокстерънинг жунига сира ўхшамай қорайиб қолганмиш. Энтони бошини кўтариб қараса, йўлда миссис Гундт келаётганмиш, ўликникига ўхшаб жуда чуқур ботиб кетган кўзлари билан ҳадеб имлармиш. Қўлидаги кучуги рингшиб типирчилармиш. Энтони бақириб-алаҳсираб уйғониб кетди. Бироқ анчагача ўзига келолмай, юраги гурсиллаб ураётганини эшитиб ётди.

XXIII

Рэн билан Энтони субҳидам пайтида отларига миниб, вельдга чиқиб кетишди. Энтонининг кўнгли ҳали ҳам жойига тушмаганди. У Рэнни ўйлаганида ўзини қаерга қўйишни билмасди. Мабодо у Энтонини жуда ҳам, жонидан ортиқ севиб қолса ҳаммасига кўникиб кетиши мумкин...

— Кеча дастурхон атрофида жуда ҳам хунук иш бўлди-да,— деди Рэн отларининг сал жиловини тортиб лўкиллашиб кетаётганларида. Энтонидан эса садо чиқмади.— Яна сизнинг олдингизда-я,— қўшимча қилди Рэн.— Тео, аҳмоқ, албатта. Бўлмаса у бунақа гаплар дадамнинг жирига тегишини билади-я. Бунга дадамнинг тоби йўқ.— Рэн жиловни бўшатувди, Спотти секин одимлашга ўтди.

— Бу гапдан отангизнинг нега жаҳли чиқади?— деб сўради Энтони.— Қолаверса буларнинг бари Теонинг уйдирмаси-ку:

— Билмайман, назаримда, чол мендан сал хавотирда бўлса керак. Мен доимо ранглилар билан қора танлиларнинг ёнини оламан. Нимаки бўлса ҳам,— қўшимча қилди Рэн,— мен уч-тўрт кун кўздан йўқоламан. Йўғимда ҳамма ёқ тинчиб қолса ажаб эмас.

— Қаёққа борасиз?

— Қўшни фермага, миссис де Вэтларникига бораман. Унинг мазаси йўқроқ.

— Кетаётганингиз яхши бўлмапти,— деди Энтони.— Сизсиз мен зерикиб қоламан.

Энтони нонуштадан кейин тобора қиздираётган офтобда жўнаган Рэннинг кетидан анчагача қараб турди. Спотти лўкиллаб бораркан, ахири Рэн икковлари тоғ этакларидаги кичкинагина доғга айланиб қолишди.

Энтони фермага янги келган пайтларида Пит жонига тегиб қолишини хаёлига ҳам келтирмаганди. Рэн йўқлигида бу нарса айниқса билина бошлади.

Энтони жазирама офтобда ёлғиз ўзи айланиб юрарди. Унинг оёғидаги ботинкаси чангга беланиб, юзи терга пишганди. Саратонлар тинимсиз чириллашганидан бутун атрофни уларнинг овози босиб кетганди.

У келганидан бери фермада юз берган воқеалар бошини жуда гангитиб қўйганди. Куллар ўтгани сари эс-ҳуши ҳам анча жойига келиб қолди. Энтони кейинги пайтларда ўтган ойлар ичида ўзини ўзи ногаҳон яққол кўрди ҳисоби. Бундай алдов, дерди у ичида, узоққа бормайди. Уйга, онасининг ёнига қайтгани ёки Стив билан тургани маъқул бўлмасмикин? Агар улар рангли бўлса, бундан чиқди, мен ҳам ранглиман-да. Мабодо Рэн мени яхши кўриб қолгундай бўлса, мендан ҳам у кўпроқ азоб тортади. Алдов билан бир умр ўтиб бўлмайди-ку? Рэн қайтиб келиши биланоқ унга ҳаммасини айтмай қўймайман...

Орадан бир ҳафта ўтгач Рэн қайтиб келди. Бу пайтда Энтони Тео ва мистер дю Туа билан отхона олдида турарди. Рэн отдан тушаётганида Энтони қизнинг кўзлари аввало ўзини қидирганини, кейин эса отаси ва акаси билан сўрашганини пайқади.

Кўп ўтмай икковлари ёлғиз қолишди. Шунда улар тўғонга бориб, жилға кўпригидан ўтишди-да, нариги бетдаги дарахтлар тагида ўсган юмшоқ майсаларга чўкишди.

— Сиз жуда вақтида келдингиз-да,— деди Энтони оҳистагина.— Пит икковимиз эртага кундузи мактабимизга қайтамиз.

— Биламан,— жавоб қилди Рэн,— мен эса индинга кетаман.— У ўгирилиб, бир неча майсани юлиб олди.

Рэн бошини кўтариб, кўзларини сал қисиб қараркан, уларнинг нигоҳлари тўқнашди. Шундан кейин Рэн юқорироққа қаради. Жингала сочи пешанасига тушиб турарди. Рэн уни авайлаб орқага ташлаб қўйди. Кейин яна ер сузиб қолди. Шунда Энтони қизнинг титроқ қўллари ўтларни юлқилаётганини кўрди.

Энтони қизга борини тўкиб солиши зарурлигини билар, иложи борича тезроқ онаси билан укаси ҳақи-

даги ҳаққатни айтиши кераклигини сезиб турарди. Буларни айтса борми, Рэн ишқини тарк этажасига ишончи комил эди. Шундай бўлса ҳам бор гапни айтиши керак. Энтони шу мақсадда оғиз очувди, тили гўё қотиб қолгандай бўлди.

Рэннинг чеҳраси энди йигитнинг ёнгинасида эди. Сочларидан ҳамон чошгоҳги муаттар бўй анқиб турарди.

Тўғон билан олдиндаги дашт бир мунча қорая бошлади. Шарқ томондаги алвон булутлар қорамтир тусга кириб қолган бўлса ҳам, кун ботиш томондагилари ҳали ҳам лов-лов ёнарди.

Энтони қизга чуқур қайғуда қаради. Қани энди Рэннинг ўзи уни мана шу оғир юкдан халос этақолса! Энтони шу пайтда қизнинг ярим очик, оғзи-ю, чиройли лабларига тикилиб завқ қиларди.

Энтони ўзини сал орқага ташлаб, тишини тишига қўйса ҳам, бейхтиёр равишда қизни бир қўллаб қучди. Рэн қаршилиқ кўрсатмади, қайтанга Энтони томонга сал эгилувди, сочлари унинг юзига тегди. Қизнинг лабларини қандай топиб олганлигини Энтонининг ўзи ҳам билмасди. Бу унинг қиз болани билмасдан, тортиниб-қимтиниб биринчи ўпиши эди.

Эртасига эрта билан икковлари отда айлангани кетишди. Кечаси ёмғир ёғиб ўтган, булутлар тоғ чўққиларидан сал пастроқда эринчоқлик билан сирғалиб боришарди. Тоза ҳаво юзларни силар, ёз ёмғири ювиб ўтган дашт эса ўзининг шодиёна қўшиғини куйларди.

XXIV

Улар бир-бирларига севги изҳор қилишди. Соф кўнгилли бу икки ўсмир ҳаёт келгусида ўзларини неларга дучор қилажасидан беҳабар эдилар.

Энтони Уиннертонга қайтиб келди. У ҳаётга энди янгича қизиқиш билан қарар, олдида интилишга арзийдиган янги мақсади ҳам бор эди. У севгиси бўшашмаслиги, муҳаббат туфайли ҳаёти қувончли бўлмоғи учун бунга ҳалал берадиган ҳар қандай фикрларни хаёлидан қувгани-қувганди.

Ошиқлар ҳар ҳафтада бир-бирларига хат ёзишиб, имкони борича тезроқ учрашишни орзу қилишарди.

Энтони мактабга қайтганидан сўнг орадан бир ой ўтди деганда, жума куни уни мактаб директорининг кабинетига чақиртиришди. Йигитча кейинги пайтларда севгилисига хатлар ёзиб, ундан нақадар эҳтиросли жавоблар олиб турганидан кабинетга кириб келаётганида ўзини ўнгайсиз сезарди.

— Грэхем, сизга айтадиган янгилигим хунук,— деди мистер Кронье тантанавор қилиб.

Энтони директорнинг столида конверт, қўлида эса бинафша ранг қоғоз борлигини кўриб турарди.

— Онангиз оғриб қолибди, шунинг учун тезда уйингизга жўнашингиз керак. Поезд соат тўққизда кетади. Мен сизни унга илинишингизга уриниб кўраман.— Директор ўрнидан туриб, Энтонига яқин келди-да, қўлини унинг елкасига қўйди.— Менимча, касали унча ваҳимали бўлмаса керак, акс ҳолда хатда айтишарди. Хайр бўтам.— Директор шундай деб креслоси ёнига қайтди.

Энтони кабинетдан эсанкираб чиқиб кетди. Ахир онасидан хат олганига бир ҳафта ҳам бўлмаганди-да. Уша хатда ҳар сафар келадиган хатлардаги: «Уйда ҳаммаси жойида» деган жумла ҳам бор эди-да.

Якшанба куни, эрталаб соат тўққиз. Энтони уйига қайтиш учун олис ва оғир йўл босиб келаркан, ҳануз ўзига кела олмасди.

У онам мабодо оғирлашиб қолган бўлса-я, деб ўйлаганида вужудини қўрқув босиб, виждонан қийналарди. Рождество байрамида нега уйига келмади? Ўтган йилги июнь каникулида ҳам уйда бўлмаганди-ку? Наҳотки шунинг ўзи камлик қилса? Ота-онасини кўрмаганига бир йилдан ошганди-ку. Уйга келиши ё келмаслиги отасига барибир эди шекилли. Аммо онаси...

Поезд кичкинагина станцияда анча туриб қолди ҳисоби. Паровоз пишиллаб турганига қарамай қўшни купедан гитара овози ва аллакимнинг хиргойи қилаётгани эшитилади:

— О, қайтар мени кўҳна Трансваалга!

Охирги марта ҳуштак овози эшитилгандан кейин паровоз бир текисда пиш-пиш қилганича вагонларни сургаб кетди. Поезднинг юриши тобора тезлашар, теваракатроф эса гўё қуёш булут остига киргандай бирдан тундлашиб ва қоронгилашиб борарди.

— Аनावини қаранг,— деб қолди Энтонининг купедаги кўшниси.— Чигиртка. Ёпирилиб келяпти!

Энтони оппоқ қанотларини дириллатиб келаётган сон-саноксиз чигирткаларни кўрди. Улар борган жойнинг очарчилик ва офатдан боши чиқмайди.

Энтони вагон ойнасини вақтида ёпиб олганидан чигирткалар унга бамисоли жала томчиларидай келиб урилишарди.

Поезд Стормхокка кириб келганида соат ўн икки бўлганди.

Станцияни чигиртка босиб кетган бўлса ҳам, перронда юрган Энтони Стивни илғай олди. Унинг бўйи жуда ҳам чўзилиб, анча-мунча қотиб кетганди. Энтони укасига кўлини силкитганди, у индамади.

Стив доимо ўзини босиқ тутиши билан ажралиб турарди. Мана ҳозир у перронда секин айланиб юраркан, кўриниши тунд, рангида эса қони қолмаганди.

Энтони буни кўриб ўтакаси ёрилганидан укасига қараб чопди.

—Хелло, Стив!

—Хелло,— жавоб қилди Стив қуруқдан-қуруқ.

— Ойим қалай? Тузукми?

Стивдан садо чиқмасди.

— Ойим қалай? Гапир! Гапирсанг-чи!— Энтони укасининг елкасидан ушлаб силкитди.

—Ўлди...

Бу Энтонининг кўнглига тошдай ботди. Ўртага чўккан узоқ жимликда деворлардаги рекламалар, мўъжазгина китоб дўконигаги журналларнинг муқовалари, ҳозиргина келган поезднинг вагонлари кўзига улкан бир доғ янглиғ кўринди-ю, ғойиб бўлди. Қулоғига аллақандай хириллаш чалинди, ўша заҳотиёқ бу овоз ўзининг томоғидан чиқаётганини фаҳмлади. Энтони ўзини кўлга олишга ҳар қанча уринмасин, бутун станция кўзига худди вижир-вижир қилаётгандай кўринарди.

У ўзига келганида укаси билан кўчада ёнма-ён кетарди.

Ака-ука илгари уйлари бўлган жойга шошилмай ва унсиз боришарди. Қаёққа қараманг чигиртка, у йўлда учраган нарсасини кемириб, қуритиб, адо қилиб борар, офат устига офат келтирарди.

Дафн маросимига келганларнинг мўъжазгина тўдаси қабристон томон борарди. Марҳума элтилаётган ара-

вачанинг ғилдираклари гижиллаб, қуруқ жой келганда тарақлар, бироқ йўл чангимасди. Қурғоқчилик пайтларида салга тўзийдиган қум ҳам бу сафар жойида жим ётар, гўё ҳаёт билан тенгсиз олишувда маҳв бўлган аёлга ҳурмат бажо этаётганга ўхшарди.

Улар қабр ёнига етганларида шамол бир ҳуруж қилса ҳам, чигирткалар ҳамма ёқни ялаб кетганидан дарахтларнинг барглари ҳам шитирламади.

— «Тупроқдан ато бўлувдинг, яна тупроққа айланасан...» — устига қора либос кийган руҳонийнинг бу аянчли сўзлари ва теварак-атрофдагиларнинг бўғиқ шивирлашларини Энтони ғира-шира эшитиб турарди. Тобутни қабрга тушираётганларида ёнгинасида турган озгинагина одамлар — отаси, Стив, мистер Гундт, Боб Шорт, унинг онаси ва чақиртирилган гўяндаларнинг башаралари ҳам кўзига аранг чалинарди.

У онасини энди мутлақо кўра олмайди... Онасига одамлар орасидан жой топилмади. Ҳар қанча кутса ҳам энди ундан Уиннертонга хатлар келмайди... «Энтони, болагинам, кўзимнинг қораси, сенга свитер тўқиб қўйдим... Сени бирам соғиндимки, жоним болагинам...»

Энтони онаси ўлиб қолиши мумкинлигини билганида борми! Қаниқулларини бегона одамлар билан бирга ўтказиб юриш ўрнига уйига келиб, онасидан ўзини олиб қочмай, унинг бағрида бўлмасмиди!

Отаси Мэрини европаликлар қабристонига кўмдиришни эплай олмади. Бу жуда керак эканми? Ўзи рангли бўлганидан кейин ранглилар ёнига қўйишганию қўйишмаганининг нима ҳам аҳамияти бор. Энтонига айтишганларидай ўпкаси шамоллаганидан ўлдими ё бошқа бирор нарсадан ўлдими, энди барибир эмасми?

Энди у йўқ. Ҳаммаси тамом бўлди. Мана, ёғоч тобут устига тарақлаб кесак, тупроқ туша бошлади...

У абадиятга кетган, ўлганди.

Енгил шабада шамолга айланди, шамол эса чанг-тўзон кўтариб увиллаганича одамларнинг кўзларига қум сочарди.

— XXV

Энтони билан Стив оналари вафотидан кейин мактабларига дарров қайтишмади. Болаларининг кўзи олдида соч-соқоли оқариб кетган ота кечқурунлари танҳо-

ликка дош бера олмаганидан ўғилларини бир ҳафта ёнида олиб қолди. У хотинига жуда ҳам суяниб қолганди-да! Ахир қанча йиллардан бери хотинини деб ичкиликни оғзига олмай келаётган эди-да.

Жудолик азобини тортаётган ота энди болаларсиз, айниқса, Энтонисиз тура олмасди.

Уни энди ҳатто фарзандлари ҳам сақлаб қолиша олмасди.

Мэри дафн қилинганига беш кун бўлди деганда Энтони ўринда уйғоқ ётарди. Ташқаридан бир-бир тушаётган оғир ва нотекис қадам товушлари эшитилганида соат ўн бирдан ошганди. Кейин кимдир қоқилиб йиқилди. Энтони ўрнидан ирғиб туриб, айвонга чиқди. Жорж айвоннинг цемент полида қўлларини икки томонга ёйганича ётарди.

Стив ҳам уйғониб, югургилаб чиқди. Икковлашиб оталарини кўтаришди. Жорж бошини кўтарганида ундан гупиллаб ичкилик ҳиди келарди.

Ака-ука отани аранг ўринга ётқизишди. Стив докторни айтиб келгани чопди, Энтони эса отасининг чаккасидаги жароҳатланган жойидан сизиб оқаётган қонни артишга тушди. Шунда бирдан отасининг худди олисдан келаётгандек овози қулоғига чалинди.

— Катта хато. Бола кўрмаслик керак эди,— Жорж пойинтар-сойинтар гўлдирадди.— Стив туғилмай қўяқолса бўларкан-да!— Жоржнинг кайфи баланд бўлганидан ҳиқ-ҳиқ қилиб қолди.— Ҳа, сен Стивнинг рангли итвачча эканлигини бўйнингга олишинг керак. Мэри шунинг учун ҳам кейингисидан қутулишга уриниб қолди-да,— У ўрнидан туришга ҳаракат қилди.— Мэри, Мэри, қайт! Мен касалман, Мэри,— Жорж хотинини чақираверди.

Жорж нақ чойшабнинг ўзига қайд қилиб юборди. Энтони эса бунни пайқамади: у теварак-атрофига маъносиз боққанча жойида ўтирадди. У онаси нима сабабдан бу даҳшатли ишни қилганлигини билиб олганди. Мэри ўғлини деб бу ишни қилганди. У Стивдан ҳам эҳтимол қорароқ туғилиб қолиб, Энтонига тўғаноқ бўладиган яна битта бола кўришдан воз кечганди. У Энтонининг бўлғуси укаси ёйинки синглисини қурбон қиламан деб ўзи ҳам нобуд бўлганди. Энтони энди онам нимада ўлганлигини Стив ҳеч қачон билмасин деб худога нола қиларди.

Энтони эртасига кечқурун қабристонга борди. У қош

қорайган пайтда онасининг қабри ёнида турар, кўзларида ёши ҳалқаланиб, Мэрининг танҳоликда оғир ўтган кунларини ўйларди.

— Мени кечир, ойи,—деб шивирлади у.

Энтони кетаман деб орқасига бурилганида ногаҳон Рэн эсига тушиб қолди. Шунда вужудини яна совуқ ваҳима босди. Бир кунмас-бир кун Рэнга уйланса борми, Стивга ўхшаган бола кўришлари мумкин-а. Энтони шунда Рэнни қаттиқ севишлигини, шунинг учун ҳам онаси янглиғ фожиага учрашини истамаслигини сезиб қолди. Энтони мактабга қайтиб келиши биланоқ Рэнга хат ёзди. У аввалги мактубларида Рэнга доимо «севгилим» деб мурожаат қилган бўлса, бунисини тўғридан-тўғри: «Қадрли Рэн!»—деб бошлайверди. У хатида шундай деганди:

«Қадрли Рэн!

Қатта жудоликка учраганлигимни қайғу ила билдиришга мажбурман. Бундан ўн кун олдин онам вафот этди. Буни мен учун қанчалик оғир эканлигини ифода этишга ожизман. Мабодо бунга уриниб кўрганимда ҳам, ҳозирги муносабатимизга қарамай, барибир тушуниб етолмасдинг. Сенга фақат бир нарсани — бутун ҳаётим остин-устун бўлиб кетганлигини айта оламан. Бизнинг севгимиз гўзал эди, энди бўлса мен ундан воз кечишим керак. Нима учун бундай қарорга келганлигимни эҳтимол тушуниб оларсан. Яна билмадим. Шундай бўлса ҳам тушуниб олишингга ишонаман. Хайр Рэн.

Дўстинг Энтони».

Рэн хатга шундай жавоб ёзди:

«Қадрли Энтони!

Менимча бунақа пайтда сенга жуда ҳам керак бўлсам керак. Мен хатингда айтган нарсангни тушуна олмаяпман ва уни ҳеч қачон тушуна олмасам керак деб ўйлайман.

Онандан айрилиб қолганиндан жуда ҳам изтиробдаман. Менинг чуқур ва юрагимдан айтаётган таъзиямни қабул этгайсан. Хайр.

Рэн».

Рэннинг хати Энтонини қайғуга солди. У хатни бошқаларига қўшиб беркитиб қўйди, ёқиб юбормоқчи бўлувди, бироқ қўли бормади.

Энтони шундан кейин етуклик аттестати олиш учун йилнинг охирида топшириши керак бўлган имтиҳонларга тайёргарлик кўришга боши билан шўнғиб кетди. У спортни ҳам йиғиштириб қўйган, ўйлагани фақат китоб эди.

Энтони гарчи ҳар ҳафтада отасига канда қилмай хат ёзиб турса ҳам, отаси нари борганда бир ойда бир марта жавоб қайтарарди. Отаси хатларини наридан-бери ёзар, гоят қисқа бўлар, шунинг учун ҳам гоҳо улар Энтонига бемаъни кўринарди.

Энтони орадан тўрт ой ўтгандан кейин қишки каникулни ўтказгани Стормхокка келди. У отам сурункасига ичаётган бўлса керак деб ўйлаганди, бироқ қараса аҳволи у ўйлагандан ҳам мушкулроқ экан. Энтони келганида отаси ўринда ётар, ўлгудай ориқлаб, соч-соқоли ўсиб кетганди. Ҳадеб ичаверганидан ва соғлиғи илгаридан яхши бўлмаганидан аҳволи жуда аянчли эди. Уй ифлос, ҳамма нарса очиқ-чочиқ ётарди.

Совуқ чарсиллаб турган субҳидамлардан бирида Энтони билан Стив биров кўча эшикни зўр бериб тақиллатаётганидан уйғониб кетишди. Эшикни эрталаб сут сотиб юрадиган қора танли бола дукиллатаётган эди.

—Баас, баас!— кўзлари ола-кула бўлиб кетган бола шундай дея чоғроққина боғнинг ичкарисини кўрсатарди.

Энтони эрталабки ғира-ширада пижама кийган кимдир кўча эшик ёнида ётганини кўриб қолди. Қандайдир бир дайди ит ҳадеб ҳалиги кишини искарди.

Энтони билан Стив сарпойчан ҳолда кўча эшикка югуришди, совуқдан қалт-қалт қилганларича жасад устига эгилишди. Оталари ерда юз тубан бўлиб ётарди. Ваҳимада қолган болалар уни осмонга қаратишди.

Жоржнинг жасади қотиб қолганди.

Энтони ана шу зарбага дучор бўлгандан кейинги кунларда рўй берган воқеалар, назарида, олдиндан белгилаб қўйилган режа асосида ривожланаётгандай туюлаверди.

Отаси европаликлар қабристонига қўйилганидан унинг дафн маросими онасининг дафн маросимига қараганда дурустроқ бўлди. Энтони бу маросимга ўзини хотиржам тутиб борди.

Жоржнинг вафотидан кейин мистер Шорт унинг

Ўғилларига ўзининг чин дўстлигини кўрсатди. Таклиф тушиши биланоқ жон-жон деб валинеъматликни бўйнига олиб, Грэхемларнинг кичкинагина уйи, мебели ва бошқа анжомларни соттирди ва ака-укага мерос бўлиб қолган бир неча юз фунт пулни етимчалар фойда кўрадиган қилиб жойлаб қўйди.

Энтони укасини энди илгаригидан ҳам яқин кўрарди. Стив мактабига акасидан олдин қайтди. Эрталаб Энтони уни вокзалга кузатиб чиқди. Улар бир-бирларининг қўлларини қисишаётганларида Энтони маъюс ҳолда, яна бир кунмас-бир кун кўришармикинмиз ё кўришмасмикинмиз, деб ўйларди. У перронда анчагача Стивга қўл силкиб турди. Стормхокда энди Грэхемлардан ёлғиз ўзи қолаётган эди-да.

Энтони ўша оқшом яна ранглилар қабристонига борди. Қабристон ёпиқ эди. Энтони сим тўсиқни ошиб ўтди. Беғубор осмонда ой нур сочар, онасининг қабрига эса Энтонининг сояси тушиб турарди.

Энтони эртасига Уиннертонга жўнаб кетди. У вагон деразасидан бошини чиқариб, туғилиб ўсган шаҳрига сўнгги марта қаради-да, тескари ўгирилиб, дунёга келган кунига лаънат ўқиди.

ҒАЙРИ ДЕБОЧА

— Табриклаймиз, Грэхем. Сиз мактабни ҳаммадан ҳам яхши тамомладингиз. Аттестатингиздаги фамилиянгизни нима учун ўзгартирмоқчисиз?

— Сизга айтсам, сэр, марҳум отамнинг Англияда учта акаси бор, улар Грэхемлар фамилиясини давом эттиришади. Онам томондан эса Грант фамилиялик одамнинг ўзи йўқ.

— А, тушунаман. Бироқ фамилияни ўзгартиришнинг ўзига яраша расмиятчиликлари бор.

— Биламан, сэр бунинг чорасини ҳам кўриб қўйганман.

— Яхши, ҳаммаси тўғри бўлгандан кейин тўғри олдимга киринг. Бу ёғига нима қилмоқчисиз энди — мен келажагингизни кўзда тутяпман. Уқишни давом эттирасизми ё...

— Мен адвокат ёки журналист бўлмоқчиман, сэр. Ҳали бир тўхтама келганим йўқ. Бироқ кейинги пайтлардаги воқеаларга қараганда, сэр, яқинда мен тенги йигитлар устларига ҳарбий форма кийсалар керак.

— Ҳа, лаънати Гитлер тинч ётмаяпти! Расво ишлар бўляпти. Нимаики бўлсаям сизга муваффақият тилаймман, Грэхем, э кечирасиз, Грант. Тез орада сиздан хат-хабар келиб қолар дейман...

Шаҳар черковидаги соат бирга занг урди. Энтони китобини ёпди-да, кафтлари билан қизарган кўзларини бир неча лаҳза босиб турганидан кейин чироқни ўчирди.

Пастга тушиб келаётганида зина ғижирлар, Энтони эса бека уйғониб кетишидан чўчирди. Бека кейинги пайтларда қаттиқ тоби қочиб қолганди. Бу бечора аёл сўққабош бўлишига қарамай, сабр-қаноатли ҳам эди — ижара ҳақи масаласида ҳадеб тиқилинч қилавермасди. Энтонининг бўйнида икки ойлик қарзи бор эди-да...

Серчанг кўчалар қоп-қоронғи бўлиб, уларда жон асари кўринмасди. Тепаликларнинг нарёғидаги даштдан келаётган шамол шаҳарчани қўйнига олган водийда ув тортар, шаҳарликлар эса шу дамда ҳар куни кўрадиган тушларини кўриб ётишарди.

Энтони қумликда бир-бир одим ташлаб бораркан, эс-ҳуши аста-секин ўзига кела бошлади. Адвокат бўлиш учун ҳали анча мунча ўқиши керак. Наҳотки, ҳали яна кўп йил маъна шу тор каталакда турса, адвокатлик практикасини ўташи учун умри сўққабош ўтаётганлиги туйфайли эркак зотини кўрарга кўзи йўқ ва башарасини ҳуснбузар босган қариқиз билан бир хонада ишлашга мажбур бўлса?

Ҳарбий хизматга кирса бўлмасмикин? Ҳарбийда ҳаёт янгича, саргузаштлардан бошинг чиқмайди, ошна-оғайнилариинг ҳам ўзингга ўхшаганлар бўлади. Эҳтимол ўлишга тўғри келар. Ушанда ҳозир ҳамма курашаётган манфаатлар йўлида ҳалок бўласан...

Наҳотки урушдан кейин вужудга келадиган янги дунёда ҳам ирқий хурофотлар қолаверса?

Энтони тунука томли, исқирт ва деворлари кўчиб тушаётган, поли ғижирлайдиган ва зерикарли хонасига қайтиб кирди-да, шимини ечиб стулга илди. Шанба куни тугмаларини қадаб қўймаса бўлмайди шекилли...

«Қадрли - Энтони!

Хатинг мени жуда ҳам хурсанд қилди. Сендан бир кунмас-бир кун хат келишига кўзим ҳам етмай қолувди ўзи. Нега деганда, сенга ёзган хатимга бир йилчадан бери жавоб ололмаётгандим-да.

Ҳа, ҳаётингда кўп ўзгаришлар рўй берибди. Фамилиянгни ўзгартирганинг учун сени айбламоқчи эмасман, ўзгартириш ё ўзгартирмаслик сенинг ишинг. Демак, ҳозир армияда экансан-да! Бу хатни қаердан юбординг ўзи? Унда: «Ҳарбий дала почтаси, Дурбан» деган ёзув бор холос. Сен чамаси Хабашистоннинг бир бурчагида юргандирсан. Йигитларингиз италияликларнинг таъзирларини бериб қўйишларига ишонаман! Мен ҳам фронтга жўнашни жуда-жуда истардим-а, бироқ ёшим етгунча уч-тўрт йил кутишим керак. Гарчи одамлар ўн-ўн беш йил чўзилади дейишаётган бўлса ҳам, урушнинг кўпга боришига ишонмайман.

Менга иложи борича тез-тез хат ёзиб тургин, аҳволингдан хабардор бўлиб туришни жуда ҳам истаيمان. Сенга бугун у-бу нарсалар юбордим. Одамлар у ерда сув камчил бўлади дейишганидан кейин икки банка грейфрут шарбатидан юбордим:

Мақтабда яхши ўқиётиман, ўтган чоракда синфда биринчи ўринни олдим. Роса скрипка чаламан. Ҳозирги скрипка янги, овози ҳам зўр. Уни қўлга киритишда бобом кўмаклашди. Илгарилари бобомнинг ўзи ҳам скрипка чалган, менга эса биринчи скрипкани совға қилганди. Бобом — ойимнинг жуда ҳам қариб қолган отаси. Сен уни ҳеч қачон кўрмагансан, биз икковимиз эса жуда ҳам иноқмиз.

Ҳарбий кийимда ҳали суратга тушмадингми? Иложи бўлса менга битта суратингни юборгин, хўпми.

Яқинда жуда қизиқ нарса бўлди. Мақтабга келсам, муаллимамиз...»

Чанг-тўзон, ҳамма ёқ шўрхок чўл.

Бор егулик — гўштли консерва, қотирилган нон ва иссиқ сув, холос.

— Сержант Грант, сиз дозорга боришингиз керак!

Бизга ўхшаган худо қарғаганларни уйларига юборишмайди...

Брезентни бу ерда кўп нарсага ишлатишади, ҳатто ўликни ҳам ўшанга ўраб кўмишади.

Қорни ёрилган италияликнинг ичак-чавоғи ўлим олди талвасасида ётган дозор бошлиғининг нақ башарасига тегай-тегай дерди.

— Тезроқ кетайлик бу ердан, дафн ротаси буларни ўзи тозалаб қўяди.

Кўл — саробнинг ўзи, ҳаёт эса хаёлотдан иборат, холос. Мотоколонна ниҳоятда жонга тегувчи сап-сариқ даштдан чиқиб, тимсоҳлар ачиб-бижиб ётган дарёга яқинлашди. Дарёнинг икки бетида кокос пальмалари ўсганди. Нарироққа борганда дарё ерёнғоқ экилган далалар, бананзорлар ва канақунжutzорларни оралаб ўтиб Сомалига туташарди.

Италия қизлари латофатли ва мафтункор бўлишади, бироқ, уларнинг олтитаси бунақа узун навбатда турганларга камлик қилади-да.

— Олдиндагилар, тезроқ қимирласаларинг бўлмай-дими! Бошқалар ҳам маза қилсин-да!

Шундан кейин яна тандирдай қизиган, туя гўшти, пашша ва бургага сероб бўлган Африканинг ичкарасига қараб юрилади.

Сафдагилар текшурувдан ўтказилади!

Иситмадан дабдала бўлган миялар яна гувиллай бошлайди...

Нечага бордим ўзи? Шуни ҳам унута бошладим. Наҳотки йигирмага кирган бўлсам? Жанубий Африкадан чиқиб кетганимга бир йил бўлибдими? Баъзи бировлар уйларидан келган хатларга қараб ҳафталар ва ойлари ҳисоблаб юришади. Менинг эса уйим йўқ, хат ҳам онда-сонда ё фронтда бирга бўлган ўртоғимдан, ё Стивдан келади. Стив катта бўлиб қолгандир? Унинг бадани меникига ўхшамаганлиги билан у ерда бировнинг иши йўқ. Қани энди шўрлик укам билан ажа-укалардай бирга тура олсак... Бунга ким айбдор ўзи — мени?

Қаёққа қарама даштдан бошқа нарсени кўрмайсан, менинг кўнглим ҳам, юрагим ҳам шунга ўхшаб хувиллаб ётибди. Умр бўйи менга ҳарорат бахш этадиган севги қайда ўзи?

Наҳотки бу дўзахдан тирик чиқа олмасам? Хўш, нима учун ҳам тирик чиқай? Рэн, қаердасан ҳозир? Мени эса оляпсанми?

«Қадрли Стив!

Сенинг охирги хатингни икки ой кечикиб олдим, почта бизни қувиб етгунча шунча вақт ўтиб кетади. Биз доимо сафардамиз, жанг ҳам қилдик. Яқинда иситма билан госпиталда ётиб чиқдим. Ҳозир эса жуда яхшиман, шуни сенга ёзаётганимдан хурсандман. Энди биз оламнинг бошқа бир бурчагига кетяпмиз, чамаси уйга ҳали-вери қайтмасак керак.

Яхши ўқиётганингдан хурсандман. Кейинги хатингда ёшим етди дегунча армияга жўнайман, деб ёзибсан. Бу нарсани аттестатни олганингдан кейин ҳал қилгин, гарчи каттароқ кўринсанг ҳам, тагин шошилиб юрма. Нечага бординг, ўн олтигами?

Мен шу урушдан кейин олам яхшилик томон юз бурармикин деб тез-тез ўйлайман. Ҳаммаси бир ёқлик бўлганда...»

— Грант, ротаимиздагилардан ўнтасини базага қайтариб юборишга буйруқ келганлигини эшитдингми? Менинг тушунишимча, уларнинг бари чинакам ранглилар эканлиги маълум бўлибди.

— Алдамаяпсанми? Буни қандай пайқашибди?

— Ким билади дейсан. Хатларни очишса керак-да, эҳтимол бошқача йўли бордир.

— Жорж эҳром ва сфинксларни кўришда сенга йўл бошловчи керак эмасми?

— Жорж, кўҳликкина қизчага тобинг қалай? Озодагина, соппа-соғ, ўзи менга сингил бўлади.

— Ажойиб билагузук, бриллиантлари чинакам, бор-йўғи юз пиастр! Майли, эллик пиастрга олақолинг!

«Қадрли мистер Грант!

Ҳозир мен армиядаман, буни хатимдаги адресимдан ҳам билиб тургандирсиз. Қап рангли корпусида хизмат қиляпман. Ҳозирги пайтда Ледисмитдаги лагерда турибмиз, шундай бўлса ҳам яқинда шимолга кўчиришса керак деган умиддамиз. Ким билади дейсиз, эҳтимол Италиянинг бирор жойида учрашиб қолармиз.

Билишимча, Сиз ҳозир лейтенантсиз. Табриклайман! Биз, ранглилар етишса бўладиган энг баланд унвон — старший сержантлик. Ҳозирча мен хароброқ аскарман, чамаси шундоқ ўтиб кетсам керак, бошқа нима ҳам дея олардим...»

Стив бечора нимага шама қилганимни тушунибди, албатта. О, нима учун менинг умрим алдов билан ўтиши керак экан-а?

Ёндирилган қишлоқлар, вайрон қилинган шаҳарлар. Рим. Қолизейнинг ажойиб харобалари. Сикстин капелласининг шифтига Микеланжело ишлаган ҳайратомуз нақшлар.

Уруш эса халқнинг тинкасини қуритди, эсини тескари қилиб қўйди, тиз чўктирди.

Альп доvonларида рождество байрамларида оппоқ қорлар қонга бўялди...

Ҳа, уруш йилларида менинг бетим жуда қотиб кетди. Қачон қарама қулоғингга сўкиш эшитилади, бургага таланасан, ичкиликдан бошинг чиқмайди. Уруш ва вайронлик. Тез орада ўзимиздаги маданиятдан асар ҳам қолмади...

— Уруш тугади энди, тез орада уйга ҳам қайтамиз.

— Бу телеграфчиларнинг бир адабини бериб қўяй! Улар билан алоҳида ҳисоб-китобим бор.

— Бўлмасачи, улар бизнинг жононларимиз билан айш қилиб юришган...

— Сизга нима, пивоми? Сизга-чи?

— Йигитлар, армиядан бўшаганимиздан кейин иш қидириб умримиз навбатда ўтмаса деб қўрқяпман.

— Е бўлмаса орденларни тақиб олиб, маймун ўйнатиб, нағма чаламизми.

— Йўқ, Петерсон, энди мен тўлайман...

— Мен ранглилар корпусининг бир қисми Сицилияга қочиб кетибди деб эшитдим. Улардан баъзилари итальян қизларга уйланиб олиб, ўзларини европалик кўрсатиб юришганмиш.

— У ерда бу оппа-осон бўлса керак, кўп итальян қизлари улардан қорароқ-да.

— Начора, мен уларни қораламайман, сен-чи, Грант?

ИККИНЧИ ҚИСМ

ЭНТОНИ

XXVI

Генри Босмен пиджаксиз, кўйлакчан, улкан креслода ястанганича жимжилоғи билан сийрак ва қўнғир мўйловини ўйнаб ўтирарди. У сигаретасининг кўкиш тутуни орасидан столда ўтирган қизни томоша қиларди. Қиз бир қўлида кўзгу ушлаганича иккинчи қўли билан ҳозиргина турмакланган сочини силарди.

— Сочимни турмаклаганим сизга ёқдими, Генри?— деб сўради қиз оёқларини чалиштираркан.

— Жуда зўр. Боплабсиз.

Қиз мамнун жилмайиб қўйди.

Йигит ўрнидан туриб, қизга яқин келди-да, унга завқ билан тикиларкан, илжайди. Қиз бўлса ўзини буни сезмаётганга солди-да, кичкинагина қўл соатига қаради. Йигит қиздаги бриллиант тақинчоқларни кўргани сари, мен уйланмоқчи бўлган қиз шунақа бой, деб тобора хурсанд бўларди.

— Соат уч бўлди, Генри. Мен кетдим. Сиз эса, яхши бола бўлиб, ишингизни қилаверинг.

Қиз қўли билан пўписа қилиб кулиб юборди. Унинг бундай мурувватли муомаласи йигитга ёқмасди-ю, лекин бир табассумининг ўзидан эриб кетарди.

— Кетмасингиздан аввал яна битта сигарета чекинг, азизим,— Генри кумуш портсигарини чиқарди.

— Йўқ, йўқ, йўқ! Шундоқ ҳам кўп вақтингизни олдим.— Қиз баланд пошна туфлили оёқларини ерга қўйди. Генри тезда олдинга ўтиб, мулозимат билан эшикни очди-да, қиз чиқшини кутиб турди. Нигоҳи қизнинг юзидан сирғалиб ўтиб силлиқ бўйни билан олди анча очиқ кўйлаги кўкрагини кўрсатиброқ турган жойида тўхталиб қолди. Генри шунда керагидан кўпроқ тикилиб қолди, кейин эса Жиннинг чеҳрасига боқаркан, кўзларида шўх чақин сезди.

Жин афтидан ўзининг нимага қодирлигини яхши биларди. У:

— Соат нечада қўнғироқ қиласиз?— деб сўраганида кичкинагина қирра бурни янада танқайиб кетгандай бўлди.

— Соат чоракам саккизда таппа-тайёр бўлиб турсангиз бас, Жин.— Генрининг овози ўзи истаганидай қатъий чиқмади.— Миниатюралар театрида томоша саккиздан чорак ўтганда бошланади, шу вайдан кеч қолса бўлмайди.

Жин жилмайди:

— О, мен тайёр бўлиб тураман-а. Ўзингиз кеч қолмасангиз бўлгани.— Қиз шунда бармоғини йигитнинг даҳанига салгина текказиб қўйди.— Ҳозирча хайр!

Генри Жин кетгандан кейин креслосига келиб ўтирди-да, гул магазинининг телефонини топиб, қизнинг уйига орхидея¹ элтишларини буюрди.

У телефон трубкасини жойига қўйиб, яна чекди.

Генри Жин билан ўтган йили узун август оқшомларидан бирида Эрманус яқинидаги пляжда танишганди. Қизнинг фамилияси Генрига кўпдан таниш, унинг отаси таниқли адвокат Эдгар Хартлини билса ҳам, Жин билан биринчи марта учрашаётган эди. Генри ўша дақиқадан бошлаб ўзини қизни севиб қолганга чиқариб қўйганди.

Генри кўнглида Жинни бир эркакчалик севаман, деб юрарди. Тўғри, улар иноқлашиб қолганларидан бери кекса Хартли унга дуруст-дуруст ишлар бера бошлади. Хўш, нима бўпти? Жиннинг бунга нима даҳли бор, чол Генрининг қобилиятини юқори баҳолаяпти, холос. Генри кўп одамлар ўзини тутуриқсиз, димоғдор ва амалпараст ҳисоблашларини биларди. Майли, улар билганларини қилаверишсин, оғзиларига келганини қайтаришмасин.

Генри қаламининг учини тишлаганича, ишлари тарақлаб кетаётганлигини ўйларди. Жин билан ёшлари жиҳатидан ҳам бир-бирларига тўғри келишарди: қиз йигирма учга кираёзган, ўзининг ёши эса йигирма тўққизда эди. Улар бир-бирларига хўп муносиб бўлишади, албатта. Генри шухратпарастлиги ва ақли билан зўр мартабага эришади; қиз эса давлати ва мавқеи билан

¹ Тропик гул.

Ҳигитнинг ижтимоий пиллапоянинг энг тепасига кўтарилишига кўмак беради. Генрининг характери ҳам, истараси ҳам жойида. Жин тарбия кўрганидан муомалани ўрнига қўяди, унда эрининг мартабаси ошишига кўмаклашадиган ва ишига қарашиб турадиган хотинга хос ҳамма фазилатлар мавжуд. Генрининг халқаро вазият ва Жанубий Африка сиёсатини яхши тушунишининг ўзиёқ истиқболи порлоқлигини кўрсатиб турибди. Жиннинг эса театр ва музыка оламида, ёзувчилар ва рассомлардан танишлари бор. Хуллас, икковлари ҳам яхши оиланинг фарзандлари.

Генри келгусида ишлари зўр бўлиб кетажagini ўйларкан, ғоятда мамнун эди. Турган гапки, бир-икки ойдан кейин никоҳдан ўтишади, бу эса Кап ярим оролида янгиликмисан янгилик бўлади. Орадан бир неча ой ўтгандан кейин тўй бўлади. Бу эса аъёнлар орасида шунақанги шов-шув кўтарадики, асти қўяверасиз. Бу тўйга судьялар, министрлар, парламент аъзолари чақирилади. Ҳаво очиқ бўлиб турса, тўйини Хартлининг сўлимгина мулки Эвонд-Растдаги зўр боғида ўтказишса ҳам ажаб эмас.

Генри мижозлари тезда кўпайиб кетишини кўз олдига келтирди. Шунда ўзининг қандай бўлиб кетишини ҳам тасаввур қилди. Мана у — майда-чуйда адвокатлар орасида энг зўри. Кейин эса мистер Генри Босмен қироллик адвокати бўлади, кейинроқ эса судьяликка ўтади.

Генрининг эзгу умидлари бирин-кетин амалга ошишига фақат биргина нарса халал бериб турар, бунга ҳам сабабчи Жиннинг ўзи эди. У Генрининг парвона бўлишини хуш кўрар, у ёқ-бу ёққа бирга боришга келганда сира ҳам йўқ демасди. Одамлар тез-тез икковларининг исмларини бирга тилга олиб туришса ҳам жаҳли чиқмасди. Бироқ икковлари ёлғиз қолганларида қиз шунақанги инжиқ ва сержаҳл бўлардики, шунда яхши-си унга индамаган маъқул эди. Қиз Генри билан умумий мавзуларда гаплашганида ёки бошқалардан сўз очганида жуда шўх ва қувноқ бўлиб кетарди. Генри ўзларининг муносабатларига ўтиб, бир-бирларига муносиб эканликларини айтиб, никоҳ масаласига гапни тақаб қўйса борми, бас, дарҳол чимирилиб оларди. Генри гоҳо ўпаман деса Жин йўқ демасди, бироқ бу ҳам аҳён-аҳёнда бўладиган иш эди. Ушанда ҳам лаблар бир-

бирига шунчаки тегиб қўярди, холос. Жин шундан кейин мўйна ёпингичга ўраларди-ю, худди Генрининг қучоқлашидан қочгандай, уйига уриб кетарди.

Жин нимага бунақа қилади? Генри, унга ёқмасам керак-да, деган гапга сира ҳам ишонмасди. Нега деганда илгари кўп хотинларни жинни қилганди-да.

Генри ўрнидан туриб, дедор ойнага яқин келди. Бўйи-баста жойида — ўзиям нақ беш футу ўн дюйм келади, салгина семизлиги кўринишини бузиб турганини айтмаса, елкалари кенг, гавдаси ҳам зўр. У даҳани тагидаги бақбақасини бармоғи билан босиб, бошини кўтарувди, ҳалиги жойи билинмади-қўйди. Бу сезилмайди ҳам. Чиндан ҳам Генрининг даҳани кенгроқ бўлиб, уни мардона кўрсатиб турарди. Кенг пешанаси ва чаккаларидаги анча-мунча очиқ жойлари уни ёш бўлса ҳам тажрибали, басавлат ва билимдон кўрсатиб турарди. Генри кўзлари сал каттароқ бўлганида жон деган бўларди, лекин шундоқ ҳам унинг қўнғир кўзлари кишига ўткир боқарди.

Ҳа, Генрининг ташқи кўриниши зўр. Ҳамма гап Жиннинг ёшлигида, холос. Бола-да, бола! Қиз бола одамни шунақа қийнайдиган ўзи. Генри жуда бахтли йигит, негаки қиз ифбатли, бунга унинг жуда камтаринлиги ҳам кафил. Генри уйланадиган қиз шунақа бўлиши керак-да ўзи. Қизнинг бошқага қўнғил қўйганлигини эса Генри хаёлига ҳам келтира олмасди.

XXVII

Генри билан Жин тунги клубдан чиқишди-да, икки кишилик ажойиб лимузинга ўтиришиб, тоғ ён бағридаги ўрмонлар ва далалар оралаб ўтган йўлдан кетишди. Улардан пастда Кейптауннинг чироқлари живир-живир қилар, шаҳарнинг чекка жойларида сарғиш чироқлар сероб бўлса, унинг юраги — марказида хилма-хил товланаётган неон чироқлар бамисоли денгиздаги оролга ўхшарди. Ундан нарироқда Емак кўрфази билан Роббен оролидаги маёқ кўзга ташланар, у узун оқ бармоқ сингари ўтиб бораётган кемаларга йўл кўрсатиб турарди. Шер Қалла чўққисидан ой мўралаганидан денгизга кумуш йўл солингандай туюларди.

Улар довонга етганларида Генри машинани секинлатиб, Жинга ўгирилди.

— Жиндек тўхтасак дейман. Бу ерда теварак-атроф жуда ҳам ажойиб кўринади-да...— Генрининг илтижо қилаётгани овозидан сезилиб турарди.

— Йўқ, Генри. Ўзингиз тезроқ уйга бормасам бўлмайди, эртага судда бизнинг ишимиз кўриладиган дедингиз-ку.

— Ҳа, бироқ ўн минут тўхтасак бўлади!

— Йўқ, азизим. Керак эмас. Ҳозир соат бир бўлиб қолаёзди. Ишингизга халал етиши мумкин.

— О, мутлақо!

— Уша иш туфайли клубдан тезроқ кетишимиз керак деб, ўзингиз айтдингиз-ку, Генри.

Генри акселераторни қаттиқ босганди, машина олдинга сапчиб, гилдираклар асфальтда чийиллаб юборди. У қўлини қизнинг елкасидан олиб, тўғри ўтириб олди. Бир оз вақтгача миқ этмай борди.

Жин эса Генрининг елкасини самимий ва меҳрибонларча силади-да, кейин қўлини салгина қисиб қўйди.

— Бўлди, қовоғингизни очинг энди,— деди у.

Генри қизга қараб илжаяркан, юмшади. У қўлини яна қизнинг елкасига қўйиб олди.

— Тентак!— У Генрига кўз қирини ташлаб, пинжига кирди.— Мен ахир ишингизнинг ғамини еяман-ку.

Генри қизнинг руҳлантирувчи сўзларидаги самимиятни сезаркан, севгилиси ўзи ўйлаганидан ҳам ортиқ бебаҳо хазина эканлигини кўнглидан ўтказди. Уйининг олдига етганларида хайрлашаётиб ўпмай қўймайди энди.

Жин эса афтидан йигитнинг кўнглини очмоқчи бўлгандай шўхчанлик билан бидирларди:

— Дадам бугун тушлик маҳалда бир ёш адвокатни ишга оляпман, деди. У Кейптаунга аллақайси вилоятдан эндигина келган экан.

— Фамилияси нима?

— Грант бўлса керак.

Улар кўп ўтмай Эвонд-Растага етишди. Генри машинани улкан паркнинг ўртасидан ёриб ўтиб, тўппатўғри уйга олиб борадиган йўлдан ҳайдади. Деразаларда чироқ кўринмасди. Генри ташқаридаги зинанинг олди-га етганларида машинани кираверишдаги чироқнинг нури тушмайдиган жойга қўйди. Кейин мотор билан чироқни ўчирди. Шунда ҳамма ёқни бирдан қоронғилик

босганидан дадил тортиб кетганди... Жин юлқиниб, қўлини секин унинг лабига босди.

— Йўқ, йўқ,— деди у,— бемаҳалда бунақа муносабатни ёмон кўришимни биласиз-ку. Ўзингизни босинг. Энди яхши бола бўлиб, уйингизга бориб ухланг.

Генри қиз билан иккала томонга ёғоч пақирга ўтқазилган гортензия гуллари қўйилган зинадан бирига чиқди. Генри энди ўзини саваланган гўдакдай сезар, аянчли кўриниши эса Жинни сира ҳам юмшатмасди. Қиз эшик олдида сумкасини очиб, калитни қидирди. Кейин эса иккала қўли билан Генрини ўзига тортиб, пешанасидан ўпди-да, ичкарига кириб кетди.

Генри дарвозадан чиққач орқасига ўгирилиб, Хартлининг уйига яна бир бор қараб қўйди. Теварак-атрофини сершоҳ норфол қарағайлари ўраган бу уй ойдинда бениҳоя хотиржам ва гўзал кўринарди. Бўғотлари голландча қилиб ишланган, деразалари панжарали ва дераза қопқоқлари залварли бўлган бу уй ва унда ҳукмрон бўлган улуғворлик вазияти Генрини ҳаяжонга солар, шунинг учун ҳам у Жин қачонгача ҳуркиб юраркин, деб ўйларди.

XXVIII

— Хелло, Генри!— деди бир куни мистер Хартли Генри Эвонд-Растадаги меҳмонхонага кириб келаётганида.— Жин билан отда айландингларми? Сизни янги ходимимиз мистер Грант билан таништирмоқчиман. Тушликка қолаётганингиздан хурсандман. Грант билан икковимиз министрликдан юборилган баъзи бир материалларни ишлаб чиқаётгандик.

У Грантнинг елкасига дўстона қоқиб қўйди.

Мистер Хартли паст бўйли бўлганидан амалдагидан ҳам семизроқ кўринарди. Қип-қизил юзи мулойим кўринадиган, қўш бағбақаси бамисоли қўлоқларига осиб қўйилгандай туюлган уй соҳиби меҳмонларни дарҳол ишга солиб юборарди.

Генри нотаниш йигитга синчиклаб тикилди. Йигит ёш бўлиб, новчадан келган, бўйи олти футдан кам эмасди. Унинг кўм-кўк ва ақлли кўзларининг боқишидан қатъиятли экани сезилиб турарди. Йигит хўжайин билан муомалада ҳурматни жойига қўяётган бўлса ҳам

эгилиб-букилмасди. Кўп гапирмаса ҳам виқорини йўқотмас, ҳаммани ўзига дарҳол қарата оларди. Қизиқ, у боймикин ё камбағалларданмикин? Эғнидаги костюми ўхшатиб тикилганди. Генри шу тобда нима сабабданлигини ўзи ҳам билмаган ҳолда йигитни, чиройли эмас, дейишни истарди. Бироқ у тикилгани сари йигитнинг ниҳоятда келишган эканлигини, пешанасига тушиб турган малла ранг сочи, қиррадан келган бурни, қалин қошлари янада кўркам кўрсатиб турганлигини сезарди. Энтони баданининг оқлиги ва кўзларининг кўм-кўклиги жиҳатидан инглиз отасига, зодагонсифат кўрсатадиган рухсори жиҳатидан онасига тортганлиги Генрининг хаёлига ҳам келмасди.

Тебратма стулдан ўзини отиб, ингичка овозда во-виллашга тушган қўнғир жунли хитойи мопс хонага Жин кириб келганидан дарак берди.

— О, Чинки, азизим,— Жин шундай дея кучукчани қўлига олди, ипакдай майин ва узун жунидан ўпиб, шалпанг қулоқларини силади. Қиз шундан кейингина отасига ўгирилиб, сўрашди.

— Жин,— деди мистер Хартли,— мистер Грант билан таниш.

— Ҳа, дарвоқе,— деди Жин,— Ойим бизниқига кирмоқчи бўлганлигингизни айтувдилар. Яхшимисиз?

Қиз йигитнинг мулоғим ва эҳтиромли боқишларида қандайдир бегонасираш ва виқор борлигини сезгандай бўлди. Унинг аёлларга хос туйғуси бу йигитни қўлга олиш ҳазил эмаслигини шу заҳоти сезганидан беихтиёр ер сузиб қолди.

— Яхши айланиб келдингизларми?— деб сўради у қизнинг суворийча этигига қараб.

— О, айланганда қандай,— Жин жилмайиб қўйди.— Узингиз ҳам от миначисми, мистер Грант?

— Буни кўп йил илгари бир фермада ўрганувдим.

— Ҳозир минмаяпсизми?

— Йўқ,— Энтони босиқ жавоб қилди.

— Аттанг!

— Яқин кунларда бизга ҳамроҳ бўласиз,— деди Генри, кейин Жинга қаради.— Бугунги сафаримиздан кейин баъзиларнинг от минишга жазм этолмасликларига сира ҳам тушуна олмай қолдим. Гапим тўғрими, Жин?

Жин дарров жавоб қила қолмади. У хонанинг бур-

чидаги мўъжазгина стол ёнида Генрига тескари қараганича селава тайёрларди.

— Хи-м... ҳа,— Жин салгина ўгирилиб қўйди.

Генри унга яқин келиб, елкаси оша қаради.

— Нимани аралаштиряпсиз ўзи?— Генри шунда ўзини худди Жиннинг хўжайинидай тутиб қўлини унинг елкасига қўйди-да, Африка ёнгоғи ёғочидан ишланган мебеллар билан безатилган улкан кабинет ва ундаги миниатюралар коллекцияси, нодир тамакидонлар, Кавказнинг қимматбаҳо ва Қапнинг қорамтир кумушидан ишланган буюмлар, хитойи сервизларга кўз югуртириб чиқди.— Мен бугунги кунботиш пайтини сира ҳам унута олмайман,— Генри ўзича гўлдираб қўйди.

Хонага миссис Хартли кирганида, Грантни унга ҳам таништиришди. Қоши яхшилаб терилган миссис Хартлининг қўнғир кўзлари Энтонига тикилиб қолди. Чама-си ёшлигида кўркамроқ бўлган бу аёлнинг пардоз-андозига кетаётган вақт билан пул сувга оқаётгани аён кўриниб турар, нега деганда, миссис Хартлининг башараси оқ мўмиёдан фарқ қилмай қолганди.

Энтони миссис Хартлининг ҳали ҳам келишган қомастига разм соларкан, бу аёлнинг семирмаслик учун чида ва ирода билан ширинликлардан нафсини тийиб келаётганлиги, пардозчи ва уқаловчи аёллар роса вақтини олаётганлиги хусусида қизиқсиниб бош қотирарди.

— Артур кўринмаяптими?— деб сўради мистер Хартли емакхонага ўтганларида.

— Яна битта бемаъни мажлисида-да,— жавоб қилди хотини.— У бемаҳалда келади.

Тановул пайтида оқсуяклар ўртасида юрадиган ғийбатлар, отдар, пойга пайтида миссис Хартлининг куйиб-пишишлари ва унинг бриж ўйнаши хусусида гап кетди. Энтони бу пайтда асосан жим ўтирди.

Мистер Хартли билан Энтони овқатдан кейин кабинетга киришди, Генри билан Жин эса меҳмонхонада қолишди.

— Юринг, денгизга бориб чўмиламиз,— деди Генри илтижоли қилиб.

— Жудаям хоҳлаётган бўлсангиз, майли, юринг,— Жин бепарво елка қисиб, ҳомуза тортаркан, қўли билан оғзини беркитди.

Соат ўн бирда мистер Хартли шофёрига қўнғироқ

қилиб, мистер Грантни уйига, Си-Пойнтга элтиб кўйишни буюрди.

— Мен,— деди мистер Хартли янги ёрдамчисининг қўлини мулойимлик билан қисаркан,— бирга ишлаб кетолмаслигимизга сира ҳам сабаб тона олмаяпман, Грант.

— Мен ҳам, мистер Хартли. Тунингиз хайрли ўтсин, раҳмат сизга.

Машина бош хиёбондан бурилганида орқа ўриндиқда яйраб ўтирган Энтони орқага, Хартлининг уйига қараркан, юзига истиҳзоли кулги қалқди.

XXIX

Энтони оғир ўтаётган куннинг қоқ ўртасида суд биносидан чиқиб, кўчани кесиб ўтди-да, қаҳвахонага кирди. У кечки газета сотиб олиб, ундаги икки устунни эгаллаб турган мақолага кўз югуртирди. Мақола бугунги ютиб чиқилган суд мажлиси ва судьянинг Энтони шаънига айтган мақтовларига бағишланганди. Бу суддаги иш Энтони шу ҳафта ичида ютиб чиққан учинчи иш эди.

Энтонининг янги юридик фирмада ишлаётганига икки ойча бўлган, ҳозирча кекса Хартли унинг ишидан мамнундай кўринарди. Бироқ иш Энтонидан кўп кучқувват талаб этар, кўриладиган ишлар эса сероб эди. Шунинг учун ҳам кўпинча кечқурунлари ҳужжатларни Си-Пойнтдаги квартирасига олиб кетишга мажбур бўларди.

Энтони идорасига қайтганидан қабулхонада ўтирганлар орасида мисс Хартлини кўриб қолди. У отасининг олдига келганлигини айтди. Энтони қизнинг яхши муомаласидан хурсанд бўлиб кетди. Қиз кейинги пайтларда идорага тез-тез келиб турар, Энтонига тобора дўстона муомала қила борарди.

Энтони ўзининг кабинетига кириб, эшикни ёпди. Столда турли қоғозлар уйилиб ётган бўлса-да, қиз халёлидан сира ҳам нари кетмасди. Энтони ниҳоят бир нарсани баҳона қилиб қабулхонага чиқди, бироқ у ерда Жин йўқлигини кўриб, маъюс тортиб қолди.

Энтони ишини тугатиб, қоғозлари билан справочникларни портфелига жойлади. У автобусга етиб олиш учун кўчани кесиб ўтаётганида икки кишилик машина-

ни ҳайдаб кетаётган Жинни кўриб қолди: Жин Энтони-га кўзи тушганида унга қўл силкиб, мулойимгина жилмайди.

Энтони автобусда газетадаги янгиликларга кўз ташлади, бироқ хаёли қочаверганидан газетани йиғиштирди-да, деразага тикилди.

У азбаройи хаёли паришонлигидан уйига келиб қолганини ҳам пайқамади. Квартирасининг эшигини одатдагидай афти бужмайиб очди. Эшикнинг тутқичи ҳамisha гижирларди, лекин бу сафар негадир жуда ҳам гашини келтирди. Ичкари дим бўлганидан Энтони эшик билан деразаларни ланг очиб юборди.

Энтонининг биттаю битта хонаси қалин қора парда билан иккига бўлинганди. У хонанинг ярмини кабинет қилиб олганди. Улкан китоб шкафи деворни бутунича эгаллаб қўйганди. Ёзув столида чироқ билан телефон турарди. Сирти қадимий усулда тош билан ишланган камин бир томондаги деворни бошдан-оёқ эгаллаганди. Унинг ўчоғи мис куббали темир панжара билан тўсиб қўйилганди.

Энтони бир неча дақиқа шошилмай у ёқдан-бу ёққа бориб келди. Кейин беихтиёр китоб шкафига яқинлашиб, китобларнинг ён томонидаги ёзувларига кўз югуртирди. Битта шеърый китобни олди-да, тўғри келган бетини очиб, бир неча сатр ўқиди, кейин эса столга улоқтирди. У девордаги фронтда дўстлари билан эҳромлар ёнида тугага миниб тушишган суратига қаради. Бечора Жин, деди у ичида, энди сен билан ҳеч қачон гурунглаша олмаймиз. Сен нима учун жон фидо қилдинг ўзи? У ерда, саҳрода биз бир-биримиз билан дўст эдик, умумий манфаатларимиз йўлида курашгандик.

Энтони хаёлга берилганича хонанинг иккинчи қисмига, парда ортидаги ётоққа ўтди. Бу ердан кичкинагина ошхона билан ваннахонага кириларди.

У деразадан денгизга қаради. Сув осмонни акс эттирганидан сариқ ва тўқ қизил бўлиб товланарди. Энтони бу оқшом негадир безовта бўлаётгани, мушкул муаммолар ва ҳозирги ҳаёти уруш йилларидаги беғам ҳаётига сира ҳам ўхшамаслиги хусусида ўйлаган кўйи анчагача туриб қолди.

Кейин эса бунинг сабабини бирдан тушунди-қолди. Ҳамма гап Жин Хартли деган ўша қизда. Уйига бориб

меҳмон бўлган куни қиз Энтонига Босменга нисбатан кўпроқ парвона бўлганди. Қизнинг Босмен билан эски қадрдонлиги сезилиб турибди, у Энтонини биринчи марта кўраётганлиги учун ҳам эҳтимол шунчалик иззат-хурматини жойига қўйгандир. Ҳа, энди эсига тушди, идорадаги ё суддами кимдир қизнинг яқинда Босмен билан унашилажагини гапирувди-я. Шунга қарамай, қиз Энтонига парвона бўляпти-я. Энди нима қилиш керак?

Энтони уруш пайтида бунақа нарсаларга дуч келганда андиша-пандиша қилиб ўтирмасди. У ерда ҳис-туйғуларни жиловлашнинг ҳожати бўлмаганди. Қоҳирада офицерлар курсида ўқиганида жажжигина Женевьева деган маъшуқаси бўларди. Икковлари тоза айш қилишарди. Энтони қиздан французча валақлашдан бошқа кўп нарсаларни ҳам ўрганди. Ажралишаётганларида ҳам ирқлари сабабчи бўлмади. Женевьеванинг ўзи ҳам, ота-онаси ҳам қони жиндай дурагай одамга парво қилишмасди. Женевьеванинг қони жўшқинлиги уларни бир-бирларидан айирди, шу масалада улар бир-бирларига муносиб келишмади... Хуллас, нимаки бўлганда ҳам у ҳозир уй-жойли, хатларида ёзишига қараганда бахтли кўринади.

Энтони шундан кейин Италия тоғларида Роза деган қизни учратиб қолди. Унга сал бўлмаса уйланаёзди. Хайриятки, Энтонининг полки сафарга отланиб қолди. Ҳазир зап қиз эди-да! Ҳшани ўйласа аъзойи бадани лов-лов қилади. Қани энди ўша қора қошлар остидан боқувчи зангори кўзлар, момикдай юмшоқ бадан...

Энтони ўзини каравотга ташлаб, бошини қўлига қўйганича шифтни қоронғилик чулғаб бораётганини анча-гача кузатиб ётди.

Ҳа, деди у ичида, Розага уйланишимдан ҳам бари бир фойда чиқмасди. Нега деганда икковлари турлича одамлар эдилар-да. Бу католик қиз ўтакетган рашкчи ва... эди. Бироқ Энтонига муносиб қиз топилармикин? Тўғриси айтганда Энтонининг жойи қаерда ўзи? Унинг европалик эканига бугунги кунда биров шубҳа қилмаяпти, шунинг учун ҳам бундан сира чўчимаса бўлади. Бироқ битта хавф сира ҳам аримайди. У ҳам бўлса келгусида туғиладиган фарзандлари, бунинг устига укаси Стив...

Укаси ҳозир нима қилаётганикин? Улар Стормхёкда ажралишганларидан бери дийдор кўришишмаганди. Бир-бирларига жуда кам хат ёзишарди. Стив кейинги хатида Порт-Элизабетда кичикроқ бир газета чиқараётгани ва шу орқали ранглилар ҳамда қора танлиларнинг аҳволларини яхшилаш учун курашаётганини ёзганди. Бундан нима наф чиқаркин? Бу газетани фақат хайрихоҳ одамларгина ўқишади-да. Олам эса Стивга ўхшаган одамларни ёқтирмайди. Ҳа, уруш кўп умидларни рўёбга чиқармади. Энтониға келганда эса, унинг билгани доим иш, иш, иш. Армиядан бўшаганиға мана тўрт йил бўлибдики ишдан бошқа нарсани билмайди. Ундан бошқа бирорта доимий эрмаги йўқ. Тўғри, кўнглида бир вақтлар бир ҳис уйғонганди, у ҳали ҳам яшайди. Гарчи ўша пайтда улар ҳали бола бўлсалар ҳам, Энтони қалбидан чуқур жой олган Рэнни ҳамон унута олмасди... Шунинг учун ҳам уларнинг ишлари юришмади. Рэнни ўзининг фожиасига шерик қилишни истамади. Онаси ўлганида у шунга аҳд қилганди. Хўш, буларнинг бари ўсмирлик орзу-хаёли бўлса-чи? Бир кунмас-бир кун Рэнни яна кўриб қолса нима бўлади? Энтони энди ўзига кўпроқ ишонади. Эҳтимол...

Энтони ресторанға бориш учун ўрнидан кўзгалганида теварак-атрофни деярли қоронғилик босганди. У ресторанда мўъжазгина стол ёнида якка ўзи тамадди қилди.

XXX

Жин Хартли ўша куни кечқурун машинасини уйига учириб борарди. Унинг димоғи чоғ эди. Меҳмонхонаға қирган заҳоти телефонға чақириб қолишди. У трубкаға ёпиша солиб, тезда жавоб қилди:

— Алло!

— Сизмисиз, Жин?— бу овозни эшитган қиз бўшашиб кетди.— Сиздан, денгиз қўлтиғига бир борсак қалай-бўларкин деб сўрамоқчийдим. Шаҳар жуда димиқиб кетди-да. Сизлар турган жойда ҳам иссиқ кам бўлмаса керак.

— Ҳа, Генри, биз томонлар ҳам иссиқ. Бироқ...— Жиннинг дами ичига тушиб кетди.

— Борайлик. Пастлик, денгиз бўйи салқин. Констанца-Некдан ўтиш ҳам жуда нашъали-да.

Жин бир дақиқа жим турди-да, кейин:

— Узр, Генри. Боргим келмаяпти. Бугун нимагадир тобим қочиб турибди,— деди.

— Минг афсус. Унчалик қўрқинчли жойи йўқдир дейман?

Шу тобда Генрининг бундай кўнгил сўрашининг ҳожати йўқ эди, бу қизнинг ғашини келтирди, холос.

— Қаёқдаги гапларни гапирасиз-а, албатта ҳеч қандай қўрқинчли жойи йўқ. Шунчаки бошим оғрияпти, холос. Шу ҳам тоза мазамни қочирди.

— Шунинг учун ҳам уйдан чиқиб, бир шабадалаш керак-да.

— Йўқ, Генри, бошқа куни.— Жиннинг овози энди совуқ ва қатъий эди.— Сиз эса боришингиз керак.

— Нега, бир ўзим-а?

— Нима қипти? Ёлғизликда одам роса хаёлларга берилади-да. Тўлқинлар тўшида ётиб ҳимояларингиздан бирининг режасини тузиб чиқинг.— Қиз ўзича сал кулиб қўйди.

— Раҳмат.

— Мабодо танҳоликка тоқатингиз бўлмаса, битта-яримтани олакетинг. Шаҳарда энг таниқли одамлардан бири — сиздай кетворган эркакнинг истаган пайтда кўнгирак қила оладиган талайгина танишлари бўлиши керак. Мени кечиринг, Генри, бошқа сафар борамиз. Миннатдорман. Хайр.

Жин трубкани жойига қўйиб, меҳмонхонага қайтди. Отаси тановул пайтида Энтонининг суддаги муваффақиятидан оғиз очганида, Жин унинг сўзларини жон қулоғи билан тинглади.

— Айланиб келишга қалайсан, Жин?— деб сўради онаси орадан пича ўтгандан кейин.

— Йўқ, раҳмат ойи. Сал мазам қочиб турибди. Ҳозиргина Генрига йўқ дедим.

— Очигини айтсам, соппа-соғ кўринасан,— деди акаси Артур истехзоли қилиб.— Бироқ ўша рўдапо билан бирга боришни истамаганинг учун сени айбламайман.

— Қим билан хоҳласам ўша билан боравераман! Бировларнинг ишига тумшугингни тикма.

— Болалар, болалар!— миссис Хартли биттаю битта ўғлига ўқрайиброқ қараб қўйди. Қотма, букчайган,

иягига ҳусибузар тошган Артур бақувватлиги билан мақтана олмасди. Шунинг учун ҳам миссис Хартли ўғлининг ёнидаги бор пулига нуқул сиёсат ҳақидаги китоб ва шунга ўхшаган бош оғриғини сотиб олишни йиғиштириб, спортни кўпроқ севишини ва очиқ ҳавода бўлишини афзал кўрарди. Бунинг устига Артурнинг гапларини эшитган одамнинг ҳам юрагини ваҳм босарди. Университетда ўқиганида ҳар хил шубҳали шахслар билан оғайнигарчилик қиларди. Уртоқларининг айтишларига қараганда, Артур гўё коммунист эди.

— Қани айт-чи, Генрининг нимаси ёмон экан?— деб сўради миссис Хартли.— Мен Генри ҳақида жуда яхши фикрдаман, сен-чи, Эдгар?

Эри бош ирғади.

— О,— Артур баландроқдан келди,— ўлгудай калондимоғлиги билан сиёсатдаги нодонлигини айтмаса, умуман ёмон эмас

— Сен нимани кўзда тутяпсан?— сўради Жин.

— Мана, мисол учун, яқинда мен ундан бу апартеид сиёсати амалда қанақа бўлади ўзи, деб сўрадим. У эса бунни миллатларни бир-биридан — европаликларни ноевропаликлардан айиришдир, деб тушунтирди. Бунни мен назарияда қанақа жаранглашини биламан. Бироқ бу сиёсатни мантиқий равишда изчиллик билан амалга оширилса борми, у пайтда уйларда қора танли хизматчиларни сақлаш мумкин бўлмайди, уларнинг болаларимизни тарбиялашлари, овқат қилишлари ва дастурхон тузашлари ёки фабрика, магазинларимизда ишлашлари ҳам тўғри келмай қолади. Генри мана шунга дурустроқ жавоб беролмай, апартеид сиёсати мамлакатнинг гуллаб-яшнашига ёрдам беради, деб қўяқолди.

— Хўш, нима бўпти,— Жин ҳам бўш келмади,— гаплари нотўғрими? Мен ҳам сенга айтиб қўя қолай, қонига бир томчи бўлса ҳам бегона қон аралашган одамга ўлсам ҳам тегмайман.

— Қони шунақа одам сенга уйланмоқчи, деб сенга ким айтди?

— Жим бўл, бўлмаса ҳозир туриб кетаман,— дўқурди Жин.

— Бошқа гаплардан гаплашайлик,— миссис Хартли шундай деди-да, келаси шанбада бўладиган регби мусобақасининг оқибати қанақа бўлишини муҳокама қилишга тушди.

Энтони китобни бир чеккага қўйиб, креслодан турди. Кун бўйи бўз ранг ёмғир қўйди. Энтони ёмғир томчилари дераза ойнасига урилиб, ивир-живир қилиб пастга оқиб кетишини бир неча дақиқа кузатиб турди. Кейин совуқдан жунжикиб, пардани тортиб қўйди-да, электр печкани ёқди. Унинг симлари қип-қизаргандан кейин радиони буради, чой қўйди. Шунда квартирага жазнинг майин оҳанги таралиб, Энтонининг танҳолиги билинмади. У яна жойига чўкиб, қўлини печкага тутиб иситаркан, унинг сарғимтир-қизғиш яллиғига бепаро тикилиб турарди.

Энтони бу оқшом Жинни кинога таклиф этганди. Буларнинг ишлари қанақа бўларкин? Қизга меҳр қўйиб кетармикин? Қизнинг мақсади нимаикин ўзи?

У чироқни ёқиб, яна китобни қўлга олди.

Телефон жиринглаганида ташқари жуда қоронғи бўлиб қолганди.

— Хелло, Тони, — трубкадан Жиннинг овози эшитилди, — сизга олиб кетгани келиб овора бўлманг, деб айтиб қўймоқчийдим. Сизнинг Кенилуортгача бўлган бутун йўлни троллейбус ёки поездда босишингизни истамайман, буни эшитишнйам хоҳламайман.

— Бўлмаса нима қилай, Жин? — Энтони ажабланганини билдирмасликка уринди.

— Сира ҳам кела кўрманг! Машинангиз бўлганида бошқа гап эди, йўқ, бўлгандан кейин мен ўзимнинг машинамда бораман, сиз кинонинг олдида кутиб оласиз, хўпми?

— Яхши-ю, аммо... — Энтонининг тили тугилиб қолди.

— Уни-бунни қўйинг, — деди Жин кескин қилиб. — Қелишингиз фирт бемаънилик бўлади. Ёмғир қаттиқ қўйяпти.

— Сиз шунчалик...

— Менга қаранг, Тони, бизнинг дўстлигимиз энди бошланяпти, шундайми? Агар тезда жонимга тегмоқчи бўлсангиз тўғри йўл топибсиз. Соат нечада учрашамиз? Саккизда? Бўлмаса кечикманг. Мен сизнинг машинани бирор жойга қўйишда қарашворишингизни истайман. Ундан кейин қувноқроқ бўлиб келинг, нега деганда, бугун менинг сал мазам йўқроқ. Бугун бирорта одам кўнг-

лимнинг чигилини ёзмаса бўлмайди, шунинг учун сиздан қаттиқ илтимос қиламан.

Энтони ўрнидан туриб хонанинг бурчагидаги мўжазгина шкаф олдига борди-да, бир шиша виски олди.

У вискидан бир рюмка қўйиб, чапдастлик билан кўтарди. Бадаиға иссиқ югура бошлагандан кейин бу оқшомни бемалол ўткази олишига ишонч ҳосил қилди. У дераза олдига келганида кўққисдан хаёли Стив икковлари учиб қолган отани Стормхокдаги уйларининг айвонидаги цемент полдан кўтариб олишган кечага учди.

Энтони Жин қип-қизил шифон кўйлакда гул-гул очилиб келганида бутун ваҳималарию ҳадиксирашларини зумда унутди-қўйди. Нега деганда, қиз шу дамда кўзига жуда ҳам кўҳлик кўриниб кетганди.

Улар кинотеатрнинг фойесига айланиб юришаркан, Энтони қизнинг таниш-билишлари сероблигидан тааж-жубда эди. Энтони ҳамма ўзларига қараётганини пайқаб турарди. Улар сўрашган одамларнинг кўпчилиги Энтонига синчковлик билан бир қараб қўйишарди. Энтони бундан хижолат тортмас, аксинча ҳозир ҳузур қилиб, дадиллиги ортарди. Жин ҳам ўзини Энтони уйларига борган кундагига қараганда очикроқ тутарди. Чамаси қизга ўзини бемалол тутиш ёқарди.

Уйга қайтишаётганларида Жин Энтонига бошидан кечирган ҳар хил воқеалардан гапирди. Отасининг давлатмандлиги ва айтган нарсасини олиб бериши билан мақтанди. Унинг бутун оқшом давомида Энтонига эриш туялган жойи шу бўлди, холос.

— Дадангиз сахийлиги билан сизни талтайтириб қўймайдими ишқилиб?— деб сўради Энтони ундан.

— Йўғ-э! Бу бошқа қизни талтайтириши мумкин, фақат мени эмас. Бу менга кор қилмайди. Мен даданинг пулини соғуришни хоҳлаганимда ҳам кўнгила хушлик қиялман, дердим холос.

Энтони машина ҳайдаб бораётган Жиннинг ёнида ўтираркан, мийиғида кулганича қизни кузатарди.

— Бироқ, сиз ундай қилмайсиз-а?— сўради Энтони.

— Йўқ, албатта! Бўлмаса менинг ашуладан сабоқ олишга, театрга боришга, китоб ўқишга, ўзим амалга ошираётган ўша саволга ишга... ва бошқа ҳамма иш-

ларга вақтим етишмаган бўларди... Нима демоқчилигимни ўзингиз биласиз.

— Ҳа, албатта,— Энтони жиддий жавоб қилди.— Мен ҳазиллашдим, холос. Сиз ҳаддан ташқари беозор отаси ёки бошқа биров талтайтирса жим қараб турадиган қизлардан эмассиз.

Энтони Жинни мазах қилар, қиз эса унинг гапларига чиппачин ишонар, қабинадаги лампочканинг хира нури ёритиб турган чеҳрасида эса табассум ўйнардди.

— Анавини қаранг,— деди Энтони, пастдаги водийда живир-живир қилаётган чироқларни кўрсатиб,— ёмғирда ухлаётган Кейптаун. Бу сонет учун ажойиб мавзу, тўғрими?

— Сиз шеър ёзасизми?— деб сўради Жин.

— Шунчаки, унча-мунча. Уришиб юрибмиз. Сиз-чи?

— Қаёқдаги гапларни гапирасиз-а! Бунақа нарсаларга вақтим етишмайди,— деб жавоб қилди Жин.— Оиламизнинг ҳамма ақли Артурга йиғиб берилган. Илгарилари «Қоллеж куотерли»да унинг шеърлари ва прозаик асарлари тез-тез кўришиб турарди.

— Энди ҳеч ёзмаяптими?

— Ҳа, ҳозирги кунларда ҳамма сиёсатга ёпишиб олган. Артур ҳам сиёсат бобида ҳаммани оғзига қаратади.

— Унинг сиёсий қарашлари қандай?— Энтони қизиқсиниб сўради.

— Э, у ранглар, қора танлилар ва ўшаларга ўхшаганлар масаласида тортишгани-тортишган. Бунинг нималигини ўзингиз биласиз-ку. Артур апартеид деган нарсага муқкасидан кетиб, ўшандан бошқа нарсани ўйламай қўйган.

Энтони бу гапни эшитганида титраб кетди, бўйнидаги билинар-билинмас томири бейхтиёр уча бошлади.

— Акангиз апартеид сиёсатини ёқлайдими?— Энтони эҳтиёткорлик билан сўради.

Жин қаҳ-қаҳ уриб юборди.

— Қаёқдаги гапларни гапирасиз-а! Бутунлай тескарисси. У жинни бўлаёзган ўзи. Унинг гапларини эшитсангиз борми, ё тавба! Яқинда унинг бу масалада Генри билан вижиллашиб қолганини бир эшитсангиз бўларкан.

— Генри қанақа фикрда?

— Генри апартеид ва ҳоказоларнинг буюк ҳимоячиси. Уларнинг куйиб-ёниб тортишганларини бир кўрсангиз эди. Жуда қизиқ бўлди-да. Икковлари ҳам жуда

жиддий гапиришарди. Сиз бўлганингизда ичагингиз узиларди, Тони, ўлай агар.

— Ҳа,— деб қўйди Энтони ҳам.

Машина Эвонд-Растнинг улкан паркига кирди. Панжарали даразалардан сеҳрли ёғду тушиб турарди. Энтони билан Жин гаражга элтувчи ва устига ток чирмашган аркдан ўтиб кетишди.

— Мен сиз билан баъзи бир нарсаларни гаплашиб олсам девдим,— деди Жин машинани гаражга усталик билан олиб киргандан кейин.— Сизга айтсам, Генри менга кўнгил қўйган.

— Начора, менимча у яхши йигит бўлса керак.

Жин мотор билан машина чироқларини ўчирди. Энди машинанинг фақат бурилиш кўрсаткичи ва ойнали тахтасидангина шуъла тушиб турарди.

— Ҳа, у яхши йигит. Анчагина ажойиб оғайнилари бор. Яхшигина давраларга бирга бориб турамиз. Дадам ҳам бу одамларнинг кўпчилигини билади, албатта, бироқ, Генридек оқсуяк йигит ёнимда бўлмаганида ёлғиз ўзим ўша давраларга қўшила олмасдим-да.

— Сиз унинг етакчи сифатида яхшилигини кўзда тутаясизми?

— Йўқ, сира бундай эмас. Бироқ мен сизга айтсам, мен уни...— Жин жимиб қолди, Энтони митти лампочкаларнинг хира нурида қизнинг ўзи томонга сал сурилганини пайқади.— Менинг эса унга кўнглим йўқ.

— О!

— Айта оладиган ҳамма гапингиз шуми?— мулозимгина қилиб сўради қиз.

— Яна нима дейай? Бу ўта шахсий иш. Генрини жуда ҳам кам биламан. У билан ўша кунги меҳмондорчиликда танишдим, шаҳарда ҳам у билан кам учрашганман. Идорасида бирор марта ҳам бўлмаганман. Яқинда унинг суддаги нутқини эшитдим. Гапирганда одамни ишонтириб гапиради.— Энтони жим қоларкан, Генри Босменни мақтаётганини ўйлаб ажабланди.— Унда битта камчилик бор, эҳтимол ўша нарса менга камчиликдай бўлиб туюлар,— қўшимча қилди Энтони.— Генри шикасталикка мойил. Ушандаям ошириб юборади.

Жин елкасини қисди.

— Мени унинг характеридаги бу нарса қизиқтирмайди.— Жин яна яқинроқ сурилди.— Сизга айтсам, Тони, мен уни эркак сифатида кўрмайман.

Энтони кулимсиради.

— Эҳтимол, у сизга қандай муомала қилишни билмас.

— Ўзингиз биласизми?— Жин йигитга боқиб, эҳтиросли қилиб сўради.

— Ҳа. Эҳтимол сизнинг яхшилаб таъзирингизни берши керакдир, бир кунмас-бир кун таъзирингизни берсам ажаб эмас.

Жин хахолаб юборди-да, гўё кулгидан ўзини тута олмаётгандай Энтонининг тиззасига ташлади. Кулгиси ҳам тинди. Энтони хирагина шуълада қизнинг кўзини аранг илғаб, унга тикилди. Жиннинг гўзал қомати бир неча лаҳза йигитнинг тиззасида ётди. Қиз кейин қаддини ўнглаб олишга уриниб кўрди, бироқ уддасидан чиқа олмади. Шунда мадад истаб Энтонининг бўйнидан қучоқлаб олди. Энтони эса қизнинг лаблари томон аста-секин эгилиб кетаётганини пайқади. Жиннинг лаблари жуда яқин келиб қолган, улар ним очиқ ҳолда эди. Бу лаблар ҳам йигитнинг лабларига аста-секин яқинлаша бошлади. Бироқ қизнинг юзи йигитнинг юзига тегайтегай деб қолганда Энтони юзини шартта ўгириб олди.

Энтони машинанинг ойнасидан гаражнинг оқариб турган деворига қараркан, қўллари шалвираб тушди. У шу дамда: «Ҳозир эмас», деб ўйларди.

Эвонд-Растдан станциягача ярим миля келарди. Жануби-шарқий томондан эсаётган шамол булутларни қувар, улар осмонда паға-паға бўлиб кўчиб юришарди. Бироқ булар Энтонига жойида қимирламай тургандай, қимдир пуфлаб гўё ҳаво шарига ўхшатиб қўйган ой эса улардан кейинда сузиб келаётгандай туюларди.

Энтони эгри-бугри кўчалардан илдам кетиб борарди. Ҳаво мусаффо, шунинг учун ҳам Энтони, яхшиям Жин станциягача элтиб қўяман деганида кўнмадим, деб суюнади. У кекса ва шохдор эманлар хиёбонига яқинлашди. Шамол бу дарахтларнинг учини тебратганида эманлар паҳмоқ бошларини чайқатишаётгандай бўлар, леқлари тагига эса кузги хазонлар шалолодай қуюларди.

Энтони соатига қаради. Соат беш минути кам ўн икки бўлиб, охириги поёзд тахминан чорак соатлардан

кейин келиши керак эди. У шундан кейин қўлини плашининг чўнтагига солиб, қадамини тезлатди.

Поезд станцияга яқинлашди. Энтони: «фақат европаликлар учун» деган ёзувли вагонга кирганида виждонан эзилишга тушди. Янги ҳукумат бундан бир неча ой олдин чиқарган декретларидан бирида маҳаллий темир йўлларда ҳам сегрегацияни жорий этганди. Энтони «Фақат европаликлар учун» деган ёзувли тахтачалар вагонларга янги қоқилган кезларда мингларча рангли кишилар станцияга ёпирилиб кириб, бу вагонларни тўлдириб юборганларини қаердадир ўқиганди. Буларнинг бари у Кейптаунга келганига қадар юз берганди. Энтони гарчи ранглиларни ич-ичидан қувватласа-да, башарти ўша воқеа содир бўлган жойга бориб қолганида ҳам уларни ёқлашга юраги бетламаган бўлур эди. У ўзини хайрихоҳ қилиб кўрсата оладиган ҳақиқий европалик деб билолмасди.

Энди эса ҳукумат яна бир даҳшатли сиёсатни амалга ошириш борасида таҳдид қиларди. Ҳамма ёқда европаликлар билан европалик бўлмаганларнинг никоҳлари ман этилиши, мажбурий сегрегация, шунингдек, ҳар бир одамнинг ёнида қандай ирққа мансублиги кўрсатилган шахсий гувоҳнома бўлиши кераклиги хусусидаги миш-мишлар юрарди.

Энтони буларнинг бари қачон тугаркин, яна қанчагача ўзимни европалик кўрсатиб юраркинман, деб ўйларди. У илгаригидай бемалол юрса ҳам, гоҳи пайтларда хавотирга тушиб қоларди...

Энтони қоронғи кеча қаъридан чиқиб келганидан вагоннинг ҳар хил чироқлари кўзини қамаштириб қўйди. Поезд платформадан узоқлашиб, сукунатни бузиб қаттиқ ҳуштак чалганида Энтони Жинга уйлансам ўла-ўлгунча жоним тинч бўлади, деган хаёлга борди.

XXXII

— Эртангиз хайрли бўлсин, мистер Босмен,— деди Энтони Генрининг идорасига кириб келаркан.

— Эртангиз хайрли бўлсин, э-э...

— Менинг фамилям Грант.

— Ҳа, албатта, узр. Биз Хартлиларнинг уйида кўришгандик, тўғрими?

Босмен Энтонига кресло кўрсатиб, сигарета тутди.

— Йўқ, раҳмат. Мен турубкани афзал кўраман. Уша оқшом яқинроқ танишиб олишимизга имкон бўлмади. Тамаддидан кейинроқ сиз... мисс Хартли билан кетиб қолдингиз.

Энтони ишли папкасини очаётғиб Генрининг юзига қаради. Уларнинг нигоҳлари бир зум тўқнашди. Энтони шундан кейин яна қоғозларига шўнғиб кетди.

У трубкасига тамаки босди, Генри эса сигаретасини тутатди. Сигаретанинг ярми ёниб, кул босганди, Генри қайта гап бошлашдан олдин, кулни столда турган бронза кулдонга қоқди.

— Ҳа, бу тўғри,— деб қўйди у совуққина қилиб.— Биз бирга кетувдик.

Энтони ёпинғични шамол парпиратиб турган маъбуда шаклидаги ғалати кулдонга қаради.— У Генрининг сигаретаси кулни туширишини кузатиб турди. Генрининг бармоқлари йўғон, бўғинлари ширинқираган эди.

Энтони суҳбатдошига қарамай гап бошлади:

— Менимча, бу ишдан сизни мистер Хартли аллақачон воқиф қилган. У билан қирол адвокати шуғулланади. Менимча, у Тэрнер бўлса керак. Биз билан қачон учрашини мумкинлигини бугун хабар қилади. Агар йўқ демасангиз, сиз билан ҳаммасини гаплашиб олмоқчи эдим. Кейин эса чол билан маслаҳатлашиб олардик.

Энтони ишни бир бошдан тушунтиришга тушди, Генри эса креслода бошини орқага ташлаброқ ўтирар ва қалами билан ён дафтарига у-бу нарсаларни ёзиб қўярди. У Энтонининг сира ҳам гапини бўлмас, гоҳ-гоҳида битта-яримта савол бериб қоларди, холос.

Энтони гапини тугатгандан кейин Генридан айбланувчини суд қилишганида маслаҳатчиларнинг бўлгани маъқулми ё бўлмаганими, шунга нима дейсиз?— деб сўради.

— Менимча маслаҳатчиларсиз иш кўрган маъқулроқ,— деди Генри.— Маслаҳатчилар доимо ё нотўғри тушунчага, ё тарафкашликка мойил бўлишади. Ушбу ишда эса маслаҳатчилар қатнашса Эриксен фойда қилмайди. Нега деганда, у бир ўтиришдан автомобилни учириб келаётган бўлган, оғзидан ичкилик ҳиди анқиб турган. Маслаҳатчилар, одатда бунақа маишатни маъқул кўришмайди ё бўлмасам ўзларини маъқул кўрмаганга солишади.

— Ҳа, бу тўғри, нотўғри тушунча масаласида гапиришадиган бўлсак, у ўзидан йўғонроқ бўлган нотўғри тушунча билан алоқадор эмасмикин?

— Қайси бири билан?

— Марҳум бор-йўғи рангли одам-да.

— Э, бунинг нима аҳамияти бор? Мабодо Эриксен маст ҳолда машина ҳайдаб одам босган бўлса, қилмишига яраша жазоланиши керак.

— Тўғри, лекин бошқалар ҳам шундай ўйлармикин?— Энтонининг назарида Генри синовчан тикилиб турганга ўхшарди.— Эриксен шаҳарда таниқли оиладан, шундоқ бўлгач, уни рангли одамни босгани учун суд қилиб, каторгага юборишади, деб ўйлайсизми?

Босмен шошилиб оғзидан сигаретасини олди.

— Бирорта ҳам маслаҳатчи бунақа нотўғри тушунча таъсирига тушиб қолмаслигига ишонаман.

— Бунисини билмадим. Мабодо маслаҳатчилар аралаш — европаликлар ва ноевропаликлардан иборат бўлганида ҳаммаси бошқача бўларди. Бироқ европаликларнинг ҳозирги кунда ранглилар билан қора танлиларга унчалик тоблари йўқ.

Энтони Генрининг бу билан шунчаки йўл-йўлакай огоҳлантириб қўяётганини сизди, бироқ шунда ҳам ўзини тутиб тура олмади. Уша заҳотининг ўзида пушаймон бўлди: Генри нимаси биландир шубҳа уйғотганида унда.

Генри салгина илжайиб, Энтонига синчиклаб кўз югуртирди.

— Ҳар ҳолда,— деди Энтони шоша-пиша,— ҳукмининг қанақа бўлиши сизга ва бунга киришадиган бўлса Тэрнерга боғлиқ.

Чой келганида Энтони енгил нафас олди.

Телефон жиринглади. Генри трубкини олди. У телефонда гаплашаётганда Энтони Генрининг бўртинқираган кул ранг кўзларига тикиларкан, бир-бирларига сира ҳам маъқул қелмасликларини сизди.

— Менга қолса,— деди Генри трубкини қўяркан,— айни пайтда маслаҳатчилар керак эмас, деб ўйлайман. Буни Тэрнер билан ўзим гаплашаман.

Генри шундан кейин гапни шахсий ва ижтимоий мавзуларга бурди, шунда Энтони унга жон кирганини пайқаб қолди.

Генри Энтонини Кейптаунга қачон келганлиги,

адвокатлик практикасини қаерда ўтганлиги, фирмадаги иш ёқяптими, йўқми, қайси бўлимга бошчилик қилиши, ўзи қатнашган судларни бошқарган судьялар ҳақидаги фикр ва Қап ярим ороли ёқиш-ёқмаслигини суриштирди.

Босмен гарчи самимий гапирётган бўлса ҳам, Энтони суҳбат асносида шериги ўзини яхшилаб ўрганаётганини сезиб турарди. Генри ўзини унга солиштириб кўраётгандай туюларди.

— Бу ерда дўстларингиз кўпми?— деб сўради Генри сирли илтифот билан.

— Йўқ.

— Таниш хонимлар-чи?— Генри мийғида кулди.

— Йўқ ҳисобда.

— Менимча сиздай йигит шу вақт ичида шаҳардагиларнинг ярмини таниб олиши керак эди. Ҳар ҳолда танишишга арзигулик одамлар билан албатта.

Энтони мулойимгина кулиб қўйди-да, гапни бошқа ёққа бурди.

Улар чой ичишга киришишса ҳамки, вазият то Энтони кетгунча бўшашмади. У эшикни ёпиб чиқаркан, Жиннинг Генри билан ўрталарида ҳеч нима йўқлигини кескин қилиб айтгани бирдан эсига тушиб қолди. Энтони ҳозирги келишида кўп нарсаларни гаплаша олмай қолган бўлса-да, Жин айтгандан ҳам кўп нарсаларни билиб олди.

Генри Босмен билан қилган суҳбати кечгача Энтонининг хаёлидан нари кетмади. У идорадан чиқиб, кўчага ёпиштириб ташланган эълонларни кўрганида назарида Генри ёнма-ён қадам ташлаётгандай, овозини чиқариб: «Аралаш никоҳларни ман этиш ҳақида қонун»ни ўқиётгандай бўлаверди.

Энтони газета сотиб олди-да, кўзларига ишонмай, ҳукуматнинг сегрегацияни янада кучайтирувчи янги қадами — европаликлар билан ноевропаликларнинг никоҳланишини ман этиш борасидаги таклифини ўқиб чиқди.

XXXIII

Энтони кейинги шанба бир оз уринган мўъжазгина автомобилни синаб кўрди. У автомобилни олдинги

ҳафтада сотиб олганди. У олган нарсасидан жуда журсанд эди.

Энтони кечки тамаддидан кейин Жиннинг уйига йўл олди. Улар бу кеч танцага боришга аҳдлашишганди.

Жин Энтонининг машинасини кўрибоқ, деди:

— Автомобилингиз кўҳликкина экан, Тони.

— Сизга маъқул келганидан хурсандман.

— Мени соғиндингизми?— деб сўради қиз йўлга тушганларида.

— Ҳа, сиз-чи?

— Сизни бир ҳафта кўрмасам-а! Албатта, соғиндим, Сабабини биласизми? Яқинда Генри билан орани очик қилишимга сал қолди.

— Ростми? Сизни оғоҳлантирувдим-ку?— Энтони кулиб юборди. Жин эса йигитнинг қўлини салгина сиқиб қўйди.

— Жанжалимиз шанба куни хусусида бошланди. Биринчидан у кинога ким билан борганимни билмоқчи бўлди. Унга бу менинг ишим, дедим. Буни шундоқ ҳам биламан, деди. Бизни кинода унинг бир оғайниси кўрган экан. Мен унга тўғридан-тўғри: «Хўш нима бўпти?»— дедим. Генри кайфиятим унча яхши эмаслигини тушуниб, сал паст тушди. Кейин эса, бу ишлар менга унча ёқмаяпти, яқинда унашилишимиз ҳақида ҳамма ёқда миш-мишлар юрибди, мен эса аҳмоқ бўлиб қол-япман, деди.

Энтони бир оз иккиланиб туриб сўради:

— Хўш, бунга қандай жавоб қилдингиз?

Жин иккита сигарета тутатиб, биттасини Энтонига берди.

— Хоҳлаганим билан юраман, менга ҳеч ким хўжайинлик қилолмайди, дедим.— У кичкинагина бурнини танқайтириб оғзидан тутун чиқарди.

— Сиз уни лақиллатмаслигингиз керак, Жин.

— Лақиллатаётганим йўқ. Хоҳлаган пайтида оёғини тортиб қўяқолсин.

— Хўп, агар фикрингиз шунақа бўлса нега у билан борди-келди қилиб юрибсиз? Менимча бу яхши эмас.

— Қўйинг-э! У менинг шунчаки дўстим, ундан нар-ёғига ўтолмайди.

— Бўлмаса,— Энтони жиддий сўради,— Генри нега сизни тортиб оляпти деб зорланади? Сиз билан бор-йўғи бир марта учрашдик-ку, ахир.

— Генри бу гапни бугун кечкурун ҳам бирга бўлишимизни билганидан кейин айтди. «Нима? Қаторасига икки шанба бирга бўласизларми?»— деб жаҳли чиқди. Кетидан нима деганини биласизми? Энтонига хусуматим йўқ, лекин сизни яқиндан синаш ва яхшилаб кузатишни маслаҳат берди.

— Гапни қаранг-у! У нимани кўзда тутаётганикин?— Энтони қайнаб кетди.

— О, бунақа жаҳлингиз чиқмасин-да!— Жин энгашиб Энтонининг пешанасига тушиб кетган сочини тўғрилаб қўйди.— Нимани кўзда тутганлигини билмайман. У буни галатироқ қилиб айтди. Эҳтимол сизнинг ўтмишингизни яхшилаб ўрганишимни зарур, деб ҳисоблаётгандир. Эҳтимол, унинг гапи тўғридир? Илгари жуда шўх ўтганмидингиз, Тони?

Энтони ўлганининг кунидан сирли илжайди.

Машина тепаликка чиқиб борарди. Мотор йўталиб, хирилларди.

— Қани, Тони, ҳаммасини айтиб, бир бўйнингизга олинг-чи.

— О, бир кунмас-бир кун сизга ўзимнинг аянчли тарихимни айтиб бераман.

Жин ҳиринглади.

— Нимаики бўлганда ҳам мен Генрига очиқдан-очиқ, отам қаттиқ ҳурмат қиладиган одамдан шубҳаланишимга ҳожат йўқ, дедим.

— У нима жавоб қилди?— Энтони овози моторнинг шовқинидан баландроқ чиқишига ҳаракат қилиб, шошилмай гапирди.

— У нимадир деб тўнғиллади-да, гапни бошқа ёққа бурди.

— Менга машинанинг вағиллаши ёқмаяпти. Ҳар ҳолда аравам носор бўлса керак. Илгари бунақа бўлмасди.

— Ваҳима қилаверманг! Ҳеч нима бўлгани йўқ. Автомобилчангиз зўр.

Энтони қизга тезгина кўз қирини ташлаб қўяркан, Жиннинг бу пайтда йўлга тикилаётганини кўриб хурсанд бўлди. Шу лаҳзада Энтонига қараса борми, унинг ранги ўзгариб кетганини пайқашни турган гап эди. Қизнинг ҳадеб «ваҳима қилаверманг» дейиши Энтонининг гашига тегиб, автомобилни мақташи ҳам кўнглини оздираётганди.

Шундай бўлса ҳам икковлари танца қилиб анча хумордан чиқишди, кўнгилдаги ғуборлари ҳам тарқади.

Уйга қайтишаётганида Жин машинада бемалол ва айни пайтда виқор билан ўтираркан, фақат олдинга тикиларди. Улар Эвонд-Растга элтувчи эманлар ва каштанлар хиббонига етганларида Жин қўлини Энтонининг қўлига қўйиб, секингина:

— Тўғри уйга кетаверамизми?— деб сўради.

— Энтони машиначани тўхтатди. Жин бир қўллаб зумда сигарета тутатиб, оҳистагина Энтонининг лабига қистирди. Сигаретада лаб бўёгининг жиндай юқи бор эди.

— Худди мен сизни ўпгандай юқи қолибди-я.

Энтони ўзини тутиб туrolмади. У Жинни бир қўли билан қучиб ўзига тортди. Жин эса эпчиллик қилиб, Энтонининг оғзидан сигаретани тортиб олди-да, ўзи битта сўриб, улоқтирди. Шундан кейин уларнинг лаблари бирлашди. Жин эҳтирос ва қайноқлик билан ўпарди. Энтони ниҳоят уни қучоғидан бўшатгандан кейин машиначанинг ўриндиғига ўзини ташлади. Унинг кўзлари юмук, қовоқлари бўёқдан салгина ялтирар, пальтосининг тўғмалари ечилиб кетгандан юпқа қўйлаги кўкрагини тарапга кўрсатиб турарди. Энтони оппоқ дастрўмодини чиқариб оғзини артганди, унда қип-қизил из қолди. Қизнинг тўлқинланиб турган вужуди Энтонини ўзига тортаётган бўлса ҳам, нимадир уни шаҳдидан қайтарарди. Шунинг учун ҳам у уйнинг эшигига етганларида Жиннинг қўлини сиқиб:

— Хайрлашишни унчалик эплаёлмайман, Жин,— деб қўяқолди.

Улар эртасига эрталаб яна топишиб, Кейп-Поинтга олис сафарга жўнашди. Жин тинимсиз бидирлаб борарди. Унинг гаплари: яқинда фалончини фалончи билан кўришибди; фалончи яқинда эрга тегувди, ҳозир бўйида бўлганмиш, фалончи эри билан муросаси тўғри келмай, ажрашаман деб юрганмиш, кабилардан нарига ўтмасди...

Улар Эзгу Умид бурнининг тепасида қад-кериб турган қоя тошлар бағрида дам олгани тўхташди. Анча настда тўлқинлар соҳилдаги қояларга оқ кўпик ва денгиз қумини улоқтириб турарди. Бундан тўрт аср муқаддам довурак денгизчилар Шарқ томон денгиз йўли излаб шу ердан Африкани айланиб ўтишганди. Бу жой

сэр Френсис Дрейк томонидан «бутун оламини айланиб чиққан кишигагина кўриш насиб бўладиган энг ажойиб бурун» деб таърифланганди. Энтони, тарихи қанчалик машҳурлигидан қатъи назар, гўё жуда баҳайбат тошдан махсус ясалгандай бу улугвор манзарага ҳар сафар тикилганида ширин сукутга чўмгиси келаверарди.

Улар жуда баландда бўлганларидан энгил шабадада ўзи билан соҳилга урилаётган тўлқинларнинг овозини олиб келолмасди. Пастдаги денгиз яшил мрамарга ўхшар, қоялар оралиғида кўринаётган кўпиклар оқ томирларни эслатарди. Кун секинлик билан ўтиб борар, қуёш қиялаб боргани сари шарқ томондаги қоялардан қатор соя тушарди.

Энтони ана шу бежимжима гўзаллик огушида ором оларкан, ўзини ич-ичидан эзиб ётган бўғовлардан озод бўлгандай сезарди. Уни қуршаб турган жирканч дунё кўз ўнгидан кўтарилиб борарди. Одамлар эса кўзига қўғирчоқ сифат кичкина ва ясамадай туюларди.

Энтонининг хаёлларини Жиннинг ногаҳоний овози бузди:

— Элен Гибсон деган ойимча жуда бўлмағур-да, Унинг ўтган сешанба куни генерал-губернаторнинг боғдаги қабул маросимида бўлганига сиз нима дейсиз?

Энтони жавоб қила олмади. Шунинг учун тескари қараб олди. Бироқ Жиндан қочиб қутулиб бўлмасди.

— Тони, сизга гапиряпман ахир!— Жиннинг аччиғи келди.

Энтони эса илгаригидай миқ этмасди.

Жин баҳмал майсадан туриб, ер тепинди.

— Тони!— деди у чийиллаб.

Энтони қўнғир қоялардан кўзини олди-да, унга бошдан-оёқ разм солиб, кулимсиради.

— Ҳа, Жин, гапингизни эшитяпман.

— Бўлмаса нега жавоб бермайсиз?

— Нималарнидир ўйлаётувдим. Кечиринг, Жин.

— «Нималарнидир» деганингиз нимаси?— Жин оёқ тираб туриб олди.

Энтони қўли билан тепалардаги серқоя бурун томон ишора қилди.

— Енимга ўтиринг-да, марҳамат қилиб, ўзингизни босинг. Ҳозир машқим пастроқ.

Жин аччиқланган ва ранжиган қиёфада Энтонининг ёнига буралиб ўтирди.

— Ёмон кўрганим менсимаслик,— деди у бўштоброқ қилиб.— Ёнингизда одам бўлгандан кейин нималарнидир ўйлаш ярашмайди.

Энтони яна денгизга қаради.

— Шундайми?— Энтони Жинга ўгирилди. Бўлмаса мен сиз борлигингизда ҳечам ўйга чўммайман.

Жин у томонга чўзилувди, йигит ер сузди.

— Сизни шеър ёзишга илҳомлантирсам нима дейсиз?— деб шивирлади Жин.

— Агар бунинг улдасидан чиқсангиз унда ҳаммаси бошқача бўлиб кетади, Жин,— ҳорғин жавоб қилди Энтони.

Энтони Жинни қучоқлаб, йўлга тушмасларидан олдин ўпди. Жин бир куни Генрининг бўсаларига фақат бурч юзасидангина тоқат қилиб юрганлигини очиқ айтганди. Энтони шунинг учун ҳам ҳозир қизнинг ўзини қойил қилиб оппоқ кўрсатганидан хурсанд эди. У ҳам энди бурчини бажараётган эди-да.

XXXIV

Эриксен устидан бўлган суд ижтимоий аҳамияти жиҳатидан Кейптаундагиларни жуда ҳам қизиқтирарди.

Эриксенга қўйилган айб тўғридай кўринарди. Ягона гувоҳ бўлган ўрта ёшлардаги рангли киши судга машина ҳодиса рўй бергунга қадар катта тезликда келатганини айтиб берди. Буни машинага тормоз берилганда гилдираклар йўлда қолдирган чуқур из ҳам кўрсатиб турарди. Бунинг устига судья гапининг охирида айбномани қувватлаётгандай кўринарди. Шуларнинг ба-рига қарамай суд ҳайъати ярим соатга ичкари кириб, Эриксен «айбдор эмас» деган ҳукмни кўтариб чиққанида, Энтони ўзининг голиб чиққанини сизди.

Генри адвокатлар ечинадиган хонадан чиқиб келди.

— Табриклайман,— деди Хартли оғзи қулоғига етиб,— қойил қилдингиз. Менимча, судда маслаҳатчилар қатнашгани яхши бўлди. Икковинглар ҳам, йигитлар, жуда тўғри йўл танлагансизлар.

Генри Хартлига диққат билан қаради. Судда маслаҳатчилар қатнашсин деган гапни Тэрнер айтган, Генри бунга қарши далиллар келтирган бўлса ҳам, Тэрнер қаттиқ туриб олганди. Шунинг учун ҳам Генри қандай

позицияда турганимни Хартли билармикин, Грант буни унга айтганмикин, деб безовта бўларди.

Улар суд залидан биргалашиб чиқишди. Хартли идорасига қайтиб кирди, Генри билан Энтони эса қаҳвахонага бош суқишди.

Новчадан келган, сочлари оқарган Тэрнер ёнларига келиб ўтиргандан кейин ҳаммалари судни батафсил муҳокама қилишга тушишди. Энтони стулда ўзини орқага ташлаб ўтирганча буларнинг гапига қулоқ солмоқчи бўлди-ю, бироқ хаёли ҳадеб чалғиб кетаверди. У Генрининг гапини эшитаркан яна танқидий назар ташлади. Босмен камтарликни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ўзи Тэрнерга етказган ва маслаҳатчиларга маъқул келиб, ижобий ҳукм чиқаришга кўмаклашган турли деталларга маҳкам ёпишиб олганди. Энтони энди Генрининг ўтакетган худбин эканлигини очиқ-ойдин кўриб турарди.

Энтони трубкасини тутатганича, тишининг оқини кўрсатаётган Генрига тикиларди. У гарчи истеҳзоли илжаяётган бўлса ҳам, Энтони унинг лаганбардор ва ҳасадгўй одамлигини билиб турарди. Бунақа одамдан бераҳм душман чиқиши мумкин.

Энтонининг Генридан кўнгли қолгани сари, ўз навбатида, Босменнинг ҳам унга нисбатан нафрати тобора ортаётганига ишона борарди. Чунки эндиликда, ўша воқеалардан бери уч-тўрт ҳафта ўтгандан кейин, Жиннинг кўнгли кимга мойилроқ эканлиги аён бўлганди-да. Генри нафсониятининг бир пул бўлишининг ўзиёқ қалбида адоват уйғотиши мумкин эди. Шу ваддан Энтонининг ҳозирги дамда, юраги пўкиллаб ўтирарди. Мабодо битта-яримта унинг ўтмишини кавлаштирадиган бўлса, ўша одам ҳам Генри Босменнинг ўзи бўларди. Бунинг устига Энтонининг Жинга кўнгли сира ҳам жиз этмаётганлиги қизиқ эди. У қизга аста-секин кўнгил қўйиб кетарман деб ўйлаган эди. Кимдир, йигит билан қиз димо бирга бўлса ўртадаги майда-чуйда нарсалар барҳам топиб, ғаразли никоҳ самимий севгига айланиб кетиши мумкин, деган эди.

Майли, шундай ҳам бўлақолсин дейлик, бироқ Энтонининг қилаётган ишлари тўғримикин? Унинг калласи бир-бирига тескари ва зид фикрлардан ғувилларди... Жинга ўрганиб кетармикин? Энтони идорада иш яхши юришмаган кезларда ўзини ўзи тергаб қолиб, ҳозирги

жойида ўтиришга ҳақи йўқлигини, алдоқчи ва сохта одам эканлигини сезарди. Жин эса бу пайтда Энтонини зўр бериб, очигини айтганда, ўлса ҳам у мансуб бўла олмайдиган ижтимоий доирага тиркагани-тиркаганди.

Энтони ўзини ҳам, бошқаларни ҳам лақиллатиб юрибди, дейиш тўғрими? Наҳотки у ирқий бидъатлар ҳукмрон бўлган мансаб зинапоясидан кўтарилиш ва муваффақиятлар қозониш тананинг рангига боғлиқ бўлган мамлакатда туғилгани учун ўзини ўзи қийнаб, эришган барча нарсалардан воз кечишга мажбур бўлса?

— Сиз негадир жим ўтирибсиз, Грант?— деди Тэрнер Босмен билан гапини ногаҳон бўлиб.

Энтони унга жавобан фақат елкасини қисиб, мулоимгима жилмайиб қўйди.

Улар ўринларидан қўзғалиб, қаҳвахонадан чиқишди. Энтони Босменни тарк этиб, идорасига қайтаётганидан мамнун эди.

Генри йўлда янги газета сотиб олди. У газетада Эриксен устидан бўлган суднинг батафсил баёнини ўқимоқчи бўлганди, бироқ парламентда аралаш никоҳлар масаласида бўлган тортишувлар ҳақидаги хабарлардан кўз узолмай қолди. Аралаш никоҳлар хусусидаги лойиҳа турли сабабларга кўра хуружларга дучор бўлганди. Нега деганда, биринчидан, «европаликни» «ноевропалик»дан ажратиб бўлмас, иккинчидан, беҳисоб аралаш никоҳлар ҳам бунга тўсиқ бўлиб турар, бундай оилаларда дунёга келган болалар боши берк кўчада қолаётгандай аҳволда эди.

Газетадаги мақолаларда ёзилишига қараганда баъзи бир черков арбоблари лойиҳадаги «ўрта аср инквизицияси»га қайтишдан кўра никоҳ ўқишдан бош тортиб қўя қоламиз, деб таҳдид қилишарди.

Энтони янгиликларни ўйлаганича, газетани буклаб, олинга юрди.

У анча лоҳас тортган ҳолда кабинетига кириб келдида шляпасини бурчакка улоқтириб, ишига уриниб кўрди.

Хонага бир даста ҳужжатни кўтарган секретарь аёл кириб келди.

— Бугун кундузи бизга келган иш мана шу, мистер Грант.

— Қўяқолинг.— Энтони бошини ҳам кўтармади.— Кейинроқ қўлга оламан.

— Бу жуда зарур экан, мистёр Грант. Арзгуй кутиб ўтирибди. Унинг келганига анча бўлди.

Энтони трубкаси билан тамаки халтасини чиқарди.

— Бўлмаса, чақира қолинг,— деди у оҳиста овозда.

Секретарь ўрта ёшдаги қорача аёлни бошлаб кирди.

Энтони ўзини орқага ташлаброқ ўтириб, аёлнинг гапини эшитишга тайёрланди. Аёл гап бошлади, Энтони эса трубкасини тутатди. Бироқ аёл, саккиз яшар ўғлимни асли европалик эмасман деган баҳонада мактабдан ҳайдашди, бу фирт ёлғон, шунинг учун ўғлимни расман оқлаб беришингизни сўрайман, деганида Энтони жойида қотиб қолаёзди.

— Бу бемаънилик...— деди аёл тутоқиб.

Энтони тишини-тишига қўйганича қимир этмай ўтирарди. Шундан кейин у секретарга қўнғироқ қилди.

— Марҳамат қилиб, миссис ван Вууренни мистер дю Плессининг хонасига олиб кириб,— деди у.— Менинг тобим қочиб турибди.

Энтонининг шусиз ҳам қақшаган асаблари энди дош бера олмай қолганди. Тезда кетмаса бўлмасди, Энтони ўрнидан туриб, эшикка қараб юрди.

— Жуда эрта кетяпсизми, Грант?— деб қўйди Хартли Энтони қабулхонадан шоша-пиша ўтиб бораётганида.

— Ҳа, мистер Хартли, негадир мазам қочиб турибди,— деди Энтони босиқ товушда.

— Афсус. Мен бугунги ғалабангиз ғайратингизга ғайрат қўшади, деб ўйловдим. Майли, тезроқ борақолинг, азизим. Кейинги пайтларда жуда кўп ишлаб юбордингиз. Кўп ўйлайверманг.— Мистер Хартли Энтонига меҳр билан боқарди.

Энтони зинадан тушиб, кўчага чиқди-да, машинаси турган майдонга йўналди. Болалар ҳар муюлишда парламентдаги музокаралар батафсил баён этилган материаллар босилган газеталарни «олинг-олинг» қилишарди.

Энтони кўпдан бери ўзини бунақа ёлғиз сезмаганди,

Энтони нонушта қилаётган маҳалдаёқ Жин қўнғироқ қилиб, кеча унинг машинасида портсигари қолиб кетганини айтиб, кечқурун келтириб берсангиз қалай бўларкин, деганди. Бу гапга Энтонининг ғашни келганди. Нега деганда, Жин ҳар гал бир нарсасини эсидан чиқариб қолдирар ва эртасига келтириб берсангиз деб илтимос қиларди. Наҳора, бормаса бўлмайди.

Энтони кўчаларни кесиб, бошқа машиналарни қувиб ўтиб бораркан, бугун уни яна кўраман, деган ўйдан анча енгил тортарди. У Жинга уйланса борми ҳаммасидан қутуларди-қўярди. Хартлининг куёви бўлиб олгандан кейин унга биров гинг деёлмайди.

Ҳа, Энтони бугун Жинга оғиз солади. Бу янги қонун ҳалал бериб қолмаслиги учун шошилмаса бўлмайди.

Энтони мўъжазгина квартирасига тўғри бормай, машинасини Си-Пойнтда қолдирди. У ердан денгиз бўйига бориб сув кичкинагина ҳалқа ясаган жойда ўтирди. Митти балиқлар денгиз ўтлари орасида сузиб, қумлоқ тубда тинчгина ором олишарди.

Денгизнинг ҳар тарафдан қуршалган бу ҳалқа жойида доимо осойишталик, сукунат ҳоким эди. Беҳисоб одамлар галалашиб келиб бу жойни банд қилиб, тинчини бузишганга қадар ўтган минг йиллар давомида тўлқинлар соҳилга урилиб турар, оқ чорлоқлар океан узра текис парвоз қилишар, кун ботишдан олдин турадиган шамолнинг ҳар бир эпкинидан ҳамма ёқ салқин бўларди-қоларди.

Энтони унсиз қоя тошлар бағрида ўтираркан, бирдан бутун инсониятга нафрати келди. Унинг энди фақат Босменнигина эмас, ўзи уйланаман деб юрган Жинни ҳам, уни қуршаган тубан ва худбин дунёни ҳам кўргани кўзи йўқ эди. Ҳозир кўзига Хартлилар ҳам, уларнинг дабдабали уйи ҳам, фирмаси ҳам балодай кўринарди. Суд маслаҳатчилари, судьялар, газеталар, шаҳарлар ва одамларни ҳам кўрмасам дерди. Нима қиларини билмай довдираб юргани учун ўзидан ҳам хафа бўлиб кетди.

Ним қоронғилик Энтонини ёпинғичдай чулғай бошлади. Энтони салқин тушиб қолганидан жунжикиб куртқасининг ёқасини кўтариб қўйди, сўнгра эса ўрнидан турди.

Ҳа, у Жинга уйланиши керак, бу ишни зудлик билан қилмаса бўлмайди, бошқа иложи йўқ. Шу оқшом у ишқ маъбудасини тавоф қилади.

Энтони ўзининг бу зўраки аҳдидан эзилиб нари кета бошлади. У баландликдаги уйларнинг чароғон деразаларига тикила-тикила пляждан ўтди-да, катта йўлга чиқиб олди.

Йўлда йўловчилар онда-сонда учрарди. Жуда салқин тушиб қолди. Тротуардан унга қараб бир қиз келарди. У анча иссиқ кийинган, бўйнига шарф ўраган,

эгнида пальтоси бор эди. Денгиз шамоли унинг сочларини тортқиларди. У чамаси шошилаётганидан тез-тез қадам ташларди. Ҳаётда шошилтирадиган нарса ҳам бўларканми? Энтони нима сабабдан Жинга уйланишга шошилши керак? Бўйнида шарфи ва эгнида пальтоси бор қиз ёнидан ўтиб кетди, кўча яна ҳувиллаб қолди, олдинда ним қоронғиликдан бўлак ҳеч нима кўринмайдди.

Шу лаҳзада-қизнинг чеҳраси Энтонининг кўзига ярқ этиб кўрнниб кетгандай бўлди. Унинг хира тортаёзган хотиралари чинакамига жонлангандай эди. Энтони эсхушини йиғиштириб олишга улгура олмас, нега деганда, бу чеҳра бу сочлар фақат Рэнгагина хос эди-да.

Энтони шартта орқасига бурилди. Қизнинг гавдаси энди кўчанинг ўртасида кичкинагина доғдай бўлиб кўринарди.

У ҳаяжонланганидан нафаси бўғзига тиқилганича Рэнни қувиб кетди.

XXXV

Энтони Рэнни тоққа олиб кетди. Қиш ҳали ёнғоқ ва эманларнинг қизғиш япроқларини тўкишга улгурмаган, талай теракларнинг барглари ўзида, машина орқада қолдираётган токзорларда эса шабада шапалоқ барглари шитирлатарди.

Энтони босиб келаётган ним қоронғиликда яна Рэнга қаради. Рэн фермада кўрганида қандай бўлса сира ўзгармагандай кўринди. Сочлари ҳали ҳам елкасида ўйнар, йирик ва шарқликларга хос сал қийиқ кўзлари аввалгидай ўйноқи ва кўркам, боқишлари самимий ҳамда мулойим. У гарчи аввалгидай шошилмай гапирса ҳам бунда эҳтиёткорлик кўринмас аксинча эски одатича ҳар бир сўзни ўйлаб гапирарди.

Улар бутун ҳафта давомида кун чарақлаб турганидан худди баҳордагидай гул очган бодом дарахтлари хиёбонига бурилишди.

Энтони қаёққа боришларини ўйламасди ҳам. Машина филдирагининг асфальтни визиллатиб бораётгани қулоғига кирганида ўзини анча босиб олди. Нега деганда, Рэннинг охири марта кўришганларидан бери орадан ўтган ўн икки йил ичида бошидан кечирганлари ҳақидаги ҳикояси юрагини ларзага келтирганди.

Рэн Энтонига ферма бошига ёрилган кулфатларни: кургоқчилик бутун ҳосилни нобуд қилиб, куйдиргидан деярли барча мол қирилиб кетганини ва ферма қарз эвазига қўлдан кетганини гапириб берди. Ота хор-зор бўлиб ўлганидан кейин оила тўзиб кетибди. Шарти кетиб парти қолган касалманд онаси Тео ва унинг хотини билан бирга Преторида тураркан. Пит армиядан бўшаб келганидан бери Блумфронтейндаги почтада ишларкан.

Рэн мактабни тамомлаганидан кейин Иоганнесбургга бориб, машинкада ёзиш билан стенографияни ўрганибди-да, олтин қазиб чиқарувчи компаниялардан бирига ишга кирибди. Уруш пайтида ҳарбий-ҳаво кучларининг хотин-қизлардан иборат бўлган кўмакдош қисмида то лейтенант унвони олгунча хизмат қилибди. Армиядан бўшаганидан кейин урушгача ишлаган жойига қайтибди.

— Ўша ерда турмушга чиқдим,— деди у.

Улар бамисоли устунлардай қорайиб ва қимир этмай турган қарағайлар, тун қўйнида учлари сал тебранаётган пихталарни¹ оралаб боришарди. Рэннинг юракдан айтаётган гаплари Энтонини жунбушга солди. Энтонининг ёнида энди у бир вақтлар севган олис фермадаги қиз эмас, балки аёл, кимнингдир хотини ўтирарди. Энтони Рэнга ёзган хатини, бунга уни мажбур этган сабабларни эсларкан, ўзининг аҳмоқлик қилганини, ҳа, жуда катта аҳмоқлик қилганини пайқади.

— Мен сизни ҳайратда қолдирдим, шекилли,— Рэн кулгиси билан орага чўккан узоқ сукунатни бузди.

— Ҳа, пича. Сизни асли тоққа эмас, уйга олиб борганим маъқулроқмасми?

— Менинг уйим — Иоганнесбургда, бироқ буни кейин гаплашамиз. Ўзингиздан гапиринг, Уйландингизми?

— Йўқ.

— Нимага энди? Ҳозир бир минг тўққиз юз қирқ тўққизинчи йил, демак, сиз йигирма саккизга кирибсиз.

— Ҳа, бироқ шундан беш йилини сизга ўхшаб армияда ўтказдим.

Энтони ҳозир фамилияси бошқалигини айтди. Сабабини ҳам бошқаларга тушунтиргани каби тушунтирди, Рэн суриштириб ўтирмади. Энтони унга ўқиган йиллари,

¹ Қарағайнинг бир тури.

иши ва армиядаги хизматидан гапириб берди ва охирида қўшиб қўйди.

— Буни қаранг-а, Рэн, худди шу бугун мен муҳим бир нарсага жазм этишим керак эди.

— Хўш, нима бўпти?

— Сиз келиб қолиб, мени бундан халос этдингиз.

— Тушунмадим.

Энтони машинасини тўхтатиб, трубкасини тутатиб олди-да, Жин билан ўрталаридаги муносабатдан гапира кетди. Рэн унинг сўзларини жон қулоғи билан эшитарди. Энтони шунинг учун ҳам юрагини тўкиб солса бўладиган одам топилганидан хурсанд эди. У энди Рэнга ўзини бу ишни қилишга ундаган тубан истаклар ҳақида гапириб бериб, кўнглини бўшата оларди-да. Энтони унга Генри Босмен ҳақида ҳам, унинг сохта мулоимлиги ҳақида ҳам гапириб берди, бироқ ундан нимага чўчиб юришининг сабабини айтмади. Жиннинг телефон қилавериб ҳоли-жонига қўймаётгани, у нима деса доимо кўниши ва оғзидан гап чиқишини пойлаб туришини ҳам яширмади.

— Мени тагин қанча қизларнинг бошини айлантиргани билан мақтаняпти деб ўйламанг,— деди Энтони гапининг охирида.— Бу ерда гап жиддий. Сизга мени халос этдингиз дедим-ку, ахир.— Энтонининг овози шивирлаш даражасида пасайди.— Ҳа, қутқардингиз. Мабо-до сизни бугун кечқурун учратмаганимда борми, ўша қизга оғиз солган бўлардим.

Рэн бу гапни Энтони кутганидан ҳам совуқ қарши олди.

— Сиз, менинг ҳаётимда ғайри оддий ҳеч бир нарса сезмайсиз, Рэн,— Энтони шоша-пиша гапида давом этди,— бироқ янглишасиз, бунинг сабабини мен сизга тушунтира олмайман. Жинга уйлансам мартабага эришиб, оёққа мустаҳкам туриб олишим, давлатим ортиб, қўлимни қаёққа узатсам етадиган бўлиши мумкин эди. Лекин менинг ҳаётимда баъзи бир жиҳатлар борки, буни соялар деб атайман. Сиз эса менинг бу хусусда мажозий маънода дардлаша оладиган ягона одамимсиз. Ҳа, менинг ҳаётимда аянчли кўлкалар бор, ўшалардан доимо қочишга ҳаракат қиламан. Хартлининг хонадонига бош суққанимда бежавотир яшаган бўлардим. Бунда мен қалбимдаги энг эзгу нарсани — у менда ҳақиқатан ҳам мавжуд — бутунлай маҳв этган бўлардим...

— Энтони Рэнга илтижоли боқди, у эса пинагини бузмади. — Наҳотки сиз тушунмаётган бўлсангиз? — Энтони ёлворишга мажбур бўлди.

— Ҳам тушундим, ҳам тушунмадим. Мен ҳарқалай охирги хатингизни нима учун ёзганлигингизни билишни истардим. Бу албатта анча илгари бўлганди, биз ўшанда гўдак эдик мисоли. Ўзиям жуда ғалати бўлганди-да ўшанда.

— О, Рэн, қани энди ҳаммасини сизга тушунтириб бера олсам! Яна ўша кўлкалар!

Энтони ўзини босишга уринса ҳам сўзлар унга бўйсунмай ёпирилиб келар ва оғзидан чиқиб кетай-кетай дерди. Пировардида ҳаммасини айтиб берса ажаб эмасда.

Энтони Рэннинг кўлини кўлига олди. Рэннинг кўли совуқ ва жонсиз кўринарди. Энтони Рэнни бағрига босишдан бенасиб эканлигини билганидан кўлини ҳам кўйиб юборди.

— Рэн, — деди у, — агар сиз билганингизда, сизга барини айтиб берганимда борми... Ахир, фақат сизга бўлган ишқим туфайли... — Рэн шу чоқда Энтонининг кўзларида алам сездди. — Ҳар бир одамнинг ҳаётида ўз кўлкалари, сирлари, қусурлари бўлади, шундай эмасми?

Рэн унсиз бош ирғади.

Мана энди икковлари яна тепаликлар ортига ботаётган қуёшнинг қизғиш нурлари ял-ял ёндираётган вёлда холи қолишди, Улар дарахтлар тағидаги майсада ўтиришаркан. Энтони кўнглини эзиб ётган сирни очишга кўмаклашувчи сўзларни зўр бериб изларди. Бу сирни Рэнга ўша пайтда айтиб қўяқолгани минг марта яхши эди. Энди эса бундан сира ҳам қочиб қутула олмайди.

— Шундай, менинг ҳаётимда кўлка бор. Бу кўлкалар онам вафотидан кейин қуюқлашди. Мен булар Сизнинг ҳаётингизга ҳам раҳна солишини истамасдим. — Энтони тобора баландроқ гапирётганидан овози жаранглаб чиқарди. — Гап нимадалигига энди тушундингизми? Мен қусурларим туфайли севган одамимни азобга солсам, ўзимни ҳалол ва покиза ҳисоблаёлмайман. Бу эса бировга азоб бериб лаззатланишнинг бир тури бўлади. Севган қизингга сира ҳам уйланмаслигинг керак. Мен Жинни ҳеч қачон севмаганман, севолмайман ҳам. Кўнглим бирдай. У эса менга хотин бўлишни истаяпти. Майли, мени бутун қусурларим билан ўзига эр қила қолсин.

Энтони ўзини қийнаб юрган муаммони Рэнга оддийгина қилиб гапириб берганидан мамнун эди.

— Мабодо эркак билан аёл бир-бирларини чинака-мига севсалар, уларга қандайдир қусурлар қанақасига тўсиқ бўла оларкан? Йигит қизнинг ишқини ҳам ҳисобга олиши керак-ку. Бунинг устига оламда худди рисолада-гидай одамлар ҳам йўқ. Энтони, бўлмағур гапларни айтаётганингизни бўйнингизга олаверинг!

Энтони Рэнга бир оғиз ҳам жавоб қилмай, моторни юргизди. Пичадан кейин бир-бирларига уруш йилларидаги кўрган-кечирганларидан гапириб беришди.

Улар ниҳоят тановул қилгани йўл чеккасидаги мўжазгина ресторанча ёнида тўхташди. Энтони Рэнга пальтосини ечишга кўмаклашиб, стулнинг суянчигига ташлаб қўйди. Улар хирагина ёритилган бўлса ҳам шинамгина хонанинг бурчагидаги кичкинагина стол ёнига ўтиришди. Каминда ўтин чирсиллаб ёнар, унинг шуъласи Энтони билан Рэннинг юзида ўйнади.

Энтони Рэннинг қўлларига қаради. Рэн ўйчан ҳолда кулдонни ўйнаб ўтирарди. Ҳа, қусурлардан гапириш унга осон. Томирида қора танли одамнинг қони йўқ-да.

— Сиз ҳали ҳам расм чизиб турасизми?

— Ҳа, гоҳида. Ўтган йили расм чизиш курсида ўқидим ҳам. Чизган нарсаларимдан баъзи бирларини бир кунмас-бир кун сизга кўрсатаман. Бироқ сизга айтсам, Энтони, менга бир нарса сира тинчлик бермаяпти. Нима учун менинг пайдо бўлишим сизнинг шубҳали режаларингизни ўзгартириб юборди?

— Оҳ, худойим!— деб юборди Энтони ўрнидан ирғиб тураркан. — Шу дамда эсимга тушди-я: бугун у билан учрашишга ваъда берувдим.— Рэн унга савол назари билан қаради.— Мен Жиннинг уйига кириб ўтишим керак эди.

Рэн соатига қаради.

— Чоракам тўққиз,— деди у.

Энтони кечирим сўраб, шошилганича хонадан чиқди-да, телефон будкасини қидириб топди. У Жинга, тоби қочиброқ турганлигини, портсенгарини эртага кечқурун олиб бориб беришини айтди. Жин минғирлаб кўнглини кўтарган бўлди, кейин дадамдан мазангиз қочиб, идорадан вақтлироқ кетганингизни эшитувдим, деб қўйди.

Энтони Рэннинг ёнига қайтди.

— Ҳаммаси жойида,— деди у оғзининг таноби қо-
чиб,— учрашув кечиктирилди.

— Бунақа қилмаслик керак эди,— деди Рэн.

— Сиз, бу қанақаси бўлди, деяпсиз. Мана, ўзингиз
келдингиз-у, менинг даҳшатли режаларимни бамисоли
қоғоздан ясалган ўйинчоқ уйдаи чилпарчин қилдингиз.—
Энтони Рэннинг чеҳраси, келишган қомати, каминдаги
ўт шуъласи жилва қилаётган қалин қўнғир сочига завқ
билан тикиларди.— Ўтган шунча йиллар ичида сизни
қанчалар соғинганимни билсангиз эди.

— Уй-жойли аёл билан бунақа гаплашиш одобдан
эмаслигини биларсиз дейман?— Рэн кулимсиради.—
Севгимиз ҳам мурғак эди ўзи.

— Сизнинг уй-жойли эканингизни ҳеч ақлимга сир-
дира олмаяпман, Рэн!— хитоб қилди Энтони.— У қа-
ерда?

— Қим?

— Эрингиз-да.

— Иоганнесбургда.

— Унақа бўлса Кейптаунда нима қилиб юрибсиз?

Рэн пича жим қолди. Кейин эса:

— Яқинда ажралишадиганга ўхшаймиз,— деди.

Энтони икки чаккасига қон тепиб қип-қизариб бора-
ётганини сезиб турарди. Рэнга қарашга ботина олмага-
нидан энди каминдан кўзини узмасди.

— Эрга текканимга уч йил бўлди, девдингиз,— Энто-
ни охири юрак ютиб шундай деб қўйди.

Рэн бош ирғади.

— Егаларингиз борми?

— Йўқ.

Энтони бунга ҳеч нима демади.

— Умуман айтганда, бу ерга бир-биримиздан бир оз
вақт узоқроқда турсак муросамиз дурустроқ бўлиб кетар-
микин, деб синамоққа келдим. Икковимиз ҳам роса бир-
биримизнинг жонимизга тегдик. Бирга туриб кетиши-
мизга кўзим етгудай бўлса, шу ойнинг охирларида қай-
таман, деб эрим билан келишганман.

— Ораларингда нима ўтган ўзи?— Энтони ўзини хо-
тиржам тутишга уринса ҳам, бу масала уни ҳаяжонга
солаётгани шундоққина билиниб турарди. Рэннинг қў-
ли ёнгинасида бўлганидан Энтони унинг бармоқларини
бармоқлари орасига олиб, маҳкам сиқишни хоҳлаб кет-
ди. Уни бағрига босгиси, юрак тепишини ҳис этгиси

келди, Рэнни севиб қолганлиги ўзига сира ҳам эриш туюлмасди-да, ахир. Илгари улар бир-бирларини болаларча севишарди, ҳозир эса муҳаббати бутунлай бошқача. Чалкаш ва мураккаб ҳаётининг бахти ҳам Рэнда эканлигини сезиб турарди. Ҳаммасидан ҳам ҳозирда, чор атрофдан бошига бидъатларнинг қора булути тўпланаётган бир пайтда мана шу зўр ва ажиб аёл Энтонига жуда-жуда зарур эди.

— Менга қолса, бундан гапирмасам дейман, — жавоб қилди Рэн. — Мабодо сиз мен билан яна бир марта учрашишни истасангиз, келаси сафар гапириб берарман.

— Мен йўқ дерканманми? — Энтони жилмайиб қўйди.

— Унақа бўлса биз кўзимизни очиброқ юришимиз керак. Менинг эрим ўлгудай рашкчи. Битта-яримта таънишим борлигини билиб қолса борми, ўлса ҳам ажралмайди. Ҳозир эса кетақолганимиз маъқул.

Каминдаги ўтин оҳиста чирсиллаб ёнарди. Пасайиб бораётган аланганинг кўлкаси деворда лип-лип қиларди. Энтони Рэнга пальтосини тутиб турди, ўзи эса курткасининг ёққасини кўтариб олди.

Улар ёмғир шивалаб турган ташқарига чиқиб, машина томонга югуришди. Улар машинада миляма-миля илгарилаб боришарди. Энтони Рэн билан кўпроқ бирга бўлишини истаганидан қаёққа кетаётганига ҳам эътибор бермай, ўтган кунлардан гапириб борарди.

Улар Си-Пойнтдаги меҳмонхонага келганларида ярим кеча бўлганди. Рэн қўнган бу меҳмонхона Энтонининг квартирасидан ярим миля нарида эди.

Энтони машинани тўхтатиб, моторни ўчираркан, йил бўйи қўнглига туғиб келган ишни қилмоқчи бўлди. У Рэннинг елкасидан оҳиста қучаркан, Рэннинг бирдан ҳушёр тортиб кетганини сизди. Гўё булут ойни бир лаҳза тўсгандай ранги ўзгариб кетди. Энтони гинг демай қўлини олди.

Рэн пайпаслаб эшикни очди.

Улар боғдан ўтиб, орқа эшикнинг тош зиналаридан кўтарилишди. Бу ерда унинг хонасига йўл яқин эди. Даҳлизнинг қия эшигидан тушиб турган ёруғлик Рэннинг юзини ёритди.

Энтони лом-мим демай изига қайтди. У машинасига

Ўтиргач, трубкасига тамаки жойлади. У гугуртнинг сарғиш ёруғида рўпарасидаги мўъжаз кўзгуда ўз аксини кўраркан, бир неча лаҳза қараб турди-да, сўнг гугурт чўпини ойнадан улоқтириб, газни босди.

Рэн эртасига кечқурун хонасининг эшигини очаркан, димоғига гулларнинг хушбўй иси урилди. Гуллар орасида ташрифнома кўринмасди. Шундай бўлса ҳам у ажабланмади.

XXXVI

Энтони Рэнни учратганидан бери бўш вақтини унга бағишларди. Улар қаерда бўлмасинлар — денгиз соҳилидаги қоялар орасидами, тоғликдаги игна баргли ўрмондами, шаҳардаги кўчалардами ё автобусдами — олам кўзларига бамисоли янгидан намоён бўлаётгандай туюларди.

Рэн Энтони учун бу оламда ягона халоскор бўлиб қолган, буни унинг ўзи ҳам пайқамасди чоғи.

Бироқ гап фақат шунинг ўзидагина эмасди. Энтони шу чоққача биронта ҳам қизни Рэндай севиб қолмаганлигини билиб турарди.

Энтони бир кунмас-бир кун пича пул-мул қилиб, Рэнни бу лаънати юртдан олиб кетарман, ўшанда ирқий бидъатлар ҳукм сурмаган жойда янгича ҳаёт бошлаймиз, деган хаёлда эди.

Ҳозир эса Энтони Рэн билан бирга тоғ бағрини айланиб келиб туришганди. Энтони тик турар, Рэн эса унинг оёққинасининг тағида паришонхотир ҳолда майсани чирт-чирт юлиб ўтирарди. Энтони шунда бениҳоя мулойимлик билан деди:

— Эрингиз билан турмасликка аҳд қилганингиздан хурсандман, жонгинам.

Рэн Энтонига пастдан боқаркан, кўзлари муғомбирона чақнади.

— Буни мен туфайли қиляпти, деб ўйламасангиз бўлгани.

— Эҳтимол жиндаккина мен учун ҳамдир?— деди Энтони илтижо билан.

Рэн табассумини яшириш учун ўгирилиб олди.

Рэннинг бундай қарорга келишига деярли таъсир қилолмагани Энтонининг ўзига ҳам очиқ-ойдин эди. Эн-

тони Рэннинг узук-юлуқ ҳикояларидан уларнинг турмушлари аввалига ширингина бўлганини билиб олганди. Рэн бўлғуси турмуш йўлдошини уруш пайтида учратган, эри у пайтларда капитан бўлиб, ишлари ҳам яхши, Италияга бормаи турибоқ ҳарбий крест олганди. Эри армиядан бўшагандан кейин Йоганнесбургдаги олтин қазиб чиқарувчи концернлардан бирининг директори бўлиб қолган, чамаси бунга иши кундан-кунга ривож топаётгани сабабчилик қилганди. Сўнгра эса урушдан кейин авж олган мол-мулк орттириш касалига у ҳам мубтало бўлиб, бутунлай бошқача одамга айланган. Рэн Энтонига эри ёмон ўзгариб қолганини, худбинга айланиб кетганини, ҳатто манманлик қилиб Хоутондан ҳовузи бор ҳашаматли уй сотиб олганини, ичиб олди дегунча «ётамиз» деб уйга зўрлаб олиб кетиб қолишларигача гапириб берганди.

Ҳа, дерди Энтони ичида, аянчли воқеа: бунда ҳамма бало ҳаётнинг интим томонида. У бир марта Рэннинг оғзидан биз бир-биримизга номуносибмиз, мижозимиз тўғри келмайди, деган гап бехосдан чиқиб кетганини эслади.

Энтони Рэннинг ёнига майсага чўкиди-да, уни бағрига тортиб, яна шивирлади:

— Демак, жиндаккина бўлса ҳам, ҳарқалай, мен учун-а?

Рэн қўлини Энтонининг тиззасига қўйди. Энтони эса унинг қўлини олиб ўпди. Бироқ сирим очилиб қолса-я, деб ваҳимада бўлганидан жўшиб турган эҳтироси зумда оғир изтиробга айланди-қолди.

Икковлари қарағайлар остида ўтиришар, Энтони Рэннинг сочини оҳиста ўйнаб ўтирарди. Энтони шундан кейин ортиқча чидаб туролмай Рэнни ўзига тортди.

— Ажралишга розилик беради, деб ўйлайсизми?— деб сўради Энтони ахири.

— Мол-мулкка муккасидан кетган бўлса ҳам, ҳарқалай умидим йўқ эмас.

— Ушанақа тоифадаги одамларнинг ҳаммаси бир хил бўлади.

— Ҳа, Энтони, биз ҳушёрроқ бўлишимиз керак. Бизнинг бирга юрганимизни битта-яримта кўриб қолса яхши бўлмайди. Эримнинг бу ерда иши тушиб турадиган танишлари бор, улар менинг шу ердалигимни билишди.

— Биз кўзимизга қараб юрибмиз-ку, жонгинам.

Рэн пича жим қолди.

— Сиз Жин билан сўнги марта қачон кўришувдингиз?

Рэн қўққисдан сўраб қолди.

— Мен уни онда-сонда кўриб қоламан. Гоҳо хизмат юзасидан мистер Хартлининг уйига кириб тураман.

— Бирданига бунақа қилиш, яъни учрашмай қўйиш ярамайди. Таҳқирланган аёл интиқоми хусусидаги мақол ёдингиздами?

— Эҳтимол, сиз ҳақдирсиз. Бироқ мен бир вақтнинг ўзида икки аёлга муомала қилолмайман-да.

— Нимага энди? Ахир мен уй-жойли, бунинг устига ёши ўтинқираган аёлман-ку!

Энтони кулиб юборди-да, Рэннинг елкасидан кучоқлаб, бўйнидан авайлабгина ўпди.

Энтони Рэн эри билан ажралишиб, мендан ёлчиб қолса ажаб эмас, деб умид қиларди.

Шундай бўлса ҳам унинг ишқига кучли мунг омухта эди.

XXXVII

Артур билан Энтони Бэллентайнларнинг кўркемгина уйига етганларида залда юзларча меҳмонлар рақс туришаётганди.

Йигитлар Ивонна Бэллентайн билан саломлашиб, қўл олишгани тўхташди. Бугунги тантана унинг балоғат ёшига етгани туфайли бўлаётганди-да. Шу дамда йигитларнинг ёнида Жин пайдо бўлди. У йигитларнинг кечикиш сабабини билгиси келганидан шундай қилганди.

Артур билан Энтони кечикишлари сабабини тушунтиришга киришганларида ёнларида Генри пайдо бўлди. Унинг қовоғи осилиб кетган эди.

— Сизга айтсам, мен бунақа муомалани хуш кўрмайман: залнинг қоқ ўртасида аҳмоқ бўлиб қолаверсам-а,— деди у Жинга совуқдан-совуқ қилиб. Бошқаларга эса қиё ҳам боқмади.

— Ажаб бўпти!— Жиннинг ўзини тутишдан тили узунлиги сезилиб турарди.— Лекин бу ерда томоша кўрсатманг, илтимос.

Жин шундан кейин рақс этаётганлар томон йўналди. Генри лабини қимтиганича кетидан эргашди.

Оркестр рақс куйини кўпчиликнинг яқдил таклифига

биноан бир неча марта қайтадан ижро этди. Энтони шунда Генрининг ҳар гал зўр бериб чапак чалганини, Жин эса бунга ўлганининг кунидан аранг чидаш бериб турганини сезарди.

Мана, ниҳоят рақс ҳам тугади. Артур шунда Энтони топиб, ичайлик деб таклиф қилди ва бош ирғаб суратга олиш тадоригини кўраётган фоторепортёрни кўрсатди...

— Аъёнлар ахборотига мўлжаллаб ҳаракатини қил-япти,— деб қўйди Артур кулимсираб,— қаранг, Жинни Генри билан расмга туширмоқчи, Жин эса чап бермоқчи. Қизиқ!

— Нимаси қизиқ!

— Аъёнлар янгиликларида расми чиққудек бўлса Жиннинг терисига сиғмай кетишини билмайсизми? Унинг ўзи яқинда бу иш ниҳоятда кераклигини, қўйи табақалар олий табақа кишилари нима ишлар қилаётганларини билиб туришлари зарурлигини айтганди.

Артур қаҳ-қаҳ урди-да, рақс тушиш учун ўзига шерик ахтаргани кетди.

Бу пайтда Генри билан Жин айвонга чиқишди. Улар ҳали кўздан йўқолгунларича бўлмай Жин яна залда пайдо бўлди. Энтони унинг ёлғизлигини ва туюқиб турганлигини кўриб, жуда ҳам ажабланди. Жин тўппа-тўғри Энтонига қараб келаверди.

Энтони ҳам унга томон ошиқди.

— Бирор нима бўлдимми?— деб сўради Энтони.

Жин у ёқ-бу ёққа аланглади. Икки-уч жуфт эркак-аёллар уларга қараб шивирлашарди.

Жин Энтонини одамлар камроқ бўлган хонага бошлади.

— Генри бугун ғирт эшаклик қиляпти-да,— деди у ғазабдан бўғилаёзиб.

— Нима гап ўзи, нимага?

— Мен унинг кунчилигини билардим, аммо бунчалikka боришига ақлим етмовди. Бирор жойга борсак то кетгунимизча қилдан қийиқ ахтараверади. Бошидан айтадиган бўлсам, сизни ўша кунни уйимизга чақирганимиздан у ҳайрон бўлганмиш. Хўш, бу билан унинг нима иши бор, тўғрими? Ахир сизни Артур таклиф қилганди-ку.—Жин Энтонига муғомбирона қараб қўйди.—Кейин менга ўша кунни қуруқдан қуруқ муомала қилдингиз, дейди... Уҳ, жудаям жонимга тегиб кетди-да бу... Мен

билан бирга рақс этсангиз-да, кейин уйимга кузатиб қўйсангиз.

— Майли-я, лекин бунинг иложи бўлармикин, жонгинам?—илтижо қилди Энтони.—Бунақада расмана иш-кал чиқади-ку. Агар Генрининг ҳозир гаши келаётган бўлса унда ора очди бўлади-ку? Мен бунга йўл қўя олмайман. Нега ўзингиз жанжални сотиб оляпсиз!

— Барибир у билан бирга кетмайман. Етар, ортиқ тоқатим йўқ. Кетдик,— деди Жин Энтонини қўлтиқлаб.—Негадир рақсга тушгим келмаяпти. Боққа тушамиз. Оқшом нақадар саррин.

Энтони оёғи тортинқирамай унга эргашди. У жуфт-жуфт бўлиб рақс этишаётганларни оралаб бораркан, Генрининг тутун бурқситиб, бўз ранг кўзларини узмай тикилиб турганини сизди. Энтони буни ўйламасликка тиришиб, боққа чиқди.

Шунда рўпараларидан патнис кўтарган хизматкор чиқиб қолди. Энтони патнисдан селава қўйилган иккита қадаҳ олиб, бирини Жинга узатди.

— Бунақадан иккитасини ичганман,— Жин кўзини қисиб қўйди. У Энтонининг ёнида қўлига суянганича секин-секин борарди. —Бугунги бал сизга ёқяптими, Тони?— сўради Жин Энтонидан.

— Ҳа.

— Менга ҳам. Яхши одамлар тўпланган. Ивоннанинг Генрига телефон қилиб, мени олиб келгин, деганидан хафаман, холос. Нега бунақа қилади, а?

— Жин, мен сизга баъзи бир нарсаларни айтмоқчиман. Жаҳлингиз чиқмас деб ўйлайман.

Жин Энтонига қизиқсиниб қараб қўйди.

— Ҳуш?

— Менимча, сиз Генри билан ноҳақ муомалада бўляпсиз. Ахир, у сизни яхши кўриб қолган, ўлгудай севиб қолган. Уни нега лақиллатиб юрибсиз?

— Менга насиҳат қилмай қўяқолинг. Бугун тинглашга тоқатим йўқроқ.

Жин шундай деб Энтонининг тирсагидан сиқиброқ ушлади.

— Сизнинг доимо машқингиз пастроқ бўлади. Буни эса жиддийроқ ўйлашингиз керак.

Улар нилуфарлар босиб кетган ҳовуз бўйида тўхташди. Ҳовузнинг ўртасида фонтан бўлиб, унга дарахтлар орасидан ёруғлик тушиб турарди.

— Жин, нега буни жиддийроқ ўйлашни истамай Генрининг севгисини сезмасликка оляпсиз?

— Гугурт ёқиб, ҳовуздаги олтин балиқчаларни кўрса бўлармикин?— Жин ҳовуз лабидаги пастак темир ихотадан ўтар экан, Энтонининг қўлини қўйиб юбормай сўради.— Ё балиқчалар кечаси ухлашармикин?

— Сиз саволимга жавоб бермадингиз, Жин?— Энтони хотиржамлик билан яна бир бор эслатди,

— Кўнглим бошқа одамда бўла туриб унга қандай қилиб кўнгли қўяй?— Жин бошини кўтармай эътироз билдирди.

Энтони қўлга тушганини сездди. У ўзини ажабланган кўрсатиб, Жиннинг қўлидан қадаҳини олди-да, ўзиники билан бирга боғдаги узун курсига қўйиб қўйди.

— Сиз Генрига нисбатан ноинсофлик қиляпсиз. У қиз бола ғоятда орзу қиладиган муносиб йигит.

— Эҳтимол, бироқ у ўша қизнинг романига қаҳрамон бўла олмайди. Хўш, нега энди сиз ўзингизни гўлликка соляпсиз?— Жин Энтонининг кўзига кўзи тушишини пойлаб мулойимгина овозда сўради.— Сиз менинг кўнглимни биласиз-ку, Тони.

Энтони Жинга бўлган муносабатини очиқ айтиш пайти етганини фаҳмлади. Бироқ Жинга Рэндан оғиз оча олмади.

— Жин, сиз мабодо мени кўзда тутаётган бўлсангиз,— деди Энтони сувда қалқиб юрган нилуфарлардан кўзини узмай,— гирт тентак экансиз. Мен қаёқда-ю, Генри қаёқда. Генри — ҳар жиҳатдан ҳавас қилса арзийдиган куёв бўлади. Унинг истиқболи зўр, мендан кўра сизни у кўпроқ ёлчилади. Мен эсам дадангизнинг бир малайиман, холос,— Энтони истеҳзоли кулди.

Жин бошини унинг елкасига қўйди.

— Тони,— деди у,— мен сиздан баъзи бир нарсаларни сўрамоқчиман.

Энтони нима деркин, деб юраги пўкиллаб турди.

— Сиз қизлар билан гаплашганда доимо тортинасизми?

— Йўқ... яъни ҳа... Сизни унча тушунолмаяман.

— Менимча, сиз жуда ҳам тортинчоқсиз. Ҳамма гап шунда: сиз аёллардан кўрқасиз.— У жим қолди.— Менимча, қизга яхши кўраман дейишга юрагингиз дов бермайди.— Жин бошини унинг елкасига қўйганича маҳкамроқ қўлтиқлаб, пастга, сувга қаради. — Шундай

эмасми, Тони?— қўшиб қўйди у араг эшитиладиган қилиб.

Энтони то унга бир нима деб жавоб қилгунича ордан бир неча сония ўтиб кетди. У ёнидан портсигарини чиқариб, индамай Жинга узатди-да, гугурт ёругида қизнинг юзини кўришга уринди. Жиннинг жуда руҳи тушиб кетганди. Энтони сигаретани қаттиқроқ тортаркан, у қоронғиликда жуда бошқачароқ бўлиб чўғланди.

— Мен ишқдан қўрқаман,— деди Энтони ниҳоят.

— Бу билан нима демоқчисиз?— сўради Жин Энтонига ташвишли боқиб.

— Мен ишқдан кейинги нарсалардан қўрқаман, Жин.

— Ишқдан кейин нима бўлар экан?

— Никоҳ. Сизга айтсам, касбим туфайли талайгина бебахт оилаларни кузатишимга тўғри келади. Шундай бўлса ҳам уларнинг бешдан бири, гоҳо ундан ҳам ками ажралиш хусусида судга ариза ташлайди. Қолган оилалардагилар эса бахтсизликларидан кўз юмиб, эл кўзига янашаверади ё бўлмаса болаларини деб ўтиб кетаверишади.

Жин қаддини ростлаб, қўлини унинг қўлтигидан тортиб олди.

— Сиз нима, оламдан шундай ўтмоқчимисиз?

Энтони бош чайқади.

— Менимча йўқ.

— Менимча, сиз жуда билимдон бўлиб, ўзингиз ҳақингизда бошқача хаёлдасиз. Касбингиз ўзингизга ғирт зарар экан.

Жин ачитиб ва узиб-узиб гапирарди. Энтони шунда жуда ҳам эҳтиёткор бўлмоқлик кераклигини тушунди.

— Эҳтимол, чиндан ҳам ўшандайдирман. Балки, тентакнинг ўзидирман.— Энтони Жин мени ёмон кўриб қолмаган бўлса керак деб ишонарди.

— Мени ичкарига элтиб қўйсангиз,— деди Жин.— Очиғини айтсам бу ёққа сиз билан нимага чиққанимни ҳам билмайман.

Улар чароғон айвонга етганларида Энтони:

— Мен табиатан ашаддий бўйдоқ бўлсам керак, Жин,— деб қўйди.

— Илтимос, кечирим сўраманг.

Жиннинг овози совуқ чиқар, у Энтонининг башарасига қарамасди ҳам. Айвонга чиққач, ажралишаётганларида у Энтонига ўпкалангандай бир қараб қўйди.

Энтони билан Жиннинг боғдан чиқиб келишганини селавалар терилган тахта ёнида турган Генри Босмендан бошқалар ҳам пайқашганди. Генри шунинг учун баттар жаҳли чиқиб, ўзини оёқ ости бўлгандай сезарди.

Босмен Энтони ёлғиз қолганини кўрди дегунча олдига борди.

— Айланиб келдингларми?— деди у такаббуруна илжайиб. Кейин сал гандираклар, лекин атрофдаги нарсаларга зўрға разм соларди.

— Ҳа, ҳаво ажойиб,— жавоб қилди Энтони.— Сиз нега чиқмадингиз?

Генри жавоб қилиш ўрнига Энтонига нафрат билан қаради.

— Юринг ичамиз,— Энтони шундай дея Генрининг қўлтигидан олиб, қадаҳлар териб қўйилган тахта томонга юрмоқчи бўлувди ҳамки, Генри шоша-пиша қўлини тортиб олди-да, шартта бурилди-ю, нари кетди.

Энтони елкасини қисганича орқасидан қараб қолаверди.

«Бечора,— деди ичида Энтони. —Қани эди ҳаммасини билса!»

XXXVIII

Қиш куни. Қуёш оқиш ранг ёғдуси билан Емактор ёнларини ёритса ҳам, уни бошқа тоғлардан ажратиб турувчи чуқур дара қоп-қоронғи эди. Қора қояларнинг иккала томонидан дарага сув чакиллаб, қирққулоқларни суғорадиган мўъжазгина жилғачалар ҳосил қиларди. Энтони билан Рэн нотекис ёнадан тушиб келаётганларидан нафасларини ростлагани тўхташди.

— Қандай ажойиб, манзара,— деди Рэн.

Энтони бўлса Рэннинг келишган қоматига, зар кокилларига, ажиб ўмровига тикиларди...

— Худди тушдагидай-а,— деб қўйди у шивирлаб.

Рэн Энтонига савол назари билан қаради.

— Сиз бу ажиб манзарага сира ҳам қарамаяпсиз,— деб қўйди у жилмайиб.

Улар дарада офтоб ёритиб турган майдончани кўриб қолиб, ўша ерда дам олмоқчи бўлишди.

Рэн қўлининг учи билан оёққинасининг тагида ўсган қирққулоқни силарди.

— Бир кунмас-бир кун ажралишаманми-йўқми деб ўйлаганим-ўйлаган. Бу масалада Рональнинг режалари қанақалиги биргина худога аён...

— Хатида нималар деяпти?

— Қайтишимни илтимос қилишидан наф чиқмаслигини тушунганга ўхшайди. Охирги хатига қараганда, тақдирга тан беришга аҳд қилган кўринади.

— Судга бермоқчими ўзи?

— Ҳа, мабодо яқин кунларда қайтиб бормасам, мени ташлаб кетди деган маънода адвокатларини ишга солиб, галвани катта қилмоқчи. Хатида шунга шъама қил-япти. Менимча, аҳвол танглигига кўзи етмагунча жим турса керак.

Осмонда булут пайдо бўлиб, қуёшни тўсди.

Энтони билан Рэн пича жим қолишди. Энтони Рэнга қарар, Рэн ҳам унга хотиржам боқарди. Энтони рақибни мушкул аҳволда қолганини гап-сўзсиз ҳам тушуниб турарди.

Энтони Рэнга ёшликнинг сархуш кўзлари ила эмас, балки аёлнинг меҳри ва маҳрамлигига зор бўлган эркак кўзи билан қарарди.

— Сиз нега ҳеч нима ёзмай қўйдингиз?— Рэн қўққисдан сўраб қолди. — Менга ўшанда истеъдодингиз бордай туюлганди.

Энтони анчагача жавоб бермади. Рэннинг саволи болалигида Боб Шорт билан Стормхокдаги мактабда кечган кунларини: дарёда сув ўтларига ўралашиб қолиб, сал бўлмаса чўкаёзганларини; Уиннертонни, Пит дю Туани, ёшгина Рэнни ёдига солди... Кейин онаси ўлди, ундан сўнг эса уруш...

Энтони тўсатдан гапириб қолди:

— Ўз ҳаётимдан қисса ёзсам деб юрибман.

— Тўғри, албатта ёзиш керак.— Рэн чапак чалиб юборди.— Бундай китоб фикр ва қалбингизни ифода этишингизга имкон беради.

Энтони бош ирғади. Китоб ёзиш фикри эса уни бошқа жиҳатдан қувонтирарди. Бу китоб ҳаётига қандай кўлкалар тушганлигини Рэнга аста-секин ва бирма-бир айтишга имкон беради. Бошидан ўтганларини бирма-бир тасвир этади. Насл-насаби туфайли бошига тушган фожиа нақадар оғирлигини бола сифатида тушуниб етгунча бир неча йил ўтиб кетди. Эндиликда буларнинг барини тасвирлаб чиқиш учун анча-мунча вақт

кераклиги ҳам ўз-ўзидан кўриниб турибди. Рэн ана шундан кейин ҳақиқатга дуч келади, бу ҳақиқат унга ҳар қандай уйдирмадан ҳам зўрроқ туюлади, аини пайтда у севгисига энг зўр синов ҳам бўлади. Рэн Энтони билан танишган дастлабки дақиқалардаёқ унинг ҳаётидаги бу сирни билганида борми, мутлақо кўнгил бермаган бўларди. Энтони шундай деб ўйларди. Бироқ муҳаббат бу сирни билмасданоқ юрагига ошиён қурди. Эндиликда ҳаммасидан ҳам муҳими бу муҳаббатнинг, қиз севгисининг қанчалик кучлилигида... Сирдан огоҳ бўлиб қолса, бу севги дош берармикин...

Рэн Энтонини чиндан ҳам қаттиқ ва юракдан севса умрбод бир-бирларини дейишади.

Улар серқоя дарадан чиқиб, сермулозамат ўрмон бағрига киришганидан нам ер иси димоғларига урилди. Оёқларидаги тоққа мўлжалланган ботинкалари ерга гиламдек тўшалган кўнғир иғналар устига тушганда салпал тоғлиб кетарди.

— Мабодо китобим бир кунмас-бир кун чиққанида ҳам,—деб қўйди Энтони,—барибир унга тахаллусимни қўяман.

Рэн ер сузди.

— Нима учун?

— Шунчаки. Менга бу кўпроқ ёқади. Китоб учинчи шахс тилидан ёзилади, нега деганда, ҳаммасини ўз ҳаётимдан олавермайман-да. У-буларни тўқийман.

— Тўғри, китоб таржимаи ҳол бўлиб қолмаслиги керак. Китобингиз роман бўлақолсин.

— Ёзаётганимни ҳеч ким билмаслиги керак.

Рэннинг кўзлари ёнди.

— Буни икковимиз биламиз, шундайми?

— Ҳа.

Рэн Энтонига қаради.

— Жуда қизиг-а, Энтони!

Уларнинг юзларига майда ва совуқ ёмғир томчилари уриларди. Энтони билан Рэн тобора қуюқлашаётган туманда нам ва кўнғир ернинг тош ва дўнғларидан бир-бир сакраб, тоғ томондан эсаётган салқин шамол баргсиз шохларни ўйнатаётган тераклар тагидаги водийга югургилашарди.

Ўрмон сийраклаша бошлаганида улар нафасларини

ростлаб олгани тўхташди. Соябонга ўхшаган қарағай бошлари узра чайқалиб, шовилларди.

Рэннинг ёмғирдан ҳўл бўлган ёноқлари қизариб, нафаси оғзидан буғ бўлиб чиқарди. Энтони Рэннинг бўрсилдоқ ва юмшоқ лабларини ўзининг лаблари яқинида кўрди. У дарахтларнинг шохлари шамол таъсирида қанчалар хўрсинишаётганини ва бирдан питирчилаб устларидаги ёмғир томчиларини пастга силкиб ташлаётганларини сезиб турарди.

Шунда Энтонининг хаёлини ажиб бир орзу чулғади. Қани энди шамол у билан Рэн икковини учуриб, дарахтлар ва қора булутлар оша олис-олисларга, одамлар ҳам, нарсалар ҳам бўлмаган жойга олиб кетса... У ерда фақат икковлари озод ва умрбод бирга бўлишса...

XXXIX

Ҳаво совуқ бўлишига қарамай Генри Босменнинг юзи идорасидаги электр каминдай қизиб кетганди. У телефонда гаплашаркан, ўзини босиқроқ тута олмаётганини сезиб турарди.

— Жин, ўлай агар, биз мана шу шанбага ваъдалашгандик. Сиз янглишяпсиз. Мен сизга ўтган якшанбадаёқ қўнғироқ қилиб, шанбада бирга бўлайлик деб илтимос қилгандим.

— Узр, сиз келгуси шанба хусусида илтимос қилувдингиз.

— Ҳеч-да. Балет труппаси унгача кетиб қолади-ю, мен қандай қилиб шундай деган бўлишим мумкин?

Генри тобора зардаси қайнаб бораётганидан тез-тез гапирарди.—Мен ахир сизни балетга таклиф қилувдим.

— Қаёқдаги гапларни гапирасиз-а, Генри! Балетга Энтони билан бораман-у, қандай қилиб сизга ваъда бераман?

— Э-ҳа, шунақами ҳали? Қачон борасизлар?

— Мана шу шанбада, албатта. Энтони мени таклиф қилганига анча бўлган.

— Оламда ғалати ишлар бўляпти ўзи,— деб қўйди Генри изтеҳзо билан.—Одамлар хотирамни менинг касбимдаги одам учун хазинанинг ўзи дейишса-ю, бу ёқда дунёвий бурчларим ёдимда бўлмаса.

— Худди шундай, ёдингизда эмас,— деб қўйди Жин унинг гапини тасдиқлаб, Генри галва чиқармасликка уринаётганидан у завқ қиларди.— Очигини айтсам, ҳаммасини ўзингиз чалкаштириб, кейин айбни менга ағдарадиган одатингиз жонимга тега бошлади.

— Қулоқ солинг: агар одатларим жонингизга теккан бўлса, мендан қутулишнинг осон йўли бор.

— Жуда соз,— Жин шундай деди-да, трубкани ричагга ташлади. Генри хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бориб кела бошлади. Кетма-кет иккита сигарет чекди. Кейинги сигарети поёнига етганда кулдонга эзфилаб ўчирди-да, жойига ўтирди. У олдидаги «Хартли-дю Плесси» адвокатлик идорасининг тамғаси урилган учта папкага қиё ҳам боқмай, телефонда яна таниш номерни терди.

— Алло, Жинми? Бу яна менман.— Генрининг ўз овози ўзига нақадар тортинчоқ ва бемаънидай туюлганидан ўша дақиқада ўзини жуда ёмон кўриб кетди.— Гапимни эшитяпсизми? Сиздан кечирим сўрамоқчиман. Салгина қизишиб кетдим.

— Умуман айтганда, ўтакетган қизиққонлигингиз ўзингизга билинмаяптими?

— Бу ерда қандайдир англашилмовчилик бўлди.

— Майли, буни эсингиздан чиқаринг,— деди у юмшаброқ.

— Жума оқшомини менга атай оласизми?

— Яхши. Қаёққа борамиз?

— Тамадди қиламиз, кейин айланамиз, қалай?

— Йўқ, бўлмайди! «Рио»да яхши фильм кетяпти. Ушанга билет олинг.

— Маъқул, келишдик.

— Фақат бу сафар ёдингиздан чиқмасин.

— Мен нимаики бўлгандаям бу гал эсимдан чиқармайман.— Генри ўлганининг кунидан кулди.— Сизга *bona fides* ни¹ исбот этмоқ учун ҳатто бугун ҳам бирга борсам дейман.

— Минг афсус, азизим, бугун бандман.

Генри унинг жавобини эшитаркан, нега унга хор бўляпман деб ичида ўзини сўқди.

— Бугун ким билан бандлигингизни билса бўладими?

¹ Кўнгил мойиллиги (потинча).

— Йўқ, Генри. Қизиқсиниш мушукнинг бошига етган.

— Менимча у Грант бўлса керак.

Жин олдиниға ҳеч нима демади. Кейин эса:

— Ҳа, Артур уни тушликка таклиф қилувди,— деб қўйди.

— Шундай экан, тушликда муқаррар бўлишингиз шартми?

— Сизга айтсам, иккита хизматчимиз тумов бўлган, бошқасининг эса дам оладиган куни. Шунинг учун уй ишларига жиндай қарашиб юбормасам бўлмайди. Сизни мен таклиф қилмайман, нега деганда, Артур билан жиқиллашганингиз-жиқиллашган.

Генри тишини тишига қўйди. У энди минг азоб билан овозини хотиржам чиқаришга уринарди:

— Бунда сиз тамомила ҳақсиз: унинг олиб қочишларига тобим йўқ, беҳад миннатдорман... Шундай қилиб, жумагача чидашга уринаман. Кўришгунча...

— Хайр.

Генри стулга суянди. Бу лаънатини йўлдан қандай қилиб кўтариб ташласа бўларкин?

Унинг қовоқ-тумшуғи осилиб, кўриниши тундлашди, Генрининг узлуксиз ҳаяжонланишлари ва асабийлашишлари ишига ҳам таъсир қила бошлаганди. Инсон кўнгил очар қилмаса бўлмайди-ку. У ана шунинг учун ҳам кейинги ойларда шу кўйларга тушганди. Буларнинг барига Жин айбдор. Бунга унинг ўзи мажбур қил-япти.

Генри яна телефон трубкасига ёпишиб, бошқа номерни терди.

— Сенмисан, Дот?

— Хелло! Қалайсан?

— Ким билан гаплашаётганингни билипсанми?

— Ҳа, албатта, Томмисан?

— Йўқ, жин ургур. Хушторларинг қанча ўзи? Генриман.

— Албатта, Генрисан. Овозингдан дарров танидим. Жиндай рашкингни келтирмоқчи бўлиб ҳазиллашувдим. Тушундингми?— Трубкадан ҳиринглаш эшитилди.

— Ихтиёринг. Кечқурун бўшмисан?

— Яна ўша гап. Юз йилда бир марта йўқлайсан-да, кейин ташлаб кетиб, қорангни кўрсатмайсан. Кейин яна ўша гап: соат. тўртда қўнғироқ қилиб, кечқурун бўш-

мисан деб сўрайсан. Ҳар бир қизнинг ўзига яраша ғурури бўлади.

— Бугун кечқурун бўшмисан ўзи? Ҳа ё йўқ дегин.

— О худойим! Ишқилиб ишим судга тушиб, сенинг сўроқ қилишингдан ўзи асрасин-да. Ҳа, бўшман. Нима қиламиз?

— Сени олиб кетгани саккиз яримда кириб ўтаман.

— Нима қиламиз ўзи?

— Ҳм...— деб қўйди Генри бир дақиқа нафаси чиқмай тургандан кейин,— жиндай айланамиз, тамадди қиламиз, ичамиз, яна айланамиз.— Кейин эса маънодор қилиб кулиб қўйди.

— Тушунарли. Ҳозирча хайр!— Дот жикиллаб трубкани илиб қўйди.

Генри хаёлига келган нарсалардан илжайиб, сигарет тутатди-да, ишга кўмилди.

Генри сал-пал гандираклаб, қоронғида қўлидаги калит билан эшикни очаман деб уринаётганида кечқурун соат ўнлар бўлганди. Кўкракдор ва пардозга зўр берган Дот эса унга осилиб олганди. Унинг бўялган сарғиш сочлари салгина пахмайганди. Дот Генри ҳар сафар эшикни очаман деб калит ўрнини топа олмаганида ҳингиллаб қўярди.

— Қўлинг қалтираяптими, жоним?

— Нима, ўзинг анойимидинг? Мендан хавотир олмасанг ҳам бўлади. Ичишни эплайман. Мана!— деди ниҳоят у эшикдаги калит ўрнини топиб. Шундан кейин Дотни ичкарига деярли судраб кирди.— Яна жиндай ичамиз, кейин сенга Париждан олиб келган китобларимни кўрсатаман.

Генрини қоронғиликда ҳиқичоқ тутди. Дот яна ҳиринглади.

Генри бир стулни ағдариб, кичкинагина тунги чироқни ёқди-да, Дотни кушеткага ўтқазди.

— Пальтонгни еч, Дот,— деди Генри ўзи пальтосини ечаркан.— Бемалол бўлавер.

У шкафдан бир шиша виски, содали сув турган сифон олди-да, стаканга одатдагидан икки баравар ошириб қўйди.

— Ма, ич!— У стаканни Дотга қўполдан-қўпол тутқазди.

Генри шундан кейин гандираклаганича китоб жавонига яқинлашиб, у ёқ-бу ёқни титкилаб, учта французча журнал олди.

— Мен буларни... ўтган йили Париждан олиб келувдим. Қизиг-а, тўғрими? Манавинисини кўргин,— Генри шундан кейин қаттиқ хахолади,— манавини кўргин, манавини... бунисини...

Дот кушеткага узала тушди. Генри унинг ёнига ўтириб, тунги чироқнинг хира нурида журнални бир-бир варақлар, Дот бўлса фақат ҳирингларди.

Генри шундан кейин шошилмай ўрнидан қўзғалди-да, хонани кесиб ўтиб, тунги чироқни ўчирди. Кейин жойига қайтиб, Дотнинг ёнига ётди-да, блузкасининг тугмаларини еча бошлади.

Улар квартирадан чиққанларида ярим кеча бўлганди. Кечқурун ёмғир шивалаб турганди, энди эса у шунақанги қуярдики, Генри билан Дот тезроқ машинага кириб олиш учун ҳўл зиналардан чопганларича тушишди. Генри шунақа қилиб юргани учун ўзини ниҳоятда бебахт сезарди.

Мана ҳозир у ёнидаги аёлни шамолу ёмғирга қарамай анча-мунча олис жойга, у турадиган Си-Пойнтга элтиб қўйиб, ёлғиз ўзи қайтиши керак. Кейин машинани гаражга олиб бориши зарур, унинг ҳам ораси деярли чорак миль. У ерда машинадан тушиб, то эшигини очгунча ёмғирда ивиш, сўнгра машинага ўтириб, ичкарига олиб кириш, гараж эшигини беркитиб, ёмғирда уйга қайтиб келишнинг ўзи бўладими. Йўқ. Ундан кўра машинани эрталабгача уйнинг олдида қолдиргани маъқул.

Бўйдоқларга жуда ҳам қийин-да, деб ўйларди ичида Генри машинасини нам ва сирпанчиқ асфальт кўчадан ҳайдаб бораркан. Чиндан ҳам қийин. Жонинг роҳат қилиб ётган юмшоққина ўриндан туриб, совуқ тунда изғишдан ҳам оғири борми. Унинг шу дамда ўйланиб бахтиёр яшашаётган адвокат ҳамкасабаларига жуда ҳам ҳаваси келиб кетди!

Қани энди Жинга сўзи ўтиб, Грантни хаёлидан чиқариб ташлашга мажбур қилолса! Шунинг Жиннинг миясига қуя олса зўр бўларди-я. Чиндан ҳам бу Грант ким бўлибди ўзи?

Дот унинг пинжигга кирди.

— Назаримда, сен йигирма пеннини ўйлаяпсан,— деди у.

Генри унга жавобан нимадир деб пўнғиллади. Кейин беихтиёр қучиб, яна индамай кетаверди.

Қани энди Жин ҳам Дот сингари гапга кирадиган бўлса.

— Сенга айтсам, ҳарқалай жуда ёқимтой эркаксан,— деб қўйди Дот.

Жин ҳам ақалли бир марта шунақа деса қани энди.

Генри учун Дот бир эрмак, холос. Қўнгли тугул унга ҳуши ҳам йўқ. Жинни эса яхши кўради. Икковларининг маънавий ва ижтимоий яқинликларининг ёнига ўзаро ишқ қўшилса қандай яхши бўларди-я!

«Жинга нима бўлган ўзи?— деб ўйларди у.— Нимага у ўзини ғалати тутади? Унга ёқмаслиги сира ҳам мумкин эмас-ку. Аёллар орасида муваффақият қозониб юрганидан бунга шак-шубҳа қилмасди. Бўлмаса гап нимада?»

Шу дамда кўҳна бир изоҳ юзага қалқиб чиқди. Бу Жиннинг яхши тарбия кўрганлиги, юксак ижтимоий мавқеи, туғма тортинчоқлиги, ифбатли қиз эканлиги эди... Ҳамма гап шунда эмасмикин? Наҳотки Жиннинг ўрин билан боғлиқ нарсалардан юраги орқага тортаётган бўлса, ҳаммасидан қиз болачасига даҳшатга тушса? Ё эркак киши билан бирга ётишни ўйлаганида хоним сифатида аччиқланаётганмикин?

Йўқ, бу унинг қандайдир инжиқлиги! У билан қаттиқроқ муомала қилавериш керак. Уйга судраб келиш керак. Кейин эса бир усталик ишлатилади. Генри унга ўртадаги ғовларни кўтариб ташлаб, маишатнинг мазасини ўргатиб қўйгандан кейин севиб қолади, албатта.

Автомашинанинг олд томонидаги ойнасини тозалаб турган «фаррош» сонияларни санаркан, Генрининг кўз ўнгида умид тонги отаётгандай бўларди. У қандайдир шўх куйни ўзича хиргойи қила бошлади.

— Мана буниси соз,— деди Дот.— Шунчалик нохушлик ҳам бўладими! Мен чолларга ўхшаб пешанангни тириштириб юришингни ёмон кўраман.

Дот шундан кейин Генрининг пинжигга қаттиқроқ тикилди.

Улар Дот истиқомат қиладиган торгина кўчага киришди. Генри машинани Дот бир хонасини ижарага олган уй олдида тўхтатди-да, нариги эшигини ичкаридан очмоқчи бўлиб эгилди.

Генри шунда бирдан қўлини тортиб олди-ю, машинанинг олдинги ойнасидан синчиклаб тикилганича қотиб қолди.

— Тинчликми?— деб сўради Дот. — Башарангдан худди ажинани кўрганга ўхшайсан-а!

Дот ҳам Генри қараётган томонга қараркан, ёмғир пардаси оралигидан бўлса ҳам бир эркак билан аёлга кўзи тушди. Эркак билан аёл қаршидаги кўп квартиралардан чикиб, мўъжазгина автомобилга ўтиришаётганди.

Қизнинг юзини ёмғир ўтмайдиган плашининг қалпоғи беркитиб турарди, лекин Генри ёмғир ёғиб турганига қарамай эркакни таниганди.

— Нега бунчалик безовта бўлдинг, болакай?— деди Дот Генрига тинчлик бермай.

— Бу одам! У шу ерда турадимиз?

Генри эркакни дурустроқ кўриб олиш учун жон-жаҳди билан тикиларди.

— Ҳа, бир неча ойдан бери.

— Анави қиз-чи, уни илгарилари ҳам кўрармидинг?

— Ҳозир унинг юзини кўролмаёпман, бироқ бу кишининг кечқурунлари қандайдир қиз билан уйдан бирга чиқиб кетишганларини пайқаганман. Қиз жуда ҳам кўхликкина, рост. Қани энди менинг ҳам қоматим ўшаникидай бўлса.

— У доим битта қиз билан юрадимиз?

— Ҳа. Ҳар ҳолда мен уни фақат ўша қиз билан бирга кўрганман.

— Улар бемаҳалда чиқиб кетишадими?— деб сўради Генри ўша дақиқада ўрнидан қўзғалган мўъжазгина автомобилни назардан қочирмай.

— Мен театрдан қайтиб келаётганимда уларни бир неча марта кўрганман. Бир шанба кун танцадан бемаҳалроқ қайтиб келаётганимда ҳам кўзим тушган. Буларнинг машинаси кўча эшик олдида алламаҳалгача тураверади.— Дот ёнидаги ҳамроҳига қаради.— Тинчликми ўзи? Бир нарса бўлдимиз?

— Ҳеч нима.

— Бу қиз ким?

— Бунинг унча аҳамияти йўқ. Кетдик, мен чарчаганман, Дот.

Генри шундан кейин машинанинг эшигини очди. Машинанинг ичкарасига ёмғир туша бошлади.

— Эҳ, сенинг саргузаштларинг тугамади-тугамади! Нега битта қиз билан тинчгина юролмайсан? Менга ўхшаган дурустрофини топиб олсанг ёмон бўлмасди.— Дот ҳиринглаб машинадан бесўнақай туша бошлади.— Кузатмасанг ҳам майли, ёмғир челақлаб қуяпти, → деб қўйди Дот.— Менда кўча эшикнинг калити бор.

Генри унга бирдан хўп дегандай бош ирғагани, Дотнинг юзи маъюсланди.

Генри лабини унинг лабига салгина тегизди.

Дот ерга тушмасиданоқ Генри моторни юргизди-да, машинани катта тезликда учириб кетди. У алами ва жаҳлидан лабини тишларди.

Жиннинг, сизга айтсам, уйдан кетолмайман, Артур Энтонини тушликка чақириб қўйган, деган баҳоналарининг сабаби бу ёқда экан-да! У Грантнинг ўйнаши. У, Генри Босмен эса, оёқ ости қилинди... Жин эса анави таги паст билан айш-ишрат қилиб юрибди!

Майли, Генри уларнинг кунини кўрсатиб қўяди...

Икковининг ҳам...

Тез орада...

XL

— Рональд ярашиш учун сўнгги марта уриниб кўр-япти. Ўзинг тушунасан, мен бу учрашувдан бўйин тов-лаёлмадим.

— Албатта, жоним. Унинг амакиваччаси бу ерда анча-мунча бўладими?

— Ҳаммаси бўлиб тўрт кун — кеча хотини билан бирга учиб келди. У иш билан, хотини эса айлангани келган. Эри кетгандан кейин ҳам Эрманусдаги ота-она-синикида қолармиш. Гарчи бундан иш чиқмаслигини билсам ҳам учрашишга кўндим.

— Бугун қаёққа борасиз?

— Аввалига бориб овқатланамиз, кейин театрға, ундан сўнг бирорта майхонаға борамиз. Жоннинг менга аталган битта одами ҳам бор.— У жилмайиб қўйди.— Рашк қилмасанг ҳам бўлади, жоним! У Жоннинг акаси,

кекса ва кал бўйдоқ, сенга ўлса ҳам рақиб бўла олмайди!

— Мен эсам барибир рашк қиламан. Бироқ бугун кечқурун Жин билан балетга тушаётганим учун шикоят қила олмайман.

— Менимча, Энтони, юрагинг оевгига сахий экани мени рашк қиласан-у, ўзинг у билан кўнгил очасан!

— Буни сенга охирги мартаси деб айтганман-ку...

— Биладан, биладан, азизим. Салгина нарса билан жигингга тегса бўлади!— Рэн унга бир варақ расм қоғоз узатди.— Хўш, бунга нима дейсан? Оқ фондан қанақа фойдаланганимни кўряпсанми, у менга контур бўлиб хизмат қиляпти — мана бу ерда, бу ерда ҳам, кўряпсанми?— у мўйқаламининг учини расмда юргизди.— Бунда қўл жуда тажрибали бўлиши керак, бироқ тупроқ рангининг устидан оқ бўёқ берилса, расм янада таъсирлироқ чиқади.

Энтони варақни олди-да, кўзидан сал узоқлаштирди. Кейин эса кўзига аста-секин яқинлаштира бошлади. Шунда қошлари чимирилди.

— Бу билан нимага эришмоқчи бўлганингни тушунаман, Рэн, бироқ менимча, бир тўда деталларни назарингдан қочирибсан. Агар шу аснода кетаверсанг, расминг карикатура чиқиб қолишидан чўчимайсанми?

Рэн бош чайқади-да, жилмайибгина елка қисди.

— Шошилма, олдин мен расмимни битирай, кейин хукм чиқар.

Улар бир оз вақтгача жимгина ишлашди.

— Сенга айтсам, ўтган сафар менга ўқиб берган парчангга хаёлим кетди,— деди Рэн ниҳоят. Энтони қўл-ёзманинг бир неча бетини варақлади.— Мен сенга, бу асарнинг кучли жойи, бироқ баённинг тайини йўқроқ дегандим. Бу, сенга айтсам, ҳозирча ёзганларингнинг ҳаммасида сезилиб туради. Сенга буни қандай қилиб яхшироқ тушунтиришни билмайман, бироқ менимча, ёзаётганигда ўзингдан кўпроқ нарса қўшишинг керак.

— Сен ўша жойни кўзда тутяпсанми?

Рэн унинг қўлидан қўлёзма варақларини олди-да, тезда кўз югуртириб чиқди.

— Ҳа.

— Қойил, нима демоқчилигинг менга равшанроқ бўлиши учун биргаликда кўриб чиқа қолайлик.

Энтони ўқишга тушди, Рэн бўлса столнинг бир чека қасига ўрнашиб олиб, диққат билан қулоқ соларди. У, дамба-дам Энтонини тўхтатиб, танқидий мулоҳазаларини айтарди.

— Ё тавба, беш ярим бўлиб қолибди-я,— деб юборди Энтони бирдан.— Вақт тез ўтаётганини қаранг-а! Қани, чой ичайлик.

Рэн чой қайнатгани мўъжазгина ошхонага чиқди.

Кейин эса қайтиб кирди-да, дастурхон ёзишга тушди. Энтони сигарета тутувди, икковлари чекишди.

— Афсуски, бутун бир оқшом Жинга сарф бўляпти-я! Шунинг ўрнига мен жон деб китобим устида ишлаган бўлардим.

— Балет сенга маъқул келади,— деб қўйди Рэн унга далда бериб.— Бундан ташқари эртага яқшанба. Сен илгариги сафаргидай ҳаммасининг ҳиссасини чиқариб оласан.

Рэн чой дамлагани ошхонага қайтиб кирди. Энтони унинг кетидан кириб, чойнакка чой дамлашини ва идишларни жой-жойига қўяётганини кузатиб турди-да:

— Менимча, сендан зўр хотин чиқади,— деб қўйди.

— Қўй, ҳозирча шу дардчил масалага яхшиси тегмайлик,— деди у.

Чой ичиб бўлганларидан кейин Рэн идиш-товоқларни йиғиштириб, ювгани ошхонага кириб кетди.

У тез орада қайтди. Энтони унга қараб тураркан, гўё бир бойлам қуёш нури хонага тушгандай туюларди.

Энтони Рэнга яқин келиб, сочини силади. Рэн Энтонининг қўли текканида сесканиб кетди. Энтони Рэнга ўзиникига ўхшамаган, бегонасифат товушда, менга нақадар кераксан, Рэн, деди.

Рэн Энтонига ўгирилди. Унинг лаблари Энтонига яқинлашиб қолганди. Бироқ бу сафарги бўса аввалгиларига ўхшамади. Наинки Рэн Энтонига кўзларини катта-катта очиб қараб турар, нигоҳида ҳеч бир нарса сезилмасди. Ёноқлари оппоқ, ранги қонсиз, қўллари шалвираб тушганди. У шу алфозда бошини орқага ташлаганича тураверди. «Нима бўлди?»— Энтони йчида ҳайрон бўлиб шундай деркан, ўзини Рэнга қарашга мажбур этолмади. У Рэннинг аранг ва чуқур нафас олиб турганини эшитарди, холос. Энтони энди фаҳмига етди. У гарчи Рэн ўзидан донишмандроқ эканини билса

ҳам, ҳозирда ўзи Рэнга қанчалар муҳтож бўлса, Рэн ҳам унга шунчалар муҳтож эканлигини сезиб турарди.

Энтони унинг юзини кафтлари орасига олиб, лабларидан авайлабгина ўпди.

Шундан кейин ташқарига чиқишди ва денгиз соҳили ёқалаб кетган ва икковлари бир-бирларини топиб олишган йўл томон шошилмай кетишди. Рэн Энтонини қўлтиқлаб олганди.

— Учрашганимизга яқинда уч ой бўлади, — деди Рэн.

— Шафақ ўша май кундаги сингари сарғимтир эди. Денгиз сокин, фақат қоялар яқинидаги жойларигина кўпик сочарди.

— Теварак-атроф қандай сокин, қандай осойишта-я! — деди Энтони.

— Ҳаддан ташқари.

— Нимаданлигини билмайман-у, бироқ денгиз мана шунақа жуда тинч ва сокин бўлса қўрқавераман. Тўлқин қирғоқни ялагани-ялаган, эшитяпсанми? Мен бундан ҳам ваҳимага тушаман.

Энтони Рэнни уйига кузатиб қўйди. У қайтиб келаётганида, гарчи шошилиб турган бўлса ҳам, ҳарқалай, тўхтаб денгизга тикилди ва унинг аллалаётган шовқинига қулоқ солди. Тўлқинлар шошилмай, эринчоқлик билан бир хилда шовиллаб қирғоққа урилишарди.

Энтони квартирасининг эшигини очганида хонада телефон жиринглади. Ҳозирда унинг телефонда гаплашишга унчалик хуши йўқ. Ҳатто трубкани олгани чўзилгиси ҳам келмасди. Бироқ телефон жиринглаганида доимо аллақандай бир амр сезилиб турарди. Мабодо сиз телефонга жавоб қилмасангиз унинг ўзидан ўзи овози ўчади, бироқ кимдир муҳим бир гап билан қўнғироқ қилган бўса-я, деган ўй сизни қийнайверади. Шунингдек, ҳозирги қўнғироқ жуда муҳим шекилли, қатъият билан зўр бериб жирингларди. Энтони ниҳоят унга қўл чўзиб деди:

— Алло?

У Жин қўнғироқ қилган бўлса керак деб ўйлаганди.

— Алло! Марҳамат қилиб айтсангиз, мистер Грант уйдадилар?

Бу Жиннинг эмас, балки эркак кишининг овози эди.

— Ҳа, мен эшитяпман.

Телефондан келаётган товуш Энтонига танишдай туюлиб, ёшликдаги хотираларини ёдига туширарди.

— Хелло, Энтони.

— Ким бу?

Энтони трубкани қулоғига қаттиқроқ босди. То гапига жавоб келгунча ўтган сония унга жуда ҳам узоқдай туюлиб кетди.

Ниҳоят телефон қилган кишининг жавоби келганида у совуқ ва хунук эшитилди.

— Стив,— деди телефон қилган киши.

XLI

— Бугун жуда ҳам индамас бўлдингиз-да, Энтони,— деб қўйди Жин балетдан кейин уйларига кетаётганларида.

— Ҳа, рост, бугун нимагадир одамларга аралашгим келмайроқ турибди,— деди Энтони гўлдираб.

— Бутун оқшом давомида фақат битта сўз айтсангиз-а. Мен доим гаплашишга уринаман, сиз бўлсангиз бўйнингизни қисганингиз-қисган. Сизга бир нима бўлди-ми?

— Шундай... машқим пастроқ...

Энтони яна тунд ҳолда чурқ этмай кетаверди. Жин эса худди ундан аламини олаётгандай нарироқ сурилиб, мўйна ёпинғичига ўралиб олди. Афтидан Энтонининг қилиғини ёқтирмаётгани билиниб турса ҳам, у пинагини бузмади.

Энтонини уйда укаси Стив Грэхем кутиб ўтирибди-ю, қандай қилиб у Жиннинг кўнглини оча олади?

Стив телефонда Энтонига уч кундан бери Кейптаунда эканлигини айтганди.

— Келганингни менга нега илгарироқ билдириб қўймадинг?

— Мен бир конференцияда жуда ҳам банд эдим. Эртага барвақт машинада Порт-Элизабетга қайтиб кетаман.

— Менга келишинг билан қўнғироқ қилиб қўйганингда, тўғри уйимга келаверардинг. Сени бир амаллаб жойлаштирардим.

Энтони укасига шундай деса ҳам овозидан чинакамига ачинаётганлигини сездиришга уринарди. Бироқ укаси уни уринтирмасликка жазм этганини эшитганида жуда энгил тин олган бўлса ҳам, ичида, мулоғимлик

қиламан деб биров ишонмайдиган ёлғон гапни гапиришнинг нима кераги бор, деб қўйди.

Энтони укасини сўнгги марта кўрганига йигирма йил ўтганидан, унинг қанақалигини ҳозирда аранг тасаввур қиларди. У болаликда тушган, шунингдек, «Бургут»нинг ҳовлисида ва спорт майдончаларида олдирган суратларни аллақачон қуритганди.

Энди биргина нарса унинг эсида қолган, бу ҳам бўлса укасининг бадани чинакам рангли одамнинг бадани сингари қоралиги эди.

Энтони укаси билан телефонда келишиб олганига кўра, Стив уйига ярим кечада келиши керак эди. Энтони укасига, кетгунигча албатта кўришишимиз керак, деганди. Стив ҳам ахири бунга рози бўлганди.

Энтони квартирасининг эшигини очиқ қолдирган, Стивга эса келиб, бемалол дамингни олиб туравер, деганди.

Энтони Жинни Эвонд-Растга олиб кетаркан, шунинг учун ҳам укаси билан учрашажагини ўйлаб, хавотирга тушарди. Ҳаммасидан ҳам, ишқилиб, бизни бошқалар кўриб, ўхшашлигимизни сезиб қолмасин-да, деб кўпроқ боши қотарди. Стивнинг бир неча соатдан кейин Порт-Элизабетга қайтиб кетишини ўйлаганда кўнгли бир оз жойига тушиб ҳам қоларди.

Энтони укасининг малол келмасликни олдиндан ўйлаб қўйганидан ҳатто хурсанд ҳам эди. Стив қанчалик банд бўлганида ҳам, истаса уч кун ичида акасини кўришга бир амаллаб вақт топарди, албатта. Бироқ Стивнинг охириги дақиқада кўнғироқ қилгани ҳам тасодифий эмаслиги равшан эди. Стив ўлса ҳам акасига ёмонликни раво кўрмас, буни Энтони биларди.

Энтонини бошқа томондан бир нарса ҳайратга солар, у ҳам бўлса Стивнинг шунчаки расмий ва қисқа кўнғироқ билан қаноатланиб Кейптаунга қайтиб кетишга ҳозирлиги эди. У наҳотки орадан шунча йил ўтган бўлса ҳам ақалли бир дақиқа акасини кўришни истамаса? Стив уни жуда ҳам яхши кўрмаса-кўрмас, лекин, наҳотки Энтонининг аҳволи қанақалигига қизиқмаса, ўзининг ишларидан гапириб беришни истамаса?

Стив хоҳласа борми акасини зумда фалокатга дучор қиларди-қўярди. Энтони Стивнинг уруш давридаёқ ёзган хатлари қанчалар хатарли бўлганини эслади.

У ўзининг «Хартли-дю Плесси» фирмасидаги мавқеи, суд оламидаги обрўсини эслади.

Энтонини ҳаммасидан ҳам Рэннинг у пишитиб қўйишга улгурмай туриб сиридан воқиф бўлиб қолиши хавотирга соларди. Энг муҳими — севгиларини маҳв этмаслик. Энтони китобини ёзиб бўлганидан кейин Рэн ҳаммасини бирма-бир билиб олади. Ҳаммасини бирдан гапириб берса борми, Рэндан айрилиб қолиши мумкин.

— Энтони,— деди Жин яна Энтонининг хаёлларини бўлиб, сизга у-бу гапларни айтсам деб кечқурундан бери оғиз жуфтлаб юрибман.

— Қулоғим сизда,— деди Энтони ўзини аранг қўлга олиб ва Жиннинг гапи қизиқтираётган кўрсатиб.

— Кеча кечқурун мен Генри билан бирга эдим. У ўзини жуда ҳам ғалати тутди.

— Қай жиҳатдан ғалати тутди?

— Менга шундай бир гап айтдики, ҳалигача ўзимга келолмайман. Мен унинг уйига киришимни хоҳлади.

— Бу гап қай маҳалда бўлувди?

— Ярим кечадан кейин. У бизникига чиқиб, бир қадаҳдан вино ичсак, деди.

— Хўш, чиқдингларми?

— Нималар деяпсиз? Албатта, йўқ! Мен унга, бемаъни гапларни қўйинг, ўзиям анча-мунча ичиб қўйдингиз, дедим. Кейинги пайтларда роса ичаётганини ўзингиз ҳам биласиз-ку. Илгари у ҳеч бунақа қилмасди.

— Хўш, унинг ўзини тутишидаги ғалати нарса нима эди?

— Билсангиз, унинг гапини қайтарганимдан кейин менга, бирга бўлганимизда ўзингизни жуда ҳам камтар, баодоб қилиб кўрсатмоқчи бўласиз-а,— деди. У «бирга бўлганимизда» деган сўзларни алоҳида таъкидлаб айтди. Мен унга ҳеч қачон бўйдоқ эркакларнинг уйларига, тагин, келиб-келиб кечаси сира ҳам кирмайман, дедим. Шундан кейин у менга ўгирилиб: «Шу ростми?»— деб сўради. У ўз шубҳаларига мендан муносиб жавоб олди, албатта. Бироқ менга нима деганини биласизми?

— Нима деди?

— Фақат мендан ачиқланманг, Энтони. Мен буни сизга илгарироқ айтмоқчийдим, бироқ сиз ҳурпайиброқ юрдингиз... айтишнинг иложи бўлмади. Энди бўлса уйга етиб келдик ҳисоби, мен...

— Менга парво қилманг, азизим. Хўш, у нима деди?

— У менга бақрайиб туриб: «Мени алдаманг, бунинг фойдаси йўқ», деди. Худди шундай деди. Бу нима деганингиз, деб сўрасам, қандай жавоб берди денг, сиз ҳар куни кечқурун уйингизга олиб кетармишсиз. Бу менга ишончли манбалардан маълум, дейди. Азбаройи жаҳлим чиқиб кетганидан тилим гапга келмади, эсим сал ўзимга келгач, ўлгудай қарғаб, уйимга элтиб қўйишни ва мени унутишни буюрдим. У буларнинг барини хотиржам тинглади, гапимни тугатганимдан кейин: «Олифтагарчиликнинг кераги йўқ, Жин. Мен ҳаммасини яхши биламан», деди. Мени у сизникида кўриши мумкин эмас, нега деганда, уйингизда ҳеч қачон бўлмаганман.— Жин хижил тортиб кулди.— Бунинг устига қаерда туришиңгизни билишлиги хаёлимга ҳам келмабди...

— Мени ҳам,— деди Энтони Жиннинг сўзларини ажабланиб тингларкан.

— Буни бир оз ўйлаб, сиз унга шунга ўхшашроқ нарсани шама қилдингизмикин, деган хаёлга бордим.

— Мен-а?— Энтони таажжубда қолганидан нафаси чиқмади.— Айтинг-чи, нима учун?

— Мен унинг рашкини кўзгаш учун айтдингизми, деб ўйловдим-да.

— Ё тавба, Жин, сиз қандайдир бемаъни ишлар бобида мендан шубҳа қиляпсиз!

Энтони бу гаплардан нафратланаётганини Жиннинг ўзи ҳам сезиб турарди.

— Эркаклар бунақа гапларни гоҳо бир-бирларига гапириб туришмайдими?— деб қўйди Жин сал пастроқ тушиб.

— Мабодо гапиришадиган бўлишса, бундай гаплар учун уларни калтаклаш керак. Энди бу воқеага келсак, Жин, мабодо у тўғри бўлган тақдирда ҳам, Генри Босмен энг расво одам бўлиб чиқади. Борингки мен унга буни гапирганимда ҳам. У бунинг учун сиздан ўчини олмай қўймасди. Хўш, ундан кейин сиз менинг кунимни кўрсатардингиз, шундайми? Сиз булар ҳақида ақалли ўйлаб кўрмадингизми?

— Мен нимани ўйлашни ҳам билмай қолдим.

— Мен сизга Ивоннанинг балидан бери у одам билан «салом» ва «хайр» дан бошқа нарсани гаплашмайман, деганман-ку. Ёинки тўғрироғи, у одам мен билан гаплашмайди,— Энтони кулимсираб қўшиб қўйди.

— Бўлмаса у ғирт жинни экан,— деди Жин.— Шунча гапни ичидан чиқариб айтишга уялмаганини қаранг-а!
Энтони Жиннинг, уйингизни, қандай яшаётганингизни бир кўрсам, деб шама қилганини эсларкан, қизга зимдан қараб қўйди.

XLII

Энтони кўчасининг муюлишидан ўтганида квартирасининг деразаси ёруғлигини кўрди. Машинасини, Стивни элтиб қўйишимга керак бўлади, деб кўчада қолдирди, зинадан талага кўтарилди. Эшикнинг тутқичини секин буради. Шунда салгина ҳаяжонланаётганини бирдан пайқаб қолди.

Энтони эшикни бир туртганди очилди. Шунда ака-ука бир неча лаҳза бир-бирларига унсиз тикилиб қолишди.

Энтони Стормхокдан кетганидан бери анча ўсганлигини ўзи ҳам сезарди. У ҳозирги мавқеи билан ҳақли равишда фахрланарди. Мактабни аъло баҳолар билан битирди. Армияда капитан унвонини олишга муваффақ бўлди. У қаерда пайдо бўлмасин — судда ҳам, адвокатлар идорасида ҳам одамлар Энтонини бошқалардан кам кўришмасди.

Шунга қарамай Энтони ўзининг бир хоналик квартирасига кириб, ўзидан беш ёш кичик бўлган укасига қараганида тўсатдан ўзини кичкина ва беқадр сезиб қолди. У Стивнинг ўсиб, жуда ҳам ўзгариб кетганлигини дарров пайқаганди. Стив энди йигирма учга қадам қўйганди. У Энтонидан сал баландроқ бўлиб, анча қотма-роқ, гавдаси ҳам унчалик бежирим эмасди. Энтони укасининг юз суяклари туртиб чиқиб, озиб кетганлигини кўриб ҳайрон бўлди. Стив чамаси кўп ўқиганлиги ёки бирор иш қилганлигидан бўлса керак, сал букчайиброқ юрар, бундан кўзойнаги ҳам дарак бериб турарди. Унинг териси болалигидагига қараганда сал оқариброқ қолганга ўхшар, Энтонининг хавотири ва хаёли укасининг қиёфасидаги асосий нарсани ошириб юборган бўлса ҳам ажаб эмас-да.

Стивнинг афти Энтонининг афтига ўхшар ва уларнинг оилавий жиҳатдан яқинликларини аён кўрсатиб турарди. Энтони буни сезганда ҳам юрагини ваҳм босди.

Шундай бўлса ҳам Энтони Стивнинг юзи ва ақл барқ уриб турган кўзларидан довдирамади, ўша заҳоти ўзининг тили қисик жойи борлигини сезмади, Стивнинг танаси қора эканлиги ўзини жувонмарг қиладиган даҳшатли далил эканлигини ҳам пайқамади. Йўқ, бундан ҳамма гап Стивнинг қора қиёфасидан сезилиб турган ва ўзини пинҳон тутган нафратда эди. Ана шу нафрат Энтонининг қатъиятини бўшаштириб юборди. Стив акаси ўз ҳаётини майнавозчиликка айлантириб, муғамбирлик, ёлғон ва усталик кўчасига кириб олганидан нафратланарди.

Улар бир дақиқа унсиз бир-бирларига баҳо беришди, Хонада энди эски меҳр билан эски нафрат ўртасида кўраш кетарди.

Энтони укасининг қорамтир кўзларига тикиларкан, вигоҳида қуруқ, аёвсиз ва қатъий шубҳа сизди.

У укасига яқинлашиб, иккала қўлини елкасига қўйди.

— Қалай, аҳволларинг яхшими, Стив?— Энтони самимият билан сўради.— Шунча йиллардан бери...

Самимияти Стивга таъсир қилгандек туюлганидан Энтонининг юраги гупиллаб ура бошлади. Ака-уканинг учрашуви ана шундай бўлиши керак-да, ўзи.

Стивнинг эса укасига берган жавоби совуқ ва деярли кескин чиқди:

— Ажойиб, Энтони, раҳмат. Ўзинг-чи?

Самимият ўша лаҳзанинг ўзида йўқолди-кетди — у умуман бормиди ўзи? Энтони укасини юмшатиш учун гапини иложи борича қувноқроқ чиқаришга ҳаракат қилди:

— Менми? Зўр. Яна учрашганимиз жуда ажойиб бўлди-да, Стив.

Стив истехзо билан лаб бурди. Бу билан у, Энтони ростдан ҳам шундай фикрдамикин, деяётгандай бўларди.

— Жуда ўсибсан.— Энтони бўй ўлчашмоқчи бўлиб Стивнинг ёнига турди.— Қара, мендан баландсан-а!

— Жиндай,— Стив унинг гапини маъқуллади.— Пича семирсам ёмон бўлмасди. Жуда ориқ ва қоқ суяк-лигимни пайқаяпсанми?— У шундан кейин елкаси билан кўкрагини кўрсатди.

— Йўқ, унчалик эмас,— Энтони ёлғон қўшди.— Умуман, вақти келганда семирасан. Қани, ўтир-чи, мен сени

Чой билан бир меҳмон қилай. Ё бақувватроғидан кетадими? Вино, виски ё пивоми?

— Агар сенга малол келмаса чой ичган бўлардим. Вино ичмайман.

Энтони ошхонага кириб чойнакни оловга қўйди-да, қайтишида булка, ёғ ва бир қути сардин кўтариб чиқди.

— Мени топишда қийналмадингми?

— Йўқ, албатта, телефонда менга ҳаммасини яхшидаб тушунтирувдинг-ку. Бу ерда сени кутиб ўтириб китобларингни кўздан кечирдим. Уларнинг ичида қиёматлари ҳам бор экан.

— Ҳа, буларни йиққунча югуришга тўғри келди. Келганингга анча бўлдими?

— Ярим соатча. Бироқ бунақа китоблар орасида бўлганингдан кейин вақт ўтганини ҳам билмайсан киши.

Улар жим қолишди. Энтони то умрининг охиригача бировга «укам» деб кўрсатолмайдиган Стивга қаради.

— Ўзинг тўғрингда гапириб бер, Стив,— деди у.

Стив дарҳол жавоб берақолмади. Кўзларидан акасининг бу илтимоси юракдан чиққанлигига шубҳаланиш сезилгандай бўлди. Бироқ гапира бошлаганида овози дўстона чиқди:

— Хўш, сенга нимадан гапирай — армиядан қайтганимдан кейин ўзинг билгандай ўқитувчилик қилдим. Буни сенга ёзиб юборувдим шекилли? — Энтони бош ирғади. — Агарда тез-тез хат ёзиб турганингда, мен ҳам жавоб қайтарар, ўшанда мендаги ўзгаришлардан сен, сендаги ўзгаришлардан мен хабардор бўлиб турардик.

— Мени кечир, Стив. Биргина баҳонам дангасалигим.

Стив яна боягидай шубҳа билан қараб қўйди.

— Ҳа, гап шундай, — Стив гапида давом этди, — армиядан қайтганимни гапирувдим...

— Шундай қилиб, шимолда бўлолмадингми?

— Афсуски йўқ. Мен эсам дунёни бир кўрсам дедим. Бироқ бунинг ўрнига шу ердаги, Жанубий Африкадаги лагерларда кунимиз бекорга ўтди, базага буйруқ қиладиган жанобларни машинада олиб юрдик. Битта қилган ишим китоб ўқидим.

— Газетангдан гапириб бергин.

— О, у — менинг муҳаббатим. У «Адолат учун» деб аталади. Тўрт киши чиқарамиз. Газета европалик бўлмаганларга аталганидан, уни чиқариб туриш ҳам муш-

кул. Сенга айтсам, бизда маблағ жуда кам. келиб тура-
диган эълонлар ҳам кўп эмас. Шундай бўлса ҳам бир
амаллаб учма-уч қилиб, ҳар жумада газетани чиқариб
турамиз.

Энтони булкани қирқиб, унга ёғ суркади.

— Бу қизиқарли иш бўлса керак,— деб қўйди у,—
бирок ҳеч қанақа фойда чиқадиган томони йўқми?

— Жуда-жуда оз. Бирок бу бизни ташвишга солмай-
ди. Биз текинга ишлаймиз. Гоҳо-гоҳо оз-моздан қалам
ҳақи оламиз. Фақат битта шеригимиз редакцияда эрта-
дан-кечгача ишлайди. Унга маошга ўхшаган нарса аж-
ратилган. Бошқалар ўз кунларини ўзлари кўриб юриша-
ди. Масалан, мен черков ихтиёридаги мактабда дарс
бераман. Кечқурунлари эса болаларни имтиҳонга тай-
ёрлайман, ундан ташқари, европаликлар матбуоти учун
биз, раңглиларни ташвишлантираётган масалалар хусу-
сида мақолалар ёзиб тураман. Мақолада танқид сал
берироқ бўлса босишади, албатта. Бир неча фунт ишлаб
олишни хоҳласам ҳам ўзимни тийиб туришимга тўғри
келади. Лекин ўзимизнинг «Адолат учун»да эса истаган
мақоламни чиқара оламан. Газетада ўзимизни эркинроқ
сезамиз ва халқимиз туйғусини анча дадил ифода эта-
миз.

У «халқимиз туйғусини» деган сўзларни алоҳида
уқтириб ўтганидан қаттиқ аламда эканлиги сезилиб ту-
рарди.

Энтони лабини ялаб, тупугини ютди. Кейин бир қу-
ти сигарета олиб, Стивга тутди.

— Раҳмат, мен чекмайман.

Стивнинг бу раддияси Энтонини баттар гангитиб қўй-
ди. Укаси бир қултум вино ичиб, сигарета тутатиб ўтир-
са, ўртадаги жиддият анча кўтарилган бўларди. Энтони
шундан кейин ўзи чекди.

— Бу ерда қанақа конференцияда қатнашдинг?

— Биз апартеидга қарши бутун мамлакат бўйлаб
норозилик ташкил қилиш учун тўпландик.

— Буни нафи тегадими?

— О, мен жуда чеккага чиқариб қўйилганимизни
биламан. Шундай бўлса ҳам курашишимиз керак. Мен
негадир келажакка ишонаман. Апартеид машина-
си, чамамда, бизларга сенлар одам эмас, ҳайвоннинг
алоҳида бир турисан, деган гапни уқтиришга мўлжал-
ланган. Уларнинг бу уринишлари беҳуда кетгани қола-

ди. Апартеид халқнинг алами ва газабини оширмоқда. Ҳар қанақа газаб сиёсий онгнинг ошишига туртки бўлади. Биз халққа маърифат тарқатиб, низоларни бартараф қилишимиз ва одамларни бирлаштиришимиз лозим...

Стив йўталиб, гапиролмай қолди. У аввалига томоғи қичишгандай енгил йўталиб турди, бироқ кейинига бориб зўрайиб кетди.

Энтони унга бир стакан сув берди. Укаси сувни ичаркан, Энтони унинг аянчли юзига ўнғайсизлик билан тикиларди.

— Ҳозирда аҳолини қайта рўйхатга олишни гапириб юришибди... Бизга шахсий гувоҳнома ёки паспорт беришди, унга эса «ноевропалик» деб ёзиб қўйилган бўлади, нега деганда, биз «фақат европаликларга» аталган майхона ёки кинога кириб қолишимиз, вагонга тушиб қолишимиз мумкин-да. Сен, менимча, бу нарсаларга бошқача қарайсан, нега деганда, европаликдай кун кўриб келяпсан ва бизнинг халқимиз билан муомала қилмайсан.

— Буларнинг бари акамга таъсир қилмаяпти, деб ўйламагин, мен...—Энтони ортиқча гапириб юборганидан ўтакаси ёрилиб тўхтаб қолди. Стив ундан ақллироқ ва босиқроқ бўлганидан ногоҳ ўзининг акалигини ҳам унутаёзди.

— Йўғ-э, унақа дема, Энтони! Ҳаммасини яхши тушунаман, бироқ мен бошқа нарсани кўзда тутувдим: мен сенга ҳозирда мамлакатимизда ҳар қадамда рўпарадан чиқиб турган фожияларга асло йўлиқмагин, апартеидни ҳали яхши билмайсан, демоқчийдим. Менинг — демак, сенинг ҳам холаваччаларимиздан бири давлат хизматидаги бир йиғит билан унаштирилиб қўйилганди. Мана шу ақллигина ва яхшигина қизнинг ранги сал қорароқ, мендан эса оқроқ. Унинг ўзи ҳам, қайлиғи ҳам Дурбанда туришар, бир неча йиллардан бери доим бирга юришарди. Уни ҳамма европалик қиз дерди. Мана шу икки ёш тўйдан олдин черковга боришибди. Ушанда руҳоний тўсатдан никоҳдан ўтмайсизлар, дебди. Бу воқеа аралаш никоҳларни ман этувчи қонун кучга кирганидан бир неча кун кейин юз берганди. Стелла бечора эс-хушидан айрилаёзди.

— Тез орада мамлакатимиз ирқий устунлик ҳақидаги афсоналар ҳукм сурган нацистлар Германиясининг нақ ўзига айланади-қолади,— деди Энтони.

— Ҳа. Шундай қилиб, ўша йигит Стелла билан Англияга кетиб, ўша ерда туриш учун пул тўплай бошлади. Кўп одамлар шундай қилишади ўзи. Стелла уйдан чиқмай йиғлагани-йиғлаган, ҳеч кимни кўргиси келмасди. Қайлиғи пул тўплай олмаслиги равшан бўлганидан кейин қиз заҳар ичди.

Стив кўзойнагини тўғрилаб қўйиб, йўталининг олдини олиб, бир қултум сув ичди. Энтони бўлса столга чашка ва ликобларни қўя бошлади.

— Метрикасида европалик дейилган ўн саккиз яшар жувон воқеасини шу бугун эшитдим,— деди Стив гапида давом этиб.— Унинг европаликка турмушга чиқишига рухсат беришмабди. Нега деганда, онасининг никоҳ қоғозида аралаш қонли дейилган экан. Қиз бечора оғир-оёқли экан.

— Қиз кўринишда оқми?

— Ҳаммаси жойида.

— Ундай бўлса мен ҳеч нимага тушуна олмадим. Аралаш никоҳ ҳақидаги қонунга кўра ташқи кўринишда европаликдан фарқ қилмайдиган кишининг дурагай эканлиги исбот этилмаса, у европалик саналаверади. Агар кўринишдан европаликка ўхшамаса, хулоса ҳам ўшанга яраша бўлади. Бундан ташқари, мабодо аёл европаликлар орасида европаликдай яшаб келаётганини исбот эта олса, никоҳ ташқи кўринишдан қатъи назар барибир қонуний ҳисобланаверади.

Стив кулиб қўйди.

— Сен, бу масалани махсус ўргангансан чоғи?

Энтони укасига синчиклаб тикилди. Танбеҳ қаттиқ бўлди-ку, деб қўйди у ичида, гап шахсиятга бориб тақалапти.

— Мижозларга маслаҳат беришда керак бўлгани учун ўрганишга тўғри келган.

— Фақат шунинг учунми?

Энтони Стивнинг кўзларида қандайдир кўҳна, илди-зи узоқ ўтмишга, банту халқи Африканинг ичкарасидан жанубга кўчиб ўтган пайтларга тааллуқли бўлган бир тўйғунинг оний ифодасини кўргандек бўлди. Стив саволди акасини нобкерри¹ ёки асгей² дан ҳам баттар яра-лаётганини наҳотки пайқамаетган бўлса.

¹ Африкаликларнинг қуроли, гурзига ўхшаб кетади.

² Найзанинг бир тури.

Энтони шунда хаёлига келган нарсадан ўзи уялиб кетди; укаси ҳақидаям шунақа ўйлайдими, тагин ака-ука бўлишса-я.

Энтони яна битта сигарета олиб, ўрнидан турди. У сигаретани, камдан-кам кетма-кет чекарди.

Унинг Стивга берадиган жавоби йўқ эди. Нега деганда, кишининг ташқи кўриниши ва ҳаёт тарзи аралаш никоҳда ҳал қилувчи роль ўйнашлигини эшитганда енгил нафас олганлигини эслаганди. Энтони айтиш пайтда худди ҳозирда, ҳукумат шахсий гувоҳномани жорий этишни жиддий ўйлаб турганда Стив билан мулоқотда бўлмаслик бағоят муҳимлигини ҳам тушуниб турарди...

Энтони Стивга кўз қирини ташлаб турар, укаси ҳижид бўлганлигини сезган-сезмаганлигини билмоқчи оўларди.

— Ахири чой қайнади,— деди у чой дамларкан.— Бекаликни эплаёлмасам керак деб кўрқаман.

— Жуда ўрнига қўясан,— деди Стив. У чой қуйилган чашкани қўлига олгандан кейин хонага бир нафас жимлик чўкди. Ака-ука чой ичишарди.

— Мени кечир, Энтони,— деди Стив ниҳоят,— ўйламай гапирдим.— Унинг овози майин ва дўстона чиқарди.— Сени хафа қилмоқчи эмасдим.

— Майли, майли, Стив. Ҳаммасини тушунганга ўхшайман.

— Бундай ҳаёт тарзини танлаганинг учун сени... қораламайман. Ўзим ҳам шундай қилардим, агар...

Стивнинг сўзи оғзида қолди. У хонага кўз югуртираркан, нигоҳи девордаги акаси бошқа солдатлар билан эҳромлар этагида туя миниб тушган суратда тўхтаб қолди.

Энтони шунда укасининг суратингдан юбор деган илтимосини жавобсиз қолдирганини эслади.

XLIII

Энтони Стивга қаради. Биология нуқтаи назаридан уларнинг терилари рангидаги тафовут генларнинг бўлакча комбинацияси билан изоҳланар, ижтимоий жиҳатдан эса бу фожиа эди. Энтонининг душманларидан хоҳлагани сиёсий, ижтимоий ва хизмат соҳасида бу қуролдан фойдаланиб, уни дабдала қилиши мумкин эди.

Унинг ҳаёти Стивнинг ҳаётига нисбатан нашъали ва енгил кечаётган бўлса ҳам, Энтони бамисоли вулқон устида яшар, сири ошкор бўлди дегунча вулқон ҳам отила бошларди.

Стив бунақа хатардан холи эди. Энтони укаси ўзини ҳаётий мақсади маълум одамдай бемалол ва дадил тутаётганини пайқади. Уларнинг қайси бири бахтиёриккин? Энтони ҳам халқи билан алоқасини узмаганида яхши бўлармиди?

Стив гапини охиригача айтмаган бўлса ҳам охириги дашноми Энтонини қийнаган саволларга жавоб эди. Энтонини куни ўзининг кимлигини яшириш билан ўтиб келяпти. Бунда танасининг оқлиги иш бериб турибди. Стивга эса бу йўл берк. Энтонига рўпара келган ҳар бир одам уни албатта росмана европалик ҳисоблар, Стивнинг қоралиги кимлигини кўрсатиб турса, Энтонининг насл-насаби суриштирилсагина кимлиги маълум бўларди. Стивда истиқбол ҳам, сир-пир ҳам йўқ. У қанчалик истарали, истеъдодли ва ақлли бўлмасин, ҳеч нарса унга мададга кела олмайди.

Ҳамма гап шунда-да, дерди Энтони ичида. Қора танли укамнинг истиқболи йўқ.

Шундай экан Энтони ўзининг имтиёзларидан маънафатли равишда фойдаланишга уриниб, бемалол яшашга ҳақли эмасми? Фараз этайлик, у ўзини рангли деб (буни ўйлаш ҳам ваҳимали) эълон қилди ҳам. Унда анча-мунча нарсадан маҳрум бўлади. Жамият томонидан Стивга ўхшаб рангли сифатида оёқ ости қилинишдан ташқари, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида турткиланади. Спорт ва бошқа клублар, меҳмонхоналар, ресторанлар ва қаҳвахоналар, озми-кўпми эпақалироқ кино ҳамда театрларнинг бари европаликларга аталган. Давлат идораларидаги талай вазифаларга ранглилар йўлатилмайди, кўп касблардан улар бенасиб. Гап фақат шу билан тугамайди. Қаерда бўлмасин унга мукаммал инсон эмаслигини сездириб туришади.

Бундан ташқари, дерди Энтони ичида, истаганимда ҳам бари бир ҳамма нарсадан кечиб, Стив мансуб бўлган халқ орасида тура олмайман. Қондош биродарлардан Энтони анча узоқлашиб қолган, улар Энтонининг хонлигини унутишмас, бегонасираб совуқ муомала қилиб, гуноҳини кечиришмаган бўларди.

— Чойдан яна қуяйми?—таклиф қилди Энтони.—

Чойнак деярли тўла.— Энтони фикрлари чалкашлигини яширганидан беихтиёр шундай деди.

— Жиндай қуяқол бўлмаса. Бўлди. Энди гапириш навбати сенга.

— Яхши. Бироқ олдин менга нимага қизиқишингни айтгасан.

— Фақат музыкага, скрипкага.

— Илгаригидай скрипка чалишни яхши кўрасанми?

— Бўлмаса-чи! Ҳар куни чаламан. Бир кунмас-бир кун улкан симфоник оркестрнинг концертида якка созда чалиш бахтига муяссар бўлсам-а? Бизнинг мамлакатимизда европалик бўлмаган одам бунга умид боғлашининг ҳожати ҳам йўқ.

— Севимли композиторларнинг кимлар?

— Моцарт билан Бетховен. Менда уларнинг асарлари ёзиб олинган пластинкалар бор. Бетховеннинг учинчисидан бошқа фортепиано учун ёзган ҳамма концертлари, шунингдек, скрипка учун концертлари ҳам бор. Порт-Элизабетда ранглилар орасида ишқивоз созанда-лар кўп.— Стивнинг овозида жонланиш сезилди.— Мен бир йил олдин дўстларимни тўплаб музыка тўгараги туздим. Унда ўн киши бор, тўгаракка ўзим раҳбарлик қиламан.— Стив маза қилганидан ҳатто кулиб юборди.

— Зўр,— деб қўйди Энтони. У нимадир демоқчи бўлса ҳам хаёллари олисда эди: шу дамда онасини, Стив икковларининг оналарини ўйларди.

— Мана, биз сен ҳақингдаги гапдан яна чалғиб кетдик. Қани, Энтони, энди ўзингнинг аҳволингдан гапир-чи.

— Умуман айтганда, ёмон эмас.

Энтони уруш давридаги кунларини, ўз соҳасида нималарга эришганини, фирмадаги мавқеини гапириб берди.

Стив унинг гапларини диққат билан тингларди.

— Хўш, кичкинагина Стормхокимизнинг аҳволи қалайкин?— деб қўйди у олис-олисларга орзуманд тикилиб.

— У ердан менга ҳеч қанақа хат-хабар келмайди. Сенга-чи?

— Менга ҳам. Ўша йиллар эсингдами, Энтони? Шўрлик онам, ўзиям роса азоб тортган бўлса керак.— Уртага қисқа жимлик чўкди.— Уйланиш ҳали хаёлингда йўқми, Энтони? Севадиган қизинг борми?

Энтони унга Рэн билан Жин ҳақида гапириб бермоқчи бўлди-ю, бироқ фикридан қайтди.

— Йўғ-э, нималар деяпсан, мен бунақа ишлар билан шуғулланмайман,— Энтони кулиб юборди-да, бурилиб, китоб шкафига яқин келди.— Бунга менинг вақтим йўқ. Ишим жуда ҳам кўп. Сен квартирамнинг ҳамма ёғини кўрдингми?— деб сўради у ётоқ билан ўзлари турган жойни ажратиб турган пардага ишора қилиб.

— Йўқ, ҳаммасини эмас.

— Мен худди қўша-қўша хоналарим бордай гапиряпман-а.— Энтони пардани тортди.— Бу ёққа кел, сенга хонамнинг иккинчи бўлагини—қирол ётоғини кўрсатаман.

Улар парданинг нариги томонига ўтишди. Стив ўша заҳоти денгизга қараган катта деразага яқинлашди.

— Кундузи бу ердан жуда чиройли кўринса керак,— деди у.

— Ҳа, кечаси ҳам. Ой кўрфаз узра сузаётганида жуда зўр бўлади.— Энтони Стивга диққат билан тикилди.— Хўш, ўзинг-чи? Бирортасига кўнгил берганмисан?

— Мен ҳали ёшман, ўзинг биласан-ку,— деди Стив уялинкараб кулиб.

— Бу жавоб эмас. Қани, бўлақол.

— Хўп, бўлмаса айтақолай: менинг севган қизим бор. У мендан ярим ёш кичик. Мактабда муаллимлик қилади.

— Менга ўшандан гапир,— илтимос қилди Энтони. У ўша заҳотининг ўзида гапни нозик томонга буришга жазм этиб, қўшимча қилди:— У ранглими, Стив?— Энтони бу гапни укасидан очиқдан-очиқ сўраганидан ўзи ҳам ҳайрон бўлди.

— Бўлмаса-чи! Наҳотки мени европалик қизни севишга жазм этади деб ўйласанг? Қолаверса бунақа нарсаларга қандай қарашимни ўзинг биласан. Мабодо севиб қолганимда ҳам, ўзимни сира ҳам европалик кўрсатмаган бўлардим. Тагин мени қоралаяпти деб ўйламагин...

— Стив, мени ёмон кўрмаслигинг мумкинми, шунга билмоқчийдим.

Улар шу оқшом биринчи марта бемалол ва ошкора гаплашаётганларидан Энтони хурсанд эди.

— Ҳа, менимча, сени қоралаш керак эмас. Бизни шундай тарбиялашган. Бунинг учун ота-онамиздан, аynиқса, онамдан ўпкаланмай иложим йўқ. Онамиз бечора умрининг охиригача ҳақиқатдан қочиб, сиримизни яши-

риб юрди. Шунинг учун ҳам мени сёндан айирди, сени оқлар орасида яшайди, деб ишонганидан шу ишنى қилди. Мен оиланинг даҳмазаси эканлигимни сезардим. Отам бечора бўлса, иродасиз одам эди. Бизни ўгай қилиб ажратиб қўйган мактабга берганлиги учун отамни ҳам айбли биламан,

— У аввало онамиз хурсанд бўлсин деб шундай қилган.

— Биламан, Энтони. Эҳтимол, улардан бирортасини ҳам чинакамига айблаш мумкин эмасдир. Умуман айтганда, бунинг учун битта-яримтадан хафа бўлишнинг бемаънилигини аллақачон тушунганман. Онам Жанубий Африка жамиятини ҳеч қанақа мантиқий ва маънавий асоссиз дабдала қилаётган бидъатлардан умр бўйи қўриқиб юрди.

Стив ниҳоят уйдагидек ўзини бемалол сеза бошлади. У ориқ қўлларини бошига қўйганича ўринда чўзилиб, шипга ўйчан тикиларди. Кўзларидан аввалги бегонасираши сезилмас, қарашлари энди жуда мулојим бўлиб қолганди.

— Бемаҳал бўлиб қолган бўлса керак,— деб қўйди у.— Соат неча бўлдийкин?

Ўрин ёнидаги стулда ўтирган Энтони соатига қаради. Бирдан чорак ўтибди. Стив каллаи саҳарлаб кетиши керак. Энтони укасининг кетишини, яна кўришгунларича орадан анча-мунча вақт, эҳтимол кўп йиллар ўтиши мумкинлигини ўйлаганида, бирдан маъюс тортиб кетди.

— Яна бир соат туратур,— деди Стивга,— пича сабр қил. Соатим олдин кетяпти. Сени шаҳарга ўзим элтиб қўяман.

— Барибир тезроқ кетмасам бўлмайди. Эргалаб олис йўл босишим зарур.

Улар бир-бирларидан кўзларини узинмасди. Шу лаҳзада уларнинг бутун ўтмишлари ва келажаклари кўз олдиларидан ўтарди. Ҳозирги кунлари эса, улар учун аҳамиятсиз эди.

— Сен менга яхши кўрган қизинг тўғрисида гапириб бермоқчи эдинг,— деди Энтони укасини гапга солиш учун.

Стив сукут қилиб турди-да, кейин ботинқирамайроқ гап бошлади:

— Бир йилчадан бери танишмиз. Қизиқиш-қарашларимиз ҳам бир...

Ака-ука қандайдир товушни эшитиб бир-бирларига барабар қарашди. Кимдир гўё кўча эшикнинг тутқичини бурарди. Энтони эшикни очиқ қолдирганлигини эслади.

— Бемаҳалда юрган қайси жин ургур бўлди?—деб қўйди Стив шивирлаб.

Эшик тутқичи ғижирлайверди. Тиш доктори оғриган тишни арралаганда бормашинанинг овози одамнинг қанчалик гашини келтирса, эшик тутқичининг ғижирлаши ҳам шунчалик гашга тегарди.

Энтони ирғиб туриб, эҳтиёткорлик билан парда ортидан қаради. Шунда эшик очилиб, қисилган сарғимтир кўзлар Энтонига тикилди. Энтони бир фалокат бўлишини сезд.

Келган киши Генри Босмен бўлиб, сал гандиракларди.

Унга бу пайтда нима керак экан? Қаердан келаётганикин?

Еки у Стив квартирага кириб келаётганини кўрганмикин? Энтони шунга ўйлаганида даҳшатга тушди. Генри Босменнинг кейинги кунларда ўзини тутишидан ҳар балони кутса бўларди. Энди эса унга бор ёмонлигини қилиб қолиш имкони туғилганди.

Энтони шоша-пиша орқасига қаради. Стив ўрнида ўтирарди. Унинг қоп-қора юзига қараган Энтони кўзининг оқи ялтираб, оғзи очиқ турганини пайқайди. Энтони шунда яна укаси билан таналарининг бошқа-бошқалигига қарамай бир-бирларига жуда ҳам ўхшашликларини сезд. Уларнинг юз тузилишлари деярли бир хил эди. Икковлари ҳам қирра бурун, бир хил пешанали, қалин қошли, кўзлари ҳам фарқ қилмасди. Босменга ўхшаган кўзи ўткир одам буни дарҳол пайқайди. Энтони эришган мартабасио фирмадаги мавқен, Хартлнинг иззат-хурмат қилишлари — ҳаммаси чиппақка чиқиб кетишини бир лаҳза кўз ўнгига келтирди. Бу тасодиф Босменга жуда ҳам қўл келаётганди.

Бироқ Рэнни ўйлаганида бошига тушадиган ҳамма балолар-у, шармандагарчиликларни унутди-қўйди.

Энтони бир лаҳза Рэнни, унинг табассумини, кулиб турувчи мулойим кўзларини, унинг чеҳрасида ўзи бир вақтлар пайқаган эҳтирос ва чарчоқ, ханда ва мунг, қувноқлик ва зеркиш ифодаларини кўз ўнгига келтирди. Энтонининг сирини ошкор бўлса борми, бундан Рэн ҳам

азоб чекади. Йўқ, Босмен Энтонини Стив билан бирга кўрмаслиги керак. Ҳа, бирга кўрмаслиги керак!

У лип этиб Стивнинг олдига бориб шивирлади:

— Беркин, тезроқ беркинақол. Кейин ҳаммасини тушунтираман.— У Стивга каравотнинг тагини имлаб кўрсатди. Ҳайрон бўлган Стив нима қиларини билмасди. Энтони шундан кейин Стивга чанг солиб, каравотнинг тагига киритиб юбораёзди.— Нимаки бўлгандаям бу ердан чиқма,— Энтони укасига ялингандай шивирладида, шоша-пиша парданинг нарёғига, Босмен истиқболига юрди.

— Хайрли кеч,— деди у иложи борича ўзини осойишта тутиб,— бу ғалати ташрифингизга не билан бурчлиман?

— Хайрли кеч.— Босмендан ичкилик ҳиди гупиллаб келарди.— Жиндай тергов қилмоққа жазм этдим. Бор гап шу.

— Бу билан нима демоқчисиз?— сўради Энтони.

У энди ўзини анча дадил сизди. Олишиб қолгудай бўлсалар ҳам Босменни тинчйтишга кўзи етарди.

Босмен шошилмай, маъноли тиржайганича кулдонни олди. Унда кундузи Рэн чеккан сигаретларнинг қолдиқлари ётарди. Уларнинг Энтони чеккан сигаретлардан фарқи лаб бўёғининг сал-пал бўлса ҳам юқи қолганлигида эди.

— Қоронгида қўш сигаретми?— деб сўради Босмен.

Босменнинг лаблари юпқа тортиб кетди. Энтонининг хаёлида мамлакатдаги суд ишлари системасини ўзлари-ча муҳокама қилишган куни Босменнинг лаби шунақа юпқа тортиб кетганди. Босмен кулдонни жойига қўйдида, индамайгина сигаретларнинг қизил юқли жойига туртиб қўйди. Кейин Энтони билан Стив чой ичган бўш чашкага имо қилди.

— ...биргаликда чой ҳам...

Босмен ҳиринглашни бас қилди-да, тутила-тутила аранг гапира бошлади.

— Бу билан нима демоқчисиз?— Энтони туюқиб сўради.

Энтони иложи борича ўзини тутиб, бемалол гапиришга ҳаракат қиларди. Бироқ шу гапни айтаётганида ҳамма ёғи сирқираб кетгандай бўлди. Босмен елкасини кўтариб, бошини энгаштирганича парда томон кела бошлади.

— Мени алдашнинг кераги йўқ.— У ётоқ томонни кўрсатди.— У ерда ким борлигини биламан. Сиз бу ерга Жинни олиб келгансиз.

— Эсингизни еб қўйибсиз!— Энтони шундай дея олдинга қадам ташлади-да, Босменга тегмаса ҳам, у ўта бўлмайдиган қилиб туриб олди.

— Хўш, мабодо адашаётган бўлсам,— Босменнинг овозида бадхоҳлик сезилиб турарди,— буни исбот қилиш осон. Қани, йўл беринг-чи.

У Энтонини четга сурмоқчи бўлди. Энтони эса жойидан жилмади.

— Кечирасиз,— деди у гижиниб,— у ёққа ўта олмай-сиз.

— Демак, мен ҳақ эканман. Жиннинг анойилигини қаранг, эркак кишининг квартирасига келиб, бемалол ётиб қолавераркан-да.— Генри Жин эшитсин дегандай овозини баландлатди. Кейин чийиллаб узоқ кулди.— Қани, бу ёққа чиқақолинг, Жин!— қичқирди Генри.

— Жин йўқ бу ерда.

— Алдаяпсан!

— Менга қаранг,— деди Энтони туюқиб,— бу менинг квартирам, улоқтириб ташлашимни кутмай, яхшиси чиқиб кетақолинг! Сиз мастсиз. Уйингизга бориб ухланг.

Босмен олдинга қадам ташлаб, Энтони устига бостириб кела бошлади. Энтони бўлса ўзининг шу пайтда ҳам Босменга бемалол қараб турганидан ҳайрон бўлар, ҳатто Генрининг даҳанига жиндай елим латта ёпиштириб қўйилганлигини ҳам кўриб турарди. Соқолини олаётганида кесиб олган бўлса керак. Даҳанидаги бинафша ранг елим латта эди. Босмен ҳар гапирганида елим латта ҳам пастандан тепага чиқиб қимирлаб турарди.

— Мени ичкарига киритасанми ё куч ишлатайми?— деб сўради Генри Босмен.

Энтонининг димоғига яна ичкилик ҳиди гупиллаб урилди. У муштларини сиқса ҳам жойидан қимирламади.

Босмен Энтонининг кўкрагига туширмоқчи бўлиб олдинга ташланди. Хайрият-э! Энтони эпчиллик қилиб зарбга чап берганди, рақиби полга шалоплаб тушди. Бироқ ўша заҳотининг ўзида каловланиб жойидан турди. Кейин ёнгинасида турган стулни баланд кўтарганича олдинга ташланди.

Энтонининг наздида бутун олам чилпарчин бўлиб

кетгандай эди. У Босменнинг елим латта ёпиштирилган жойига тушурганида деярли ҳеч нарса эшитилмагани ҳам қизиқ бўлди. Энтонининг зарби зўрлигидан Босмен чап томонга чир айланиб кетди. Стули қўлидан чиқиб, Энтони томонга кетувди, йигит уни ушлаб қолди. Босмен қадам ташламоқчи бўлганди нимагадир қоқилиб, полга учиб кетди. Буларнинг бари кўз очиб юмгунча бўлганидан Босмен Энтонининг кўзига ипидан тортиб турган қўғирчоқдай туюларди. У Босменнинг қўғирчоқдай шақ этиб, гиламга гупиллаб тушганини, ўшанда каминнинг учли панжарасига пешанасини уриб олганлигини ҳам кўриб турганди.

Энтони стулни ерга қўйиб, Босменнинг устига эгилди-да, бошини қўлига олди. Босменнинг кўзлари юмуқ эди. Чап кўзининг тепаси жароҳатланган бўлиб, увадаланган теридан қон сизиб турарди. Энтони елкасига кимдир қўлини қўйганини сезиб, орқасига ўгрилди.

Стив унга нималарнидир гўлдиради. Унинг дўнг пешанаси электр нурида ялтиларди.

— Кейин гаплашамиз,— деди Энтони.— Дарров докторга ё бўлмаса Тез ёрдамга, ё бўлмаса бирор жойга телефон қил. Менимча бу жароҳати қалтисроққа ўхшайди.— У ирғиб турди.— Йўқ, шошма, ўзим телефон қиламан.— У зудлик билан телефон китобини варақлай бошлади.— Тез ёрдамдан кўра хусусий врачни чақирган маъқулроқ.

— Унда сен телефон қилгин, мен бунга қарай. Медицинага сал-пал тишим ўтади.— Стив шундан кейин полда юз тубан ётган Босменга ташланди.

Энтони доктор Манро билан гаплашиб, зудлик билан етиб келишни илтимос қилди. У трубкани жойига қўйишга улгурмаёқ мазаси қочаётганлигини сездди. Нега деганда, бир одамни уриб ағдарди, қаттиқроқ майиб қилган бўлса ҳам ажаб эмас-да. Энтони столга яқинлашиб, ўзига бренди қўйди. Унинг қўллари қалтираб турган бўлса ҳам стакани бир амаллаб лабига тегизди. Брендини ичиб бўлганидан кейин ўзини лича яхши сездди. Шундан кейингина Босмен томонга қараганди, Стив унинг пешанасига ҳўл сочиқ қўяётганини кўрди.

Босменнинг даҳанидаги елим латтанинг тагидан ҳам қон сизиб турарди. Яраси очилиб кетган бўлса керак, Стив унинг даҳанидаги қонни ҳам артиб қўйди.

Энтони кўзини четга олиб гапирди:

— Бу ерда гап нимадалигини сенга тушунтирсам бўларди, Стив, бироқ бунинг ҳозир вақти эмас. Ҳар ҳолда бунинг тахири чиқмай қолмаса керак. Бир-икки кун кетмай турсанг бўлармикин, нима дединг?

— Албатта, — Стив жон деб рози бўлди. — Полиция чақириш кераклигини ўйлаяпсанми?

Энтони Стивга, кейин Босменга, кейин эса яна Стивга қаради.

— Билмадим. Ҳар ҳолда чақириш керак, — Энтони тушкун овозда зўрға гапирди, — бироқ сен унга кўринмаслигинг керак. Айтмоқчи, доктор ҳам зумда келиб қолса ажаб эмас, менимча у келгунича кетақолганинг маъқул. Уйингга кетақол. Машина ҳайдашни биласанми?

— Ҳа.

— Қалити мана. Машинани ол, у ташқарида тўрибди. Эрталаб қайтиб келгин.

Стив ўрнидан қўзғалди.

— Менга қара, қолақолганим маъқул эмасми? Менинги сенга ташланганлигини тасдиқловчи гувоҳ сифатида керак бўлиб қолишим мумкин-ку. Ҳаммасини парданинг нарғидан кўриб турдим. Муштлашув бошланганда каравотнинг тагида қола олмадим-да.

— Йўқ, Стив, керак эмас. Уйда битта ўзим эдим, дейишимга тўғри келмаса эди деб қўрқяпман. Менимча, гувоҳлик беришинг жуда ҳам зарур бўлиб қолмаса, четда туратурганинг маъқул. Нимагалигини ўзинг тушуниб турган бўлсанг керак.

— Ҳа, Энтони, тушунаётганга ўхшайман. Сен истган пайтингда менга суянавер.

Энтони шунда яна укасининг кўзлари нақадар мулоҳим эканлигига эътибор берди. Стив машинанинг калитини олди-ю, ғойиб бўлди. У ташқарига чиқди дегунча, Энтони бамисоли автоматдай бениҳоя сокин хонасига ўтиб, полицияга телефон қилди. У доктор бу ишни қилишни ҳар ҳолда таклиф этишини биларди. У шундан кейин зора унинг оғирини енгил қила олсам деган умидда Босменнинг ёнига қайтди.

XLIV

Доктор Манро чорак соат деганда етиб келди. У паст бўйли, бақалоқ одам бўлиб, деярли кал эди. Унинг узун

қирра бурнида тилла гирдли кўзойнак бор эди. Доктор жабрдийдани бор-йўғи бир минут кўрди. Кейин Энтонига ўгирилиб, тезда Тез ёрдам чақиритишни буюрди.

— Аҳволи ёмонми, доктор?— деб сўради Энтони врачнинг айтганини қилиб, трубкани жойига қўяркан.

— Менимча, ҳа.— Докторнинг овози аёлларнинг овози янглиғ чийилдоқ эди.— Унинг бош суяғи зарарланганга ўхшайди.

Энтони унинг ёнида жовдираб турарди.

— Ундан, менимча ичкилик ҳиди гупиллаб келаётганини айтишим керак,— деди доктор Манро гапида давом этиб.— Нимага жанжаллашдинглар? Нимани талашдинглар?

Энтони Босменнинг маст ҳолда квартирага бостириб кириб, стулга ёпишиб, бирдан ташланиб қолганини, ўзини ҳимоя қилиб, унинг даҳанига мушт тушургани, ўшанда Босмен пастак курсига қоқилиб кетиб, каминнинг панжарасига пешанасини уриб олганлигини гапириб берди.

Тез ёрдам машинаси Босмени олиб кетгандан кейин доктор Манро ҳам жўнади. Шундан кейинроқ, уйга иккита полициячи-сержант билан констебль кириб келишди.

Энтони докторга нима деган бўлса, полициячиларга ҳам шуни айтди. Бироқ бу сафар гапни сал кўпиртирди. Босмен, деди у, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ менга бирдан стулни кўтарганича ташланиб қолди. Энтони полициячиларга кечқурун балетда бўлганлигини ҳам айтиб берди. Полициячилар ҳам у нима деган бўлса барини ёзиб олишди, Энтонига жуда яхши муомалада бўлишди. Энтони уларга Босмени ҳозирда касалхонага элтишаётганини айтганида, унинг маст эканлигини қистириб кетишни ҳам унутмади. Полициячилар хонани ва ундаги баъзи бир нарсаларни ўлчаб кўришди-да, у-бударни ён дафтарларига ёзиб олишди. Энтони шундан кейин полициячилар ёзиб олган нарсаларнинг тагига қўл қўйди.

Семизлигидан бўйни қат-қат бўлиб кетган, кўзлари чўчқанинг кўзлари сингари кичкина бўлган констебль хонани кесиб ўтиб ёзув-столига яқин келди.

— Сиз, мистер Грант, уйда ёлғиз эмасдингиз, шундайми?

— Йўқ, ёлғиз эдим.

— Ёнингизда ёшгина хоним бўлмовдими?— констебль сигарета қолдиқларини кўрсатди.

— Ҳа, бўлувди,— минғиллади Энтони,— бироқ туш-
рача бўлувди.

— Аниқроғи қачон?

— Олти атрофида.

— Ёзиб олинг, констебль,— деди сержант.— Манави
диқобчали чашкаларга нима дейсиз, мистёр Грант? Ёш-
гина хоним билан бирга чой ичувдингларми?

— Ҳа.

— Сиз ўшандан бери бу чойнак билан чашкаларга
бошқа биров қўл тегизмаган демоқчимисиз?

Энтони бош ирғайди.

Сержант гўё беихтиёр қилгандай чойнакка қўлини
текизди.

— Ажаб. Чойнак иссиқ турибди. Келиб ушлаб кў-
ринг, констебль.

Констебль сержантнинг гапига қулоқ солди.

— Ҳа, иссиқлигича турибди,— деб қўйди у.

Энтонидан садо чиқмади.

— Узингиз ҳам ушлаб кўрмайсизми, мистёр Грант?—
деб сўради полициячи.

Энтони тиззалари қалтираганича ёзув столига яқин
келди. У кафтининг орқасини чойнакка текизиб кўрар-
кан, қип-қизариб кетди.

— Эҳ-ҳа, мутлақо нутаёзибман. Бу воқеа эсимни
телба-тескари қилиб юборди ўзи. Мен ўша воқеадан сал
олдин чой дамлаб ичувдим, бироқ нариги чашкага қўл
тегизганим йўқ.

Констебль ён дафтарини қайта қўлга оларкан, Эн-
тонига тикилиб қолди.

— Ёш хонимнинг исми нима, сэр?

— Унинг исмини айтмоқчи эмасман. Унинг бу маъъ-
ум жанжалга сира-сира даҳли йўқ.

Сержант сал қизаринқиради.

— Буни ўзимизга қўйиб берасиз, мистёр Грант.

Энтони бўлса маъмурлар бўйнига ҳар қанча айб қўй-
салар ҳам, Рэннинг исмини тилга олмаслигини жуда
яхши биларди. Рэннинг номини айтса борми, уни ўша за-
ҳотиёқ гувоҳ тариқасида чақирришади, унда ўрталарида-
ги муносабат ошкор бўлади-қолади. Ушанда Рэннинг
кунчи эри орани очиқ қилишдан бош тортиш у ёқда тур-
син, Рэнни тириклайин дўзахга ташлайди.

Энтони мана шуларга кўзи етиб турганидан полиция-
чиларга қараб:

— Ундай бўлса, жаноблар, фолбинлик қилишларингга тўғри келмасмикин, деб қўрқаман. Мен хонимнинг номини айтмоқчи эмасман,— деб қўйди.

— Жуда соз, унинг номини бир чеккага қўятурайлик. Ўзингизнинг аҳволингиз қалай — кайфингиз йўқми ишқилиб? Кечирасиз-у, лекин сиздан сал ҳид-пиди келиб турибди, мистер Грант.

Энтони чиндан ҳам бундан сал аввал бренди ичганлигини айтди. Полициячилар буни ҳам ён дафтарларига ёзиб қўйишди.

— У қайси стулга ёпишганди?— деб сўради сержант.

— Мана бунга.

— Ундай бўлса, стулда бармоғининг излари қолган бўлса керак?

— Шубҳасиз. Бироқ менинг бармоқ изларим қолган ҳам бўлиши керак.

— Меники дейсизми?

— Ҳа. Унга мушт урганимда стулни қўлидан тушириб юборган, мен эса стулни ушлаб қолгандим.

— Буни ҳали айтмовдингиз.

— Буни айтганларимнинг ёнига ҳозир ёзиб қўйишингиз мумкин. Истасангиз бармоқ изларимни ҳам олишингиз мумкин.

— Буни ҳозирча қилмаймиз.

Полициячилар яна бирпас хонада уймалашишди. Сержант қўлини дастрўмоли билан ўраб стулни авайлаб кўтарди, шериги эса кулдон, чойнак ва чашкаларни олди-да, икковлари хонадан чиқиб кетишди.

Энтони ўша заҳотиёқ касалхонага телефон қилди. Қасалхонадагилар унга жабрланувчининг аҳволи ҳақида бирор нарса дейиша олмади. Энтони шундан кейин бо-райми деб сўровди, ҳожати йўқ, дейишди.

Энтони касалхонадагилардан бирор дурустроқ гап эшитолмаганидан кейин ётоқ деб аталмиш жойига кириб, ўзини ўринга ташлади. У ечинмай ва чироқни ўчирмай ётарди. Наздида шу аҳволда кўпдан бери ётгандай эди. Туриб ечинишга ҳам, кўзини юмишга ҳам мажоли қолмаганди ўзи.

Энтони кейинчалик ўша оқшом воқеаларини ўйларкан, нималар қилганини сира ҳам эслолмади. Чамаси, ўшанда эсидан оғиб қолганди.

Шишада жиндай бренди қолганди... У ўрнидан туриб хонанинг у бурчидан-бу бурчига юра бошлади. Оёқ-

лари қалт-қалт титрар, ҳар қадам босганида тиззасининг кўзи лўқ-лўқ қиларди. У яна бир соат телефонга яқин боришдан ўзини тийди. Ахири бўлмайд касалхонага кўнгироқ қилувди, ҳамшира унга узўқ-юлуқ қилиб, врачлар беморнинг калла суяги майиб бўлганлигини аниқлашганини айтди.

Энтони брендидан бўшаган шишани жойига қўйиб, яна ўринга чўзилди. Бироқ орадан ўн дақиқа ҳам ўтмай яна туриб, парда ортига ўтди-да, креслога чўкиб, рўй берган аҳволни хаёлидан ўтказишга уринди. Кўзларини юмиб ўтираркан, аста-секин хаёли ҳам жойига кела бошлади. Эртага ундан нима бўлди, деб сўрашса нима жавоб қилади?... Энтони азбаройи толиққанидан бу хусусда бош қотира олмади. Сигаретларни кетма-кет улаб чекканидан томоғи қурқшаб кетган, калласи оғир тортиб ғувилларди. У ҳозирги дамда шундай бир аҳволда эдики, кўрган одам уни на уйғоқ ва на ухлоқ дея оларди. Қанчагача шу аҳволда бўлганини Энтонининг ўзи ҳам билолмади. Фақат аранг ўрнидан кўзғалиб, касалхонадаги бошқа бир ҳамшира билан телефонда гаплашаётганини биларди, холос. Бу ҳамшира аввалгисига қараганда сал юраги кенгроқ экан. У телефонда Босменнинг ўзига келиб, баъзи бир гапларни айтганидан воқиф қилди.

Хайрият-э. Энтони энди мизғиб олса бўлади. У ечиhib, ўринга кирди. Жиндай ухлаган бўлса ҳам бордир, нега деганда, телефоннинг жиринглашидан уйғониб кетди-да. Энтони жойида туриб ўтирди. У энди ўлгудай чарчаганидан бошқа нарсани сезмасди. Телефон аппаратига яқинлашишдан олдин аста-секин уйғонаётган қиш тонгининг ғира-ширасида соатига қаровди, етти ярим бўлибди. Нима қиларини билмай бир неча лаҳза телефонга бақрайиб турди-да, кейин трубкани олди. Трубка шу дамда кўзига совуқ ва хунук кўриниб кетса ҳам, қулоғига яқин олиб борди.

— Алло! — деди у.

— Сизмисиз, Грант? — кимдир чийилдоқ овозда сўради.

— Ҳа, ким бу?

Бу Манро эди.

— Хўш, у қалай?

— Тамом бўлди.

— Наҳотки ўлди?

— Афсус.

Энтонининг оёқлари чалишиб кетди. Гўё аччиқ ял-роқларни чайнаётгандай оғзи қурқшаб кетди. У қуни-шиб, оёқларининг қалтироғини босмоқчи бўлгандай тиззасига ёпишди.

XLV

Стив, дерди ичида Энтони, эрталаб ҳар нафасда кириб қолиши мумкин. Рэн ҳам кириб ўтаман деганди. Буларни бир-бирига сира ҳам йўлиқтирмаслик керак. Айни пайтда Энтони Стив билан учрашиб, ишни пишиқлаб олмаса сира-сира бўлмасди. Босменнинг ўлиmidан бир неча соат олдин у-бу гапларни айтгани ҳақидаги хабарни эшитмаганида борми, ҳеч қўрқадиган жойи йўқ эди, нега деганда, нимада айбланишни ўзи ҳам тасаввур қила олмасди-да. Энди эса ҳаммасидан ҳам Босмен нима деганини билиб олиш керак.

Энтони Рэнга телефон қилиб, мени бирдан идорадан чақириб қолишди, келиб овора бўлмай қўяқолинг, кечроқ учрашармиз, деб илтимос қилди. Шундан кейин у доктор Манронинг ҳузурига йўл олди. Доктор ўлгудай толиққан бўлса ҳам, ўзини дўстона ва хайрихоҳ тутди. Энтони ундан Босмен доктор Штейнга, ҳамширалардан бирининг иштирокида, гапини айтганини, улар эса оғзидан чиққанларини ёзиб олишганини билиб олди. Босмен ўша қоғозга қўл қўйибди-ю, ўша нафаснинг ўзида ҳушидан кетибди. Ушанда Манро тепасида бўлмаса ҳам Босменнинг гапларини кўчириб олганди, ҳозир шу қоғозни Энтонига тутқизди.

«Мен ярим кечадан ўтганда Грантнинг квартирасига йўл олдим,— дейилганди ўша қоғозда,— чунки тахминимга кўра у ерда Жин Хартли бор эди. Мен Жиннинг ва оиласининг яқин дўсти сифатида қизни қутқаришни ҳамда бемаъниликдан қайт, кўзингни оч, дейишни ўзимнинг бурчим ҳисобладим. У ҳали жуда ҳам ёш ва ҳаётда ҳеч нимани кўрмаган. Грантнинг икки ўринли кичкинагина қизил машинаси уйининг олдида турган эди. Уйининг эшиги ҳам очиқ экан. Мен ичкарига кирдим. Грант эса лип этиб тўсиқ ортидан чиқди. Мен унга мулоимгина қилиб: «Хайрли кеч», дедим. Бироқ ўша заҳоти тўсиқнинг нарёғидаги Жиннинг бақириб юборганини эшит-

дим. Гарчи мен уни кўрмаган бўлсам ҳам, у овозимни таниган бўлса керак.

Грант эса мени кўриши биланоқ стулга ёпишиб, ташланиб қолди. У калламни мўлжаллаб туриб солмоқчи бўлганди, мен вақтида стулни тутиб қолдим. Бироқ у стулни тортиб олиб, яна бир тушириб қолувди, зарба елкамга тегди. Шундан ерга қулаганимда бошим қандайдир қаттиқ бир нарсага тегди. Бошқа ҳеч нарса ёдимда йўқ. Ўзим эса унга даф қилганим йўқ».

Суд бу гапларга ишонса борми, кети жуда ишқал бўлиши Энтонига аён эди. У шу тобда ўзини қора курсида кўрди — уни қотилликда айблашлари турган гап ўзи қанчадан-қанча одамларни оқлаган бўлса-ю, тағин судга тушиб ўтирса-я...

Энтони шундан кейин Стивнинг гувоҳлиги судда ҳал қилувчи роль ўйнашлигини тушунди. Бироқ шу дамда полициячиларга уйда ёлғиз ўзим эдим, дегани эсига тушиб, тилини тишлаб қолди. У қанчалар бадбахт аҳволда қолганлигини бирма-бир тушуниб етганидан кейин, қоғоздаги ёзувлар кўзига жимирлаб кўрина бошлади.

Стив гувоҳ бўлса-я! Рангли укаси гувоҳ тариқасида қатнашса! Стив акаси шахсан танийдиган ва кўпчилигини яхши биладиган судья, маслаҳатчилар — мабодо улар иштирок этса — оқдовчи, адвокатлар ва суд мансабдорлари даврасида гувоҳлик берса-я. Гувоҳ бўлгандан кейин суд залида ўтирган одамлар ва суднинг кетишини газетадан ўқиб турадиганларнинг юз-кўзи олдида бўлади-да. Ўзи ҳам сезмаган ҳолда Энтонининг Стормхокдаги мактабдан ҳайдалишига, хўп шарманда ва оёқ ости бўлишига сабабчи укаси Стив — гувоҳ. Мана энди у акасининг жиноятига гувоҳ... Ўзига жуда ўхшайдиган рангли укаси бугун жонига оро киряпти. У ҳозирда қўлида қалт-қалт қилиб турган машъум ҳужжатда баён қилинган туҳматни чиппакка чиқариши учун укасининг гувоҳлигига муҳтож. Шу лаҳзада Энтонининг қоғозни майда-майда қилиб, доктор Манронинг башарасига отгиси келди. Бироқ бу билан қўлидан ҳеч нарса келмайдиди. Қолаверса у қоғоз ўша ҳужжатнинг нусхаси, холос.

— Ёлғон, ёлғон, ёлғон, менга ишонинг, буларнинг бари бирт ёлғон, — деди Энтони. У мазкур ҳужжатнинг нақадар даҳшатли нарса эканлигини эндигина тушуниб етганди. Шунда Энтонининг назарида доктор Манронинг башараси бирдан олислашиб, деворлар шамол бўл-

ган пайтда ҳовузда акс этган нарсалардай титраб кетгандай туюлди.

Энтони ўзини қўлга олишга уринди. У ҳушидан кетай-кетай дерди. Яна жиндай... У креслога ўзини ташлаб, сув сўради.

Доктор қоғозни буклаб, жилетининг чўнтагига солди, Бироқ Энтонига синчиклаб тикилиб турди-да, дарров қоғозни ёнидан олиб узатди.

— Бу ўзингизда турсин. Менга керак эмас. Мен уни фақат сиз учун кўчириб олувдим.

— Миннатдорман,— деди Энтони тушкун овозда.

У Манронинг хонадан чиқиб кетаётганини кўриб турарди. Дево­рлар ҳам назарида титраб ва ёйилиб кетишни тўхтатишди. Энтони гарчи титраб-қақшаб турган бўлса ҳам, ўзини ҳимоя қила оладиган ягона ишончли қуроли бўлган мияси жойида эди. Қалласига тез-тез янги фикрлар келиб турарди. Нима қилиш керак? Уз укасини гувоҳ тариқасида ўртага солишни ўйлаганида, юраги орқасига тортиб кетарди. Бу эса мартаба билан ҳам, ижтимоий мавқе билан ҳам, хуллас ҳамма-ҳаммаси билан хайрлашиш деган гап эди. Бунда Рэнга бўлган муҳаббати омон қолса ажаб эмас эди.

Йўқ, Энтони Стивни гувоҳ қилиб қўя олмайди. У полициячиларга айтган гапида туравериши, ўзини ёлғиз кўрсатавериши керак. Шунда тарозунинг бир палласига унинг сўзи, бир палласига Босменнинг ўлимидан олдин айтганлари қўйилади. Энтони бунинг бирор чорасини топарман деб роса қийналганидан бир нарсани эсидан чиқарганди, ҳозир эса ўша эсига тушиб қолди: Босмен «ўлими яқинлашганини аниқ билгани» исботланмаса борми, докторларга айтиб кетган гапини суд инobatга олмаслиги турган гап, нега деганда, унинг оғзидан ёзиб олинган нарсалар бир пулга қиммат оўлиб қолади.

Эҳтимол, Босмен куни битганини аниқ сезганидан шундай қилгандир? У гапларини айтиб турганида ўлаётганини билиб турган бўлса, судья унинг айтганларини инobatга олишни маъқул кўради. «Бирорта ҳам одам Тангри томон тилида ёлғон билан йўл олмайди». Судьялар «ўлаётган кишининг айтганлари»ни истисно тариқасида инobatга олган ҳолда амал қиладиган принцип шундай эди. Бундан чиқди, мабодо Босменнинг куни битганлигини билганлиги исботланса борми, унинг ай-

тиб кетган гаплари судда ўқилишидан ташқари асосий далил бўлиб хизмат қилиши ҳам мумкин эди.

— Мана сизга сув,— деди доктор Манро.

Энтони титраб кетиб, қаддини ўнглади. У доктор хонага қайтиб кирганлигини билмаганди. Стакандаги сувни ичиб бўлгандан кейин олдида қанчалар қийинчиликлар турганлигини янада аёнроқ сездди. Жин чиндан ҳам тўсиқ ортида бўлганида борми, бу Энтонига қарши жиддий далил бўлиши мумкин эди. Нега деганда, суд Жиннинг хонада бўлишлигини Босменга Энтони ҳужум қилишига ишонарли сабаб деб ҳисобламоғи мумкин эди. Бироқ Жин ўша пайтда хонада бўлмаган, буни эса исботлаш қийин эмасди. Жиннинг ўзи ҳам бу хусусда кераклигича гапларни айта олади. Бироқ Жин хонада бўлмаган экан, Энтони Генрини ичкарига киритмаганлигини қандай қилиб тушунтира олади?

Ҳўш, лаб бўёғининг юқи қолган сигарета қолдиги, яккита чашка ва ҳали совимаган чойи қолган чойнак ҳақида нима дейди? Буни қандай қилиб тушунтиради? Бунинг устига оқшомда Жин билан бирга балетда эдим, деганди-ку. Эвонд-Растдагилардан бирортаси Жин уйига қачон қайтиб келганлигини айтиб бера олармикин? Жиннинг эса ўз калити бор, у доимо бошқаларни безовта қилмаслик учун хонасига сирғалиб ўтиб кетишга ҳаркат қиларди.

Суддагилар Энтонига ҳам, Жинга ҳам ишонишмаса нима бўлади? Босмен айтиб кетган гапларга суд ишонса-чи? Медицина экспертизаси Энтони Босменнинг даҳанига урганлигини аниқлаб берса-чи? Унда Энтони нега бундай қилганлигини қандай тушунтиради? Хуллас, нимаики бўлгандаям жанжалларига бир сабаб топиб қўйиши керак, нега деганда одамлар бекордан-бекорга ён-жиллашишмайди-ку.

Энтони доктор Манрога ўгирилди.

— Ҳар қалай унинг ўлишига нима сабаб бўлди?— деб сўради у.

— Бош суяги майиб бўлиб, қон қуюлиб кетган. Ёриб кўришсин-чи, кейин яна маълум бўлиб қолади.

Энтони уйига кетаркан, эрта-индин бошига нималар тушагагини ўйлаб, тасаввур қилиб борарди. Мабодо Босменнинг айтиб кетганлари инобатга ўтиб, унга қарши далил қаторига ўтса борми, унда Стивни чақиришга тўғри келади. Стив ўшанда Босмен Энтонига биринчи

бўлиб ташланганлигини, иккинчи чашкадан Жин эмас, ўзи чой ичганлигини тушунтириб беради-да. Иккинчи томондан, агарда Стив гувоҳ сифатида кўринса борми, уларнинг ака-укаликлари ўша заҳотиёқ маълум бўлади-қўяди. Бундан ташқари, доктор Манро, Тез ёрдам ва полициячилар келганида Стив нимага кўринмаганлиги, ўзи эса полициячиларга нима учун уйда битта ўзим эдим, деганини ҳам тушунтиришга тўғри келади. Буларнинг барига биттагина изоҳ бўлиши мумкин, у ҳам бўлса Энтонининг укасига одамлар эътибор бериб қолишидан чўчиши эди. Стив орага тушиб қолса икковларининг ҳам томирларида икки ирққа мансуб бўлган ота-оналарининг қонлари борлиги ошкора бўлади.

XLVI

Энтони уйига қайтиб келса, Стив уни кутиб ўтирган экан. Ака-ука анча ўтириб қолишди, Энтони шунда укасига Босмен билан Жин ўрталаридаги муносабатни гапириб берди. У, шунингдек, ўзининг Рэнга бўлган муҳаббати, унинг эса эри борлигини ҳам айтди. Стив акасининг гапларига сидқидилдан қулоқ солди, нега деганда, укасига қанақа фожиа таҳдид қилаётганини жуда ҳам яхши билиб турарди-да.

— Сенга умуман кўнғироқ қилганимга ҳам афсусланаяпман,— деди Стив жуда ҳам тушкун товушда.

— Бемаъни гапларни қўй, сен тўғри иш қилдинг.—Энтони шундан бошқа гап айта олмади.—Ўтган ишга салавот. Доимо илгарини кўзлаш керак.

— Энтони, нимаики бўлмасин, менга бутунлай суянаверсанг бўлади. Сени яккалаб қўймайман.

Энтони, Стив бу сўзларни юрагидан чиқариб айтяптими-йўқми, дегандай укасига тез қараб қўйди. Стив аламини ичига ютиб, бошингга тушган фалокатингдан ўзинг қутул, деб индамай кетаверса, Энтони унга нима ҳам дея оларди? Пайти келганида Стивга номардлик қилгани ўзининг эсида турибди-ку.

Энтони шундай бўлса ҳам укасининг башарасига қараганида унда на алам ва на интиқомга ташналик асарини сизди. Стивнинг кўзлари хотиржам, қатъий ва дадил боқарди.

Энтони шу дамда ўзидан укаси яхшироқ эканлигини билиб турганидан... юраклари зирқ-зирқ қиларди.

— Менимча,— деди Энтони укасига,— иш бир ёқлик бўлгунча уч-тўрт кун туратурсанг бўларди.

— Ҳа, албатта туратураман.

— Йўл ҳақингни ва қолишинг билан боғлиқ бўлган харажатларни ўзим кўтараман.

— Буни ўйламай қўяқол, Энтони... ҳозирда менга энг кераги сени кулфатдан қутқариш,— Стив акасининг елкасига қўлини қўйди.

Ака-ука пешиндан кейин яна учрашишга келишишди.

Энтони Стив кетиши биланоқ Рэнни кўргани меҳмонхонага жўнади. У ичкарига кирганда Рэн дераза ёнида оёқларини чалиштирганича китоб ўқиб ўтираркан, бош бармоғи билан тиззасининг кўзини эринчоқлик-ла секин-секин силаб қўярди. Энтонининг назарида Рэннинг оёқлари туфлисиз ҳолда болаларнинг оёқларига ўхшаб кичкинадай туюларди.

Рэнга Энтонининг кўриниши аянчли кўринди шекилли, у бир нарсани сезгандай дарҳол қаддини ўнглади.

Энтони каравотга хотиржам чўкиб, Рэнга ҳаммасини бирма-бир айтиб берди. Энтонининг гапларидан Рэннинг эсхонаси чиқиб кетган бўлса ҳам, ҳар ҳолда тезда яна ўзига келди.

— Мана ўзинг кўриб турганингдек, мен айбдор эмасман. Бироқ Жин билан бунақа муомалада бўлишимнинг сира ҳам кераги йўқ эди. Мен жуда ҳам бахтсизман, Рэн.

Рэн Энтонига ачиниб қараб қўйди.

Ҳар қанақа ишни ҳам қойил қилиб кетадиган кишилар бўлади, деди ичида Энтони. Мен эса унақалардан эмасман. Жинни севмаганимдан кейин, уни бунчалик овора қилмаслигим керак эди. Энди эса буларнинг ҳаммаси учун жазамни тортишим керак. Энтони, ишим юришармикин, бирор нарсали бўлармикинман, деб Жин билан борди-келдини бошлаб юборганди. Энди эса боши тақ этиб бир ерга текканидан, ўзини ўзи бўралаб сўкарди. Елғиз аёлларгина фоҳиша бўлмайди, дерди у ўзига ўзи...

— Оҳ, Рэн,— деди,— тоза машмашага қолдим-да! Энтонининг овози кесилди.

Рэн Энтонининг бошини силаб қўйди.

— Хўш, уни нега тўсиқ ортига ўтишига йўл қўймадинг, Энтони? Унинг мастлигини билиб турган экансан,

ҳаммасини ҳазил-пазилга йўйиб чиқариб юборишинг мумкин эди-ку!

— Бўлар иш бўлгандан кейин гапириш осон бўлади,— деб қўйди Энтони маъюслик билан.

— Сен нимадан қўрқдинг ўзи? Шуни ҳеч тушуна олмаяпман.

Энтони ўрнидан туриб, унга эгилди. Унинг қўлларини қўлига олиб, оппоқ кафтларига тикилиб қолди.

— Мен сенга умримни эговлаб юрган кўлкалар ҳақида гапириб берувдим, тўғрими?— деди у.

— Бироқ... бу жазавага ўхшаб кетади-ку.

Энтони тескари қараб, кўзларини силаб қўйди.

— Жазава дейсанми?—ҳоргин такрорлади Энтони.— Йўқ, бу жазава эмас. Бу ундан анча аниқроқ бир нарса.— Энтони бирдан Рэннинг қўлини қаттиқ сиқди.—Менга ишонасанми, Рэн?

Рэн салгина бош чайқаркан, афтидан таажжублангани сезилиб турарди.

Энтони қовоғини солди-да, кўришга юраги бетламаётгандай кўзларини бир сония юмди.

— Бўлмаса тушунишга ҳаракат қил. Мен яна ўша кўлкаларимга қайтаман. Улар мени умр бўйи таъқиб қилишади. Бу таъқиб онамнинг ўлиmidан кейин жуда кучайди. Шунинг учун ҳам ўша пайтда сен билан мени анча вақтгача айириб қўйган хатни ёзишга мажбур бўлдим. Романимнинг асосий мавзуси ҳам шунинг ўзи.

Рэн савол назари билан қошларини чимирди.

— Бу жумбоқ сенинг кўз олдингда — ё менинг китобимда, ёинки эҳтимол ҳаётимда ечилгусидир.

Энтони оёқ тагига тикилиб қолганидан, Рэн ҳам гапини Энтони эшитдими ё эшитмадими билолмади. Энтонининг кўз таглари қорайиб кетган, бу унинг жуда ҳам қийналиб кетганини кўрсатарди.

— Мабодо бизнинг муҳаббатимиз ҳаётимда рўй берган нарсадан устун чиқса, бошимга тушиши мумкин бўлган нарсани ҳам енгса, у жуда ҳам ажиб туйғу бўлажак!..

Энтонининг ғамгин чеҳрасида маъюс табассум зоҳир бўлди. Рэндан эса садо чиқмасди.

— Бу кўлкалар... Улар кеча яна ўзларини эслатиб қўйишди. Босмен мени ёмон кўрарди. Мабодо буни билганида борми, у бу хусусда ҳамма ёққа хабар берар, унда мен адойи тамом бўлардим.

Энтояи Рэннинг кўлини янада қаттиқроқ қисди. Қани энди у шу тобда Энтонининг қалбига боқса-ю, унда нималар борлигини кўра олса.

— Энди тушунаясанми?— Энтони сабрсизлик билан Рэннинг жавобини кутаркан, илтижо билан сўради.

— Бу кўлкалар нима ўзи? Улар қанақалигини менга айтмайсанми?

Энтони ҳатто деразага яқин бориб қолганлигини ҳам найқамасди. У ўзига келганида дераза парданинг ипини беихтиёр равишда ойнага тап-тап қилиб уриб турарди.

Энтони Рэнга қаради-да, «йўқ» дегандай бош чайқади.

— Сен билан фермада учрашувимиздан бери сенга мана шуни гапириб берсам дердим-у, бироқ юрагим бетламасди. Яқинда ўзинг ҳаммасини билиб оласан. Фақат ҳозир эмас.— Энтони ер сузди.— Маъқулми?

— Ҳозир айтганингда, эҳтимол, сенга бирор нафим тегармиди?

— Йўқ, барибир нафинг тегмайди. Мабодо бундан воқиф бўлсанг менинг дарди дунём баттар қоронғи бўлади. Ташвишларим эса ҳозир жуда ҳам етиб турибди. Сенинг мен томондалигингни билиб турсам ҳам, шунинг ўзи катта мадад бўлур эди. Агар менга ишонсанг ҳамма сизга тушуниб оласан.

Энтонининг бу жавоби гарчи Рэнни қониқтирмасида, унинг гапи оҳангида нимадир ва кўзларининг илтижоли боқиши индамай қўяқолишга даъват этди. Рэн Энтонининг ичимдагини топлигидан ҳавотирланса ҳам, ҳозир тинч қўяқолай, деган қарорга келди.

Рэн ўрнидан туриб, Энтонига яқин келди.

— Энди ҳаммасини суриштиравериб жонингга тегмайман,— деди у.

Энтонининг кўзларида ёш ҳалқаланарди. У Рэнни гўзал ва сезгир, нафосатли ва кўнгли очиқлиги учун ҳам севар, умр бўйи орзу қилган фазилатлар севгилисидан мужассам эди.

Улар каравотга ёнма-ён ўтиришди. Энтони азбаройи ўзини тутолмаганидан Рэнни ўпди... Кейин улар бир неча дақиқа жим қолишди.

— Мабодо иш чаппасидан кетадиган бўлса нимани гапирасан?— деди Рэн тилга кириб.— Сен қилган ишингни маъқуллайтишинг, нега ичкарига киритмаганингни

тушунтиришинг керак, тўғрими? Уларга уйда Рэн бор эди, десанг бўлмайdimи?

— Бўлмайди, албатта. Ҳар эҳтимолга қарши, кеча соат нечада бу ерга қайтиб келдинг?

— Учдан кейин.

— Жуда бемаҳал-ку!— Энтони ўлганининг кунидан тишининг оқини кўрсатди.

— Ҳа, биз тунги ресторанда жуда узоқ ўтириб қолдик. Жоннинг гапи ҳеч тугамади. Хотинининг ҳаммасидан хабари бор шекилли, икковимизни ҳадеб ўйин тушинглар деб турғизарди. Шошма-чи! Босмен уйингга қай маҳалда борувди?

— Чамаси бирдан чорак ўтганда.

Рэннинг юзи тундлашди.

— Унда ишимиз чатоқ,— деди у.— Ҳалиги улфатлар билан бирга бўлмаганимда қани эди! Олдин Энтони билан бирга эдим, кейин қочиб қолдим, десам бўлмасмикин?

Энтони қатъий бош чайқади.

— Бу сохта гувоҳлик бўлади.

— Гапингни қара-ю! Ёлгонни кўтариб ташлаш керак бўлганда сохта гувоҳлик ҳақидаги гапларга бало борми? Бу қонунларнинг бари нотўғри чиқарилган. Суд Босмен айтиб кетган гапларга ўхшаган нарсаларни инobatга олмаслиги керак. Бунинг устига полиция олиб кетган сигарета қолдиқлари меники. Бу ҳам уйингга мен бўлганман деган гап. Тўғри, уйингга ўша воқеа рўй бергунга қадар бўлганман. Фақат муддати масаласида ёлгон ишлатарканмиз-да.

— Мен сенинг уйимга борганлигинг ҳақида гапиришингга сира ҳам йўл қўймайман.— Энтони пешанасини силаб қўйди.— Мабодо йўл қўйсам ҳам, сени қачон борувдингиз, қачон кетувдингиз, деб шунақанги чалкаштириб ташлашадик, кейин гапингни тополмай қоласан.

— Бу ишдан кечаги улфатларимни ҳам воқиф қилиб қўйсам-чи? Эҳтимол...

Энтони ўйчан ҳолда бош чайқади.

— Бундан ҳам барибир иш чиқмайди, Рэн. Сени Жон билан рақс этаётганингни жуда кўп одамлар кўрган бўлса керак. Ундан ташқари, сендан мутлақо ёлгончи чиқмайди. Сен жуда ҳалол одамсан, ёлгон гапга бошласанг борми, буни дарҳол ўзинг ҳам сездириб қўясан. Мен сени ҳаттоки судга бориб, тушгача Энтонининг уйи-

да бўлудим, дейишингга ҳам йўл қўймайман. Бу лавати ишга сени аралаштириб бўладими? Рашкчи эринг буни эшитса борми, ўлса ҳам ажримингни бермайди.

— Нимага? Уйда кундузи бўлудим, сигарета қолдиқларини мен қолдирганман десам ҳамми?

— Нега десанг, кейин ўртадаги муносабатимизни суриштириб кетишади. Сенга, эрингиз ким, деб савол беришади. Кейин буларнинг бари газеталарда чиқади. Йўқ, Рэн. Нимаки бўлганида ҳам сенинг номинг судда тилга олинишига йўл қўймайман.

Энтони Рэнни елкасидан кучди: шунда кўзи девордаги Рэн чизган суратга тушди. Рэн ола-була фокстерьер итнинг расмини чизган, итни тили осилиб, қулоқлари диккайиб, кўзлари ўйнаб турган ҳолда тасвир этганди.

— Ташвишланаверма, жонгинам. Ахийри ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Бош прокурор далилларни етарли ҳисобламай, судни бекор қилиши ҳам мумкин.

— Оҳ, айтганинг келсин!— деб қўйди Рэн ҳаяжон билан.

— Мен кетай энди.— Энтони ўрнидан кўзгалди.— Ҳали Хартлининг уйига ҳам киришим керак. Уларга буви қандай тушунтиришимни ўзим ҳам билмайман.

Рэн Энтонининг йўлини тўсди.

— Мен, судга аралашмайсан, деган гапингга қаршиман. Бошингга қандай мушкул ишлар тушмасин, мен сенинг томонингдаман. Сенга нимаки бўлса ҳам ёнингданман. Шунини билиб қўйишингни истардим.

Энтони Рэнга диққат билан тикилди. Ҳа, деб ўйлади у ичида, ҳозир-ку ёнимда бўлади. Кейин, ҳамма сирни билганидан кейин нима қиларкин?

XLVII

Энтони Кенилуорт йўлида кетаркан, бошига тушган кулфатни қайта-қайта хаёлидан ўтказиб, ўзини бўлгувси синовга тайёрлашга ҳаракат қиларди. У Босмен Жинга унчалик ёқмаслигини билар, Жиннинг ҳаётга соғлом ва ҳушёр қарашидан ҳам воқиф эди. Шундай бўлса ҳам Босмен бечоранинг Жинда кўнгли бор, шунинг учун ҳам у билан бирга қизнинг қандайдир бир бўлаги ҳам маҳв бўлганди.

Энтони субҳидам сукунати ни бузаётган моторнинг бир мақомдаги гуриллаши остида ўлимни ўйларди. Онаси, отаси... Мана, Генри Босмен ҳам... Яқиндагина ҳаммага ўхшаб, бемалол нафас олиб, севиб-севилиб юрувди, мана энди эса миллиард-миллиард кишилар сингари у ҳам ҳечликка кетди... Бу ўлимнинг сирини наҳотки ҳеч ким топа олмаса?

Энтони силкиниб қўйди. Ҳозир сафсата сотадиган пайт эмас, юракни дадил қилиб, ҳар бир нарсага ҳушёр қараш керак.

У қандай машаққатларни енгиб ўтиши керак? Биринчидан, Жин ва унинг ота-онасига нохуш хабарни етказиши керак. Кейин уларга Босмен айтиб кетган гапларни етказиб қўйиши зарур. Босменни тўсиқ ортига ўтказмаганини Жинга қанақа қилиб тушунтиради? Устидан жиний иш қўзғатишлари ҳам шарт эмасдир. Далиллар етарли деб топилмаслиги мумкин-да. Энтони шунинг учун баъзи нарсаларни ҳозирча айтмай туришга жазм қилди.

Энтони Эвонд-Раст боғида ёлғиз ўзи айланиб юрган мистер Хартлини кўриб, анча енгил тортди. Хартли эса Энтонини кўриб, бир оз ажабланди.

— Якшанба барвақт туришингиз маъқул, Энтони. Мен бўлсам ёшлар якшанбада маишатдан кейин аранг ўзларига келишади, деб ўйлардим,— мистер Хартли кулди.— Нега машқингиз паст? Бирор нима бўлдими?

Энтони Хартлининг мулойим муомаласидан бутунлай гангиб қолди.

— Мистер Хартли, мен...— Энтони ўзини қўлга олиш учун жим қолди.— Мен сизга нохуш, даҳшатли хабар билан келдим.

Хартли Энтонининг сўзлари ва гапининг оҳангидан азбаройи ҳайратга тушганидан кўзлари беихтиёр равишда катта-катта очилиб кетди.

— Нима бўлди, бўталоғим?— деб сўради дарҳол жиддий тортиб.

Икковлари гуллар чирмашиб ўсган панжара тагидаги узун курсига ўтирганларидан кейин, Энтони сир бой бермасликка интилиб, полицияга айтганларини бирмабир гапириб берди.

— Е худойим!— мистер Хартли Генри Босменнинг ўлганини эшитиб аранг шундай деб қўйди. Унинг паст-

ки жағи осилиб тушди. Шундан кейин у дастрўмолинн олиб, терлаган пешанасини артди.

Энтони эса бу пайтда унга иложи борича ўзини тугтиб, Босмен айтиб кетган нарсаларни умумийроқ, қилиб тушунтирарди.

— Нима?!— мистер Хартли овозини баландлатиб, ўрнидан туриб кетди. У энди қайғуни унутган, ғазаби қайнарди. Шундан кейин Энтонига ишонқирамай қаради: — Жин! Қизимнинг номи бунақа ишда тилга олин-дими! Йўқ, буни тўхтатиш керак. Дарров тўхтатиш зарур! Мабодо тергов бошланса нима бўлади? Мен бунга йўл қўймаман!

— Мистер Хартли, қўйинг, бунчалик қизишманг,— Энтони уни босишга тушди.

— Жинни мутлақо аралаштирманглар. Гапимни эшитяпсизми? Ҳеч қанақа тергов-пергов бўлмасин!

— Мени кечирасиз-у, иш тергов билан тугамаса керак деб қўрқаман.

— Нима демоқчи бўляпсиз?

— Суд бўлиши мумкин. Мабодо шундай бўлса, мен унда айбланувчи сифатида қатнашаман.

— Бунга йўл қўймаслик, олдини олиш керак!

— Айтганингиз келсин, деб умид қиламиз, ҳозирча эса мени қамоққа олиш учун ордерга имзо чекилган бўлса керак.

— Қўлимдан неки келса ҳаммасини қиламан. Ҳозирок, шу дақиқанинг ўзидаёқ бош прокурорнинг олдига бораман.— У дарғазаб бўлиб ер тепинди. Энтони елка қисиб қўйди.— Керак бўлса адлия министрининг ўзига ҳам бораман.

Энтони азбаройи толиққанидан ҳатто тишининг оқини кўрсатишга ҳам мажоли етмади.

— Улай агар, сизни бундан ҳеч ким тўхтата олмайди, мистер Хартли,— деди Энтони оҳиста.— Ҳозирча бундан ҳам зарурроқ ишлар бор: Жинга айтиш керак. Менимча, энди жим турганим маъқул. Аранг оёқда турибман ўзи. Сиз унинг отасисиз, зарур топсангиз унга буни ўзингиз айтинг. Мен эса кетишим керак.— Энтони ўрнидан турди.— Хайр.

Мистер Хартли Энтонининг ранги оқариб, бирдан шалвиллаб қолганини кўриб юмшади.

— Мени кечиринг, Тони,— мистер Хартли бўшашиброқ шундай деди-да, йигитнинг елкасига қоқиб қўйди.—

Қизимни ўйлаб кетганимдан қийналаётганингизни бутунлай унутаёзибман. Ё худойим! Қандай бахтсизлик! Ҳа, сизни бутунлай унутаёзибман, бўтам! Даҳшат! Алҳазар, алҳазар!— мистер Хартли ердан кўз узмай аста бош чайқади.— Ҳа, Жинга буни ўзим айтақолганим маъқул. Қани энди ҳозир хотиним ёнимда бўлса. Жўнаб кетганди-да. Артур ҳам. Оҳ, худойим! Начора, унинг ёнига бориш керак.

— Сиздан миннатдорман, мистер Хартли.

Энтони орқасига ўгирилиб, эшикка қараб юрди.

— Виски ёки бренди кетмайдими?— деди унинг кетидан Хартли.— Ичсангиз зарар қилмасди дейман.

— Йўқ, раҳмат сизга. Жуда чарчаганман, ичсам ағдаради. Ҳали уйимга етиб олишим керак.

— Нима қиласиз уйингизга бориб? Бақувватроқ нарсадан ичингда, мана шу ерда — боғда ёки уйда бирор соат дам олинг. Ё худойим! Бориб Жинга айтиш керак.— Мистер Хартли яна бош чайқади.— У ҳали турмаган ҳам бўлса керак. Шу ерда туратуриг. Мен ҳозир айтаман, сизга бирор нарса олиб чиқишади.— Шундан кейин у бесўнақайлик билан тилини тақиллатиб қўйди.

Хартли ярим соатча йўқ бўлиб кетди. Кейин жуда ҳаяжонланганича қайтиб келаркан, доимо қип-қизил бўлиб юрадиган юзи энди лавлагининг ўзи бўлиб кетганди.

— Бечора ҳушидан кетиб қолди,— деди у оғир ҳансираб.— Ҳозир, худога шукур, ўзига келди. Уни ҳушига келтирдик. Жин ҳозир меҳмонхонада — йиғлаб ўгирибди. Ё тавба, бунақа иш бўлади деб ким ўйлабди! Менимча, у сизни кўрса хурсанд бўлиб анча енгил тортади. Ҳозир унинг ёнига борақолинг.

Чол юзини босаётган терини дамба-дам артарди.

Энтони чурқ этмай уй томон йўналди. У Жинни меҳмонхонадан топди. Қиз устида халат, оёғида тунги туфли билан кушеткада ўтирар, кичкинагина дастрўмолини кўзига тутиб турарди. Рангида эса ранг қолмаганди! Ғам-алам уни бутунлай эзиб ташлагандай кўринарди. Энтони қизга ич-ичидан ачиниб кетди. У Жинга қараб, жилмайишга уринди.

— Кеча кечқурун тўғри айтган экансиз,— деди Энтони,— Генри бечора чиндан ҳам сизни менинг уйимга бориб туради, деб юраркан. Очигини айтсам, бу гапни

қайдан олганини билмайман. Гапнинг рости, у маст эди, сизни эса менинг уйимда деб ўйларди.

— Бу гапни қаёқдан олибди?

— Билмайман.

— Бўлмаса у сизга нимага ташланади? Сиз уни ха-фа қилмовдингизми? Менга очигини айтинг, Тони, ази-зим.

— Мутлақо.

— Дадам, Генри ўлим олдида у-бу гапларни айтиб кетганмиш, деяпти.— Шунда Жиннинг аъзойи бадани титраб кетди ҳисоби.— Дадамнинг айтишича, у қан-дайдир тўсиқнинг нарёғига ўтаман деган экан, сиз ўт-казмай стул билан урган эмишсиз. Сиз нимадан хавф-сирадингиз? Мен уйингизда йўқ эдим-ку. Ҳамма ёқни кўрсатаверсангиз бўларди-ку. Бечора Генри. Сиз уни нега нарёққа ўтказмадингиз?

— Ҳеч унақа бўлгани йўқ. Сиз унинг айтганларига ишонайсиз. У маст эди, гапимга ишонаверинг. Бу унинг айтиб кетганларидан ҳам кўришиб турибди: у, гап бош-лаганида сизнинг қичқирганингизни эшитгандай бўл-дим, деяпти-ку.

— Ҳа, буниси галати,— Жин ўйчан ҳолда шундай деб қўйди.

Жиннинг нигоҳидан бунга ишонқирамаётгани сези-либ турарди. У Энтонига қандайдир бир ёввойи қараш қилди. Энтони сигарет қолдиқлари ва иккита чашкани эсларкан, бундан келиб чиқадиган гапларни ҳам ўйла-ди. Прокурор жинойи иш қўзғаш учун асос йўқ деб ҳи-собласа қани эди...

— Сиз нимадан хавфсирадингиз ўзи, Тони? Сизга ташланиш унга нимага керак бўлди ўзи? У ҳар қанча маст бўлса ҳам бекордан-бекорга бундай қилмасди. У жуда ҳам беозор одам эди-ку, ахир. Шўрлик Генри!

Жин шундан кейин юзини кафтига босиб, яна оби-дийда қилди. Энтони бир дам нима қиларини билмай туриб қолди. Кейин секингина хонадан чиқди-да, маши-насига ўтириб, жўнаб қолди.

Жин эса ўз хаёллари билан танҳо қолганича кети нима бўларкин, деб ўй ўйлашга тушди.

Энтони ҳаттоки уни ўлдирмаган бўлса ҳам, Генри Энтонининг квартирасида нобуд бўлди... Демак, Энто-нини суд қилишади... Жанжалга сабаб — Жиннинг ўзи,

гўё Энтонининг хонасидаги тўсиқ ортида беркиниб ўтирган... Бу ҳамманинг оғзига тушади... Наҳотки рашкчилик қилиб Жинни шу ишга аралаштириб кетган Генри шунчалик қасоскор одам бўлса?.. Агар... агар, тўсиқ ортида ҳеч ким бўлмаганда-ку, албатта...

Жиннинг назарида ўзи эмас, гўё бошқа бир одам отасига йиғламсираб, мени бу машмашадан тезда қутқариб ол, бировга чурқ этиб оғиз очмаслигинг керак, энг муҳими ҳушимдан кетганимни ва йиғлаганимни биров билмасин, миш-мишлар кўпайиб кетади, деяётгандай туюларди.

Жин ўзича нималар деётган бўлмасин, Энтонини илгаригидай севишини ич-ичидан сезиб турар, бунинг устига ушбу воқеада ўзининг ҳам бир оз бўлса-да, айби борлигини билганидан қийналарди. У Генрини шунчалик қийнамаганида сира ҳам бундай бўлмасди. Энди эса бунақа машмаша. О худойим! Энтонининг уйида чиндан ҳам бемаҳалда бўлган экан, деб одамлар ишониб қолишса нима бўлади?

Жин ўзининг қувноқ ёшлигида бераҳм воқелик билан илк дафъа яна шундай юзма-юз тўқнашди.

Энтони уйига таъби жуда ҳам хира қайтди. У энди Эвонд-Растга бораётган пайтидагидай **баттар** хавотирга тушганди. Унинг, Генри бекордан-бекорга менга ташланди, деган гапига Жиннинг ишонмаётгани энди аён эди. Суд ҳам бугагга худди Жинга ўхшаб қараши мумкин-да. Бунинг устига судьялар билан маслаҳатчилар, Жин Энтонининг уйида бўлган, деган бутунлай нотўғри хулосага ҳам келишлари мумкин-да. Бу уч кишининг — азаллий учбурчакнинг ўртасидаги муносабат, кечаги оқшом воқеалари, Жин билан Энтонининг балетда бирга бўлганлиги, сигарета қолдиқлари, ичида чойи қолган иккита чашка, Босмен айтиб кетган гаплар, айниқса, Жиннинг қичқирганини эшитдим дегани, медицина экспертизаси, марҳумга етказилган жароҳатлар характери — хуллас, ҳамма-ҳаммаси Жин Энтонининг уйида бўлган. Энтони эса Босменнинг Жинни, айтайлик, яланғоч ҳолда кўришини истамаган, деган фикрга олиб келади. Жин, Генри бечора жуда беозор эди, деди. Суд гарчи Босменни ҳамла қилишда айбли деб топса ҳам, мушглашувга Энтонининг чақирилмаган меҳмонга қаршилик кўрсатгани сабабчи бўлганига ишонармикин? Энтони Босменни ич-карига киритмаган экан, бунга сабаб нима? Жин унинг

уйида йўқ экан, Энтонини куч ишлатишга нима мажбур қилди?

Бундай ҳолатни сирли қилиб кўрсатиш ва ҳақиқий сирни яшириб кетиш учун яна нимани ўйлаб топса бўларкин?

XLVIII

Душанба кунини халойиқ газеталардаги йирик-йирик сарлавҳаларни кўриб ҳайратда қолди:

«ШАҲАР АДВОКАТИНИНГ УЛИМИ»

«СИ-ПОЙНТДАГИ КВАРТИРАДА БЎЛГАН ЖАНЖАЛ ҲАҚИДАГИ МИШ-МИШЛАР»

«ҚАМАЛИШИ ТАХМИН ҚИЛИНАЯПТИ»

Кечқурун эса, газеталарнинг биринчи бетида уч қоллонкага берилган ахбарот босилиб чиқди:

«ШАҲАР ЮРИСТИ АДВОКАТНИ УЛДИРИШДА АЙБЛАНАЯПТИ»

«Шаҳар юристи бўлган Энтони Грант (28 ёшда) бугун Кейлдон-сквердаги суд залида мировой судьяга кўндаланг бўлди. Мистер Хюз раислик қилди. Ёмғир қаттиқ қуйиб турганига қарамай, зал суд бошланмасидан анча олдин лиқ тўлиб кетганди. Айтгандай, залдагиларнинг ҳафсалалари пир бўлди: прокурор судни шу бугундан эътиборан икки ҳафтага кечиктиришни илтимос қилди, нега деганда, у кейптаунлик адвокат Генри Босменнинг ўлдирилиши бўйича жиноий ишда айбланаётган кишини сўроқ қилишга фақат икки ҳафтадан кейингина кириша олар экан.

Мистер Хилл айбланувчи номидан гапириб, уни қафилга олишга ижозат сўради. Прокурор ишнинг аҳволини ҳисобга олган ҳолда, бунга қаршилигим йўқ, деди. Гаров беш юз фунт стерлинг ҳажмида белгиланди.

Шу билан суд мажлиси тамом бўлди. Шунга қарамай залдаги одамлар жойларидан қимирлашмади, чамаси улар бу ёғи нима бўларкин, деб кутишарди. Бу иш бошқа хонада кўрилармиш, деган миш-миш ўрмалаб қолганидан коридорда югур-югур бошланди. Бунинг

бошқа қизиқ жойи қолмаганини одамлар ҳам аста-секин тушуна бошладилар шекилли, бирин-сирин тарқалишга тушдилар, улар орасида талайгина яхши кийинган аёллар ҳам бор эди.

Эгнига бўз ранг ажойиб костюм кийган айбланувчи гўё бу ишларнинг унга даҳли йўқдай ўзини жуда хотиржам тутар, судьяга кўндаланг бўлганида ранги сал оқаринқиради, холос.

Марҳум — кейптаунлик таниқли адвокат...»

Бошқа бир мақолада олий суднинг эрталабки мажлиси ҳақида ҳисобот берилган бўлиб, мажлисда судьялар, юристлар ва адвокатлар Босменни хотирлашгани ёзилганди. Суд раиси ўз нутқида Босменни «ёшлигига қарамай улкан қобилиятини намойиш қила олган ва келажаги порлоқ бўлган киши» сифатида баҳолади.

Грантнинг жинойи иши кўп йиллар мобайнида кўрилган суд ишлари орасида шов-шув бўлиши ўз-ўзидан аён эди. Бунга юрист адвокатни ўлдирганлиги ягона ҳодиса эканлигининг ўзигина сабабчи эмасди. Бу ишга Хартли хонадони аралашиб қолганида ҳам гап бор, нега деганда, бу оила шаҳардаги таъсири зўр оилалардан эди-да. Шунинг учун ҳам Жиннинг ижтимоий пиллапоянинг тепасидалигини кўролмайд юрган «дўстлари» ҳозирда унинг номи аралашиб қолган машмашанинг ёнига қўшиб чагишаётганидан ҳузур қилишарди.

Орадан икки ҳафта ўтгандан кейин дастлабки тергов бошланди: Босменнинг ўлиmidан бир неча соат олдин айтиб кетган гаплари ҳам бошқа далиллар қаторида ишга тиркалганди. Энтонинг ҳимоя қилувчи томон бунга норозилик билдирди. Бироқ бу норозилик инobatга ўтмади.

Энтони Босменнинг гапини суд инobatга олиш-олмаслиги масаласи кўриляётганида мировой судья Мистер Борни диққат билан кузатиб турди. Энтони бошқаларни ҳимоя қилиб мазкур судьянинг олдида кўп марта нутқ ирод этганидан бу қари бўйдоқнинг ит билан бридждан бошқа нарсага қизиқмаслигини биларди. Бу одамнинг муҳаббат нималигини билмаслиги аён кўриниб турарди. Гарчи мировой судьянинг дастлабки терговдаги роли анча чекланган — у ишни жинойи судга оширишга асос бор-йўқлигини ҳал қилиши керак бўлса ҳам, Энтонига мўйсафид Борн қарши далиллар тўплаш учун ўлиб-тириляётгандай туюларди.

Мистер Борн ўзининг раислик ўрнида «фойдага» ва «қарши» гапирётган барча гапларга қовоғини очмай қулоқ соларди. Чамаси уни аёнлар доирасига мансуб бўлган қизнинг тонготарга яқин эркак кишининг ётоғида бўлиши мумкинлиги дарғазаб қилар, унинг, мабодо керак бўлса, ишни олий судгача етказишга жазм қилганлиги башарасидаги ҳар бир чизиқдан ҳам сезилиб турарди. Энтони гўё судьянинг пўнғиллаб: «Қандай одобсизлик!» деяётганини эшитаётгандай бўларди.

Шундай бўлса ҳам мистер Борн ўз нутқида жуда хушёр бўлганидан Энтони бу сафар ўз тасаввури ҳазилига йўлиққанини пайқади.

Марҳум, деди мистер Борн, бу гапларни айтаётганида ўлими яқин қолганлигини билганлиги *prima facie*¹. Бунга ҳеч қанақа шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас, чунки врачларнинг хулосаси ҳам шуни кўрсатади. Йўқ, мен ишдан бундай муҳим ҳужжатни истисно этишдек масъулиятни зиммамга ололмайман. Дастлабки тергов, ҳарқалай дастлабки тергов, унда кўрилган ҳар бир далил албатта эътиборга олинавериши шарт эмас, бунақа масалаларни судьянинг ўзи ҳал қилади.

Хуллас, мировой судья дастлабки тергов тугаши биланоқ ишни судга оширишга қарор қилди.

Босменнинг ўлими олдидан айтиб кетган гаплари ғазеталарда чиққанидан ҳар бир одам ўша душанбага ўтар машъум кечада рўй берган воқеани ўзича тушуниб, нима деса дерди. Ҳимоя қилувчи томоннинг қўлида ҳеч қанақа ҳужжат бўлмаганидан Энтонининг бу воқеага алоқадор гаплари жиноят суди сессиясигача кўпчиликка маълум бўла олмас, борди-ю судья Босменнинг гапларини инobatга олиб бўлмайди, деб ҳисоблаганда ҳам, барибир Энтонининг бу воқеани қандай изоҳлашини биров билолмай қолар, нега деганда, бундай тақдирда иш ёпилган бўлур эди.

Жин ўша оқшом уйда Босменнинг газетада чиққан гапларини ўқиб ўтираркан, Энтони билан дўстлиги жуда ғалати туганганлиги хусусида ўйларди. Уша лаҳзада отаси кириб келди. Мистер Хартли қизига синовчан, ўп-каланганнамо қараса қарадики, бироқ ўқраймади.

— Хўш, хўш,— деди у.—Менимча, буниси ҳаддан ошиш! Сени Грантнинг квартирасида бўлганинга энди

¹ Очик-равшан (лотинча).

ҳамма ишонди-қўйди, болагинам.— Мистер Хартли қизига савол назари ташлаб, кечки газетани унинг тумшуги тагида силкиди.

Мистер Хартлининг жуда ҳам боши қотганди. Унинг уйқуси жуда нозик бўлса ҳам ўша машъум кечада қизи уйга қайтганини сезмабди-я. Буни хотини ҳам, хизматчилари ҳам билишмабди. Жин унга, балетдан ярим кечага яқин қайтиб келдиму ётдим, деса ҳам унинг сўзини ҳеч бир нарса тасдиқ этмас, у бемалол соат бирдан кейин ҳам келиши мумкин эди-да.

Жин отасининг пешонасидаги ажинлари қуюқлашганини кўраркан, сўзларининг ростлигига ишонмай хавотир олаётганини сизди. Қиз гапига ҳаттоки отаси ҳам ишонмаётганини кўнглидан ўтказаркан, ҳўнграб юборди. Хартли шундан кейин қизини бағрига босиб, тинчлантиргандай шивирлади:

— Бўлди, бўлди энди. Ифнинг нима кераги бор, оппоғим? Мусибатни кўз ёши енгиллатмайди.— У қизининг бошини меҳр билан силади.— Сен буларнинг бағрига чидашинг керак, қизгинам. Уларга ҳеч нимадан чўчимаслигингни ва яширадиган ҳеч ниманг йўқлигини кўрсатиб қўйгин.

— Хўп, дада, ҳаракат қиламан. Бироқ буларнинг бари нақадар даҳшат! Худо урсин агар, мен у ерда бўлмаганман.

— Албатта, бўлмагансан, болагинам. Биз буни биламиз. Онанг ҳам, мен ҳам сенга ишонамиз... Тонига ҳам. Сен энди бошқаларни ҳам ишонтиришга ҳаракат қилишинг, бунинг учун бошингни дадил тутишинг керак.

Жим бошига тушган бу синовларни пинагини бузмаган ҳолда енгиб ўтишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилса-да, кўзлагани бўлавермасди. Теварак-атрофда ўрмалаб қолган миш-мишлардан чўчиганидан ташқари бу воқеада қандайдир бир даҳшатли сир бор деган ўй ҳам сира хаёлидан кетмасди. Энтони Генрини хонанинг тўсиб қўйилган қисмига нима учун киритмаган? У нимадан хавфсизраган? Дастлабки терговда тилга олинган лаб бўёғининг юқи қолган сигарета қолдиги билан иккита чой ичилган чашкалар-чи?

Жиннинг ғазаб ва нафрати кундан-кунга ортиб борарди. Бир марта ҳатто отасидан Энтонини ишдан бўшатиб юборишни илтимос қилишга сал қолди. Бироқ бу маша-маша оқибатида ўзига таҳдид қилиб турган шарманда-

гарчиликдан бағоят эзилаётганидан айтишга юраги бетламади. Мабодо Энтони бўшатиб юборилгудай бўлса, бу нарса судда ошкора бўлар, одамлар шундан кейин мистер Хартли айби бор бўлганлиги учун қобилиятли ходимини ҳайдаган, деган хаёлга боришарди. Унда Жин чор-ночор Энтонининг квартирасига борган бўлиб қоларди-да. Жин буни ҳам тушунарди. У мана шу ҳодисанинг ўзи судда Энтонига зарар бергудай бўлса сира ҳам қарши эмасди, нега деганда, нотаниш аёл Энтонининг квартирасига қадам қўйганидан ғашланаётган кўнгли ўч олишга ундарди. Шундай бўлса-да, бу номимни булғаб қўймасин деб чўчирди.

Жин Генрининг ўлганини эшитганида жуда ҳам эзилиб кетди. Бунда уни қийнаган нарса шу бахтсизлигининг ўзигина бўлмади. Қиз эзгу ҳисларига раҳна тушганини ўйлайвериб, асаблари ишдан чиқиб, жуда маза-си кетиб қолди. У ўша кечада мабодо Энтонининг уйида чиндан ҳам бўлганида борми, буларнинг бари унчалик ваҳимали кўринмас, нега деганда, дўстларининг мададию Энтонига бўлган ишқи бу миш-мишлару ва кўпчиликнинг маломатига парво қилишига йўл қўймасди. Ҳозирда эса қуруқ маломатга қолиб, бунинг устига ўзига нотақиш аёл аламида ёнаётганидан жуда бўлмай кетди. Шу ваздан ҳам врач билан маслаҳатлашиб, Африка соҳили бўйлаб денгиз сафарига жўнади.

Энтони буни, қолаверса қизнинг Дурбанда туришга жазм қилганини эшитганида енгил тин олди. Дастлабки тергов хусусидаги миш-мишлар жуда авжига чиққан пайтларда мистер Хартлининг ўзиям Энтони билан орави очик қилиб қўйсаммикин, деган хаёлга ҳам борганди. Бироқ кунлар ўтиб, бу воқеа хусусидаги миш-мишлар қулоғига кўпроқ чалингани сари баттар дарғазаб бўларди. Шунга қарамай мистер Хартли ҳам, қизи сингари, Энтонини бўшатиб юборгудай бўлса кети чатоқ бўлишини сезиб турарди. У шунинг учун ҳам тишини тишига қўйди. Энтонининг илгаригидай судларда ишни Хартли фирмаси фойдасига ҳал қилиб келаётгани сабабли эса бояги фикридан қайтганига ачинишига асос ҳам йўқ эди.

Энтонининг Босмени ичкарига нимага киритмагани фирма бошлиғи мистер Хартлини ҳам таажжубга солар, суд бошланадиган кунга яқин қолгани сари ваҳимасига ваҳима қўшиларди. У Энтони оқланаётган пайтда Жин

нинг гувоҳлигига ҳожат қолмайди, деб умид қиларди. Жин судга келса сира-сира бўлмасди.

Хартлилар хонадониди суднинг оқибати ва Энтонининг тақдири нима бўларкин, деб чиндан қайғуриб юрган ёлғиз Артурнинг ўзи эди. Артур ҳатто бир куни Энтонининг квартирасига кириб, нима ёрдам керак, деб сўради. Энтони эса унга, ёрдам бериш қўлингиздан келмайди, дейишдан ташқари, ақалли судгача Эвонд-Растда бўлмаганингиз маъқул, деб қистириб ҳам қўйди. Артур ундан бу гапни кутмаганди.

Бу пайтда кўпчиликнинг оғзидан шу гап сира ҳам тушмас, ҳамма, қани, бу ёғи нима бўларкин, деб ноябрга белгиланган судни кутарди.

Энтони бўлғуси синовга тайёргарлик кўраркан, ўзига ўзи бўшашмаслик керак деб қўярди. Китоб устида ишлаши ва Рэнга бўлган ишқи кучига куч қўшар, таҳдид қилиб турган фалокат яқинлашгани сари муҳаббатни сусайиш ўрнига тобора кучаярди. Энтони тинимсиз ишлар, кўринишидан мутлақо хотиржам туюлса-да, гоҳо бу хотиржамлигининг ясамалиги сезилиб қоларди.

Рэн минг азоблар билан ўтган ана шу ҳафталар мобайнида Энтонини ҳар қанақасига қўллаб-қувватлаб турди. У Энтонига қўлёзма устидаги ишингни тўхтатмайсан, дейишдан ташқари, бунга илож борича кўп куч сарфлашинг керак, деб уқтирарди.

Энтонининг иши ҳам кундан-кунга юришарди. Ҳар куни кечқурун ёзилган варақлар тўдасига бир неча янги варақлар қўшиларди. Энтони роман устида ишлаган пайтида, Рэн унинг ёнида, қўлида китоб ёки расм соладиган альбом билан ўтираркан, улар бир-бирлари билан янада яқин бўлиб қолишди. Ижод гоҳи-гоҳида хуруж қилиб қоладиган умидсизликнинг олдини оладиган яхши шифо бўлди. Энтони китоби муваффақиятли чиққан тақдирда қўлга киритиладиган имкониятларини кўз олдига келтираркан, хаёли олис-олисларга олиб қочарди. Иши ўнгидан келса борми, Рэн икковлари Жанубий Африка билан орани очди қилиб, ирқий бидъатлар бўлмаган жойларга бахт излаб кетишади. Энтони шунда океанлар оша нотаниш мамлакатларга сафар қилишни, китоблар ва саргузаштлар мўл бўлган эркин ҳаётни орзу қиларди.

Шундай қилиб, кеч қишдан кейин баҳор ҳам ўтди. Энтони билан Рэн шанба ва якшанба кунлари тоққа чи-

қиб, эманлар орасида айланиб юришар, ўшанда эманларнинг нозик япроқлари орасидан қоп-қора ерга офтоб шуъласи ёғилиб турарди. Еш юраклар гуллаган водийлар, сокин жилғалар ва кўлларни сайр этишарди. Тоғларнинг ёналари гулларга бурканган, толларнинг қумуш ранг япроқлари офтобда жилва қилар, баланд ўсган қарағайлар ботаётган қуёш нурида қип-қизилдай туюларди. Улар кечқурунлари уйга қайтишаркан қизил, сарғиш, кўк ва бинафша ранглар жилва қилгани-қилганди.

Октябрда шарқи-жанубий шамол ёсиб, мезон учди. Унинг тўдалари ярим оролда роса айлангандан кейин, ниҳоят, шаҳар ва денгиз устида қад кериб турган тоғ устини оқ парда янглиғ ўради-қўйди.

Ҳафталар шундай ўтар, суд тобора яқинлашарди.

Энтони билан Рэн севги билан ишонч ҳукм сурган вазиятда бирга ишлашиб, замин, денгиз ва осмондан бирга роҳатланишаркан кун сайин ҳам руҳан, ҳам жисман бир-бирларига янада яқин бўлиб қолишди.

XLIX

Энтони оқловчиликка Тэрнерни чақирришга жазм этди. Унинг фикрича, бунга ундан бошқа муносиб одамни топиб бўлмасди. Қиролликнинг энг зўр адвокатларидан бири бўлган Тэрнер судда ўзини олиймақом тутиши ва инсон қалбига кира олишдек уқуви билан машҳур эди. Шундай бўлса ҳам Энтонининг Тэрнерни танлашига асосий сабаб шунинг ўзигина эмасди. Тэрнер ўзини бирмунча баландпарвоз тутишидан қатъи назар, юраги тоза одам бўлганидан Энтонига ҳозирги дамда фақатгина ақлли ва эҳтиёткор адвокат эмас, балки яхши ҳамда тушунадиган одам керак эди. Нега деганда, судда борини яширмай, очиқ-ойдин гапириб берса ҳам ажаб эмас-да.

Энтони судга икки ҳафта қолганида адвокати билан илк марта учрашди. У Тэрнер билан дастлабки терговда қатнашган юрист мистер Хиллга ўша машҳум тундаги воқеаларни гапириб бераётганида, олдинги гапида айтганидай уйда ёлғиз ўзим эдим, деб тураверди. Ушанда нима содир бўлганини Энтони билан Стивдан бошқа бирорта одам шу чоққача билмасди-да.

Энтони кенгашувдан кейин идорасига қайтди. У кабинетига кираётганида телефон жиринглаётганини эшитди.

— Алло, сизмисиз, Грант? Тэрнер гапиряпти. Сиз билан яна бир кўришсам девдим.

— Ҳозир? Тездан дейсизми?

— Ҳа, агарда сизга қулай бўлса.

— Маъқул, мистер Тэрнер, зумда бораман.

Энтони трубкани қўймоқчи бўлганида Тэрнер нимадир дегандай бўлди, у яна трубкани олди:

— Ҳа, эшитяпман!

— Хиллни ташлаб келсангиз ҳам бўлади.

Энтони секретарига керак бўлиб қолсам фалон ерда бўламан ҳам демай, шошилганича идорасидан чиқиб кетди.

У яна Тэрнернинг кабинетига кириб келганида, кўнгли анча нотинч эди. Оппоқ сочли адвокат ўтиринг дегандай стулга ишора қилди. Кейин эса хотиржам овозда шошилмай сўради:

— Сизни яна... ёлғиз чақирганимга эътирозингиз йўқми?

— Йўқ, мутлақо.

— Сизга айтсам, ишингизда баъзибир моментлар мавжудки, улар хусусида икковимиз юзма-юз гаплашсак девдим. Бунда, гапимга ишонинг, жонингизга тегишни сира ҳам истамайман. Ҳисларингизни ҳам поймол қилмоқчимасман.

Энтони ясама мулойимлик билан қўл силтади.

— Қўйсангиз-чи, мистер Тэрнер. Марҳамат, қулоғим сизда, сэр.

— Сизга айтсам,— Тэрнер гапни юмшоқ бошлади,— ишингизда баъзи мушкулотлар мавжуд, бунга иқрорман. Суҳбатимиз пайтида айтганларингизнинг барига мен шахсан ишонаман. Бунга мистер Хиллнинг ишониши ҳам табиий. Бироқ суд барча сўзларингизга ишонч ҳосил қилади, деб ўзимизни ишонтира оламизми?

Мистер Тэрнер ўрнидан турди. У жуда новча киши эди. Гирди тошбақа косасидан ясалган кўзойнагини олиб, ёзув столига қўйди-да, даҳанини сийпалаганича гиламга тикилиб қолди. Сўнгра хонанинг нариги бурчига юриб ўтди, кейин у ёқдан бу ёққа юрганича фикрини баён қилишга тушди. Энтони уни ёнлаб, усти нақ шипга етадиган жавонлардаги китобларга тикиларди.

— Келинг, очиқчасига гаплашамиз. Ишда далил бор — бу сигарета қолдиғи. Сиз кундузи уйимда бир тақриб икки аёл бўлувди дедингиз. Шундай, шундай. Зўр. Бироқ

бош прокурор унинг исмини сўраб қолса нима бўлади? Савол жуда ҳам қонуний. Сиз унга жавоб беришга ҳозирмисиз?

Тэрнер мижозига тикилиб қаради. У Энтонининг таниш аёли борлигига ишонмаётгандай туюларди.

— Қулоғим сизда,— деди Энтони.— Иккинчи мушкулотга ўтайлик.

— Хўш, кейин анави совумаган чойнак. Босменнинг айтганларига қараганда, уйингизнинг олдида машинангиз турган, полициянинг маълумотига кўра полиция комиссари етиб келганида кўчада машина кўринмаган. Бу ҳам қизиқ ҳол. Жин Хартли эса машина ҳайдайди. Ундан кейин эса учалангизнинг бир-бирларингизга муносабатларингиз... олам сингари азалий учбурчак... Хўш, яна ўша чой, бу ерда яна чалкашлик бор. Сиз полициячиларга чойни сигарета чеккан қиз билан ичганман, дегансиз. Қиз эса уйингизда туш пайтигача бўлган. Полициячилар чойнакни ушлаб кўришса, у ҳали совумаган экан. Шунда эса худди атайлаб қилгандай ўзингизга ўзингиз қарши чиқасиз, чойни ўзимга қайнатувдим, дейсиз. Буни полиция сўроқда қандай тушунтиради, билмайман. Мана, қанча тўсиқлардан ошиб ўтишимиз кераклигини кўрдигизми, йигит. — У жим қолди. — Айбловчиларнинг қўлидаги «фактлар» деб аталмиш далилларнинг бари узун бир занжирни ташкил қилади. Улар бир-бирига марҳумнинг айтганлари сингари сира зид келмайди. Бундан ташқари биз медицина экспертзасини ҳам ҳисобга олишимиз керак. Босмен, чамамда бор бўйи билан тушган. — Тэрнер аввалгидай катта-катта қадамлар билан у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. — Жин урсин агар, биз деворни гиштсиз кўтара олмаймиз-ку.— У шартта ўгирилиб, Энтонининг нақ олдида тўхтади.— Иложи борми ё йўқми?

Энтони бу саволга миқ этолмади. Тэрнер яна жойига ўтирди. У қалам олиб, қадимий столга ўйчан ҳолда ура бошлади.

— Орага бир неча дақиқа сукут чўкди. Юрист шундан кейин ўрнидан туриб, елкасини қисди.

— Начора, менимча ҳар бир киши қўлидан келган ишни қилади, ҳолос, — деди у юмшоққина қилиб.

Энтони унга синчиклаб қаради, унда ҳаммасини бир бошдан Тэрнерга айтгиси келиб қолган бўлса ҳам ўзини тутди.

— Марҳумнинг айтганлари далиллар қаторидан чиқарилса нима бўлади? — деб сўради у.

— Унақада менимча суд ҳам бўлиб ўтирмайди. Мен ишни тўхтатилишини талаб қиламан. Бироқ, борингки ўшандай бўлган тақдирда ҳам аён фактлар асосида бизни айбламасликларига ишонмайман. Хулласи калом, квартирада икковларинг бўлгансизлар, ўшанда Босмен ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирдан каминнинг панжарасига калласини уриб мажақлайди. Боши урилган нарса каминнинг панжараси эди, шундайми?

— Ҳа.

— Ундай бўлса, сизни барибир суд қилишлари турган гап.

— Суд Босменнинг гапларини инобатга олмаса, бақирган ким бўлди, деган савол ҳам чиқмайди. Шундай бўлгандан кейин Босменнинг айтганларига қараганда стул билан уни уришимга сабаб ҳам йўқолади, бунга исбот эса қолмайди.

— Буларнинг бари шундай. Мабодо биз Босменнинг айтиб кетган гаплари судда инобатга олинмаслигига эришолсак, ишни ёпишга хизмат қиладиган кучли козирни қўлга киритган бўламиз. Шахсан менинг мўлжалим худди шундан. — Тэрнер яна ўрнидан туриб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Бу эса Энтонининг ғашига тегарди. — Хўш, мабодо бундан иш чиқмаса нима бўлади? Маслаҳатчилар сиз хонанинг ўртасида шундай қўл қовуштириб турганингизга ишонишармикан? Қаршилик кўрсатдим десангиз, нимага дейишади? Босмен парданинг нариёғидаги аллакимни ёки алланимани кўрмасин деб қаршилик кўрсатгансиз, дейишмайдими? Мен ҳозир маслаҳатчилар хаёл қилгандек гапираяпман, албатта. Сиз аллакимни ёки алланимани яширмоқчи бўлаётган экансиз, ўша нарса — Босменнинг айтганларида номи учраётган Жин Хартлидан бошқа кимса бўлмайди-да. Маслаҳатчилар у хонангизда бўлган деган фикрга келишганларидан кейин бош прокурор уларни, айбланувчининг Босменни ичкарига киритмаслигига жуда жиддий сабаби бор эди, деб сира ҳам қийналмай-нетмай ишонтиради қўяди. Демак, сиз Босменни ичкарига киритмадингиз, бошқача қилиб айтганда, қонунни поймол қилиб, одам ўлдирдингиз. Бу қасддан қилинган қотиллик саналадими ё аҳволни енгиллатувчи қотилликка кирадими — ҳаммаси суд Босменнинг айтиб кетганларига қанчалик ишониши-

га боғлиқ. Агар Босмен айтганидай уни стол билан урганингизга ишонишса борми, унда аҳволингиз чатоқ бўлади.

— Бизга маслаҳатчилар суди керакми — мен шуни ўйлаяпман? — деди Энтони. У хавотирда қолганидан пешанаси тиришиб кетганди. Улардан воз кечишга ҳали фурсат ўтгани йўқ-ку.

— Ҳа, албатта, мен ҳали айтганимдай, кўплар сизнинг фазилатларингиз ёки нуқсонларингиздан қатъи назар, сизга хайрихоҳ бўлишади, нега деганда, Босменнинг бемаҳалда хонангизга бостириб киришга сира ҳам ҳаққи йўқ эди.

Сўққабош кишига бошпанасининг даҳлсизлигидан ҳам бениҳоя муҳим нарса бўлмаса керак. Бунинг устига... сизга ростини айтсам, кўринишингиз ҳам маслаҳатчиларга ёқса керак. Иш мана шундай.

Энтони хижил бўлиб кулимсираркан, ичида маслаҳатчилар бор ҳақиқатни билишса менга қанақа муносабатда бўлишаркин, деб қўйди.

— Демак, маслаҳатчилардан воз кечмаганимиз маъқул. Энди бошқа нарсадан келайлик: сизни яширмоқчи бирор нарсангиз бўлганки, уни Босменга кўрсатишни сира ҳам истамагансиз, шундайми? — Тэрнер деразага қараб жим қолди. — Сизга ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўриб, эртага икки яримда кириб ўтишингизни маслаҳат бераман.

Энтони чурқ этмай ўрнидан қўзғалди. У эшик олдига бориб қолганида Тэрнер тўхтатди.

— Бизнинг ҳисобимизда Жин Хартли бор, албатта, — деди у, — бироқ унинг уйингизда бўлмаганлигига маслаҳатчилар ҳам ишонишлари керак ҳали.

— У ҳеч қачон менинг уйимда бўлган эмас.

— Ундай ҳолда Жин Хартлининг гувоҳлик бериши Босменнинг айтганларини чиппакка чиқаради. Суд эса Босмен унинг овозини адаштирган деб ҳисоблаши мумкин, демак, уйингизда бошқа бир аёл бўлган. Сигарета қолдиғи билан чойни эсланг!

Тэрнернинг сарғимтир кўзлари Энтонини тешиб юборгудай бўларди.

— Нақадар бўлмағур гап! — Энтони шоша-пиша бўлдиради. — Аёл билан бирга бўлсам-у, эшикни наҳотки очиб қолдирсам! Нима, атайлаб шу воқеа бўлсин дебми?

— Бу албатта, далил, бироқ унчалик ишонарли эмас.

Вақт ярим кечадан ошганди, бунақа пайтда уйнинг эгаси битта-яримта келиб қолади деб ўйламайди. Бунинг устига қизиб қолган ва ҳаяжонлари жўш уриб турган одам ҳадеб ҳам эҳтиёткор бўлавермайди.

Энтони елкасини қисиб қўйди.

— Мен мисс Хартли билан учрашишим керак бўлади, — деди Тэрнер гапида давом этиб.

— Учрашувингиздан фойда чиқмаса керак, — деди Энтони, — бу воқеадан кейин унинг асаблари жуда ҳам ишдан чиқиб қолган. Яқинда уни ўзингиз ҳам кўрасиз. У Дурбандан тўрт кундан кейин келади.

— Нимаики бўлса ҳам у билан учрашишим керак. Унинг чап беришига илож-йўқ.

— Унга чақиріқ қоғози жўнатилган. Гувоҳлик беришини эшитган ота-онасининг жони ҳалакда.

— Биладан. Хартлининг ўзи бу ерга келиб кетувди. Қизимга тегмасликнинг иложи йўқми, деб суриштириб кўрди. Мен унга, Грантнинг иши ёпилмаса қизингизни четда қолдиришнинг иложи йўқ, дедим.

Энтони маъқуллагандай бош ирғаб қўйди.

— Мен эртага кундузи олдингизга келаман, — деди у.

Энтони тун билан бошига тушган савдони ўйлаб тўлғаниб чиқди. Шароит дуруст бўлган тақдирда у дастлаб оқловчисига, кейин эса маслаҳатчиларга ягона гувоҳини кўндаланг қилар, унинг айтган гапи ҳаммасини бир ёқлик қиларди-қўярди. Бироқ ҳозирги аҳволда Стивни ишга аралаштириш у ёқда турсин, ҳатто хаёлга ҳам келтириб бўлмасди.

Судда оқловчи далилларга мурожаат қилмаса жуда ҳам соз бўларди-да. Бироқ бу нарса Босменнинг айтганларини суд инобатга олиш-олмаслигига боғлиқ. Ҳозирча эса бор гапни, яъни ўшанда уйда Стив бўлганлигини Тэрнерга айтмай тургани маъқулмикин? Кейин бу нарсани шу чоққача яшириб келганлигини ҳам. Ахир судда полициячиларга айтган гапини ҳам, берган гувоҳликларидаги тескариликлару ўзгаришларни, олдинга нима учун ёлғон гапирганлигини тушунтирмоқ учун қулайгина бир изох топиб қўйиши ҳам керак-да.

Энтони деярли тун бўйи хонада у ёқдан-бу ёққа юриб чиқди. Кейин стулга чўкиб, тирсагини столга тиради-да, калласини чангаллаганича қимир этмай қолди.

У истиқболни кўра билишни жуда-жуда истарди. Стивнинг гувоҳлик беришига ҳожат борми-йўқми, шуни билсам дерди. Бор гапнинг барини Тэрнерга айтмиш деган гап ўзини бутунлай унинг қўлига топшириш. Энтони гарчи Тэрнернинг миқ этмаслигига шубҳаланмаса-да, ҳар ҳолда унинг сиридан воқиф бўлиши яхши эмасди. Иккинчи ҳолда, унга айтмаслик — судни ўз ҳолига ташлаб қўйиш деган гап эди.

Нима қилсин?

Энтони бамисоли оёғининг тагидаги ер ўпирилаётганини сезгандай ўзини қаерга қўйишини билмасди.

Энтони эртасига икки яримда адвокатининг идорасига кириб келди. Унинг юзи тунд эди. Енидан сигарета чиқариб, Тэрнерга илтифот қилди. Шундан кейин икковлари чекишди.

— Сизнинг ҳузурингизга, — Энтони жуда мунгли овозда гап бошлади, — ҳаётимдаги энг катта сирни очгани келдим. Бундан воқиф бўлсангиз, ишни юритишингиз енгиллашади, мен эса уни ёйиб юбормаслигингизни худодан сўрайман. Шунда ҳам, ҳарқалай барини сизга айтиб беришга жазм этдим. Мабодо суднинг кетиши менинг сиримни очишга сизни мажбур этмаса, бундан бировга чурқ этиб оғиз очмасликдан ташқари, ҳозир айтадиган гапларимни бутунлай унутиб юборишга ваъда бера оласизми?

Тэрнер қўлини кўтарди.

— Менга қаранг, — деди у, — судда ютиб чиқишимизга ёрдам бермайдиган бўлса, иқрорингизнинг сира кераги йўқ. Гапимни тушунгандирсиз дейман?

— Жуда яхши тушундим. Мен сизга айтмоқчи бўлган нарса ишни ойдинлаштиришга ёрдам беради. Бу менинг гуноҳсизлигимни деярли кафолатлай олади. Мабодо сирим ёйилиб кетгудай бўлса, ҳаётим барбод бўлади. Шунинг учун ҳам буни сизга айтишдан аввал ваъда беришингизни илтимос қилдим. Гапимга тушунаётгандирсиз дейман, мистер Тэрнер.

Кекса адвокатнинг лаблари сал жилмайгандай бўлди. Энтони бундан дарҳол дадил тортиди.

— Сизга сўз бераман, — деди Тэрнер.

— Уша кечада, — гап бошлади Энтони, — ўша шанба

кечаси.. ёки тўғрироғи, Босмен кириб келган ўша якшанба субҳидамида мен ёлғиз эмасдим.

Тэрнер сигаретини қаттиқроқ тортди.

— Мен ёлғиз эмасдим. Меҳмоним — укам бор эди.

Энтони ўрнидан туриб, деразага яқин келди. Дераза тоқчасида сопол кўза турарди. Энтони ундан ёнида турган стаканга озгина сув қуйиб олди.

— Энди, гапимни давом эттиришдан олдин сизга битта савол беришимга рухсат этсангиз.— Энтони шундай дея Тэрнерга диққат билан тикилди.

— Ҳа, марҳамат. — Тэрнер Энтонига интиқиб қаради. У ўзининг сўзи ва бутун авзойи билан Энтонини дадиллантиришга ҳаракат қиларди.

— Мабодо сиз мартабангиз бўсағасида турган, ўз соҳангиз бўйича ишингиз гуркираб кетиши, ижтимоий пиллапоядан кўтарилиш, ҳамкасабаларингиз ва дўстларингиз эътиборини қозониш имкони мавжудлигини сезсангиз, умр бўйи шунга талпинган бўлсангиз-у, ниҳоят кўнгилдаги ўша қопқа хиёл очилган ва янада кенгроқ очиладигандай туюлса, сиз ўнгу сўлингизга қараб, бу қопқадан мени киритманглар, уни қулфлаб очилмайдиган қилиб ташланглар, деб бақирармидингиз, қани айтингчи?— Энтони гапиргани сари овози баландроқ чиқарди.— Шундай қилармидингиз ё йўқми?

— Албатта, йўқ, — деди Тэрнер азбаройи таажжублангани ва қизиқиб қойганидан:

— Ҳа, албатта, бақирмасдингиз. Хўш, менинг тақдирим эса бошқача бўляпти. Мен эса ўша қопқани ўзим тарсиллатиб ёладиганга ўхшайман. — Энтони сувдан ҳўлади. — Сизга айтсам, мабодо бундан анча йил муқаддам ўз соҳам бўйича эндигина иш бошлаган пайтимда бутун оламга менинг укам бор, деб жар солсам, ҳозирги даражамга сира ҳам етишолмаган бўлардим. Биринчидан, мени ҳозирда ишлаётган фирмамга мутлақо олишмаган бўларди. Аъёнлардан бирорта ҳам таниш ортиролмасдим. Мен кўп нарсага эришдим дея олмайман, бироқ боягини айтганимда ҳозирда етишган озгина нарсаларнинг қорасини ҳам кўрмасдим..

Тэрнер рўпарасида турган йигитга тикиларди. Унинг кўзлари кўм-кўк, кўркам қошлари қуюқ, пешанасининг устида сал ҳурпайиб турган қўнғир сочи, мағрурлигини бўрттириб тургувчи бурни, барваста қомати, мардонавор, олижаноб кўринишини айтмайсизми. Тэрнер шунинг учун

ҳам бу азаматнинг ҳаётига соя ташлаб, фожиага сур-
рашга ҳам қодир ўша сир нима экан, деб ҳайрон бў-
ларди.

— Ҳар биримизнинг ўз сиримиз бор, — деди у тинч-
дантиргандай бўлиб.

— Менинг сирим эса бутунлай бошқача. Гап укам —
ўғри, каторгага ҳукм қилинган ёки фирибгар эканида
мас, Менинг ҳалоллигимдан шубҳаланса бўлади, албат-
та, бироқ укам оламдаги энг олижаноб инсонлардан
биридир. Шунга қарамай, у жиноят қилган. Бу жиноят-
ни мен ҳам қилганман. Бу жиноят икковимизнинг дунёга
қолганлигимизда. Гап шундаки, менинг укам... — Энто-
нининг овози жуда ҳам секинлади, — рангли.

Тэрнер ҳайратда қолганидан оғзини сал очиб, бутун
гавдаси билан олдинга эгилди.

— Бу билан нима демоқчи бўласиз? — деб сўради у
ўз қулоқларига ишонмай.

— Ҳозиргина айтганим, Менинг укам рангли. Демак,
мен ҳам. Чунки иккаламизнинг отамиз ҳам, онамиз ҳам
бир. — Энтони беўхшов кулиб қўйди. — Отамиз оқ танли,
онамиз рангли. Бор фарқ — укамнинг териси қорамтир-
роқ эканлигида. Уни кўрган одам бу масалада сира ҳам
янглишмайди.

Энди у ҳаммасини тўкиб солди. Шу вайдан Энтони
энди ер сузарди.

Тэрнер оқариб кетди.

Энтони унга қараркан, елкасини қисиб қўйди. У ҳо-
зирги дамда тўғри иш қилганлигидан шубҳаланарди. Ни-
манки бўлгандаям ичидагини ташга чиқаради-ку.

— Ҳайрон бўлдингизми? — деб сўради у. Тэрнер ўша
заҳотиёқ ўзини қўлга олди. — Мен бу сирни биргина сиз-
га айтдим, холос,

— Уни мендан бошқа одам билмайди ҳам.

— Албатта, бунинг судда айтишга ҳожат қолмаса, —
қистирди Энтони. — Бу оғир юкдан халос бўлган ҳозир-
ги пайтда эса, сиз нега шу чоққача ёрилмаганлигимни
тушунган бўлсангиз керак. Мабодо менинг оқланишим
учун укамнинг гувоҳлик бериши зарур бўлса, бу оқланиш
мен учун қораловчи ҳукм билан баробар.

Энтони янги сигарета тутатиб, Тэрнерга ҳаётини ҳи-
қоя қилиб берди. У отасининг оиласи ҳақида сўзлади.
Орзулари катта бўлган онасининг отасига таъсирини,
Рэнни ҳам гапириб берди, Энтони то Стив билан Босмен-

нинг фожиали ўлимига етиб келгунига қадар бир соатча сўзлади чамаси.

Тэрнер Энтонининг сўзларини жуда диққат билан эшитиб ўтирарди.

— Дўстим, — деди у, — сизга юрагимдан хайрихоҳман. Сиз машаққатларга чап беришга уринмадингиз. Ма-на шу иқдорингизнинг ўзи ҳам ишни яхши олиб боришим, унга бор кучим ва уқувимни сарфлашимга кўмаклашади.

Шундан кейин Тэрнер билан Энтони ҳақиқий аҳволни кўзда тутган ҳолда оқлаш ишларини қандай ташкил қилишни муҳокама этишга тушишди.

Энтони идорасига қайтиб келганидан кейин Стивга хат ёзиб, ҳеч бўлмаганда суддан икки кун олдин Кейптаунга етиб келишини тайинлади.

L

— Бугун Рональднинг адвокатларидан хат олдим, — деди Рэн. — Тахминан бир ойдан кейин бутунлай ажрим олсам керак.

Бу гап эртага суд деган куни, Энтони билан Рэн денгиз бўйида айланиб юришганида бўлди.

Энтони Рэннинг қўлтигидан олиб, шивирлаб сўради:

— Бунга ачинмаяпсанми?

Энтони унинг бармоқларини қаттиқ қисди. Шунда у ўзини бирдан бахтли ҳис этди.

— Мен сени қанчалик кўришимни ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсан, — деб қўйди у ҳаяжонда.

— Тасаввур қилаётганга ўхшайман. Эртага ёнингда бўламан, жонгинам. Судга бориб, иложи борича яқинроқингда ўтиришга ҳаракат қиламан.

Энтони унинг елкасидан маҳкам ушлади.

— Йўқ, йўқ! — Энтони илтижо қилди. — Керак эмас. Сенинг бу ифлос жойга боришингни истамайман. — Энтони кейинги ҳафталарда жуда сиқилганидан овози ҳам қаттиқроқ чиқарди.

Рэн унга маъюсланиб қаради. У эса, судга борсам Энтонига анча далда бўлади, деб ўйлаганди. Энди билса, Энтони унинг судга боришини унча хуш кўрмас экан. Рэн Энтонининг бунчалар ҳаяжонланиб кетишини илгарилари кўрмаганди. Энтонининг лаблари таранглашган, кўзларида аранг илғаб олса бўладиган даҳшат акс этарди.

— Нимаики бўлсаям, Энтони, мен судга бораманми ё йўқми, суднинг оқибати бундан ўзгармайди. Натижа эса битта бўлиши, яъни сен тўла оқланишинг керак.

— Гуноҳсиз деб топилишим ҳали ҳаммаси эмас, — Энтони ўйлаб-нетиб ўтирмай шартга айтди-қўйди. — Судда бошқа масалалар ҳам кўтарилиб қолиши мумкин.

— Барибир ҳаммаси шунга келяпти-ю, тўғрими? — Рэн ҳеч нимага тушунмай сўради.

— Йўқ, ҳаммаси эмас. Бундан бошқа ҳам кўп масалалар бор. — Энтони бирдан жимиб қолди. — Нималар бўлмайди дейсан.

У тескари қаради.

— Менга қара, Энтони, уйга кетайлик. Бугун барвақтроқ ётишинг керак.

— Мен... мен... заиф бўлишдан нафратланаман, — Энтони хўрсиниб қўйди. — Ўзинг айтгин-чи, Рэн, бизнинг севгимиз жуда ҳам кучли, уни жуда ҳам қадрли деб биласан-а? — Рэн индамай Энтонини қўлтиқлади. — Эртанги кун ҳисларингни ўзгартирмайдими?

— Йўқ, — деди у мулойимгина қилиб.

— Нимаики бўлсаям-а?

— Нимаики бўлсаям.

— Ҳар қанақа нарсалар равшанлашсаям-а?

— Ҳар қанақаси, Энтони. Мен сенга ишонаман. Шунинг ўзи етмайдими?

— Етарликкина эмас. Шунинг ўзи — ҳаммаси.

Улар қўлтиқлашганларича тошқиндан қолган сокин кўлмаклар оралаб юришарди. Денгиз соҳилга фид яғрини янглиғ сарғиш ранг ва асов тўлқинларни келтириб урар, бундан осмонга кўпикли найзалар учиб, шу заҳотининг ўзида соҳилдаги қора қояларга қайтиб тушарди.

LI

Эрталаб иссиқ бўлганидан суд зали ҳам дим эди. Энтони Тэрнер ва Хилл билан бирга залга кириб келди. У офтобдан кириб келганидан зал кўзига қоронғи ва хунук кўринарди. Залдаги курсиларда тўла одам ўтирар, ҳатто деворлар ёнида ва йўлакларда ҳам кишилар туришарди. Энтони судланувчининг курсиси турган ва ўраб қўйилган жойга ўтди, Тэрнер эса адвокатларга аталган жойни эгаллади.

Устига узун ва қизил мантия кийган судья Стэфен судьялар хонасидан чиқиб келаётганида зал жуда ҳам олағовур эди. Приставлар аъёнлар доирасига мансуб бўлган қулоғи овда эркаклар ва аёлларнинг шовқинини тинчитиб учун дамба-дам: «Судда тартиб сақлансин!» — деб қичқириб туришарди. Рождество байрами жуда яқин қолган ноябрь ойида «қўли банд» шунча кишиларнинг бу ерда ўтиришларига таажжубланишдан ўзга чора йўқ эди.

Судни судья Стэфен олиб боражаги ҳақидаги хабарни эшитганда Энтони ҳам, унинг адвокатлари ҳам хурсанд бўлишмади.

Стэфен — зоҳид киши бўлиб, юзлари чўзинчоқ, қирғий бурун, кўзлари сал гилайроқ, ўзи ўта диндор эди. Тўғри йўлдан кимки сал тойилгудай бўлса борми, у гижиниб кетар, чиқарган ҳукмлари ҳам қаттиқлиги билан машҳур эди.

Судья залга кирганида бош прокурорнинг вакили бўлган адвокат Эван Блер ўрнидан турди. У Тэрнердан анча ёш бўлиб, семиз, гирдиғумдан келган, бурундан унга худо берган бўлиб, қошлари ҳам ўсиқ эди.

— Милорд, мен «Қирол Грантга қарши» деб аталмиш ишни олиб бораман, — у шундай дея қўлини кўтариб, елкасидаги қора мантиясини тўғрилаб қўйди. Унинг тез-тез гапириши Тэрнернинг бемалол ва жаранглатиб гапиришидан ажралиб турарди.

Энтони судланувчиларга ажратилган баландроқ жойга ўтди. Шунда залдагиларнинг ҳаммаси унга ўгирилиб, тикилиб қолишди. Судьядан олдинроқда ўтирган секретарь ўрнидан туриб, айбномани ўқиётганида Энтони қимир этмай турди. Секретарь ҳам, стенограф ҳам, бошқа хизматчилар ҳам таниш бўлган бу жойда тик туриб айбномани тинглаш Энтонига беўхшов кўринарди.

Энтони судьянинг бир маҳал берадиган, ўзингизни айбли ҳисоблайсизми, деган саволига бамайлихотир ва шошилмай:

— Гуноҳсизман, милорд, — деб жавоб берди.

Тэрнер шу заҳотиёқ тикка турди. У устидаги қора ипак либосида жуда ваҳимали кўринарди.

— Жанобларининг ижозатлари билан, — Тэрнер қўлида гирди тошбақа косасидан қилинган кўзойнагини ушлаб гап бошлади, — мен айбланувчи номидан гапираман. Мен суд пайтида айбланувчи кафилликда қолдирилиши-

ни илтимос қиламан. Шунингдек, суд унга рўпарамда ўлтиришига ижозат беришини сўрайман. Мен баъзи бир масалалар юзасидан у билан гаплашиб туришим зарур.

Судья иккала илтимосга ҳам рози бўлгандан кейин Энтони судланувчилар курсисини тарк этиб, оқловчисидан олдинроққа ўтирди.

Секретарь тортмадан қоғозларни ола бошлади. Кейин қоғозлардан биттасини қўлига олиб, ундаги маслаҳатчининг фамилиясини баланд овозда ўқишга тушди. Фамилиялари ўқилганлар эса битта-битта туриб, жойларини ола бошлашди.

— Ван Ринен,— деб чақирди секретарь тўртинчи қоғозни қўлига оларкан.

Энтони бу номни эшитганида ажабланиб бошини кўтарди. Оломондан елкалари кенг бир киши чиқиб, маслаҳатчилар курсиси томон кела бошлади. Шунда Энтони Тэрнерга тезда бир нима деб шивирлади. Тэрнер эса дарҳол ўрнидан турди:

— Қаршиман!

— Жойингизга қайтишингиз мумкин,— деди секретарь. Шундан кейин сайланмаган маслаҳатчи ҳеч нимани тушунмай, яна жойига қайтди. Яхшиям, деди Энтони ичида, қонун айбланувчига учта маслаҳатчини ҳеч қанақа изоҳсиз рад этишга йўл беради. У судга ҳалиги кишининг ранглиларга муносабатидан хабардор бўлганлиги учун ҳам маслаҳатчи бўлишига қаршилиқ қилганлигини тушунтиришни истамасди.

Ниҳоят суд ҳукмини чиқариш керак бўлган тўққиз кишининг ҳаммаси қасамёд қилдирилди.

Энтони маслаҳатчиларга диққат билан қараб чиқди. Уларнинг тўдаси ғалати эди. Тўдада биринчи курсининг чеккасида ўтирган елкалари кенг, кўринишдан ёш, юзлари қорайган ва дағал кишидан тортиб, ҳаммадан орқадаги гўё нонуштасини кавшаётгандай лаблари тинимсиз қимирлаб турган чолгача бор эди. Чолнинг ёноқларидаги териси устихонига бориб ёпишган, боши эса дум-думалоқ, сочлари оппоқ, ялтироқ кали ҳам бор эди. Афтидан чолнинг шарти кетиб, парти қолганди. Энтони маслаҳатчилар курсисида ўтирганларга тикиларкан, уларнинг чеҳраларидан одамийлик ва хайрихоҳлик изларини ҳар қанча ютоқиб изламасин, барибир у тўққиз кишининг бари ҳам кўринишдан Жанубий Африкада мавжуд бўлган рангли-

ларни хуш кўрмайди, деган нарса ҳеч хаёлидан нари кетмасди.

Айбноманинг биринчи гувоҳи бўлган полиция чизмакаши ва суратчиси судга Энтони квартирасининг плани билан суратини топширди.

Шундан кейин гувоҳларга ажратилган баландроқ жойда доктор Манро кўринди. У судга яқшанбага ўтар кечаси икки яримда Энтони чақирганини гапириб берди. Босменнинг жароҳатланганини тушунтириб, зумда Тез ёрдам чақириб, касалхонага жўнатиш зарурлигини уқтирганлигини ҳам айтди.

— Айбланувчи сизга нима ҳодиса рўй берганлигини айтувдими? — деб сўради Блер.

— Ҳа. У менга марҳум маст ҳолда квартирасига бостириб кириб, стул билан ҳамла қилганлигини қисқача қилиб айтиб берувди. Ушанда айбланувчи ўзини сақлайман деб марҳумнинг жағига туширибди, у эса йиқилаётиб, бошини каминнинг панжарасига уриб олибди.

— Қасалхонада нима бўлган?

— Афсуски, ярадорни сақлаб қолишнинг иложи бўлмади. У соат еттидан кўп ўтмай ўлди.

— Улимнинг сабаби нимада, доктор?

— Бош суяги зарарланган, миясининг ичига қон қуйилган.

— Миннатдорман, доктор.

— Марҳум тўладан келган киши эди, шундайми, доктор? — деб сўради Тэрнер. Савол бериш гали энди унга келганди.

— Менимча у бир юз тўқсон фунт келарди.

— Ундай бўлса, йиқилганда озгинроқ кишига қараганда қаттиқ тушса керак?

— Ҳа.

— Унинг маст бўлган-бўлмаганлигини айта олмайсизми?

— Ундан ичкилик ҳиди гупиллаб келиб турувди.

— У соғ эмас экан, демак, янада қаттиқроқ тушиши керак, шундайми? Маст одам бамисоли қирқилган дарахтдай тушади, тўғрими?

— Албатта, соғ бўлганида ўзини тутиб қолган бўларди.

— Энди айбланувчига ўтамиз: сиз квартирасига келганингизда фойдаси тегишга ҳаракат қилдими?

— Албатта. У чамаси хастанинг аҳволидан ташвишда эди.

Тэрнер маслаҳатчиларга тезда кўз ташлаб, маънодор бош ирғади.

У яна бир неча савол бергандан кейин охири сўради:

— Гапингизга қараганда, марҳумнинг баданида унга ҳужум қилинганлигини кўрсатувчи кўкарган-нетган жойлар йўқ экан, шундайми?

— Жуда тўғри.

— Фақат пешанасининг камин панжарасига уриб олган жойида биттагина жароҳат бор эдими?

— Йўқ, фақат угина эмас. Даҳанига ҳам елим қоғоз парчаси ёпиштириб қўйилганди.

— Қоғознинг тагидаги қанақа жароҳат эди?

— Кесик. Чамаси соқолини олаётганида кесиб олган бўлса керак.

— Даҳанида ундан бошқа жароҳат йўқлигига ишончингиз комилми?

— Бунда нимани назарда тутяпсиз?

— Масалан, жағига тушган муштнинг изи йўқмиди?

Доктор бир дақиқа ўйланиб турди-да, кейин деди:

— Мен чиндан ҳам елим қоғоз сал сурилиб қолганини пайқадим. Қоғоз кесилган жойнинг устида эмас, уни биров чеккароққа суриб қўйганга ўхшарди. Бундан ташқари, ўша жой сал қонталаш бўлиб турувди.

— Елкасида кўкарган-нетган жойлари йўқмиди?

— Йўқ.

— Сиз уларни топишга уриндингизми?

— Ҳа.

— Нимага? Марҳумнинг ўлим олдидаги гаплари муносабати биланми?

— Ҳа. Мен марҳумнинг айтганларидан Грант стул билан унинг елкасига урганлигини билардим, шунинг учун ҳам унинг елкасини махсус кўздан кечирдим. €

— Сиз марҳумнинг гапидаги қуйидаги жойини кўзда тутяпсиз, — деди Тэрнер маслаҳатчиларга қараб: — «Грант мени кўриши биланоқ стулга ёпишиб, устимга ташланиб қолди. У бошимни мўлжаллаб урувди, мен вақтида стулни ушлаб қолдим. Бироқ стулни қўлимдан тортиб олиб яна урди — бу сафар зарб елкамга тегди. Йиқилганимда бошим қаттиқроқ бир нарсага тегди». Шу ериними?

— Ҳа, мен марҳумнинг шундай деганидан хабардор

эдим, шунинг учун ҳам унинг елкасини кўздан кечирганимда кўкарган-нетган жойини топа олмадим.

— Мутлақо йўқми?

— Мутлақо.

Бундан кейинги гувоҳ доктор Бернет бўлиб, у ўрта яшар, қотмадан келган, салгина тутилиб гапириши ўзига ярашиб турарди.

— Мен Кейптаундаги давлат патологининг ёрдамчиси бўлиб ишлайман, — деди Блернинг саволига. Кейин марҳумнинг жасади ёриб кўрилганда маълум бўлган нарсаларни батафсил тушунтираркан, доктор Манронинг фикрини тасдиқлаб, судга мурда ёриб кўрилганлиги хусусидаги расмий протоколни топширди.

— Марҳумнинг бош суяги дарз кетганлиги ва унга икки томонлама қон қуйилганлиги аниқланди, — у шуларни ўқиб бергандан кейин, бош суягидаги дарзнинг қанақалиги ва қанчалигини тушунтирди.

— Марҳум ичганлигини аниқлаш маъносида унинг миясини текшириб кўрдингизми? — деб сўради Тэрнер.

— Ҳа.

— Нимани аниқладингиз?

— Мия моддасининг юз куб сантиметрида юздан ўн беш гран алкоголь борлигини.

— Менинг тушунишимча бу марҳумнинг анча-мунча ичганлигини ва маст ҳолда бўлганлигини билдирса керак. Шундайми?

— Мия моддасида бунча алкогольнинг бўлиши ўртача одам учун мастлик ҳолатини билдиради. Бироқ бу минимал рақамдир.

— Демак, сиз ўртача нормадан келиб чиққан ҳолда марҳум кайфда эди деяпсизми?

— Ҳи... м... шундай.

— Унинг ошқозонида алкоголь бор эканми?

— Ҳа, бироқ бу унинг ичганлигини, ammo маст бўлмаганлигини исботлайди, холос.

— Албатта, бироқ мия моддасини текшириш асосида ҳам шундай хулосага келувдингизми?

— Ҳа.

— Демак, алкогольнинг юздан ўн беш грани, таъбир жоиз бўлса, соғлиқ чегараси бўлган норма экан-да, шундайми? — Блер гувоҳни сўроқ қилишга киришди. — Бундан чиқди, мабодо алкогольни миқдори камроқ бўлганида менимча марҳумни маст деб санамас экансиз-да?

— Ха, миядаги алкогольнинг миқдори юздан ўн беш гран ва ундан ортиқ бўлса киши маст ҳисобланади.

— Бундан чиқди, юздан ўн беш гран бўлганда шубҳаланиш мумкин экан-да?

— Йўқ, бунда мабодо ўртача одам устида гап кетгудай бўлса, уни мен маст деган бўлардим.

— Ичиб юрган одам ҳақида гап кетса-чи?

— Мистер Блер, — судья унинг гапини бўлди, — марҳумнинг ичиб юрганлигига далилингиз борми?

— Йўқ, милорд.

— Бўлмаса масалани нега бундай қўйяпсиз?

— Маъзур кўрасиз, милорд.

Блер баъзи бир номдор медикларнинг айтишича, алкогольнинг юздан ўн беш грани жуда арзимаган миқдор, деганди, Тэрнер унга ўша заҳотининг ўзида айбловчи томон доктор Бернетни ўз эксперти сифатида чақирганидан кейин, унинг фикри билан ҳисоблашиши керак, деб эътироз билдирди.

Бундан кейинги гувоҳ — сержант Клопперс судга айбланувчининг квартирасига қандай чақиртирилганини, келганида квартира қай аҳволда эканлигини айтиб берганидан кейин, ундаги мебеллар қай тартибда турганлигини ҳам баён қилди. Бунда у судга ҳавола қилинган квартиранинг плани ва суратига суянарди.

— Квартирадаги бирор нарса — бирорта буюмми ёки нарсалар эътиборингизни ўзига алоҳида тортмадими? — деб сўради Блер.

— Констебль Бринк билан кулдонда лаб бўёғи юқли сигарета қолдиғи қолганлигини пайқадик.

Сержант кулдон ва унинг ичидаги нарсаларни таниди. Кулдон шундан кейин маслаҳатчиларга узатилди, улар сигарета қолдиғини диққат билан кўздан кечиришиб, шивир-шивир қилишга тушишди.

— Айбланувчидан буни сўрамадингизми?

— Бу ишни констебель Бринк қилди. У айбланувчининг уйида, чамамда қандайдир бир аёл меҳмон бўлган экан, деди.

— Бунга айбланувчининг ўзи нима деди?

— У, квартирада ёлғиз ўзим эдим, танишим бўлган ёшгина аёл эса уйда олтилар атрофида бўлган, деди. Шунда мен столга яқин бордим. Унда ликобли иккита чашка турган экан, ҳар бирида озгинадан чой бор эди. Мана ўша чашкалар. — Сержант чашкаларни суддаги-

ларга кўрсатди. — Булардан ташқари столда бир нечта тарелка, очилган консерва ва бир неча булка бор эди. Мен мистер Грантдан, сиз билан ҳалиги ёшгина аёл бирга бўлганмиди, деб сўрадим.

— У нима жавоб қилди?

— У, ҳа, деди. Аввалига, меҳмоним кетганидан бери ҳеч нарсага текканим йўқ, ҳаммаси қандай бўлса шундайлигича турибди, деди. Бироқ мен чинни чойнакни ушлаб кўрсам, ҳали совумаган экан. У мана шу чойнак эди. — Чойнак маслаҳатчиларга узатилди. — Шунда констебль Бринкка, сиз ҳам ушлаб кўринг-чи, дедим. У ҳам чойнакни иссиқ деди. Ушандан кейин айбланувчига, ўзингиз ҳам ушлаб кўринг, деб таклиф қилдим. У ушлаб кўрди. Мен ундан чойнак нимага иссиқ, деб, сўрадим. У нима жавоб қилишни билмагандай имиллади. Кейин эса: «Бу воқеа мени жуда гангитиб қўйганидан бутунлай эсимдан чиқаёзибди. Ҳозиргина чой қайнатиб ичувдим, бошқа чашкага эса тушдан бери қўл тегизганим йўқ» — деди. Бу гапни мен, чойнакни ушлаб кўринг-чи, деганимдан кейин айтди. У чойнак иссиқлигидан беҳабар пайтида мен жуда тағдор қилиб, чойнакка чиндан ҳам пешиндан бери ҳеч ким теккани йўқми, деб сўрадим. Шунда айбланувчи ҳа, дегандай бош ирғади. Айбланувчи чойнак совумаганлигига ишонч ҳосил қилиб, буни инкор эта олмаслигига кўзи етганидан кейин бизга, пешиндан кейин чой қайнатиб ичувдим, деди.

Маслаҳатчиларга кўзни очиброқ қараш навбати энди Блерга етганди.

Блер юзини сийпалаб залга тикиларкан, билинар-билинемас даражада маънодор кулимсиради. Бир неча маслаҳатчи бир-бирига эгилишиб шивир-шивир қилишарди.

Энтони бу гапларнинг бари қандай таъсир қилганлигини билиш мақсадида кўзлари билан Жинни қидирди. Жин гарчи олисда ўтирган бўлса ҳам Энтони унинг олдидаги ўриндиқнинг суянчиғига ёпишган бармоқлари оқариб кетганлигини аён кўрди. Энтони ҳозирги дамда Жиннинг кўнглидаги нарсаларни билишни азбаройи истаганидан бошқа нарсалар қулоғига кирмас, шунинг учун ҳам приставнинг шовқин-суронни ҳам босиб кетган: «Судда тартиб сақлансин!» — деб бақариб берганини ҳам эшитмади.

— Айбланувчи тушгача уйида бўлган ганиш аёлнинг номини айтдимиз?

— Биз унга исмини айтинг десак, бош тортди.

— Судда тартиб сақлансин! — Пристав яна бақириб берди.

Жиннинг кўзлари бир лаҳза Энтонининг кўзлари билан тўқнашди. Қизнинг кўзларида қўрқув ўйнади. Унинг кўзлари гўё эҳтимол ёлгон гапираётгандирсан, деяётгандай бўларди. Ё чиндан ҳам Энтонининг бошқа севгилиси бўлганмикин, бундан Жиннинг ўзи ҳам гумонсираб юрарди-я. Жин ўриндиқнинг суянчиғини янада қаттиқроқ сиқаркан, ердан кўз узолмай тескари қараб олди.

Энтони полициячиларга чойнак билан чашкаларга тушдан бери қўл тегизмадим, деган гапни айтиб қўйганида борми, бу шубҳаларга ўрин қолмаслигини пайқайди. Сержант билан констебль чойнакни ушлаб кўрмасларидан аввал уларга ҳозиргина чой ичувдим, демаганига ҳозирда жуда-жуда ачинарди. Бироқ ўша лаҳзада чойнакнинг иссиқ турганлиги хаёлига ҳам келмаганди-да. Буни бунақа дақиқада ким ҳам ўйлаб ўтирарди дейсиз? Энтони хуллас шу масалада панд еганди.

— Айбланувчининг айтганларини ёзиб олганмисиз, сержант? — деб сўради Блер.

— Ҳа.

— Айбланувчи бу гапларни ўз хоҳиши билан айтди-ми?

— Ўз хоҳиши билан.

— Айбланувчи ўшанда ҳушёр, эс-ҳуши жойидамиди?

— Ҳа.

— Унинг айтганларини ўқиб беринг.

— У қуйидагиларни айтди: «Мен балетда эдим, ундан эндигина қайтувдим, таажжубки, Генри Босмен квартирамга бостириб кириб қолди. У худди мастдай гандирақларди. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирдан стулга ёпишиб, менга ташланиб қолди. Мен ўзимни сақлаш учун унинг даҳанига мушт солдим. Генри йиқилаётганида бошини камин панжарасининг учи чиқиб турган жойига уриб олди. Мен ўша заҳотининг ўзида телефонда доктор Манрони чақирдим. Кейин полицияга қўнғироқ қилдим, Врач келгунича жабрдийдага қўлимдан келганича ёрдам қилдим. Доктор келганидан кейин менга Тез ёрдам чақиршни буюрувди, айтганини қилдим. Босмен камин

панжарасига тушганида ҳушидан кетганича, қайтиб ўзи-га келмади. Уни касалхонага олиб кетишди».

Блер раиснинг рўпарасидаги жойда бешқа ашёлар орасида турган стулга ишора қилди. Унинг илтимосига кўра приставлардаң бири стулни кўтарди.

— Сиз гапираётган ана шу стулми?

— Ҳа. Айбланувчи айтганларининг тагига қўл қўйганидан кейин ундан қайси стулни назарда тутаётганини сўрадим. У мана шу стулни кўрсатди.

— Кейин нима бўлди?

— Мен унга студда марҳумнинг бармоқ излари бўлиши керак, дедим. У, тўғри, бироқ менинг ҳам бармоқ изларимни кўрасиз, деди. Мен ўшанда нимага, дедим. Айбланувчи, марҳумни урганимда у стулни қўйиб юборувди, ушлаб қолдим, деди.

— Айбланувчи буни нега илгарироқ айтганларини ёзиб олаётганингизда айтмаганлигини тушунтирдими?

— Йўқ.

— Бармоқ излари бўйича мутахассис бу стулни кўради-ми?

— Ҳа.

— Яна бир савол сержант: сиз воқеа содир бўлган жойга келганингизда уй олдида икки ўринли мўъжазгина автомобиль турганлигини пайқамадингизми?

— Бутун кўчада битта ҳам автомобиль йўқ эди.

— Кетаётганингизда-чи?

— Ушанда ҳам.

Блер жойига ўтирди.

LII

Тэрнер гувоҳни пайпаслаб сўроқ қилишга киришди.

— Сиз бу мудҳиш воқеадан кўп ўтмай етиб келган бўлсангиз керак?

— Ҳа.

— Демак, айбланувчи сизни воқеа содир бўлган жойга зудлик билан чақирибди-да?

— Ҳа, бунинг аксини айта олмайман.

— Етиб келганингиздан кейин, фаҳимча, у вазифагизни бажаришингизда сизга кўмаклашган, шундайми?

— Ҳа, шундай.

— У жуда ҳам ҳаяжонланганди, тўғрими?

— У жуда гангиб қолган кўринарди, бироқ ундан ичкилик ҳиди сал келиб турганлигини ҳам айтишим керак.

— Салгинами?

— Ҳа, сал-пал. Буни унга айтсам келишларингиздан сал аввал, Босмен билан шу воқеа бўлганидан кейин брэнди ичувдим, деди.

— Сиз шу изоҳга қаноат ҳосил қилдингизми?

— Бўлмаса-чи, уни сира ҳам ширакайф деб бўлмасди-да. Мен айбланувчи жуда ҳушёр, эс-ҳуши ҳам жойнда эди, девдим-ку.

— Келганингизда Босменни олиб кетишганмиди?

— Айбланувчининг гапига қараганда, Тез ёрдам билан доктор эндигина кетишган экан.

— Демак, сиз айбланувчининг бошига тушган кўргиликларнинг гувоҳи бўлолмапсиз-да?

— Ҳа.

— Энди, сержант, сизнинг галингизга ишонадиган бўлсак, айбланувчи тушдан бери чойнак билан чашкаларга тегмадим, деганида жуда ҳам ҳаяжонда эдимми?

— Ҳа, мен буни боя айтганман. У жуда гангиган кўринарди.

— Айтинг-чи, сержант, унинг ўзини тутишидан ниманидир яширишга уринаяпти, деб хулоса чиқарса бўлармиди? Ё фактларни чалкаштиришними?

Сержант жавоб бермади.

— Демак, ўзини самимий тутган кўринибди-да, шундайми?

Сержант лабини тишлади.

— Бир нарса деёлмайман.

— Сержант, сиз жуда тажрибали одамсиз, — Тэрнер томоқ қириб олди, — шунинг учун одам жуда ҳам ҳаяжонда бўлганида баъзи бир майда нарсаларда адашиб кетиши мумкинлигини билсангиз керак? — Сержант хушламагандай бош ирғади. — Одам тинчигандагина ҳамма нарсани очиқ-ойдин эслай бошлайди, шундай эмасми?

Сержант елка қисди.

— Мен у жуда ҳам гангиганди деб айтдим-ку. Унинг хаёлида нималар борлигини мен қаёқдан билай.

— Айбланувчи сизга, стулни ушлаб қолдим деганида анча ўзини босиб олганмиди?

— Ҳа.

— Сиз унга, илгари стулни тилга олмовдингиз, деган

нингизда буни айтганлари ёнига тиркаб қўйишни сўра-
дими?

— Ҳа, сўради.

— Бармоқ изларимдан нусха олишингиз мумкин ҳам
дедими?

— Ҳа.

— Ушанда у ўзини босиб олган ва хотиржам эдими?

— Ҳа.

— Сержант, мистер Грант ўзига отилган стул маса-
ласида уни кейин ўзи тўқиган, демоқчимасмисиз?

— Йўқ.

Тэрнер чашка ва ликопчаларни келтиришни илтимос
қилди, пристав ўша заҳоти уларни олиб келди.

— Манави чашкаларни ўша кечаси мистер Грантнинг
квартирасида кўрувдингизми?

— Ҳа.

— Ҳар бир чашкани диққат билан кўздан кечириш-
шингизни сўрайман.

Сержант Клопперс чашкаларни қўлида айлантириб
кўраркан, Энтони гапни қаёққа бураётганига тушуна ол-
май дам сержантга, дам Тэрнерга қарарди.

Маслаҳатчилар ҳам гивирлаб қолишганди.

Тэрнер шошилмай, гўё ҳар бир сўзни чайнаб чиқар-
гандай қилиб сўради:

— Сиз мана шу чашкаларнинг бирортасидан лаб
бўёғининг юқини топиб бера оласизми?

Клопперс оғзини сарғиш тишлари кўринадиган дара-
жада очганича чашкаларни қўлида ҳар томонлама ай-
лантириб кўрарди. У орадан анча вақт ўтгандан кейин
жуда ҳам беўхшов ҳолда:

— Йўқ,— деди.

— Бўлмаса бу чашкаларни маслаҳатчиларга узатиб
юборинг,— Тэрнер виқор билан гапини тугатиб, жойига
ўтирди, маслаҳатчилар эса бошлари қотганича чашка-
ларни кўздан кечиришга тушишди.

Энтони суд бошланганидан бери биринчи марта да-
дил тортди. Бундан чиқди оламдаги ҳамма нарсалар ҳам
унга қарши эмас экан-да. Бундай муҳим ҳолни у қан-
дай қилиб назаридан четда қолдирдийкин? Ажаб, энди
Тэрнернинг хаёлида нималар борикин?

Бир пайтда маслаҳатчилар яна кулдонни сўраб қо-
лишди. Улардан икки-учтаси лаб бўёғининг юқи қол-
ганлиги очиқ кўриниб турган сигарета қолдигини олиб,

диққат билан кўздан кечиришди, кейин эса Ҷашкада қолган юққа анчагача солиштиришди.

Энтони Босмен айтиб кетган гаплар нега шу пайтгача ўқилмади, деб ҳайрон бўларди. Ё айбловчи томон уни далил сифатида қабул қилишдан бош тортганмикин?

У сал нарида ўтирган Стивга қаради. Эҳтимол укаси бу машъум сирни ошкор қилмай, Порт-Элизабетга қайтиб кетар!

Бундан кейинги гувоҳ бармоқ излари бўйича мутахассис эди. Унинг айтганлари ишни қиттай бўлса ҳам олдинга силжитмади. У, стулда Босменнинг ҳам, Грантнинг ҳам бармоқ излари бор, бу изларнинг жойлашиши уларнинг ҳар бири стулдан қурол ўрнида фойдаланган деб тахмин этишга мажбур этади, деди.

Шундан кейин констебль Бринк чақирилиб, роса сўроққа тутилди. Унинг айтганлари сержантнинг гапларига тўғри келди. У, чойнак гарчи салгина иссиқ бўлса ҳам бироқ уни сира-сира совуқ деб бўлмасди, деди.

Айбловчи томон ниҳоят доктор Штейнни чақиртирди.

Энтони шунда умидлари чилпарчин бўлажagini тушунди. Бу гувоҳ Босмен айтиб кетган гапларни ўқиб бериш учун чақирилганди. Тўғри, у операция пайтида доктор Манрога қарашганди. Бироқ унинг бу борадаги гаплари ҳеч кимни қизиқтирмади. Босменнинг нимадан ўлганлиги аниқланган бўлиб, оқловчи томоннинг бундан эътирози йўқ эди.

Доктор Штейннинг гувоҳлиги судни бутунлай бошқача қилиб юбориши керак эди. Бунда Энтони ҳам омон қолмасди. Мабодо суд Босменнинг айтганларини инобатга олса борми, унда Стивни гувоҳ тариқасида ишга солишга тўғри келарди.

— Сиз жарроҳсиз ва касалхонада истиқомат қиласиз, шундай эмасми? — деб сўради Блер.

— Ҳа. — Баланд бўйли, келишган врачнинг ҳаяжонланаётганлиги аён сезилиб турар, афтидан у гувоҳлик беришга ҳали ўрганмаганди.

— Мазкур беморга қандай тиббий ёрдам кўрсатилганлигини айтиб берсангиз.

Доктор Штейн доктор Манронинг айтганларини бошдан-оёқ тасдиқлади. У гапини тугатганидан кейин Блер сўради:

— Сиз қараб турганингизда бемор ҳушига келдимиз?

— Ҳа. Операциядан сал олдин.

— Ушанда нима бўлди?

— Норозилик билдираман.— Тэрнер ўрнидан сапчиб турди.

— Асосингиз борми, мистер Тэрнер?— деб сўради судья қуруққина қилиб.

— Мен қонун талаб қилганидай жабрдийда «оғир аҳволда бўлиб, ўлими муқаррар яқинлигини аён сезганлиги» исботланмагунча судда ҳар қанақа баённома эълон қилинишига қаршиман. Марҳумнинг айтиб кетган гаплари далил сифатида инобатга олинмаслиги хусусида мировой судьяга ҳам эътирозимни айтганман, милорд.

— Тушунарли,— деди судья. Кейин бош прокурорнинг вакилига қараб деди:

— Марҳумнинг айтиб кетганларини эшитишимиздан аввал унинг руҳияти худди ўшандайлигига бизни ишонтиришингизга тўғри келади, мистер Блер.

— Маъқул, милорд.

Блер ойдада ётган қоғозларни титкилаб, битгасини олдида, унга тезгина кўз югуртириб чиқди.

— Доктор, айтинг-чи, бемор гапирмасидан олдин аҳволи қандай эди? Мен бунда унинг жисмоний ҳолатини кўзда тутяман.

— У зудлик билан операция қилинишга муҳтож эди. Унинг бош суяги ёрилганига ишонардик.

— Бу, яъни ўша...

— Норозилик билдираман, милорд,— Тэрнер унинг гапини шартта бўлди.— Мен илмли касабам ҳеч қачон очиқдан-очиқ йўлга солувчи саволлар бермаслигини биламан, бироқ гувоҳнинг жавоб топишига унча-мунча кўмаклашадиган саволлар беришни истамайман.

— Менинг илмли дўстим хулоса чиқаришда бир оз шошилинилади,— эътироз билдирди Блер.— Менинг саволим жуда беозор. Мен ундан шундай хулоса асосида беморнинг аҳволи жиддийми ё йўқми, деган фикрга келиш-келмасликни сўрамоқчийдим.

Энтони олдидаги скамейканинг ўтирадиган жойи тагида турган муштарини дам қисиб, дам очарди. Унинг қўли муздек бўлса ҳам терлаганидан ёпишқоқ бўлиб кетганди. У ўзидан ўзи доктор Штейн «аҳволи жиддий эди» деган сўзлар билан чегараланиб қолармикин деб сўрар, нега деганда, суд Босменнинг айтганларини инобатга

олмоғи учун ўшанинг ўзи кифоя қилмасди-да. Қонун бўйича марҳум соғайиб кетишдан умидини бутунлай узган бўлиши керак эди. Энтонининг юраги дуқиллаб ура бошлади. Блернинг нотайёрлигига ва бу тўсиқдан ўта олмаслигига ишонмоқ ғирт енгилтакликнинг ўзгинаси, буни ҳатто ёш бола ҳам яхши биларди. Блер марҳумнинг айтиб кетганларини далил сифатида ўртага ташлашдан олдин ҳаммасини пухталаб олганлиги аниқ эди.

— Норозилигимни қайтиб оламан,— деди Тэрнер.

— Гапираверинг, мистер Блер,— деди судья.

— Шундай қилиб, беморнинг жисмоний аҳволи жуда жиддий эди дедингиз. Шундайми ё йўқми?

— Ҳа, бош миянинг дарз кетиши — шубҳасиз жиддий нарса. Бунда кўпинча қон қуюлади, гоҳо мия тўқимаси ишдан чиқади ҳам. Бу сафар худди шундай бўлганди.

Энтони бошини ҳам қилиб, тахта полдан кўз узмай қолди.

— Сизнингча марҳум тузалиб кета олармиди?

— Менимча, унинг аҳволи тобора танглашиб борарди. У ҳушига келиб, гап айта олганида мен жуда ҳам таажжубландим.

— Операция нимани кўрсатди?

— Операция беморнинг миясига қон кўп қуюлганлигини кўрсатди. Қон қуюлиши биз тахмин қилгандан ҳам кўпроқ экан. Операция аҳволимиз ночорлигини кўрсатди. Уликни ёриб кўрганда ҳам бу тўғри чиқди.

Энтони ҳозирги дамда ўзини гўё қопга тушиб қолгандай сезар, доктор эса ўз сўзлари билан қопни яхшилаб тикмоқда эди. Энди унинг қопни дарёга ташлаб юборишларини кутишдан бўлак чораси йўқ эди. Шундай бўлса ҳам у ҳали бутунлай ноиллож аҳволда қолмаганди. Бемор гапираётганида унинг жисмоний аҳволи эмас, балки руҳий ҳолати қандайлиги муҳим эди.

— Мана бу қорғозда,— Блер ҳужжатни қўлида тутиб, гапида кескин давом этди,— марҳум айтиб кетган гапларнинг бари борми?

— Йўқ, ҳаммаси эмас. Бемор ҳушига келганида қарда ётибман, деб сўради. Бу пайтда мен ҳамшира Жейкобс билан унинг теласида эдим, беморга касалхонадасиз, дедим. Шундан кейин у бизга, бўлган воқеани айтиб бермоқчиман, деди. Унинг овози аранг эшитилар, дамба-дам бўлиниб қоларди. Бошини ушламоқчи бўлув-

ди, аранг қўлини тутиб қолдим. Ушанда у: «Қоғоз олиб келиб, айтганларимни ёзиб олинглар», деди. Мен хонанинг нариги бурчига ўтиб, тортмани очиб, блокнот олдим. Инграганини эшитишим биланоқ югуриб бошига бордим. «Тезроқ,— деди у аранг эшитиладиган товушда,— бўлмаса ўлиб қоламан».

Мана энди қоп тикиб бўлинди. Бу ёғи чатоқ. Суд яна нимани талаб қилиши мумкин? Энтони Тэрнернинг зўр бериб докторни чалкаштирмоқчи бўлаётганини уйқу аралаш эшигаётгандай бўларди. Ҳар томонлама сўроқ бир неча дақиқа давом этди. Адвокатнинг врачни, Босмен алаҳлаётганди, дедириш йўлидаги уринишлари беҳуда кетди. Тэрнер, Босмен қоғоз келтириб, айтганларини ёзиб олишни жуда қаттиқ талаб қилибди, деб ҳатто врачларнинг хулосасини чишпакка чиқармоқчи бўлди. Бу, деди у, докторнинг шахсий фикри, ахир у ҳам адашиши, бемор ҳам тузалиб кетиши мумкин эди-да, Тэрнер доктордан, Босмен гўё «Тезроқ, бўлмаса ўлиб қоламан»,— дегани аниқ эсингиздами, деб сўраб, нима учун бундан мировой судья беҳабар, марҳумнинг айтиб кетганларида бу гап йўқ, деди. Шунда ҳам унинг бор уринишлари бекор кетди.

Судьянинг тақдим этилган далилдан қаноат ҳосил қилганлиги аён кўришиб турарди.

Энтонининг суддан ҳафсаласи пир бўлди-қўйди. Унинг энди даҳанаки жанглари кўришга мажоли йўқ эди. Тэрнернинг суднинг бундай босқичида «янги далил» ларнинг пайдо бўлиши суд ишининг нормал практикасига зид келади, негаки, ҳимоя қилувчи томон мушкул аҳволга тушади, деб Босменнинг баённомасини эълон қилишга қатъиян норозилик билдираётгани ҳам ғирашира қулоғига кирарди. Судьянинг бу гапга қўшилмай бош чайқаётганини Энтонининг кўзига аранг кўришиб, Тэрнернинг қарорнинг мана шу моддаси борасида Блумфойт шикоят судига норозилик билдираман, деб гудра наётганини ҳам эшитди. Хўш, бунда бир нарса бўлиб қолярмиди? Шикоят суд тугагандан кейин берилади-ку. Унда Энтонининг ҳоли хароб бўлади. Ушангача Стив (Энтонининг укаси томонга қарашга ҳам юраги дов бермади) туғишгани эканлиги бутун оламга ёйилиб кетади-ку.

Энтонига мияси ишдан чиқиб қолгандай туюларди. Тэрнернинг юридик соҳада ном қозонган сиймолардан

қалаштириб цитаталар келтираётгани ҳам кўзига ғирт бемаъни кўринарди. Судья тунд юзини бош прокурорнинг вакили томонга буриб: «Гапирмасангиз ҳам бўлади. мистер Блер», деганида эса, Энтонининг пешанасини совуқ тер босиб, томоғи қуриб қолганидан тупугани аранг ютди.

Доктор-маслаҳатчиларга Босменнинг баённомасини ўқиб берди. Бу эса Энтонига бамисоли ўлим ҳукмидай туюлди. Босменнинг баённомасидаги сўзларни эшитган маслаҳатчилар энди унинг Энтонининг уйида Жин бор гумон қилиб, қизни бемаъни ишдан қутқаришни бурчи деб билганидан келгани-ю, уй олдида Энтонининг автомобили турганини ҳам билишарди. Улар баённомадаги Жиннинг бақириб юборгани, Грант стулга ёпишиб, калласини мўлжаллаганича ташлангани, Босмен зарбга чап бергани, Грант яна ҳезланиб елкасига тушириб қолгани айтилган жойларни айниқса қизиқиш билан эшитишди.

«Бу ёғи энди нима бўлса бўлавермайдими?— дерди ичида Энтони.— Суддан кейин юқорироқ жойга ишни тўхтатиш борасида шикоят қилишдан наф чиқмагандан кейин бу ёғи энди барибир эмасми? Стив икковимиз тез орада гувоҳлик берадиган бўлганимиздан кейин бу ёғи нима бўларди? Тақдир қўлини битта-яримта тутиб қолармиди? Одамнинг бошига тушадиган нарсалар у туғилмасидан илгарийёқ белгилаб қўйилади. Ҳамма иш ўша режа бўйича кетади. Уч боғ хусусидаги афсонани яратган қадимги греклар жуда доно одамлар бўлишган экан-да ўзи».

Суд мажлиси тушлик туфайли бўлинди...

ЛIII

Энтони тушликка ажратилган бир соатни Тэрнернинг кабинетида бирга ўтказди. Кабинетга бутерброд билан чой келтиришган бўлса ҳам Энтони уларга қўл урмади ҳисоб.

— Ишни тўхтатиш борасида масала қўйишдан фойда йўқ, албатта,— деди Тэрнер.— Очигини айтсам, ҳовир сизга нима маслаҳат беришни ҳам билмай қолдим. Нега деганда, энди ошкора фактларга қарши гапиришга тўғри келяпти-да.

— Жин Хартлини гувоҳлик беришга чақирсак, у ўша оқшомда Грантнинг уйида бўлмаганман деса-чи? Сиз суддагилар эътиборини чашкаларда лаб бўёғининг изи

Йўқлигига қаратиб қўйганингиздан кейин унинг гапига ишюнишади-ку.

— Сиз укангиз билан четда қолайлик демоқчимисиз?

— Ҳа. Сиз бунга қандай қарайсиз?

— Бу жуда шубҳали кўринмаса деб қўрқаман. Сизнинг сўроққа чап бераётганингиз, ғалати туюлаверади.

— Судда якка ўзим гапирсам-чи?

— Полициячиларга айтган, уйда ёлғиз ўзим эдим, деган гапингизда турмоқчисиз-да — шундайми?— Энтонидан садо чиқмади.— Уйда ёлғиз ўзим эдим деёлмайсиз. Бу ёлгон гувоҳлик бўлур эди. Мабодо гувоҳлар жойини эгаллагудек бўлсангиз, борини гапириб беришингизга тўғри келади. Чашкаларда лаб бўёгининг юқи қолмаганлиги сизнинг таниш аёлингиз, мабодо лабини бўяб юрадиган одам бўлган тақдирда ҳам, чашкадан на ярим кечада, на соат олтида чой ичганлигини, ичган бўлса ҳам назаримда бошқа маҳалда ичганлигининг исботи бўлиб хизмат қилмоғи мумкин. Энтони маъқул дегандай бош ирғади.— Бошқача қилиб айтганда, ўша кун кечаси уйингизда сигарета чекадиган қиз эмас, балки, тўғрироғи эркак киши бўлган. Мабодо уйингда эркак киши бўлган эди, деб бўйнингизга олишга тайёр бўлсангиз, сизни оқлашга замин тайёрлаб қўйганлигимни ўзингиз кўриб тургандирсиз. Сизга очигини айтадиган бўлсам, полициячиларга уйда ёлғиз эдим, деб айтган гапингиздан қайтишга сал кечикдингиз, бироқ нега бундай қилганингизни тушунтириб берсангиз бўлар дейман.

— Сержант менинг жуда ҳам гангиб қолганлигимни айтди-ку, ахир.

— Тўғри, маслаҳатчилар ҳам, менимча, сизни ниманидир яширяпти, деган фикрга келишганга ўхшайди. Биз маслаҳатчиларнинг эътиборларини ана шу чашкаларга қаратмагунча улар уйингизда Жин Хартли ёки бошқа бир қиз бўлган, буни Генри Босмендан яширмоқчи бўлгансиз деб ўйлашарди, холос. Ҳозир эса улар гангиб қолишган. Нега деганда, сиз айтган нарсалар бор фактларга ҳам, Босменнинг баённомасига ҳам тўғри келмаяпти-да. Босмен баённомасида Жиннинг овозини эшитдим, деган. Гарчи унинг айтганларига шубҳа қилиш мумкин бўлса-да, кайфи борлиги маълум. Шунга қарамай, унинг айтиб кетган гаплари чашкаларда лаб бўёгининг юқи йўқлиги, шунингдек, елкасига стул ёки бошқа

нарса билан урилганини тасдиқловчи из қолмаганидай ташқари бошқа фактларга тўғри келяпти.— Энтони тўғри дегандай бош иргади. Сиз эса худди ўша оқшомда Жин билан балетда бўлгансиз. Шундай қилиб, кўп нарсалар айбловчи томоннинг кўпроқ ёнини оляпти, шунинг учун ҳам судда гувоҳ сифатида гапирмасангиз, назаримда, маслаҳатчилар сизни айбдор санашади. Мабодо гувоҳ ўрнини эгаллагудай бўлсангиз, унда фақат тўғриси айтиб беришингиз керак. Бор гапни айтиш эса — укангизни гувоҳликка чақириш деган сўз. Унда сизнинг оқланишингиз турган гап. Босменнинг аёл кишининг бақирганини эшитдим дегани ёлғонга чиқадиқўяди. Бундан ташқари, укангизнинг ўртага тушиши полициячилар билан доктор Манрога нима учун ёлғиз эдим, деганингизга изоҳ бўлади. Шунингдек, Босмени тўсиқ ортига нимага ўтказмаганлигингизга сабаб бўлади. Ушанда ҳамма чашкаларда нима учун лаб бўёгининг юқи йўқлигига ва ташқарида турган автомобилнинг кўринмай қолганига тушунади.

Энтони бутунлай бўшашиб кетди. У гангиган ва умидсиз ҳолда деразага боқарди

— Бу ишни қиласизми, йўқми,— Тэрнер гапида давом этди,— ихтиёрингиз. Мен сизга фақат битта нарсани айта оламан: мабодо бу ишни қилсангиз судда ютиб чиқасиз. Бу ёғи — сизнинг шахсий ишингиз.

Энтони ёнидан сигарета олди-да, тутатиб, жавоб беришдан олдин устма-уст тортди. Кейин тилга кирди:

— Мени қасдан ўлдирганликда айблашадими, йўқми, бунга нима дейсиз?

— Мабодо гувоҳлик бермай, Босменнинг айтганларига биноан айбдор саналсангиз, бу — маслаҳатчиларнинг фикрича сиз Босменнинг калласига туширмоқчи бўлгансиз деган гап. Бу — сиз ё уни ўлдирмоқчи бўлгансиз, ё қилаётган ишингизнинг оқибатини ўйламагансиз, деган гап. Икковиям ўзингиз билгандай бир гап. Бошқача қилиб айтганда, қотилликни бўйнингизга илишади.

— Унинг баданида урганимни исботловчи ҳеч қанақа из йўқ-ку.

— Бунинг аҳамияти бўлмаса керак. Сиз уни уриб йиқитган бўлишингиз мумкин. Қолгани эса у маст бўлганлиги туфайли юз берган.

Энтони ўрnidан туриб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Бундан ташқари, мен гувоҳ сифатида гапирмасам Жинга зарар қилмайдими?

Тэрнер бармоқ учларини бирлаштириб, лабларини чўччайтирганича шипга боқди.

— Буларнинг бари шубҳали, албатта,— деди у.— Жин Хартли буни ҳар қанча инкор қилса ҳам, уни уйингизда бўлган деган фикрга келишлари мумкин. Ҳатто чашкаларда лаб бўёғининг юқи йўқлигига ҳам сабаб топилади. Бўсадан кейин лабда бўёқ-мўёқ деган нарса қолмайди-да ўзи. Блер шунга маҳкам ёпишиб олиши турган гап.

— Менимча сиз ҳақсиз. Бундан бир нарса чиқиши қийин.

Энтони жим қолди. Кейин деразага яқин бориб, бесўнақайлик билан сигаретасини дераза тоқчасига босиб ўчирди. У Тэрнерга ўгирилганида тунд юзида қатъият сезиларди.

Тэрнернинг қоши кўтарилиб, нима деркин дегандай стул суянчиғига суянди.

— Начора, гапнинг рости бўлса, рости-да!— деди Энтони.— Мен уларга ҳақиқатни гапириб бераман.

— Сизни бунга мажбур қилмоқчи эмасман, Грант, бироқ менимча, ягона чора шу.

Ҳақиқат! Барча нарсалар остин-устун бўлиб кетган бу дунёда ҳақиқат қанча тураркин, дерди Энтони ичида. Эндиликда одамлар ҳақиқат деб атайдиган нарсани айтиб ўтиргандан кўра ёлғон гапириб сувдан қуруқ чиқса ҳалолроқ иш қилган бўлмасмикин?

— Менимча,— деди Тэрнер,— Блер сиз Жинни севиб қолганлигингизни, жуда бўлмаганда Жин сизни севиб қолганлигини исботлашга уриниб кўради. Блер шу пайтгача сизларнинг муносабатларингиздан чурқ этиб оғиз очмади — бу Босменнинг баённомасида тилга олинади, холос. Сиз гувоҳ ўрнини эгаллаганингизда Блер сизни дабдала қилишга уринади. Сиз албатта танишингиз бўлган бошқа қизни гапириб, ҳаммасини тушунтириб беришингиз мумкин. Унинг отини айтишингизга тўғри келмаса ҳам керак дейман.— Энтони бош ирғаб оқловчисининг таклифига қўшилди.— Энди эса сизнинг... ҳам... укангиз билан гаплашиб олишга тўғри келади. Айтадиган гапларини келишиб олишимиз керак, ўшанда унинг укангиз эканлигини билдирмаслик чорасини топиб қолсак ажаб эмас.

Энтони билан Тэрнер суд бўладиган жойга қайтиб келишганида бамисоли жаҳаннамга тушиб қолгандай бўлишди. Эрталаб сал-пал иссиқ бўлса ҳам пешин яқинлашгани сари кун шунақанги қизиб кетгандики, ёз бошланганига энди биронта ҳам одам шак-шубҳа қила олмасди. Аёлларнинг юзларидаги упа-эликлари хамирга айланган, эркаклар эса дамба-дам кўйлаklarининг ёқасини тортиб қўйишарди. Шундай бўлса-да, судга бўлган қизшқиш сира бўшашмасди.

Судья билан маслаҳатчилар жойларини эгаллаганларидан кейин Тэрнер жойидан қўзгалди.

— Мисс Жин Хартли бу ёққа чиқсинлар, — деди у.

Аъёнлар доирасига мансуб хонимлар шивир-шивирни бас қилишиб, гувоҳлар жойига пошналарини тақиллатиб ўтиб бораётган Жинни кўргани бўйниларини чўзишди. Жин гувоҳлар жойига кўтарилганида нафрат ила бошини гоз тутиб турган бўлса ҳам, Энтони кўзларидан унинг кўрқаётганини аниқ сездди. Унинг устида ўхшатиб тикилган бўз ранг костюм бор эди. Мўъжазгина қалпоқчаси қалин қора сочлари орасида деярли кўринмай кетганди.

Жин оқ қўлқопли қўллари билан гувоҳлар жойининг панжарасини маҳкам ушлаб олганди. У зални тўлдирган оломонга кўз югуртираркан, сал чайқалгандай бўлди. Бироқ ўша лаҳзада секретарь унинг исмини сўраганиди, Жин ўгирилиб қаради. У секретарга қараганида ўзини тутиб олди чамаси.

Суд залида ўтирган аёллар нафасларини ичларига ютганларича Энтонининг квартирасидаги тунги пинҳоний учрашувлар, ғайри қонуний алоқа ва ҳаттоки бола олдирганлик хусусидаги гаплар бўлишини кутишарди. Баъзи бировлар эса азбаройи синчковликларидан юраклари чапак чалиб, Жиндан можаронинг тафсилотини эшитишга умид боғлашар, назарларида эса бу ўзларининг бошларидан ўтган нарсаларга нақ икки томчи сувдай ўхшаб кетарди.

Шундай бўлса ҳам ҳаммаларининг ҳафсалалари пир бўлди. Жин Энтонининг квартирасида сира ҳам бўлмаганман, деб туриб олди. У гапирганида гоҳо бақириб юборишига сал қоларди.

— Йўқ, йўқ, ҳеч қачон! Мен сизларга у ерд ҳеч қа-

чон бўлмаганман, деяпман-ку! Бундай гумонсираш ҳақоратнинг ўзгинаси бўлади.

— Марҳум эса сизнинг овозингизни эшитгандай бўлдим деган, мисс Хартли,— деб қўйди Блер пинагини бузмай.

— У ҳеч нимани эшитмаган. Эшитолмасди ҳам. Мен у ерда йўқ эдим деяпман-ку!

— Унақа бўлса Босменнинг айтиб кетган гапларига нима дейсиз? Ўлаётган одам ёлғон гапириб нима қилади?

— У жиннининг ўзгинаси! Фирт жинни!

Жин оғзидан нималар чиқаётганини ўзи ҳам билмасди. Унинг собиқ хуштори ҳақида айтаётган гапларини эшитаётган залдагилар ҳангу манг бўлиб қолишди. Жиннинг эса азбаройи ғазаби қайнагандан лаблари баттар юпқа тортиб, оғзи буришиб кетганди.

— «Жинни» деганингизни қандай тушунса бўлади?

— Оҳ, худойим-э, у жуда ҳам бадгумон ва рашкчи эди. Арзимаган нарсага ҳам қайнаб-тошаверарди.

— Энди айбланувчидан гаплашайлик. Сиз унинг квартирасида бўлмаганман деяпсиз-а?

— Бўлмаганман, сизга айтдим-ку...

— Бироқ, ўзаро муносабатларингизга тил тегизаётганим учун кечирарсиз деб ишонаман, сизлар бир-бирларингизни яхши кўрардинглар, шекилли. Айбланувчи икковларингиз демоқчиман.

— Милорд,— деди Жин судьяга шикоятмуз оҳангда,— мен бу саволга жавоб беришим керакми?

— Жавоб беришга тўғри келади, деб қўрқаман, мисс Хартли,— деб қўйди судья ҳам тантанавор қилиб.— Менимча бу саволнинг ишга бевосита алоқаси бор.

Жин ер сузиб, иккиланиб қолди.

— Ҳа, биз бир-биримизни яхши кўриб қолгандик. Фақат шу, холос. Уртамизда бошқа ҳеч нима бўлмаган. Ҳеч нима!

Энтони маслаҳатчиларга қаради. Улардан иккитаси шивир-шивир қилишарди. Маслаҳатчиларнинг бари ҳайратга тушган бўлсалар ҳам, шубҳасиз, Жиннинг самимият билан гапираётгани ҳаммаларига таъсир қилганди.

Энтони стул суюнчиғига суюнганича гапларга қулоқ сола бошлади. Унинг судда бўлаётган нарсаларни файласуфлардек хотиржам кузатиб туришининг ўзи ғалати кўринар, гўё у театрда нима билан тугашини олдин ўқиб

олган ёки мазмунидан хабари бўлган драма ёки трагедияни томоша қилаётгандек ўтирарди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, гувоҳлар ўрнига Стив кўтарилади. Кейин эса ўзи чиқади. Гарчи у тез орада гувоҳлар ўрнини эгаллаб, судга, маслаҳатчиларга, жамиятга, бутун оламга ҳаётининг тарихини ҳикоя қила бошласа ҳам, бошқа бир Энтони залдаги одамлар орасида қўлини кўкрагида чирмаштириб ўтираверади. Томошабин бўлган Энтони Грэхем бу ерда ўйналаётган драманинг бош қаҳрамони ролида чиқаётган Тони Грантни бемалол ва хотиржам томоша қилиб ўтираверади.

Энтони гувоҳларнинг гапларини бемалол ёзиб олишаётган мухбирларга кўз ташлади. Бу нарсаларнинг бари тезда кечки газеталарнинг биринчи бетида чиқади. Энтонидан сал нарида кўзойнакли кичкинагина журналист ўтирарди. Унинг пероси қоғоз устида йўрғалагани йўрғалагани. У ёзаётганида гўё бир нимани кавшаётганидай жағи қимирлаб турар, ялт-ялт қилаётган кўз ойнаги тагидаги кўзлари эса дам гувоҳга, дам қоғозга бориб келарди. Ёзавер, ёзавер, дерди Энтони ичида, яқинда чиндан ҳам зўр нарсани, ҳамма газеталар айюҳаннос соладиган ҳақиқий сенсацияни эшитиб қоласан.

Тэрнер ўрнидан туриб:

— Мистер Грэхем ўртага . чиқсинлар!— деганида, Энтони ҳатто сал кулимсираб ҳам қўйди.

Залдагиларнинг ҳаммалари кутилмаган гувоҳга худди команда берилгандай бараварига қарашди. Стив тез-тез юриб келаётганидан қадам товушлари ўртага чўккан сукунатда бўғиқ эшитиларди. У зинадан кўтарилгандан кейин хизматчи гувоҳлар жойининг эшигини ёпди. Стив панжарага суяниб, қаддини ўнглади-да, судьяга қаради. У кўзлари қора, бармоқлари ингичка, бадани қорамтир ва ёноқ суяклари туртиб турганига қарамай менга ўхшашини ҳар бир одам аён кўриб турган бўлса керак, деб ўйларди Энтони.

— Сизнинг тўлиқ исми-фамилиянгиз?

— Стивен Грэхем.

— Гувоҳлик берганда ҳақиқатни, бор ҳақиқатни ва фақат ҳақиқатни гапиришга қасамёд қиласизми? «Худо менга мададкор бўлсин», деб ўнг қўлингизни кўтаринг.

— Худо мададкор бўлсин.

— Қаерда турасиз, мистер Грэхем?— деб сўради Тэрнер.

Стив Порт-Элизабетдаги адресини айтди.

— Мана шу машъум воқеа рўй берганида сиз Кейптаунда эдингизми?

— Ҳа, милорд.

— Уч-тўрт кунга келувдингизми?

— Ҳа.

— Гап кетаётган ўша шанба кечасида сиз айбланувчи мистер Грантнинг уйида меҳмонда бўлувдингизми?

— Ҳа.

— Сиз уникига қай маҳалда келувдингиз?

— Ярим кечага яқин.

Залдагилар ажабланганларидан шивир-шивир қилиша бошлади.

— Нимага бунча бемаҳал келувдингиз?

— Эртасига эрталаб, якшанба куни барвақт Порт-Элизабетга жўнаб кетишим керак эди. Мистер Грантнинг кўришга эса бундан бошқа имкониятим йўқ эди.

— Мистер Грант шанба оқшомида қаерда эди?

— У уйида йўқ эди. Билишимча, ким биландир балетда бўлган экан.

— Сиз шунинг учун унинг квартирасига қайтмасидан олдин бордингизми?

— Ҳа, биз телефонда эшикни очиқ қолдиришига келишиб қўювдик.

— Мистер Грант уйига қачон келди?

— Мендан бир оз кейин.

— У келганидан кейин нима қилдинглар?

— У ёқ-бу ёқдан гаплашдик, кейин у чой олиб келди, тановул қилдик.

— Нима еганларингиз эсингиздами?

— Ҳа, ёғ суркалган-нон билан сардина егандик.

— Чойни икковларинг ичдингларми?

— Ҳа.

— Чойнак қаерда турувди?

— Столда бошқа нарсалар билан бирга турувди.

— Судда тартиб сақлансин!— пристав бақириб берди.

Энтони теварак-атрофига қаради. Стивнинг гапларига ҳамма ҳайратда қолган, жуда ҳайрон бўлган Влер эса, титраб-қақшаб нималарнидир ёзарди.

— Ундан кейин нима бўлди?— деб сўради Тэрнер.

— Гурунглашаётганимизга бир соатча бўлганида кимдир эшикни очаётганини ногаҳон эшитиб қолдик.—

Стив Энтониға қараганида кўзларида дақшат кўлкаси сезилди.— Эшик тутқичи гижирлаганини эшитдим. Биз у пайтда хонанинг ичкарасида, тўсиқ ортида эдик.

Тэрнер унга хонанинг плани билан суратини берувди, Стив маслаҳатчиларга қаердалигини кўрсатиб берди.

— Кейин-чи?

— У ердан ҳаммасини эшитиб турдим. Қулоғимга эркак кишининг овози кирди. Мистер Грант келган киши билан сўрашиб, бунча кеч йўқлашингиздан менда нима хизматингиз бор, деб сўради. Ҳалиги киши баъзи бир нарсаларни аниқлагани келдим, деди. Шундан кейин мен унинг: «Қоронғида иккита сигарета?» ва яна: «Икковлашиб чой ичибсизлар»,— деганини эшитдим.

— Уша одам кимлигини билармидингиз?

— Йўқ, мен унақа овозни илгари сира ҳам эшитмагандим.

— У соғ одамнинг овози эдими ё...

— Йўқ, бу овоз менга сал бўғикроқ чиққандай туюлди, гарчи ўшанақа гапирадиган одамлар бўлса ҳам ҳалиги кишининг тили яхши гапга келмасди.

— Хўш, кейин нима бўлди?

— Мистер Грант унга, нимага шама қилаётгангизни тушунмаяпман, деганди, ҳалиги киши, мени лақиллатолмайсиз, уйингизда ким борлигини биламан: «Бугун уйингизга Жинни олиб келгансиз», деди. Шунда Мистер Грант, жинни бўлибсиз, деди. Ҳалиги киши эса: «Бўпти, мен адашаётган бўлсам, буни исботлаш сизга осон, қани, нарёққа мени ўтказиб юборинг-чи»,— деди. Мистер Грант уни ўтказмади. Шунда ҳалиги киши хахолаб, Жин эркак кишининг уйига келадиганлардан бўлмаса ҳам ҳозир сизнинг уйингизда дегандай қилиб: «Қани, бу ёққа чиқинг, Жин», деди. Мистер Грант шунда... Гапираверайми?

— Гапираверинг, нима бўлганини судга айтиб беринг.

— Мистер Грант унга, Жин бу ерда йўқ, деди. Шунда ҳалиги киши мистер Грантни ёлғончидан олиб, ёлғончига солиб, тўсиқнинг нарёғига ўтаман, деб тиқилинч қила бошлади. Мистер Грант унга, бу менинг квартирам, улоқтириб ташлашимни кутмай яхшилиқча чиқиб кетинг, мастсиз, уйингизга бориб ётинг, деди. Бегона киши, ўтказмасангиз куч ишлатаман, деди. Шунда

муштлашув шовқини эшитилувди, мен пардани тортиб қарадим.

— Ушанда нимани кўрдингиз?

— Ҳалиги киши мистер Грантга ташланаётганини.

Тэрнер приставга бир нима берганди, у Стивга тутқизди.

— Сиз бу суратдаги одамни танийсизми?

— Ҳа, милорд. Бу ўша киши.

— Суратни марҳамат қилиб, жанобларига узатиб юборсангиз. Бу сурат, милорд, кейинчалик марҳумнинг сурати эканлиги аниқланди. Хўш, шундай қилиб, кейин нима бўлди, мистер Грэхем?

— Мистер Грант зарбга чап берувди, ҳалиги киши йиқилиб тушди-ю, дарров ўрнидан турди. Бироқ у оёқда зўрға турарди. Шунда у стулни кўтарганича мистер Грантга ташланди. Мистер Грант унинг даҳанидаги елим қоғоз ёпиштирилган жойига солди. Мушт қаттиқ тушганидан ҳалиги киши стулни қўйиб юборганди, мистер Грант тутиб қолди.

Энтони Стив уйга чақирилмаган меҳмонни «ҳалиги киши», ўзини эса шунчаки «Грант» ёки «айбланувчи» демай, атайлаб «мистер Грант» деб атаётганини сезд.

— У стулни қандай тутиб қолди?

— Қўли билан. Уни тахминан шундай ушлаб қолганди.— Стив гувоҳлар жойи ёнида турган приставнинг қўлидан стулни олиб, кўрсатиб берди.

— Хўш, марҳум-чи?

— У қоқилиб кетиб, юз тубан тушди. Шунда бошини каминнинг панжарасига уриб олди. Биз уни кўздан кечирганда чап кўзининг тепаси жароҳатланганини пайқадик. Ундан ичкилик ҳиди гупиллаб келиб турарди.

Энтони Жинга қаради. Унинг ранги қув ўчиб кетганди.

— Кейин нима бўлди?

— Мистер Грант доктор билан полициячиларни чақирди, менга эса жавоб берди. Уйнинг олдида турган машинасининг калитини бериб, миниб кетавер, эрталаб олиб келарсан, деди.

— Шундан кейин кетавердингизми?

— Ҳа.

— Врач билан полициячилар келмасидан-а?

— Ҳа.

— Энди сўнги савол, мистер Грэхем. Марҳум ўлими олдидан баённома қолдирган. Ушанда, тўсиқ ортидаги қандайдир бир аёлнинг бақриб юборганини эшитдим, деган. У ерда бирорта аёл-паёл бормиди?

— Йўқ, милорд.

— Сиздан бўлак ҳеч ким йўқмиди?

— Ҳеч ким, милорд.

— Ўзингиз бақирмадингизми?

— Йўқ.

— Сира ҳам овозингизни чиқармадингизми?

— Ҳа, чурқ этганим йўқ.

— Босменнинг баённомасида Грант стул олиб менга ташланди, дейилади. Шу тўғрими?

— Ғирт ёлгон.

Энтони маслаҳатчиларга қаради, уларнинг башараларидан Стивга ишониб-ишонмаётганларини билиб бўлмасди.

— Ундан кейин яна Грант Босменнинг бошини мўлжаллаб туриб туширмоқчи бўлганда Босмен стулни ушлаб қолгани, Грант стулни қўлидан юлиб, яна солганида стул унинг елкасига текканлиги айтилади. Босмен ўшанда ағанабди.

— Бошдан-оёқ ёлгон.— Стив хотиржам ва кескин гапирарди.— Мистер Грант стулни умуман тортиб олгани йўқ. У фақат стулни тутиб қолиб, ерга қўйди.

— Сиз Босмен стулга ёпишиб, уни Грантга отди деяпсизми?

— Ҳа.

— Бунга ишончингиз комилми?

— Мутлақо.

Тэрнер жойига ўтирди. Стив укамлигини четлаб ўтиб, сўроқни жуда жойига қўйди-я, дерди ичида Энтони. Бу нарса қанчагача давом этаркин? Мана, Блер ҳам ўрнидан туриб, мантиясининг ғижим жойларини текислаб қўйди. Энтонининг асаблари жуда ҳам тарап тортилди. Унинг Стивга қараб: «Нега индамай турибсан! Уларга укамлигингни айтсанг-чи. Айтиб бер. Билиб қўйишин!»— деб қичқиргиси келарди. Шундай бўлса ҳам тезда ўзини қўлга олди-да, қўлини кўкрагида чирмаштирганича Блернинг Стивни сўроқ қилишини кута бошлади.

Уртага бир неча лаҳза жимлик чўкди. Блер ҳамлани нимадан бошлашни билмаётганга ўхшарди. Ниҳоят у сўради:

— Сиз ўша тунда у ерда эдингизми?

— Ҳа.

— Чой ичдингизми?

— Ҳа.

— Сигарета ҳам чекиб, унда лаб бўёгининг юқини қолдирдингизми?

— Мен чекмайман.

— Сигарета қолдиқларини ким қолдирганлиги сизга маълумми?

— Йўқ. Мен келганимда сигарета қолдиқлари кулдонда экан.

— Айтинг-чи, мистер Грэхем, айбдорнинг уйига бунча бемаҳалда меҳмондорчиликка борганлигингизга нима дея оласиз?

— Мен учрашувимиз учун бундан бошқа вақтимиз бўлмаганлигини айтувдим.

— Нима учун?

— Мен эртасига барвақт Порт-Элизабетга.. автомобилда жўнаб кетишим керак эди.

— Учраша олишларингиз мумкин бўлгандан кейин, бундан бошқа вақтимиз йўқ эди, деган сўзларингизни қандай тушунса бўлади? Порт-Элизабетдан қачон келувдингиз?

— Мен шаҳарда икки кун бўлдим. Пайшанба куни тушдан кейин келувдим.

— Хўш, айбланувчи билан учрашувингиз жуда зарур экан, буни нима учун охирига дақиқагача чўзиб келдингиз?

— Жуда банд эдим.

— Қундузию кечқурун ҳам-а?

— Ҳа.

— Қўйсангиз-чи, мистер Грэхем! Сизни доимо банд қиладиган нима иш экан ўзи?

— Стив бошини дадил кўтарди.

— Мен конференцияда эдим.

— У қанақа конференция экан?

— Апартеидга қарши норозилик митинглари ўтказишга бағишланган конференцияда.

— Унда кимлар қатнашди?

— Бутун мамлакатдаги турли ташкилотлардан делегатлар.

— Қанақа ташкилотлардан?

Стив имиллади. Кейин эса:

— Ноевропаликларнинг турли ташкилотларидан,— деди.

— Конференцияни ким чақирди?

— Бу саволларга жавоб беришим керакми, милорд?

— Норозилик билдираман, — деди Тэрнер. — Бу сиёсий процесс эмас. Бунақа саволларнинг ишга нима даҳли бор?

— Майли, — деди Блер. — Майда-чуйдаларни йиғиштирайлик. Мен гувоҳга қай даражада ишониш мумкинлигини аниқламоқчи бўлувдим, милорд. Хўп, гувоҳ конференцияда иштирок этган ҳам дейлик. — У Стивга ўғирилди. — Наҳотки бу конференцияларингиз бутун вақтингизни олган бўлса?

— Ҳа. У пайшанба куни кечқурун бошланиб, жума ва шанба кунлари эртадан кечгача бўлди.

Шу дамда Стивнинг йўтали тутиб қолди. Энтони унинг ўша кеча квартирасида йўталганини эслади. Бу сафар эса йўтали қаттиқроқ тутганидан ёнига хир-хири ҳам қўшилганди. Стив оғзига рўмолча тутиб, йўталини босишга ҳаракат қилди. Бошқалар товушларини чиқармай унга қараб туришарди. Суднинг улкан залида Стивнинг йўтали бамисоли милтиқ отилгандай эшитиларди. Аввалига кетма-кет тутган йўтал аста босила борди.

Пристав Стивга стаканда сув тутди. Стив сувни хўплаб-хўплаб ичаркан, худди югургилаб келган одамдай кўкраги паст тушиб баланд чиқарди.

— Бир оз дам оласизми? — деб қўйди судья.

— Раҳмат, милорд, бемалол, — Стив йўталини босиб, яна Блерга ўғирилди.

— Мен бунга унчалик тушуна олмаяпман, мистер Грэхем, — Блер гапида давом этди. — Сиз рангли киши бўла туриб айбланувчининг уйига бемаҳалда меҳмонга боргансиз. Нима учун?

— У билан баъзи нарсаларни гаплашиб олмоқчийдим,

— Кечаси-я?

Маслаҳатчилардан иккита ё учтаси тиржайишди.

— Ҳа.

— Нималарни?

— Шахсий ишларни.

— Яхши, мен мажбур қилмайман, бироқ бунга яна қайтиб қолсам ажаб эмас. Айбдорнинг уйида ўша кечда меҳмон бўлганлигини нима учун ҳозиргина эшитиб ўтирганимизга нима дейсиз? Айбдор полициячиларга уйда бир ўзим эдим, деганди-ку.

Стив елкасини қисиб қўяқолди.

— Саволимга жавоб беринг!— Блер бақириб берди.

— Саволингиз қанақа ўзи?— судья қуруққина қилиб сўради.

Блер имиллади. Унинг иш чаппасидан кетиб, ё ёлғон, ё аини ҳақиқатни гапирётган манави кутилмаган гувоҳнинг лоп этиб ўртадан чиқиб турганига жиғибийрон бўлаётгани аниқ эди.

— Милорд, мен гувоҳ айбдорнинг уйида бўлганлиги нима учун бизга энди аён бўлаётганини тушунтириб беришни истардим?

— Гувоҳ буни сизга қанақа қилиб тушунтира олади?— деб сўради судья.

— Яхши, милорд, мен ишга бошқа томондан ёндашаман.— Блер Стивга ўгирилди.— Сўзингизга қараганда, айбланувчи Босменнинг тўсиқ ортига ўтишини истамаган. Бунинг сабаби нимада? Нима учун айбланувчи марҳум сизни кўришини истамаган?— Стив индамади.— Саволимни такрорлашимни истайсизми? Жуда соз. Айбланувчи сизни Босмен кўришини истамаганининг сабаби нимада эканлигини айтиб бера олмайсизми?

— Бу унинг иши.

— У деганингиз ким?

— Менинг...— Стив гўё оғзидан чиқиб кетаётган сўзни тутиб қолмоқчи бўлгандай панжарага икки қўллаб ёпишди.— Бу мистер Грантнинг иши.

— Сиз менинг дедингизми? Нима демоқчи бўлдингиз? Гапираверинг энди!

Стив чурқ этмади.

— Мистер Грэхем, айбланувчининг ўзи полициячиларга ўша кечаси уйда ёлғиз ўзим эдим, дегани сизга маълумми? Ё сиз ёлғон гапиряпсиз, ё айбланувчи. Қайси бирингиз ёлғон гапиряпсиз?

— Мен ёлғон гапирётганим йўқ.

— Ундай бўлса айбланувчи полициячиларни алдаган экан-да?

— Буни айтолмайман. Билмайман. Полициячилар келганда мен йўқ эдим.

- Қаерда эдингиз?
- У пайтда мен жұнаб кетгандим. Буни ҳали ай-
тувдим-ку.
- Қаёққа кетувдингиз?
- Тушган манзилимга.
- Стив Кейптаундаги адресини айтди.
- Блер бир сония имиллаб, гапида давом этди:
- Айбланувчи сиз билан бирга бўлатуриб нима учун
уйда ёлгиз ўзим эдим, деганини тушунтириб бера ола-
сизми?
- Очиғи билмайман, тўғрироғи... мен.., мен..
- Гапираверинг, охирига етказинг.
- Стивнинг ҳаяжонланаётгани аён эди. У кўзини
сўроқ қилаётган адвокатдан узиб, маслаҳатчиларга
қаради. Улар эса ишонқирамагандай кулимсирашарди.
Стив қора бўлишига қарамай ранги ўчиб кетиб, энди
ҳар бир сўзни чўзиб, тутила-тутила гапирарди.
- Гувоҳлик беришдан олдин фақат ҳақиқатни га-
пиришга қасамёд қилганингизни биласизми?
- Ҳа.
- Ёлгон гувоҳлик беришнинг оқибати нима бўли-
шини ҳам биласизми?
- Стив жавоб бермади.
- Ҳақиқатни айтмоқ учун сизга яна бир имкон бе-
раман, мистер Грэхем. Сиз ўша кечаси айбланувчининг
квартирасида бўлувдингизми ё йўқми?
- Стив Блерга дангал қараб, оҳиста такрорлади:
- Мен сизга ҳақиқатни гапирдим. Ўша кечаси мис-
тер Грантнинг квартирасида бўлганман.
- Уйга марҳум мистер Босмен кириб келган пайт-
да-я?
- Ҳа, ўзингизга айтиб берганимдай, ўша ерда эдим,
ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим.
- Бир дақиқа сабр қилинг! Мистер Босмен кириб
келганида сиз тўсиқ ортида эдингиз, шундайми?
- Ҳа, тўппа-тўғри.
- Демак, унинг кириб келганини кўрмагансиз?
- Ҳа.
- Уни сиз биринчи марта қачон кўрдингиз?
- Муштлашув шовқинини эшитганимдан кейин.
- Ўшангача тўсиқ ортида ҳеч нимани кўрмай ўтира-
вердингизми?
- Тўппа-тўғри.

— Тўсиқ ортида нима қилдингиз?— деб сўради Блер дастрўмоли билан терлаган юзини артаркан.

— Ҳеч нима.

— Қанақа одамсиз ўзи? «Ҳеч нима» деганингиз нимаси?

— Мен мистер Грант билан чақирилмаган меҳмоннинг гапларига қулоқ солиб ўтирардим.

— Йўқ, йўқ, йўқ. Мен марҳум квартирага кириб келгунча бўлган вақтни кўзда тутяпман. Ушанда нима қилдингиз? Кимдир эшик олдида уймалашаётганини эшитганингизда тўсиқ ортида эдим, деяпсизми?

— Ҳа.

Блер Стивга квартиранинг планини яна тутқизди.

— Қаерда эканингизни аниқ кўрсатиб беринг.

— Бошмен келар олдида қаерда эканлигимни билмоқчимисиз?— деб сўради Стив планини кўздан кечираркан.

— Ҳа. Уша пайтда қаерда эдингиз, мистер Грэхем?

— Уринда ётувдим.

— Нима? Кимнинг жойида?

Энтони теварагидагиларнинг юзларида ҳайратланиш аломатини сездди. Тэрнер ҳам ажабланган кўринарди. Минг афеус, дерди Энтони ичида, Тэрнер билан суҳбатлашганида Стив буни айтмабди-да, ўзим ҳам буни назардан четда қолдирибман. Ушанда Стивни, айтганда ҳам ҳозиргидай ваҳимали қилиб айтмагин, деб пишитиб қўйса бўларди.

— Мистер Грантнинг жойида,— деди Стив бармоғи билан квартиранинг планини нуқиб.— Мана шу ерда.

Залдагилар шивир-шивир қилишга тушишди. Маслаҳатчилар бўйинларини чўзишиб, олдинроққа эгилишди.

Блер кўзини қисиб, жуда шошилмай, дона-дона қилиб деди:

— Демак, сиз мистер Грантнинг жойида ётибсизда!— У тагдор қилиб бош ирғади.— Тушунарли!

— Нимага шама қияпсиз, мистер Блер?— Стив газабланиб сўради.

— Мен бу ерга сизнинг саволингизга жавоб бергани келганим йўқ!— Блер бақриб берди.— Саволни мен бераман, сизнинг вазифангиз эса жавоб бериш, тушунарлими?— Блер маслаҳатчиларга голибона қаради-да, кейин яна Стивга ўгирилди.

— Кийинганмидингиз?— узук-юлук қилиб сўради Блер.

— Бўлмасам-чи! Милорд, мистер Блернинг бунақа шамалар қилишга ҳаққи борми?

— Судда тартиб сақлансин!— пристав қичқириб қўйди.

— Буни сўрашга адвокатнинг ҳаққи бор, дейман,— деди судья.— Мабодо ноўрин савол тушгудай бўлса, жавоб қайтармаслигингизга рухсат бераман.

Мистер Блернинг кўзлари ялтираб кетди.

— Сиз... ҳам... унинг жойида ётганингизда айбланувчи қаерда эди?— Блер сўрашда давом этди.— У ҳам ўриндамиди?

Залдагилардан кимдир қаҳ-қаҳ уриб юборди.

— Судда тартиб сақлансин!

— Бу ёғи қизиқ бўляпти-ку. Сиз,— Блер қўлини гувоҳга бигиз қилди,— рангли бўлатуриб, тунда айбланувчининг уйига келгансиз. У билан бирга тановул қилиб, гурунглашгансиз, кейин' эса ётоққа кириб, унинг жойига ётгансиз, шундайми?

— Бизнинг гапимиз чўзилиб кетди, чарчаганимдан жиндай дам олмоқчи бўлдим. Бор гап шу. Мистер Грант ўшанда ёнимда стулда ўтирувди.

— Бунга ишончингиз комилми?— Блер заҳархандалик билан сўради.

— Бу ҳақиқат, милорд.

— Унақа бўлса бу воқеа ниҳоятда сирли дея оламан, холос.— Блер ҳиринглади. Маслаҳатчиларнинг баъзилари чиндан ҳузур қилишар, баъзилари эса тонг қолишганди.— Бўлмаса якунлаб қўяқолайлик. Айбланувчи полициячиларга уйда ёлғиз ўзим эдим деган. Сиз эса чиндан ҳам у билан бирга эдим, бунинг устига унинг жойида бемалол ётувдим, деяпсиз! Маслаҳатчилар қайси бирингизнинг гапингизга ишонишлари керак?

— Мен мистер Грантнинг полициячиларга айтган гапига жавобгар эмасман.

— Эҳтимол, гапингиз тўғридир. Бироқ ҳақиқатни гапиришга қасам ичгандан кейин бу ерда айтган ёлғонларингизга жавоб берасиз.

— Мен рост гапирётганимни айтганман.

— Унда айбланувчи ёлғон гапиряпти! Сиз бунга нима дейсиз?

Стивдан нидо чиқмади.

— Қаққайиб туравермай бир нарса денг, мистер Грэхем! Маслаҳатчи жанобларга бу галати воқеани тушунтириб беринг!

Стив индамай тураверди.

— Буни ўзингиз тушунтириб бера олмасангиз, менга рухсат этгайсиз: сиз айбланувчининг уйида бўлиб, унинг жойида ётганингизда, айбланувчи Босменнинг сизни кўришини истамай, уни тўсиқ ортига ўтказмайман, деб куч ишлатган экан, демак бир балойингиз бор экан-да?

Стив залга шошилмай кўз ташлади. Шунда кўзи ўзига қараб турган беҳисоб башараларга тушди. Нигоҳи бир лаҳза Энтонида тўхталганида унинг қора кўзларида ачиниш аломатини сизди. Блер шунда ўзига, кейин Энтонига, сўнгра яна ўзига қараганини кўрди. Энтони ҳам Блернинг қараганини сезиб, адвокат ҳойнаҳой бир-биримизга ўхшашлигимизни пайқаган бўлса керак, деб ўйлади. Буни Стив сезганмикин?

— Мен кутиб турибман, мистер Грэхем,— деди Блер.

— Сиз менинг гап нимадалигини тушунтириб беришимни истаяпсиз,— деди Стив.— Хўп, мен бу ишни қиламан. Бу жуда осон гап.— Стив шундан кейин Энтони шу чоққача кутиб турган сўзларни қатъий қилиб айтди-қўйди:— Мистер Грант — менинг акам.

Залдагилар бараварига чиёвлаб қолишди. Жин ўтирган жойдагилар ўзларини боса олмай, уймалашиб қолишди. Залдагилар Стивни кўрмоқчи бўлиб, бўйниларини чўзишар, кейин эса Энтони томонга қайрилиб қарашарди.

— Судда тартиб сақлансин! Судда тартиб сақлансин!

Суд зали безовта бўлган асалари уясидай ғувилларди.

— Агарда яна шунақа шовқин бўладиган бўлса,— деди судья овозини ҳамма эшитадиган оҳангда баландлатиб,— зални бўшатиб қўйишга буйруқ бераман!

Блер Босменнинг стул ҳақидаги гапларини кўпроқ маъқул кўриб, Стивни бошқача гапиртириш ва чалкаштиришга уриниб, майда-чуйдалар борасида роса саволга тутди. Бироқ барча уринишлари беҳуда кетди. Стивни чалғитишнинг иложи йўқ эди.

— Менда савол йўқ, милорд,— деди Тэрнер Блер сўроқни тамомлаганидан кейин.

Судья Стивга бўшсиз ишорасини қилди. Шунда Тэрнер яна ўрнидан туриб, хотиржам товушда деди:

— Айбланувчи ўртага чиқишини сўрайман.

Энтони залдан гувоҳлар ўрнига ўтиб бораркан, кўринишидан сира бўш келмайдиганлиги сезилиб турарди.

Энтони Босменнинг суратини таниб, Стив айтган нарсаларнинг барини тасдиқлади, ўзининг полициячиларга айтган гапларини тўғрилади. У сира ҳам ҳаяжонланмасдан, иккиланмасдан ва ҳеч бир нарсани яширмай гапирарди. Фамилиясини нима учун ўзгартиргани, ҳаётда кўзга кўриниш учун курашгани ва бунда ўзига нима халал берганини тушунтирди. Жин Хартли, деди у, квартирамда мутлақо бўлмаган, уйимга келган бошқа қиз, кулдондан топилган сигарета қолдиқлари ҳам ўшаники.

Энтони Тэрнернинг йўлга солувчи саволларини кутмай ўз ихтиёрича гапириб, бор ҳақиқатни очиб ташлади. Унинг оқловчиси гапларига тик оёқда индамай қулоқ солиб турарди. Энтони иқрорини тамомлаганидан кейин маслаҳатчиларга тик боқиб, шошилмай деди:

— Энди, жентльменлар, полициячиларга нима сабабдан ёлгон гапирганимни тушунарсизлар, деб умид қиламан. Ҳамма гап шундаки, мен қора курсига бугун биринчи марта ўтираётганим йўқ. Укам икковимиз судга аллақачонлар тушганмиз. Бу суд биз туғилмасимиздан аввал бўлганди. Биз ота-боболаримизнинг ишлари учун суд қилиниб, бидъатларга тўла оламда яшашга ҳукм қилингандик. Сизлар мени ҳозирда ҳаттоки оқлаган тақдирларингда ҳам олдинги ҳукм барибир кучида қолаверади. У то умримнинг охиригача тинч қўймайди. Шунинг учун ҳам мен Иов билан биргаликда дангал: «Мен туғилган кунга ва: «Бугун инсон ато бўлди» дейилган тунга лаънатлар бўлсин!»— дея оламан.

Энтонининг сўзлари бамисоли қўнғироқнинг жаранглашидай залдагиларга бемалол эшитиларди. Жуда кўп аёлларнинг кўзларида ёш ҳалқаланарди. Қўйинчи, судьялар мантиясида ўтирган кекса зоҳид ҳам бўшашиб кетганди.

Блер сўроқда ҳеч нарсага эриша олмади. У ўзининг якунловчи нутқида маслаҳатчиларга Энтонининг уйида ўша кечада рангли укаси бўлган экан, Босменни тўхта-тиб, тўсиқ ортига ўтказмасликка кўпроқ уринган, шу-

нинг учун ҳам куч ишлатган деб тахмин қилиш табиийроқ бўлади, деб исботлашга ҳаракат қилди.

Гарчи Блер дадил ва яхши гапирган бўлса ҳам Тэрнер унинг барча далиллариини бирпасда чиппакка чиқариб ташлади. Тэрнернинг нутқи мухтасар бўлди. Айбланувчи марҳумга ҳамла қилган-қилмаганлиги масаласини ҳал қилишда, деди у, маслаҳатчилар ё Стивнинг айтганлари тасдиқлаб турган Энтонининг гапларига, ё Босменнинг баённомасига ишонишлари керак. Биринчидан, Босменнинг миясини ичкилик суюлтириб қўйганди. Иккинчидан, Босменнинг айтишига қараганда у аёл кишининг бақириб юборганини эшитган. Бунақада ҳақиқат қайдалигига шубҳаланиб бўладими? Босменнинг аёл кишининг бақириб юборганини эшитдим, деганига ишониш мумкин эмас экан, унга умуман қандай ишониб бўлади? Ҳолбуки, айбловчи томон айбланувчининг жиноятини ҳеч шак-шубҳа қолдирмайдиган қилиб исботлаб бериши керак, бу ерда эса айбланувчи бор-йўғини очиқ-ойдин қилиб айтиб берди. Айбланувчи полициячиларга дастлаб нотўғри гапирган бўлса нима қипти; бу ерда у олдинги сафаргидан ҳам кўпроқ далиллари келтирди-ку?

Шундан кейин судья якуловчи нутқ сўзлади. У гарчи жинойи ишдаги барча томонларни ҳалол баён қилган бўлса ҳам айбланувчини оқлаш томонга ён бо-саётганлиги аён сезилиб турарди.

Судьянинг нутқи тугагандан кейин маслаҳатчилар кенгашиб олиш истагини билдиришди. Улар кенгашиб олишга ажратилган хонага кириб, кетларидан эшик ёпилиши биланоқ полициячи соқчиликка ўтиб, судья танаффус эълон қилди.

Шунда бирпасда ҳамма ёқни шовқин-сурон босди-қўйди. Фақат Энтонигина ҳеч ким билан гаплашмасди. У жойида қимирламай ўтирганича суднинг қарорини кутарди.

Чамаси орадан беш дақиқа ҳам вақт ўтмай маслаҳатчилар хонасидаги эшик тақиллади, суддагилар дарҳол жой-жойларини эгаллашди. Энтони бояги жойига кўтарилди. У тик турганича рўбарўсига тикиларди.

Уртага чўккан сукуватда приставнинг овози эшитилди:

— Судда тартиб сақлансин!

Судья Стэфен креслосига чўкди. Маслаҳатчилар жойларини эгаллаганларидан кейин секретарь ўрнидан қўзғалиб, уларга ўгирилди-да:

— Жентльменлар, судланувчи айблими ё айбсизми?— деб сўради.

Маслаҳатчилар оқсоқоли — кал мўйсафид ўрнидан туриб жавоб қилди:

— Айбсиз!

— Ҳаммаларингиз шундай фикрдамисиз?

— Ҳа, милорд.

LVI

Энтони оқловчисига гўлдираб миннатдорчилик билдирган бўлди-да, Стивга кейинроқ учрашишни шошапиша ваъда қилиб, битта-яримта, жумладан нарироқда отаси билан қўлтиқлашиб юрган Жин билан ҳам гаплашишдан қочиб, суд залидан сирғалиб чиқди-ю, уйига жўнади.

У орадан бир оз вақт ўтгандан кейин эшик тутқичи гижирлаганини эшитди. Рэн ичкарига кириб келганида Энтони қўлёзма устида ишларди. У сиртдан хотиржам кўринса ҳам ичида бирдан ваҳимага тушиб, юраги гупиллаб ура бошлади. Пероси қоғоз бетида югургиласида, ўзини хотиржам кўрсатишга уринар, шунда ҳам Рэнга қарашга юраги бетламасди.

Рэн Энтонига жуда яқин келди-да, елкасидан мўралаб, унинг ёзганларини ўқий бошлади.

— Мен ҳаммаси тинчиб кетишини билардим,— деди у. Кейин ҳар маҳал ўзи ишлайдиган мўъжазгина столчага яқин бориб, сурат соладиган қоғозларини ёйиб қўйиб, ўтирди.

Энтонининг қўлида энди ручка тинч турарди. Сониялар кетма-кет ўтарди. Энтони бу ўйинга ортиқча дош бера олмай, ўрнидан қўзғалиб, Рэнга яқинлашди. Унинг юзида қон қолмаган, ёноқлари тушиб кетиб, келгусини ўйлаётганидан кўзлари аламли боқарди.

— Сен... суд ҳақидаги ҳисоботни ўқидингми?

Рэн гўё ҳеч нима бўлмагандай расмини солаверди.

— Ҳа,— деб қўйди у пинагини бузмай.

— Шунда ҳам барибир келдингми?

— Ҳа.

— Худди ҳеч нима бўлмагандай-а?

— Ҳа.

Энтони бунга ишонқирамай кулимсиради.

— Ҳамма-ҳаммаси илгаригидай қолаверадими?

— Ҳа.

Энтони тиз чўкиб, юзини унинг юбкасига босди. Шунда тишлари такиллаб турса ҳам сира овози чиқмасди. Назарида Рэннинг тиззасида турган боши бирдан шишиб, ёрилиб кетай-кетай дерди. Бўйнидаги йўғон томирлари бўртиб кетди. У бармоқлари билан чаккасини сиққанича беихтиёр равишда қуруқшаган танглайини яларди. Шунда ниҳоят кўзларига ёш келди. У кўз ёшларини тўхтатишга ҳарчанд уринса ҳам ҳаракатлари беҳуда кетарди. Бу ногаҳоний кўз ёшлари дарёдай оқар, унсиз ҳўнгроқдан эса бўғилаёзганди.

Рэн унинг бошини меҳр билан силади.

— Сенга битта илтимосим бор, холос,— деб шивирлади у.— Қадр-қимматингни сира ҳам йўқота кўрма.

Энтони унга кўзида ёши билан қаради.

— Жуда чарчадим. Бу заифлигимни кечир. Узимни сира ҳам қўлга ололмадим. Охири марта онам ўлганида йиғловдим.

— Тушунаман.

— Қеча, сенга ишонаман, дегандинг.

— Ҳа.

— Ҳозир ҳам ўшандай ишонасанми?

— Буни мендан сўраётганингдан хафа бўляпман, Энтони.

У аста ўрнидан туриб, стол ёнига қайтди. Ёнидан дастрўмолини олди. Кейин трубкасига тамаки жойлаб, тутатди. Кейин эса:

— Ишлаймиз энди,— деди.

У ўтириб, ручкасини қўлга олди-да, ўзини ўйлаётганга солди. Аслида эса кўзларини қисиб Рэнга тикилиб ўтираркан, назарида у ҳам кузатаётгандай бўларди. Эҳтимол, дерди Энтони ичида, у менинг мураккаб шажарамни ўйлаётгандир.

Энтони Рэн лабига сигарета қистирганини кўрди. Гугурт чақди. Шунда гугурт синиб кетиб, ёнган бир бўлаги ҳавода доира ясаб эски гиламга тушганди, Рэн босиб ўчириб, кулдонга ташлади-да, бошқа гугурт чақди.

Ҳаво оқими то деразадан ташқарига олиб чиқиб, ботаётган қуёшнинг алвон нурларида тўзғитиб юбормагунча хонада тамакининг ҳалқа тутуни буралиб ва ёйилиб тураверди. Орага чўккан сукунат бор-йўғи икки сония давом этган бўлса ҳам, у бениҳоя кўп туюлди. Энтони шунда трубкасини столга қўйиб, Рэнга яқинлашди. Унинг орқа томонида туриб, қаламни қоғоз бетига беҳуда сураётганини томоша қилди.

— Мен буларнинг бари нималигини тушунасанми, йўқми, билишни истардим,— деди Энтони хотиржамлик билан.

Рэн бош ирғади.

— Нима демоқчисан?

— Сенинг менга муносабатинг — муносабатларимизни илгаригидай давом эттиришга қарорингни айтмоқчиман.

— Ҳа, тушунаман.

— Буни ҳар томонлама ўйлаб кўрдингми?

Рэн бош ирғади.

— Сени олишимга йўл қўймайдиган қонун борлигини ҳам ўйлаяпсанми?

— Оббо, жоним-эй! Бу қонунни сенга даҳли бор эканми?

— Шу бугунга қадар даҳли йўқ эди. Ўзинг кўриб тургандай европаликка ўхшайман ва қонунга кўра бунинг тескариси исботланмагунча шундай деб ҳисобланавераман.— Энтони жилмайди.— Хўш, энди бу исботланди-ку, шундай эмасми?

— Биз бошқа бирорта мамлакатга бориб турмуш қуриб, кейин қайтиб келсак бўлади.

— Йўқ. Бунақа никоҳ Жанубий Африкада бекор ҳисобланади.

— Энтони, наҳотки қандайдир, тагин келиб-келиб шундай беъмани қонун орамизга тўсиқ солса?— Рэннинг овози жуда пасайиб кетди.— Мабодо биз расман турмуш қура олмасак ҳам бунинг бирор нарсаси борми?

— Йўқ, Рэн, бу ҳам чора эмас. Ҳозирда европаликларнинг ранглилар билан туриши жинойт ҳисобланадиган қонун чиқаришга тайёргарлик кўриляпти.

— Бу мамлакатдагиларнинг ҳаммаси жинни бўлибди!

Энтони елкасини қисиб қўйди.

— Ҳаммамиз тез орада шахсий гувоҳнома оламиз. Ушанда сенинг европалик, менинг эса рангли эканлигим ёзилган бўлади.

— Энтони, эримдан ажрим олганимдан кейин Англиягами, Родезиягами, Австралиягами жўнаб кетамиз, фақат бирга бўлсак бас.

— Бу унчалик осон эмас. Бу ноганиш мамлакатда янгидан ҳаёт бошламоқ деган гап.

— Хўш, нима бўпти? Кўп одамлар, масалан, таъқибдан қочганлар шундай қилишади. Биз ҳам Жанубий Африкадан жўнаб кетган кўп одамлар сингари бидъатлардан қочган қочоқлар бўламиз. Биз бирга бўладиган бўлсак...

— Менда жамғарма йўқ ҳисобида.

— Бунинг аҳамияти йўқ. Муҳими бир қарорга келиш, қолгани ўзи бўлаверади.

Энтони Рэннинг юзини кафтлари орасига олиб, пешанасидан ўпди.

— Сен ҳақсан, Рэн. Биз кетишимиз керак.

Энтонининг юзини умид нурлантирди. Рэн буни пайқаганидан шу бугун биринчи марта ич-ичидан қувонди.

— Оҳ, менинг севгилим,— деди у,— илгарироқ менга сирингни очганингда қани эди. Нега шундай қилмадинг?

— Бунга шунчаки юрагим дов бермади.

— Уша ишни қилганингда қанийди-я!

— Хўш, ўшанда нима бўларди?

— Сенга ёрдамим теккан бўларди...

«Бу билан нима демоқчи?— деди ичида Энтони.— Бор ҳақиқатни илгаридан билганида ҳам барибир содиқ қолармиди? Ҳаёт машаққатларини мардонавор енгишида унинг севгиси кўмак берармиди?»

Рэн мабодо шуларни кўзда тутаётган бўлса алданмаётганмикин? Жанубий Африка ранглиларга бошқача қараш авж олганидан ҳатто Рэндай аёл ҳам бошқалардан ажралиб қолиши мумкин эмасди-да. Мабодо Рэнда ана шундай қараш, борингки ибтидо шаклида (шундай бўлмоғи шак-шубҳасиз, албатта) бўлса ҳам бу икковларининг ўртасига умрбод раҳна солади. Энтонининг сиридан илгарироқ воқиф бўлганида бу раҳна ораларига эртароқ тушмасмиди? Бунақада у қандай қилиб ёрдамим теккан бўларди, деяётганикин?

Энтони шунда Рэннинг сўзларида бошқа бир нарса яширинмаганмикин, деб ўйлашга тушди. У гапини жу-

да бошқача қилиб гапирганидан Энтони улардан айрича маънони уққандай бўлди.

Кўчада болалар ашула айтишарди. Ашула қадимий бўлиб, болаларнинг деразадан эшитилаётган овозлари Энтонига ана шу болалардай ашула айтиб кўчада ўйнаб юрган олис болалик кунларини эслатарди. У Рэннинг сочини ўйнарган, кўзи деразадан учиб кириб, ташқарига чиқаман, деб ойнага тирмашиб ётган кўнғизга тушди. Кўнғиз ахири дераза тоқчасига тушиб қанотларини ялтироқ жигар ранг қобиғи остига яширди-да, шошилмай ўрмалай кетди. Шунда болаларнинг овози яна эшитилиб, бу сафар қаттиқроқ чиқди. Энтонининг хаёлига бошидан кечган йиллар келди. Мана, у фермада яна Рэн билан бирга. У ана шу хотиротни қалбининг бир бурчида сақлаб юрган бўлса ҳам, буни ҳеч қачон эсидан чиқармаганди. Уша оқшомда мистер дю Туа ўзини жуда ғалати тутганди. Энтони унинг нимадан дарғазаб бўлганини барибир тушуна олмаганди. У Рэннинг елкасидан қучиб ёнма-ён тураркан, хаёлига ялт этиб бир фикр келди. Бу, назарида, мўйсафид дю Туанинг ўша оқшомдаги ғалати хулқинигина эмас, балки Рэннинг мабодо сирингни олдинроқ очганингда ёрдамим тегарди, деган сўзларини изоҳлаб бера оларди. Ушбу тахмин Рэннинг бу сўзларини қанчалик ҳиссиёт билан айтганига ҳам сабабчи бўла оларди.

Энтони буни ундан сўраса бўладими, тахмини ҳақ чиқармикин? Нега сўрамас экан? Рэннинг ўзи айтганидай, Энтонининг суддаги иқрори муносабатларини ўзгартира олмас экан, демак, кўнғлидаги гапларини бемалол айтаверса бўлади.

— Менга қандай қилиб ёрдам бермоқчийдинг, Рэн?— деб сўради Энтони анча жим турганларидан кейин.

— Наҳотки, шуни сўрашинг керак бўлса, жонгинам?

— Йўқ, мен нимани кўзда тутганингни биламан, шундай бўлса ҳам бу гапларингга мени ёқтиришинг ва тушунишингдан бошқа бир нарса сабабчи бўлмадимкин, деб ўйлаяпман.

— Бу билан нима демоқчисан?

— Фермадаги аканг ажойиб кунлардан бирида кўзингни очасан-у, эринг рангли эканини пайқаб қоласан, деган оқшом ёдингдами? Ушанда отанг сапчиб тушиб, столга муштлаб, сенга қўл тегизадиган ҳар қанақа ранглини ўлдираддим, деганди.

Рэн Энтонига тушуна олмай қаради,

— Ҳа, гира-шира ёдимда, бунга жуда кўп бўлганди.
Хуш, унинг бугунги нарсаларга нима алоқаси бор?

— Ушанда чолнинг қизишиб, тутақиб кетганлигидаёқ хайрон бўлувдим.

— Сени тушунаман, Энтони. Гапни нимага бурясан?

Энтонининг жавоб беришга ҳоли келмади, Дадиллиги яна йўқолди. Йўқ, бу сафар у заифликка таслим бўлмайди. У бу сўзларни айтишга ўзини мажбур қилади. Энтони жимликдан анча-мунча алам тортганди ўзи.

— Мен ўйловдимки... бу шунчаки хаёлимга келувди... отангнинг газабланганига сабаб...

Буниси нима бўлди? Хаёлотининг қалтис ҳазилими ё чиндан ҳам ранги мўм тусига кириб, кўзлари киртайиб қолдими? Рэн энди Энтонидан нега индамай қолдинг, деб сўрамасди. Энтони шунда ўзини қўлга олиб, гапини тугатишга уринди:

— ...эхтимол... қони аралаш бўлганидан... эмасмикин?

— Сен томирида рангли одамнинг қони бор демоқчимисан?

— Ҳа, Рэн,— деди Энтони ҳаяжонланганидан тез-тез гапираркан,— яширадиган сири борлар доимо шунақа қилишади.

— Йўқ, азизим, бизда бунақа нарса бўлиши мумкин эмасди...— Шунда у тилини тишлаб қолган бўлса ҳам вақт ўтганди. Сўзлари оғзидан чиқиб кетганидан Энтонини хафа қилиб қўйганини пайқаганди. Энтонининг ранги оқариб кетиб, қўллари шалвираб қолди.

Энтонининг назарида хона бирдан оқ туманга тўлиб, у титроқ лабларини куйдираётгандай бўларди. Туман тарқалганидан кейин Рэнга қараганди, унинг чеҳрасидаги пушаймон аломати уни баттар эзди, нега деганда, бу Рэн бундан буён уни хафа қилмай деса, муомалада жуда ҳам эҳтиёткор бўлиш керак деган сўз эди. Шундай бўлгандан кейин нимадандир эҳтиёткор бўлиш зарурати туғилади, улар баравар бўлолмай, икки хил қутбда турарканлар, бир-бирларининг кўнгилларига қаңдай қилиб йўл топиша олади? Энтони эса бир-бирларининг кўнгилларига йўл топишни жуда-жуда ҳавас қилганди. Шундай бўлгандан кейин Энтони унинг оғзидан чиққан ҳар бир сўз майли борлиги ёки ўрталаридаги тафовутни

енгиш мақсадида айтилмаганлигига қандай қилиб ишона олади?

Энтони тескари ўгирилиб, деразадан ҳолва рангдаги денгизга қаради. Шу лаҳзада Рэннинг қўллари бўйнига ўралаётганини сизди. Энтони шу дамда фақат бир нарсадан, Рэннинг кечирим сўрашидан қўрқар, унинг узри ҳозирда қаттиқ озор етказган бўларди.

Рэн бўлса жуда ҳам секин қилиб:

— О, Энтони...— деди. Шунда Энтони унинг ҳиқ-ҳиқ қилаётганини эшитди.

Телефон жиринглади. Энтони эгилди-да, битта қўлини бўшатиб, трубкани олди.

— Алло, алло!

Энтони трубкага жавоб қилмай эшитарди.

— Алло, алло, алло!

Энтони трубкани ричагга оҳиста қўйиб қўйди. Кейин эса тилга кирди:

— Рэн, сен ҳаммасини яхшилаб ўйлаб олишинг керак. Бизнинг муносабатларимиз омонатлигини сезиб олгунингча бир оз вақт ўтади. Бунинг учун эҳтимол бир кун, икки кун, эҳтимол ҳафта керак бўлар. Сен ҳам, мен ҳам биргалигимизда қалбларимизни забт этадиган ҳиссиётга берилмай, ҳамма нарсани яхшилаб белгилаб олишимиз керак. Шунинг учун ҳам ҳозирча кетганинг маъқул. Уйингга қайтиб, ёнимга келишни жуда-жуда хоҳлаётганингга ишонч ҳосил қилмагунингча ёлғиз ўзинг туриб кўр.

Энтони уни қўлтиқлаб эшикка олиб борди. Рэн хоҳламагандай секин юрди. Эшик олдига боришганда тўхташди. Шунда Рэн Энтонига аянчли боқди.

— Сени кузатгани бормай қўяқолай,— деди Энтони.

— Йўқ, хоҳламаганингдан кейин кераги йўқ,— Рэн Энтонига чўзилди. Унинг лаблари қайноқ эди. Бу бўсадан Энтонининг юраги ачишди.— Менинг аҳдим маълум. Сендан узоқлашиб кетишимга ҳам эҳтиёж йўқ. Мен барибир қайтаман,— Рэннинг кўзларида ёш ҳалқаланди.

— Сен кетишинг керак,— Энтони ҳорғин товушда чидам билан такрорлади.— Фақат аҳдингга ишончинг комил бўлсагина қайтиб кел.— Энтонининг юзи аянчли тусга кирди.

Рэн алаmidан орқасига бурилиб, ташқарига чиқди. У ташқарига чиқиб улгурмасданоқ телефон яна жи-

ринглади. Энтони аппаратга яқинлашиб, трубкани олди-да, столга қўйди.

Орадан ярим соат ўтгандан кейин уйнинг олдида машина тўхтади. Ундан бир киши чиқиб, зинадан тепага кўтарилди-да, Энтонининг эшигини тақиллатди. Ичкаридан жавоб бўлмади. Ҳалиги киши тутқични бураса, эшик очиқ экан. У ичкарига кирди, бироқ квартирада ҳеч ким йўқ эди. У ёқ-бу ёққа қараб, столда ётган телефон трубкасига кўзи тушди-да, тушунгандай секин бош ирғаб қўйди. Кейин деразага қаради — кун ботаётганидан бутун хона шарқ шуъласига ғарқ эди.

У шундан кейин столга яқин келиб, ўтирди-да, қуйдагиларни ёзди:

«Қадрли Энтони!

Телефонга яқин келмаганингиздан суддаги нутқингизга қойил бўлганим ва Сизни ўзимнинг энг яқин дўстларимдан бири деб ҳисоблашдан бахтиёр эканимни изҳор этмоқ учун уйингизга шахсан кириб ўтишга аҳд қилдим.

Самимий дўстингиз
Артур».

ЭПИЛОГ

Сарин ёз оқшоми. Ғира-шира пайт.

Тоғдаги чуқур дарага сукунат чўккан, фақат қоялардан оқиб тушаётган сувнинг шовиллашигина эшитилади, холос.

Шунда сукунатни ногаҳон қадам товушлари бузди. Майда тошлар ғижирлаб тўкилди, шаббалар қисирлаб, япроқлар шалдиради.

Бир киши тепага қиялаб чиқиб борар, у ёш ва келишган эди. Эғнида костюм-шим, қотирма ёқали кўйлаги ёқасида галстук кўринар, оёқларида енгил туфли бор эди. Пастга тушиб келишаётган иккита альпинист унга дуч бўлишди. Йигит устларида нос рангидаги кал-

та иштон, қайтарма ёқали кўйлак, оёқларида тоғда киядиган ботинка бўлган альпинистларга нисбатан ғалати кўринарди. Йигит альпинистларнинг, кузатиб қўйайликми, деган таклифларидан мулойимлик билан қатъий бош тортгандан кейин альпинистлар пастга қараб кетаверишди.

Йигит энди ёлғиз бўлиб, теварак-атрофида тоғлар, тик қоялар, шовиллаётган жилғалар билан осмон бор эди, холос.

У галстуги билан ёқасини ечиб, тобора баландга чиқиб бораркан, пастда қолган водийга қиё ҳам боқмасди. Нафасини ростлаб олиш ва тердан жиққа ҳўл бўлиб баданига ёпишган кўйлагини сал селгитиш учун гоҳо-гоҳо тўхтарди. Шунда ҳам кўзини мўлжали бўлган Емак тоғнинг чўққисидан узмасди.

У Рэндан айрилганидан бери орадан бир, икки, уч соат ўтди. Тез орада ой чиқиб, пастдаги қора унгурга ҳам кумуш нурларини сочади. Ҳозирча эса қоронғиликда тепага кўтарилишга тўғри келади.

Тўхтамай, нафаси бўғилиб, тер қуйиб кетаётган бўлса ҳам тепага чиқиши керак.

Ниҳоят тоғ чўққиларининг майин ва мусаффо ҳавоси келди. Теварак-атрофдаги жуда кўп миль келадиган жойларда учли чўққилар чўзилиб кетганди. Бу ернинг денгиз сатҳидан баландлиги тўрт минг фут. Шундай бўлса ҳам унинг йўли ҳали поёнига етганича йўқ. Тўғри, у дарадан ён бағирлаб чиқиб келяпти, ҳали жар бўйига етиб олиши керак. Шаҳар ана шу жарнинг этагидан бошланади.

У жарнинг лабига ўтириб, охириги сигаретасини тутатди. Гугурт ёруғида соатига қаради — чоракам ўн икки. Сигаретадан бўшаган қутини пастга улоқтириб, тиззаларини қучоқлади.

Олисада осмонга қалққан кемтик ой водийга ажиб кўлкалар ташлаб турган қоялар билан учли тошларни ёритарди. Йигит эгилиб пастга қаради. Оёғининг таккинасидан бошланган жарнинг кети кўринмасди. Шундай бўлса ҳам у бу ердан юз футларча нарида баҳайбат яланғоч қоялар яширин эканлигини билади. Ундан пастрокда, текис ён бағирликда шаҳар чироқлари милтиллайди. Мана шу чироқларнинг орасидаги ҳозирда зим-зиё ва ҳувиллаган хоналардан бирида у оқланди

ва ҳукм қилинди. Мана шунинг учун ҳам у зим-зиё тунда шу ерда ўтириб, милтиллаб одамларнинг бошпаналарини билдириб турган чироқларга тикиляпти.

Олис уфқда Жануб Хочи ялтирар, нақ тепасида эса Орион Камари билан Авлодлар Кўз ёши чарақларди. Юлдузлар унсиз қора осмонда чақнашгани-чақнашганди. Осмон ёритгичларининг умри чексиз; инсон ҳаёти эса шаҳарнинг тош кўчалари орасида бир лаҳза давом этади, холос. Шундай экан, у ҳозир ёки эртага узиладими, барибир эмасми?

Йигит, хаёлан ўн икки йиллик танаффусдан кейин уни қайта учратган ўша май оқшомига қайтади.

Хўш, эртага нима бўлади? Бирга бошқа мамлакатга кетишадими?

Рэн, ҳаттоки сенда ҳам рангли одамларга нисбатан бошқа бир назар бор. Сен бундан сира ҳам қочиб қутила олмайсан. Бошқа бир мамлакатга кетсак ҳам ўша нарса биз билан бирга кетиб, қулогимизни битиради, дастурхон атрофидан кетмайди, никоҳ тўшагимизга ҳам бирга киради...

Стив, нақадар бахтлисан! Сен рангли бўлиб туғилдинг... «Энтони, тошларингни қайтиб ол, улар мен билан ўйнамаймиз дейишяпти...»

Стив, сен ранглисан, халқингга таълим берасан, у ҳақда қалам тебратасан, унинг туйғуларини ифода этасан. Сен ўзинг ва менинг халқим туйғуларини ифода этасан, мен эса халқимдан четлашиб қолдим...

Нималар қилиб қўйганингни кўргин, ойи. Узимни нима қилганимни ҳам кўр. Одамнинг ваҳшийлиги инсонни қай аҳволга туширганини ҳам кўриб қўй...

Нега мен сенга ўхшаб қора бўлиб туғилмадим, Стив? Нега сен ҳам менга ўхшаб оқ танли бўлиб туғилмадинг?

Мен барча одамларнинг озодлиги ва қардошлиги учун курашдим. Снарядлар ёрилиб, сочма ўқнинг чийиллашлари ёдингиздами? Панага қочинглар, панага! Ҳа, сэр, мен ахборотни кўрдим. Юк машинасидаги олти одам худди аслида дунёда бўлмаганда-я, сэр!

Қаердаман ўзи?..

Рэн, сен пастда, анави чироқлар орасидасан. О Рэн, нима қилай энди?..

Энтони, укангга қараганда нақадар аянчли ва ожизсан!..

Ана Грант кетяпти. У рангли. Хартли уни жон деб куёв қилган бўларди-я — мобоодо...

Грант, сиз тушуняпсизми, мен сизни ортиқча ушлаб тура олмайман. Биз ранглиларни ишга олмаймиз...

Менга қара, Энтони, бизда сенга иш топилади, ака. Бироқ сен оқ танлилардай яшайсан, халқимизга аралашмайсан-ку...

Отангнинг ғазабланганига сабаб унинг.. қони аралаш... бўлганиданмасмикин...

Йўқ, азизим, бунақа нарса бизда бўлиши мумкин эмас...

Йўқ, азизим, бизда бунақа нарса бўлиши мумкин эмас...

Йўқ, азизим...

Олисдаги Готтентот тоғларининг тепаси бўзарди, буни авзалига сал кўз иллаган бўлса, бора-бора тиниқ тортиб, кунчиқар томон алвон тусга киргунча осмоннинг феруза рангига уйғунлашиб кетди. Осмон тез орада бинафша рангдан олтин тусга кириб, уфқда қуёшнинг ўтгли гардиши кўринди.

У мана шу тоғ тизмалари узра қуёш кўтарилишини кўп марта кузатганди. Ҳозирда кун чиқишини кўраётган бўлса-да, ҳорғин кўзлари бинафша осмонни ҳам, олтин тонгни ҳам, теварак-атрофдаги чўққиларнинг учлари зарга беланаётганлигини ҳам кўрмасди. Ер билан осмон энди унинг учун фақат бир тусда — бошланаётган куннинг нурларини ўтказмайдиган қўрғоштин тусида эди.

У оёғининг зирқирашига қарамай аста-секин ўрнидан туриб, пастга, жарга қаради. Шунда у ниҳоят хотиржам тортди: пастдаги, жардаги қоялар ҳаёт найзаларига қараганда кўзига энг яхши пар тўшакдан ҳам юмшоқ ~~тўшакларди...~~